„Ուրալ“
լաբորանտներին
Ա պրակ

059
Ա-82Ա

1933

06 JUN 2009
162

ԱՐԱԳ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Ա. ՏԱՐԻ

A. Debenerian

1933
ՊՈՒՔՐԷՇ

059
4-82
21.02.2013

Ա Ր Ա Զ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Ա. ՏԱՐԻ

1933 — ՊՈՒՔՐԷՇ
Տպ. Astoria

21.02.2013

13362

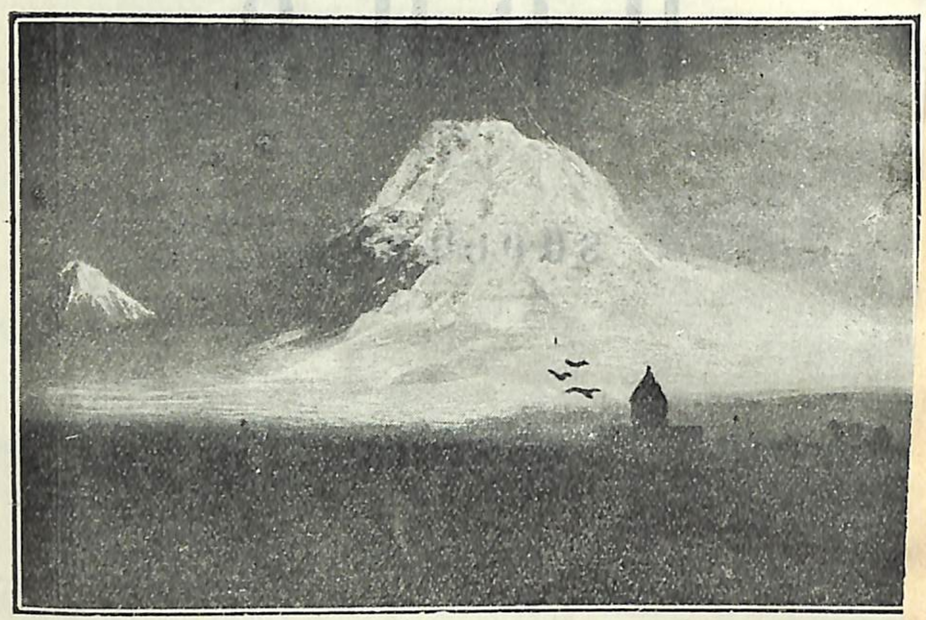

«Ա Ր Ա Ր Ա Տ»
Նկար՝ Ս. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆԻ

5706-54

ՏԱՐԻՆ ԵՒ ԻՐ ՏՕՆԵՐԸ

Յ Ո Ւ Ն Վ Ա Ր

1	Կիրակի	ԿԱՂԱՆԴ
6	Ուրբաթ	ԾՆՈՒՆԴ
7	Շաբաթ	Մեռելոց
13	Ուրբաթ	Ութօրէք
14	Շաբաթ	Յովհաննէս Մկրտիչ
17	Երեքշ.	Անտոն, Պարսամ
24	Երեքշ.	Ռումէն Իշխանապետութեանց միացում
„	„	Վահան Գողթնացի

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (1884—1915)

Ս Ե Ր Մ Ն Ա Ց Ա Ն Ի Ն

Մշա՛կ, ցանէ՛.— յանուն նօթի թըշուառին
Թող գոգնոցէդ կէս չելլէ ափըդ բընաւ.
Աղքատ մ'այս օր ճըրագին մէջ տաճարին
Վառուան հունձքիդ համար վերջին ձէթը դըրաւ։

Ցանէ՛, ցանէ՛,— նոյնիսկ հեռու սահմանէն,
Աստղերու պէս, ալիքներու պէս ցանէ.
Ծիտերն՝ ինչ փոյթ թէ հատիկներդ ուտեն.—
Տեղը Աստուած պիտի մարգրիտ սերմանէ։

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Փ Ե Տ Ր Վ Ա Ր

4	Շաբաթ	Արիստակէս, Վրթանէս
5	Կիրակի	Բարեկենդան Ս. Սարգսի
11	Շաբաթ	Ս. Սարգիս
13	Երկուշբ.	Ատովմանց և Սուքիասեանց
14	Երեքշբ.	ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋ
16	Հինգշբ.	Ոսկեանց
18	Շաբաթ	Ս. Սահակ Պարթեւ
20	Երկուշբ.	Բենիամին
21	Երեքշբ.	Ղեւոնդեանց քահանայից
23	Հինգշբ.	ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ
26	Կիրակի	Բարեկենդան

ԹԼԿԱՏԻՆՑԻՆ (1860—1915)

Մինչեւ որ ցաւերով կծկծուած տառապող հայութիւնը չի կրնայ ազատ իր գոյութիւնը ապրիլ վերջնական լուծումովը հայկական կնճռոտ դատին, այս ազգը փրկանաւորելու համար որեւէ միջոց կամ պայման պիտի մնան առնուազն անհետեւանք կիսամիջոցներ միայն։

ԹԼԿԱՏԻՆՑԻՆ

Մ Ա Ր Տ

1	Չորեքշ.	Ս. Թորոս
25	Շաբաթ	Քառասուն Մանկունք

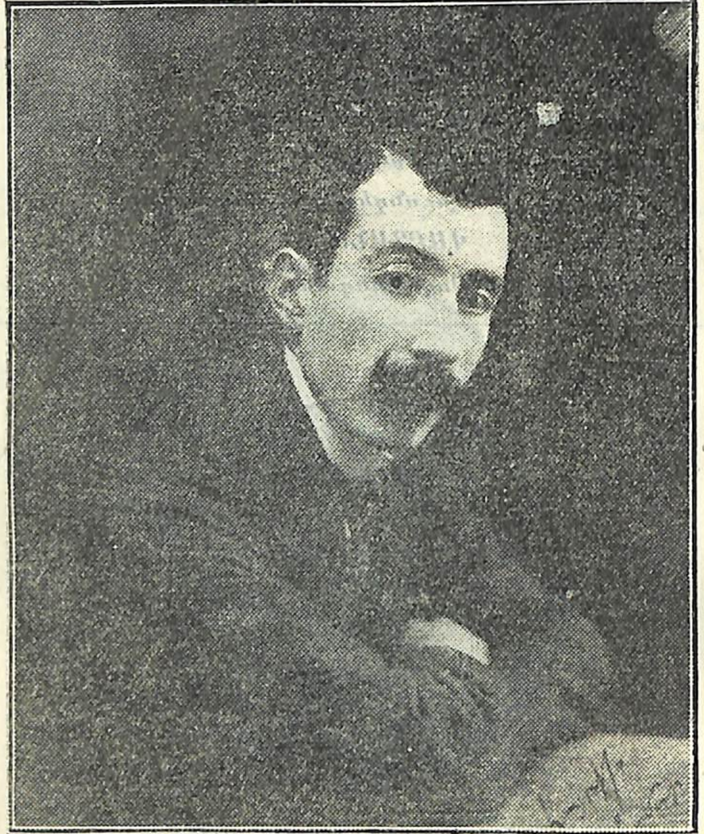

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ (1874—1915)

Մինչեւ որ ամէն մարդ ամէն ժողովուրդի մէջ՝ իր սրտին վերանորոգուած ապարանքին դռներուն առջեւ, օրուան բոլոր ժամերուն, նոր Թագաւորի մը գալը ըլլալուն չսպասէ՝ երկրպագելու համար անոր նորոգ փառքին ու նորոգ շքեղութեանը, բոլոր հոգիները պիտի միան յաւիտենապէս գթութեան արժանի, եւ բոլոր ազգերը՝ յաւիտենապէս դժբախտ որքան ալ երկիրները իշխաններ չունենան, եւ պետութիւնները ինքնակալ։ Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա Պ Ր Ի Լ

1	Շաբաթ	Մուտք ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ի Վիրապ
7	Ուրբաթ	Աւետում
9	Կիրակի	ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ
16	Կիրակի	Զ Ա Տ Ի Կ
23	Կիրակի	SF. GHEORGHE
24	Երկուշ.	ՏՕՆ ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ (1852—1908)

Հայ ժողովուրդը հիմա ընդհանրապէս անտարբեր չէ անոնց որ մարմնով տառապած են կամ կը տառապին ազգին սիրուն. ո՞ր Հայը սակայն օր մը յիշած է մտքի մարտիրոսները որոնց չարչարանքը մարմնի խոշտանգումներէն շատ աւելի է։

Ա. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Մ Ա Յ Ի Ս

10	Զորեքշ.	Ռուսմէն Ազգային Տօն
25	Հինգշբ.	ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ
28	Կիրակի	Տարեդարձ ՀԱՅ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ (1885—1908)

Ը Ղ Ձ Ա Յ Ի

Դաշտի ճամբու մը վըրան,
Կամ ստորոտը լերան,
Ուղեւորին ժամանման
Սպասող հիւղն ըլլայի։

Ու գգուանքիս կանչէի
Ես ճամբորդներն անժաման,
Ու ճամբուն վրայ մենաւոր,
Ու ճամբուն վրայ ակեման,
Եկւորներուն զիմաւոր՝
Մխանիս ծուխն ամպէի։

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

4	Կիրակի	ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՍՏ
8	Հինգշբ.	Գտնակալութիւն Բարոլ Բ.ի
11	Կիրակի	Եղիա մարգարէ
12	Երկուշբ.	Ս. Հռիփսիմէ
13	Երեքշբ.	Ս. Գայեանէ
17	Շաբաթ	Լուսաւորչի Ելքն ի Վիրապէն
18	Կիրակի	Տօն Էջմիածնի
19	Երկուշբ.	Մանկանց Բեթղեհէմի
20	Երեքշբ.	Նունիա եւ Մանիա
24	Շաբաթ	Մեծն Ներսէս
27	Երեքշբ.	Կոստանդին և Հեղինէ

ՎՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ (1866—1920)

Պատերազմիկ զօրեղը արիւնի մէջն է որոնում Արդարութիւնը, հարուստը ոսկու, և թշուառը, նստած իր վշտերի մօտ, արցունքներովը մեծացնում է Բողոքին, որ նա վերակոչէ աշխարհում կորսուած արդարութիւնը։ Վ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ՅՈՒԼԻՍ		
1	Շաբաթ	Գիւտ Նշխարաց Լուսաւորչի
4	Երեքշբ.	Դանիէլ Մարգարէ
6	Հինգշբ.	Սահակ եւ Մեսրոպ
8	Շաբաթ	Տրդատ Թագաւոր
9	Կիրակի	Գիւտ Տփոյ Ս. Աստուածածնի
11	Երեքշբ.	Զաքարիա Մարգարէ
13	Հինգշբ.	Եղիա Մարգարէ
23	Կիրակի	ՎԱՐԴԱՎԱՌ
27	Հինգշբ.	Եսայի Մարգարէ
29	Շաբաթ	Թադէոս եւ Սանդուխտ

ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ (1859—1915)

Հայրենիքը լոկ մեզի համար չէ՛ որ կը սիրենք, այլ նաեւ մեր նախնիքներուն համար, որովհետեւ հայրենիքին անունը կը խառնուի իրենց անուններուն հետ, որովհետեւ հայրենիքը այն երկիրն է ուր ծնած են անոնք, ուր ապրած ու տառապած են մեզի պէս, զոր թրջած են իրենց արիւնով, պաշտպանած են իրենց արիւնին գինով, եւ որուն ծոցին մէջ կը հանգչին իրենց սրբազան աճիւնները:

ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ

ՕԳՈՍՏՈՍ		
3	Հինգշբ.	Ադամ, Աբէլ, Ենովք
5	Շաբաթ	Եփեսոսի Ս. Ժողով
12	Շաբաթ	Շողակաթ
13	Կիրակի	ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄ Ս. Աստուածածնի
22	Երեքշբ.	Յովակիմ եւ Աննա
24	Հինգշբ.	Երեմիա Մարգարէ
26	Շաբաթ	Թովմաս Առաքեալ
27	Կիրակի	Գիւտ Գօտւոյ Ս. Աստուածածնի

ՍԻԱՄԱՆԹՕ (1877—1915)

ՀԵՐՈՍԻՍ

Ձեռքերդ ինծ երկարէ. դեռ խմիններս անպիղծ են,
Եւ եկո՛ւ որպէսզի նայուածք նայուածքի դէմ,
Ես ի քեզ հերոսն սքանչանամ Հայրենիքին նուիրուած,
Եւ դուն՝ քնարիս մրրկաթև լարերէն, թերեւս ճանչնաս
Այն հին օրերու ընկերըսոր ցեղիս եւ ձեր բոլորին անչափելի ցաւերէն,
Փորձեց՝ բարկութեան և ընդվզումի պղինձները հնչեցնել...

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

2	Շաբաթ	Շմաւոն
7	Հինգշբ.	Աբրահամ, Խորէն, Աստուածատուր
8	Ուրբաթ	Տօն Ծննդեան Աստուածածնի
9	Շաբաթ	Նիկլոյ Ս. Ժողով
17	Կիրակի	ԽԱՉՎԵՐԱՑ
30	Շաբաթ	Ս. ԳԷՈՐԳ

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ (1869—1923)

Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ի Ս

Ու պիտի գայ հանուր կեանքի արշալոյսը վառ հագած
Հազար հազար լուսապայծառ հոգիներով ճառագած.
Ու երկնահաս քո բարձունքին, Արարատի սուրբ լանջին
Կխամժըպիտ իր շողերը պիտի ժըպտուն առաջին
Ու պօէտներ, որ չեն պղծել իրենց շրթներն անէծքով,
Պիտի գովեն քո նոր կեանքը նոր երգերով, նոր խօսքով,
Իմ նո՜ր հայրենիք,
Հզօ՜ր հայրենիք... ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1	Կիրակի	Վարագայ Խաչ
7	Շաբաթ	72 Աշակերտաց
14	Շաբաթ	ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ.— Հայ Մշակոյթի Օր
23	Երկուշբ.	Ղունկիանոս, Յովսէփ
26	Հինգշբ.	SF. DUMITRU
29	Շաբաթ	Գիւտ Խաչ

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ (1885—1920)

Ե Ր Գ

Շատ երգեր կան իմ սրտում
Բայց ես էլ չեմ երգելու.
Փախչում եմ լուռ ու տրտում
Ձար հողմին հըլու.

Համր է հիմա իմ լեզուն,
Եւ խորհուրդըս՝ խոր,
Մի նոր հուր է ինձ կիզում
Դառն ու անաւոր...

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

2	Հինգշբ.	Յովհան Ոսկեբերան
4	Շաբաթ	Տօն Ամենայն Սրբոց
11	Շաբաթ	Հրեշտակապետ
21	Երեքշբ	Ընծայումն Ս. Աստուածածնի
25	Շաբաթ	Նիկողոս
26	Կիրակի	Յինանկ

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ (1876—1921)

Ինչ... Ա՛յսքան արիւն, ա՛յսքան քանդում, ա՛յսքան զոհողութիւն, ա՛յսքան ճիգեր, ու ա՛յսքան պատրանք՝ մեր ետին...

Ու անստոյգն ու անծանօթը՝ մեր առջին...

Ու դեռ պէ՛տք է արիւնիլ, դեռ պէ՛տք է քանդուիլ, դեռ պէ՛տք է զոհուիլ, դեռ պէ՛տք է յամառիլ, և պէ՛տք է յուսալ...

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

2	Շաբաթ	Թադէոս և Բարթողիմէոս
5	Երեքշբ.	Արդար Թագաւոր
9	Շաբաթ	Յղութիւն Ս. Աստուածածնի
16	Շաբաթ	Ս. ՅԱԿՈԲ
23	Շաբաթ	Դաւիթ Մարգարէ
25	Երկուշբ.	Ս. Ստեփանոս
26	Երեքշբ.	Պօղոս եւ Պետրոս
28	Հինգշբ.	Որդւոց Որոտման
30	Շաբաթ	Բարսեղ, Եփրեմ

Ե·ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ (1870-1915)　Ա.ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ (1873-1915)

Քաջ, հերոս. դիւցազն ըլլալու համար անպատճառ պէտք չկայ սուր, հրացան գործածել և իյնալ կռուի դաշտին վրայ։

ԵՐ. ՍՐՄԱՔԷՇԽԱՆԼԵԱՆ

Բառերն՝ ապրելու համար՝ պէտք ունին գաղափարներու և զգացումներու մագնիսականութեան։ Այլապէս ամէնէն ճոխ բառերը՝ մեռելի մը վրայ ձգուած հարսանեկան զգեստներ են։

ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՀԱՅՈՒՀԻՆ ԻՐ ՕՃԱԽԻՆ ՄԷՋ
Նկար՝ Ս. ԲԻՒՐԹՃԵԱՆԻ

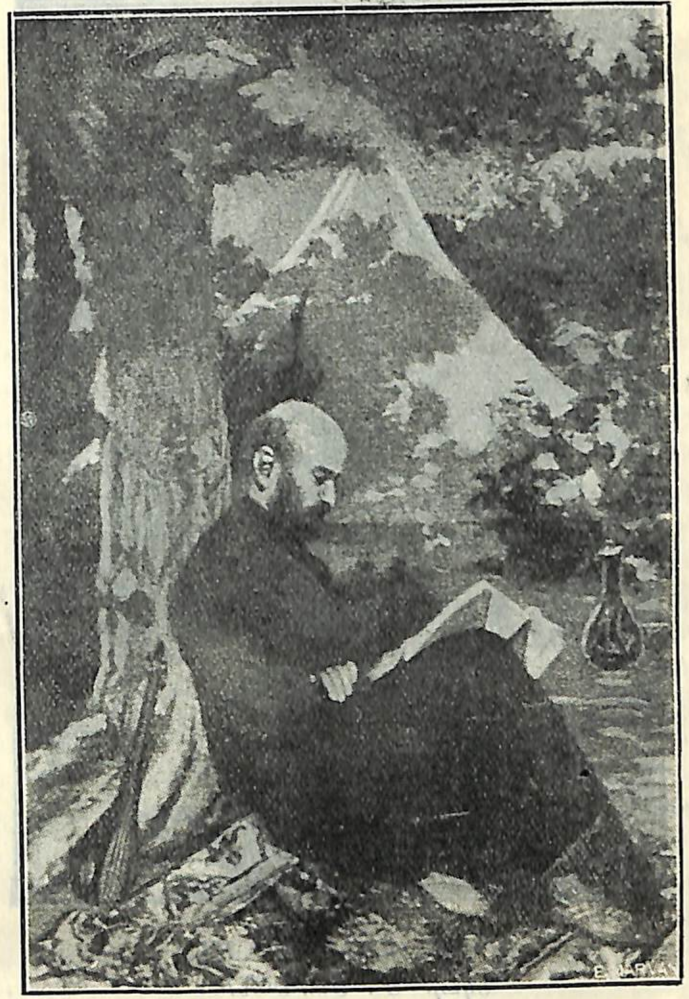

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
Նկար՝ Փ. ԹԷՐԼԷՄԷՋԵԱՆԻ

5706-54

ԵՐԵԿՈՅ ԱՐԴՈՒԻՆԻ ՄԷՋ
Նկար՝ Մ. ՍԱՐԵԱՆԻ

ՍԵՐՄԵՐ ՕՏԱՐ ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ

ՍԵՐՄԵՐ ՕՏԱՐ ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ

Հայ ժողովուրդը յաճախ հայրենի հողէն հեռու է թափեր իր տաղանդին սերմերը։ Օտարին համար է վատներ յաճախ իր մտքին լոյսը, օտար հողին վրայ իր քրտինքը ցաներ։

Հայ ցեղին ճակատագիրը ըրեր է որ Հայը ստէպ իր պապերուն օճախը թողու, ու ձեռք առնէ պանդուխտի ցուպը։ Բարբարոսներու խուժումը ըլլայ թէ բնութեան թափած աղէտները հայ հողին վրայ՝ չարաչուք ձեռք մը հայ ժողովուրդը միշտ վտարեր է իր երդիքէն։ Հազիւ պահ մը հանգչած՝ դարձեալ ճամբայ է ինկեր դէպի անծանօթ ափեր։

Ու ան իր ոտք կոխած տեղը սկսեր է շէնցնել։ Հազիւ գլխուն քար մը գտած՝ սկսեր է ակօսի վերածել հողը, ու տատասկը ցորենի։ Ուր որ գացեր է՝ սիրեր է սրտանց, ու անխնայ թափեր է հոն իր սրտին ու մտքին բովանդակ լոյսը, և ամբողջ ոյժը իր բազուկներուն։ Ուր որ հասեր է՝ հայրենիք է ըրեր իրեն, ու սիրեր է անոր հողն ու երկինքը։ Ալիք մը ինքը՝ գացեր խառնուեր է, ձուլուե՛ր իր հանդիպած ծովուն մէջ։

Խառնուեր է օտա՛ր ցեղերուն, բայց իր պապերէն բան մը պահեր է միշտ իր հոգիին խորը։ Հե՛տն է տարեր Արարատը ուր որ գացեր է, ու միշտ անոր ուժը զգացեր իր երակներուն մէջ սերմը հողին թափած ատեն։ Ու ոտք կոխած տեղը Արարատ լեռան հէքիաթն է ցաներ, ու հողին խառներ իր պապերուն աւանդած կրակը։ Օտարը լուծեր է զինքը, տարրալուծե՛ր, բայց չէ կրցեր մարել Արարատէն հետը բերած այդ կրակը։

Այդպէս է որ Հայէն շունչ մը կը գտնենք ամէն հոն, ուր Հայուն ոտքն է կոխեր։ Բիւզանդիոնի աւերակներուն մէջ Հայն ալ իր մոխիրը ունի, ու Պալքաններուն մէջէն երբեմն անցեր ու կեցեր է Արարատին ստուերը։ Դանուբի չուրջն ըլլայ թէ Կարպաթեան լերանց ստորոտը, հայ հոգիէն կայծ մը թափեր է։ Սուլթաններուն և Շահերուն հողերը ոռոգեր է Հայուն քրտինքը, ու ծաղկեցուցեր է անոնց արտերը խոպան։ Հայ հոգին պտտեր է ծո-

վերէն անդին, Նեղոսի ափը, ովկիանոսներէն ալ անդին։

Բայց տաժանելի է հայ տաղանդին հետքերը որոնելու ճիգն ու փորձերը։ Դժուար է աւերակները լեզու հանել, ու պատռել հողին ընդերքը՝ գերեզմանները խուզարկելու համար։ Պէտք է մագիլ առ մագիլ ճանկռթել հողը դարերու գաղտնիքը կորզելու համար անկէ։

Դժուար է քաղել օտար հողերու վրայ նետուած սերմերը։

* * *

Շատ քիչ ժողովուրդներ այնքան գուրգուրանքով իրենց գիրկն են բացած մեզ որքան Ռումէնը։ Երբոր բնութիւնն ու բարբարոսները կործանեցին Անի քաղաքը, ու խուճապահար հայ զանգուածները ցրուեցին չորս հովերուն՝ գաղթականութեան հսկայ ալիք մը խուժեց դէպի Խրիմ, ու հոնկէ դէպի Կալիցիա ու Մոլտովա։ Ըլլայ Լեհացիք, ըլլայ Ռումէնները իրենց ասպնջական գիրկը բացին այս նոր տարրին՝ որ կու գար, հին քաղաքակրթութեան մը լոյսը իր հոգիին մէջ գրկած, շէնցնել կոյս հողերը, ու իր քրտինքը խառնել ասպնջական ցեղին ճիգերուն։ Հա՛յը շէնցուց Լէմպէրկն ու Կամենիցը, Հա՛յը շէնցուց Մոլտովայի եօթը քաղաքները։

Ու ամբողջ վեց դար մեր ցեղը այս հողին վրայ իր սերմը թափեց։ Այսօրուան բովանդակ Մեծն Ռումանիան ծծած է մեր քրտինքը։ Մոլտովան ու Պուքովինան ու Թրանսիլվանիան, և նաև Մունթէնիան ու Տոպրուճան կը կրեն մեր տքնութեանց հետքերը։

Եթէ Անիէն եկած բազմութիւնները չդիմացան դարերուն, ու լոկ բեկորներ հասցուցին մեզի, եթէ ցեղը իր դիմագիծը տակաւ կորսնցուց ու Արարատը ամուր չմնաց ապրողներու հոգիներուն մէջ, հայ սերմը սակայն միշտ հետք մը թողուց իր թափուած տեղը։

Ահա թէ ինչո՛ւ այս Տարեգիրքին առաջին մասը նուէրուած պիտի ըլլայ միշտ պրպտելու կամ վերարծարծելու սերմերը զոր հայ միտքն է ցաներ ռումէն ասպնջական հողին վրայ։

ՍԻՐ.

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸՅԸԳԼԻՈՒ
(1840—1912)

Ռումանահայութիւնը ոչ իսկ յիշեց որ անցեալ տարի մահուան քանամեակն էր իր փառաւոր զաւակներէն մէկուն:

Գրիգոր Պըյըգլիու, արդարև, կրնայ սեպուիլ հայ գաղութին պարծանքը, որովհետեւ ան մէկն էր այն պատուաբեր սերմերէն՝ զորս ընծայ է տուած մեր ցեղը օտար ցեղերուն:

Օտար հողի վրայ նետուած սե՛րմ մը և Գրիգոր Պըյըգլիուն, բայց անոր սիրտը միշտ կապուած մնաց գինք ծնող ցեղին:

Ու հո՛ս է իր բացառիկ արժէքը:

* * *

Գրիգոր Միհրդատ Պըյըգլիու, ծընած է Եաշ, 1840-ին: Զաւակն էր Յակոբ Պըյըգլիուի և ւ Մարիայի՝ ծնեալ Թօսուն: Գրիգոր նախնական և երկրորդական կրթութիւնը ստացաւ Վենետիկ, Մուրատեան վարժարանի մէջ: Յետոյ իրաւարանութեան հետեւեցաւ Փարիզ, և ապա Եաշի համալսարանը: Ատեն մը ծառայելէ յետոյ իրաւաբան Կ. Զումարայի քով, 1869-ին դատախազ անուանուեցաւ Եաշի դատարանին: Տարի մը չանցած զինքը կարգեցին դատախազ՝ Եաշի վերաքննիչ ատեանին մօտ: Ու այս երկու պաշտօններուն մէջ իր ցոյց տուած ձեռնհասութիւնը, մանաւանդ դատերու ուսումնասիրութեան ատեն իր ցուցուցած խղճմտութիւնը, պատճառ եղան որ ընդհանուր դատախազ նշանակուի Եաշի վերաքննիչ ատեանին մօտ 1874-ին: Գրիգոր Պըյըգլիու այս պաշտօնին մէջ ևս համբաւուեցաւ իր ձեռնհասութեամբ, մանաւանդ դատական կազմակերպութեան մէջ իր ներմուծած կարգապահութեամբ: 1876-ին թողուց դատաւորի ասպարէզը, և իրաւաբանութեան նուիրուեցաւ: Անոր համբաւէն դրդուած՝ Միհայ Սթրուզա Վօտա Պըյըգլիուի յանձնեց պաշտպանութիւնը իր մէկ շատ փափուկ դատին, և ի վերջոյ զայն նշանակեց իր փոխանորդը Մոլտավայի մէջ:

1882-ին Պըյըգլիու Մոլտավայի ներկայացուցիչը եղաւ Պուքրէշի մէջ նոր հիմնուած ելմտական կարեւոր հիմնարկութեան մը՝ Creditul Funciar Ruralի, պաշտօն զոր հինգ տարի վարեց, միեւնոյն ատեն գործօն դեր ստանձնելով ժունիմէա պահպանողական կուսակցութեան մէջ: 1888-ին ընտրուեցաւ երեսփոխան եւ 1892-ին ծերակուտական՝ Տըլչիուի նահանգէն: Երեսփոխանական ժողովին մէջ, յանուն ժունիմիստներու, պաշտպանութիւնն ստանձնեց Ի. Բ. Պըրըթիանուի՝ զոր Միացեալ-Ընդդիմադիրները կ'ուզէին դատաստանի ենթարկել: Խորհրդարանին մէջ Պըյըգլիու յաճախ տեղեկաբեր եղած է օրէնքներու քուէարկութեան ատեն:

1894-ին, տեղի տալով յամառ պնդումներու, հաւանեցաւ անդամակցիլ երկրին բարձրագոյն դատական մարմնին,—վճռաբեկ ատեանին: Յայտնի իրաւաբան Թ. Սթէլիան որ յետոյ դատական նախարար անուանուեցաւ, հետեւեալ հեռագիրը ուղղեց Պըյըգլիուի այդ առթիւ. «Կը շնորհաւորեմ վճռաբեկ ատեանը՝ այն պատուին համար զոր անոր կ'ընէք»:

Պըյըգլիու նոյն ատեանին կ'անդամակցի մինչեւ 1908, ամբողջ 14 տարի՝ թանկագին ծառայութիւններ մատուցանելով ռումէն օրէնսդրութեան: Մեռաւ 1912-ին, և բացի իր թանկագին մատենադարանէն՝ ռումէն ակադեմիին նուիրեց նաև մէկ միլիոն լէյ՝ յատկացուելու համար արեւելեան լեզուներու (հայերէն, արաբերէն, թուրքերէն և պարսկերէն) ուսումնասիրութեան:

Պըյըգլիուի մեծ ապայ էր «Քօրօնա Ռոմընիյէյ» կարգին, հրամանատար էր «Սթէաուա Ռոմընիյէյ»ի, եւայլն:

* * *

Պըյըգլիու, քաջ հայագէտ, մանաւորաբար կը հետաքրքրուէր բանասիրութեամբ: Իր ջանքերով հրատարակուած է Փեթերսպուրկի մէջ Մինաս դպիր Թօխաթեցիի պատմական քերթուածը՝ որ կը նկարագրէ Մոլտովայի հայութեան չարչարանքը Սթէֆան Վօտայի ձեռքէն 1551-ին: Պըյըգլիու ռումաներէնի թարգմանած և «Քօնվօրպիրի Լիթէրարէ» հանդէսին 29-րդ հատորին մէջ հրա-

տարած է այդ ողբը՝ կցելով ուսումնասիրութեան մը։ Դարձեալ ինք էր որ Վիեննայի Մխիթարեանց հրատարակել տուած է 1896-ին Կամենից քաղաքին յիշատակարանը՝ ի մասին Լեհաստանի և Մոլտովայի մէջ տեղի ունեցող դէպքերուն 1430-1621։ Այդ յիշատակարանէն հատուածներ թարգմանաբար հրատարակած է՝ «Քօնվօրպիրի Լիթէրարէ» հանդէսին մէջ։

Իր ամէնէն մեծ մտահոգութիւններէն մէկը եղաւ ապացուցուած տեսնել Արճէշի վանքին կառուցման մէջ Հայոց ունեցած դերը։

Ան 1888-ին յօդուած մը լոյս ընծայեց Բազմավէպի մէջ և հիմնուելով ի մէջ այլոց ռումէն պատմագիր Հաժտէուի տուած տեղեկութեանց վրայ, ջանաց ապացուցանել թէ Ռումանիոյ մէջ Արճէշ գիւղը Հայաստանի Արճէշէն գաղթող Հայերն են հիմնած և այնտեղի աշխարհահռչակ եկեղեցին նոյն գաղթականութեան նախաձեռնութեամբ հիմնուած է։ Բազմավէպի խմբագրութիւնը տպագրելով հանդերձ յօդուածը՝ հաւանական չէ գտած Պըյըգլիուի կարծիքը, առանց որեւէ պատճառաբանութիւն մը մէջ բերելու։

Արճէշի շինութեան մէջ Հայոց դերը ապացուցանելու իր նախանձախնդրութիւնը չյանգեցաւ սակայն իր արդար գոհացումին։ Ան մեռաւ 1912-ին երբ գիտական աշխարհը դեռ նոր էր սկսեր համոզուիլ հայ ճարտարապետական ինքնատիպ հին ար- արուեստի մը գոյութեանը և անոր ցանած սերմերուն Արեւմուտքի մէջ,—Բիւզանդիոնէն սկսելով մինչեւ Կեդրոնական Եւրոպա։

Գրիգոր Պըյըգլիուի գրքերուն մէջէն, զորս նուիրած էր Ռումէն Ակադեմիին, գտնուեցան իր մահէն յետոյ երկու կիսկատար մնացած ձեռագիրներ,— ռումէն լեզուով ուսումնասիրութիւն մը՝ Լէմպէրկի Հայոց իրաւունքներուն վրայ, և հայերէն ուսումնասիրութիւն մը Արճէշի վանքին մասին։

Այս վերջին ուսումնասիրութեան մէջ մնացած էր 1912 ապրիլ 14 թուակիր նամակ մը, ուղղուած ճարտարապետ Թորոս Թորամանեանին, Անահիտի 1911 սեպտ-դեկտ. թիւին մէջ գրած անոր յօդուածին առթիւ։ Պըյըգլիու կ'ըսէ իր հասցէին չհասած այդ նամակին մէջ. «Ձեր Անահիտի վերջին թւոյն մէջ հրատարակած Հայոց ճարտարապետութեան եւ ըստ մասին Ռումանահայոց գրագիտութեան համար ամենանշանաւոր ուսումնասիրութիւնը նիւթ կու տայ ինծի ձանձրացնել զձեզ, անոր մասին փոքր տեղեկութիւն մը հայցելով։ Մտադիր եմ Ռումանահայոց ճանացուցանել իրենց Մանօլի ճարտարապետութեան աւանդութիւնը

մեր Մանուէլ ճարտարապետին աւանդութեան հետ։ Ասիկա նոր փաստ մը պիտի ըլլայ անոնց համար որ կը պնդեն թէ Ռումանիոյ մէջ Արճէշի եկեղեցին երբեմն սեփականութիւնն էր Հայոց, հայ ճարտարապետի մը ձեռքով կառուցեալ իր ազգին ոճով, Հայաստանի Արճէշէն գաղթած՝ իրենց բնավայրին անուամբ հիմնած քաղքին մէջ։ Այս պատմական զուգադիպութիւնը ի լոյս տալէն առաջ, կը փափաքէի ունենալ ձեր յիշած կտոր երգին բովանդակութիւնը, գիտնալ ո՛ր ժամանակի գործն է, ո՛վ է ստանաւորի դարձնող բանաստեղծը, և վերջապէս ո՛ր տպագիր ժողովածուին մէջ գտնուիլը»։

* * *

Գրիգոր Պըյըգլիուի բացառիկ նախանձախնդրութիւններէն մէկն ալ եղաւ ի վեր հանել այն ճիգերը զորս հայ տարրը ի սպառ դրաւ այս երկրին մէջ, տքնելով ու ստեղծելով, բայց չգտնելով անոնց արժանի վարձքը։ Պըյըգլիու կ'ընդունի որ Հայերը սիրով հիւրընկալուեցան ռումէն հողին վրայ, բայց քիչ կը գտնէ գուրգուրանքը զոր ռումէն ժողովուրդը պարտաւոր էր տարրի մը, որ երկրին առեւտուրը շէնցուց եւ ծաղկեցուց Մոլտովայի եօթը քաղաքները։

Պըյըգլիու սրտմտութեամբ կը լեցուի մանաւանդ երբ կը յիշէ այն քանի մը հալածանքները՝ որուն ենթարկուեցան Հայերը, և այն պժգանքը զոր օրթոտոքս կղերը սերմանեց ռումէն ժողովուրդին մէջ՝ Հայոց ու անոնց կրօնին դէմ քէն գրգռելու համար։

Պըյըգլիու իր այս սրտմտութիւնը չի՛ ծածկեր։

Ցառաջաբանին մէջ՝ զոր ան գրած է Մինաս Թոխաթեցիի “Ողբ„ին ռումաներէն թարգմանութեան սկիզբը և զոր կը հրատարակենք ստորեւ՝ ան կը պոռթկայ այդ սրտմտութիւնը։ Ինքն է և թարգմանիչը այդ համբաւաւոր Ողբին,— “Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրի Հայերուն„,— ուր Մինաս Թօխաթեցի կը նկարագրէ այն հալածանքը զոր 1551 թուականին Մոլտովայի Շթէֆանիցա Վօտան սարքեց Հայերուն դէմ, օրթոտօքս դարձնելու համար զանոնք։ Պըյըգլիու այդ Ողբը Ռումէններուն թարգմանելով կը ձգտէր անոնց զգացնել թէ Հայերը տարբե՛ր վերաբերումի արժանի էին՝ քան ինչ որ ցոյց տուաւ Շթէֆանիցա Վօտան, ու քանի մը ուրիշ իշխաններ իրմէ յետոյ։

Ուրիշ Հայ մը, իր տեղը, պիտի չչեչտէր իր հայ ծագումը։ Եթէ չ'ուրանար իսկ զայն՝ օտարներուն առջեւ պիտի չխոստովա-

ներ։ Պըյըգլիու ոչ միայն իր ծագումը կը պոռայ, այլեւ դատախազ կը կանգնի իր նախնիքներուն, յանուն այս հողին վրայ շռայլուած հայ քրտինքներուն՝ հատուցում ուզելով դարերու ընթացքին գործուած անարդարութեանց համար, և մանաւանդ այն առասպելներուն փոխարէն՝ զորս օրթոտօքս հոգեւորականները սերունդէ սերունդ տարածեցին, սրբապիղծ հռչակելու համար հայ եկեղեցին և հայ ընտանեկան բարքերը։

* * *

Իր զգացումներուն տարբեր մէկ կողմն է Պուքրէշի հայ եկեղեցին։ Հայ ոճի այս փառաւոր յիշատակարանը որ կը կանգնի Ռումանիոյ մայրաքաղաքին մէջ՝ հիացումը գրգռելով ամէն անցորդի, պիտի չ՛իրականանար եթէ չըլլար Պըյըգլիուն։ Ա՛ն էր որ թելադրեց յատակագիծը, ու պնդեց որ գլուխ ելլէ ան։ Առանց անոր ճիգերուն՝ Մէյմարօլու ճարտարապետը պիտի չկրնար այս կոթողը իրականացնել։

* * *

Քիչեր այս երկրին մէջ այնքան բարձր դիրքի հասած են՝ առանց ուրանալու զիրենք ծնող ցեղը։

Գրիգոր Պըյըգլիու մէ՛կն է այդ քիչերէն։

Ու ոչ ոք այս պետութեան մէջ կրցած է բարձրանալ մինչեւ Վճռաբեկ Ատեան, և մինչեւ իր վերջին շունչը հա՛յ մնացած, հա՛յ՝ սրտով, ու հոգիով։

Գրիգոր Պըյըգլիու այդ բացառիկ դէմքն է։

Ս.

ՄԻՆԱՍ ԹՈԽԱԹԵՑԻ ԵՒ ԻՐ ՈՂԲԸ ՄՈԼՏՈՎԱՅԻ ՀԱՅԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Հետագայ ուսումնասիրութիւնը գրած է Գրիգոր Պըյըգլիու իբր յառաջաբան Մինաս Թոխաթեցիի „Ողբ ի վերայ Օլախաց Երկրի Հայերուն“ (Cântec de Jălire asupra Armenilor din ţara Vlahilor) **երկին ռումաներէն թարգմանութեան, 1895ին։**

Թարգմանութիւնը մեր ընթերցողներուն յանձնելէ առաջ, պիտի տանք մէկ քանի տեղեկութիւններ Մինաս Թոխաթեցիի եւ իր գործի մասին, ինչպէս նաեւ այդ երկին շարժառիթը եղող պատահարներուն շուրջ։

ՄԻՆԱՍ ԹՈԽԱԹԵՑԻ

Մինչեւ 1884, երբ առաջին անգամ ըլլալով տպուեցաւ «Ողբ ի վերայ Օլախաց Երկրի Հայերուն» գիրքը, անծանօթ էր Մինաս դպիր Թոխաթեցիի անունը հայ գրագէտներու շարքին։

Համաձայն այն ատեն կատարուած քննութիւններու եւ այն մատնանշումներուն զորս հեղինակը կ՛ընէ իր մասին իր գործին մէջ, յայտնի էր միայն, որ Մինաս դպիր ծագումով Մեծ Հայքէն էր։

Ծնած ԺԵ. դարու վերջերը, Թոքաթ քաղաքը, ուրկէ կու գայ և իր անունը, իր կեանքի մէկ մասը ան կ՛անցընէ Հայաստան վանքի մը մէջ, իւրացնելով այդ ժամանակուան հնարաւոր ծանօթութիւնները՝ որոնք անհրաժեշտ էին իր ասպարէզին։

Հոնկէ կ՛անցնի Մոլտովա, չի գիտցուիր թէ ո՛ր տարին, սակայն վստահաբար Փէթրու Ռարէշի որդի Շթէֆանի գահակալութենէն առաջ (1551—1552) և նախքան հայկական հալածանքները, որոնք հռչակաւոր են իրենց անգթութեամբ և որոնց մասին կը խօսին նաև Մոլտովայի պատմագիրները։

Մինաս դպիր, ինչպէս ուրիշ շատ մը Հայեր, իր կեանքը եւ հաւատքը փրկելու համար, ստիպուեցաւ դարձեալ գաղթել։

Գնաց Լէմպէրկ իբրեւ հայ եկեղեցիի պաշտօնեայ, և ապրե-

ցաւ հոն մինչեւ խոր ծերութիւն եւ ողբի ձեւով գրեց իր յուշերը՝ Շթէֆան Ռարէշ իշխանին օրով Հայոց քաշած տառապանքներուն մասին։

ՈՂԲԸ

Մինաս դպիրի երկը տաղաչափուած գրութիւն մըն է, հայ ժողովրդական լեզուով, այսինքն այդ շրջանի բարբառով, որ Լեհաստանի, Թրանսիլվանիոյ եւ Մոլտովայի մէջ կը խօսուէր, եւ ճիշդ այդ պատճառաւ է որ հոն կը գտնենք լեհական եւ ռումանական բառեր։

Ոճը պարզ է եւ նոյնիսկ միամիտ, յաճախակի կրկնութիւններով, յարմարցուած ամբողջութեամբ ողբերու ձեւին որ նոյնն է բոլոր ժողովուրդներու մօտ։

Գրական տեսակէտով Մինաս դպիրի գործը չատ յարաբերական արժէք մը ունի։ Անոր կարեւորութիւնը աւելի պատմական է. կը պարունակէ դէպքեր որոնց ականատես եղած է հեղինակը ինքը, ինչպէս կ՚ըսէ։

ՀԱՅԸ ԱՅՆ ՕՐԵՐՈՒՆ

Մինաս դպիր կը նկարագրէ իր կրօնակիցներու վիճակը Մոլտովայի մէջ, եւ տխուր պատահարները որոնց ստիպուած էր ներկայ գտնուիլ։

Հեղինակը զանոնք կը ներկայացնէ, իբրեւ կազմուած համայնքներ՝ զանազան քաղաքներու մէջ, իրենց կրօնքը պահած, պահպանած իրենց լեզուն, սովորութիւնները եւ նոյնիսկ տարազը։ Կը յիշէ Սուչովա, Հօթին, Եաշ, Վասլուի եւ Ռոման քաղաքները, ուր Հայերը ունէին գեղեցիկ եկեղեցիներ մեծ հարստութեամբ, բազմաթիւ կղերով մը՝ որուն գլուխը եպիսկոպոս մը կար։ Այս համայնքները կը կառավարէին սովորաբար Հայեր, զորս հեղինակը կը կոչէ վոյթ, պոլքար, տանուտէր։

Յայտնի ակադեմական Հաժտէու, որուն անունը եւ կարծիքը, վստահութիւն կը ներշնչեն շնորհիւ իր բազմաթիւ եւ արժէքաւոր երկերուն, որոնք մեր երկրի Հայերուն մասին կը խօսին, զանազան առիթներով հաստատեց, հիմնուելով վկայաթուղթերու վրայ, թէ ԺԵ. եւ ԺԷ. դարուն Հայերը Մոլտովայի մէջ չունէին մի միայն կրօնական իրաւունքներ, այլ ինչ ինչ քաղաքներու մէջ, ինչպէս են Սուչովա եւ Պօթօշան, անոնք ունէին իրենց յատուկ քաղաքապետական վարչութիւնը, ռումանականին կից, ունենալով

եւ իրենց յատուկ պաշտօնէութիւնը։ Հաժտէուի յայտնութիւնները անգամ մը եւս կը հաստատուին Մինաս դպիրի ըսածներով։

Արդարեւ արհեստակցութիւնները (bresla) ունէին վարիչներ (staroste), թիւով 12 եւ կամ 6, համաձայն տեղւոյն կարեւորութեան, մեծի մը հրամանին տակ որ Սօյթուզ կը կոչուէր։ Անոնք կը կատարէին քաղաքապետական եւ հարկային գործեր։

Դարձեալ 12 կամ 6 խորհրդականներէ կազմուած էին Լեհաստանի հայկական դատարանները, որոնց պետը կը կոչուէր Վօյթ։

Հայերը այնքան անջատուած էին իրենց շուրջ ապրող ժողովուրդէն որ երկրին կառավարութիւնը դիւրացնելու համար իր իսկ յարաբերութիւնները անոնց հետ քան թէ անոնց առանձնաշնորհումներ տալու նպատակաւ թոյլատրած էր անոնցմէ ներկայացուցիչներ։

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՈԽԸ

Ծանօթ են կրօնական կռիւները Յոյներու եւ Հայերու միջեւ, սկսած Ե. դարէն, կռիւներ որոնց իրական պատճառը վարդապետութեանց վերաբերեալ անհամակացողութիւնները չէին, այլ վէճեր՝ աթոռներու գերակշռութեանը համար։

Զոհաբերութիւններով, որոնց նմանը չկայ պատմութեան մէջ, Հայերը կարողացան միւս ժողովուրդներէն առաջ ունենալ իրենց ազգային եկեղեցին, որ իր անկախութիւնը չէ կորսնցուցած մինչեւ այսօր։

Այս յաղթանակը չկատարուեցաւ առանց ոխի զգացում մը ձգելու Յոյներու սրտին մէջ։ Անոնք իրենց վրէժը լուծեցին Հայերը հեթանոսներ կոչելով եւ իրենց գիրքերը լեցնելով հայ կրօնին դէմ զրպարտութիւններով եւ տարածելով տխմար զրոյցներ։ Այդ տեղէն կու գայ Ռումէններու կարծիքը թէ Հայերը քրիստոնեայ չեն, թէ անոնց մկրտութիւնը ոչ ճիշդ է եւ ոչ ալ մաքուր, եւ թէ անոնք աւելի վատ են քան հեթանոսները։

Այս կարծիքը, ցաւալի է ըսել, ապրեցաւ մինչեւ նոր դարու սկիզբը դիւրահաւատ ժողովուրդին մէջ, նոյնիսկ բարձրաստիճան կղերին ձեռքով որուն նուիրական պարտականութիւնն էր լուսաւորել հոգւով աղքատները եւ հաշտեցնել կռուողները մանաւանդ անոնք որոնք մի միայն մէկ փրկիչ կը ճանչնան, Յիսուս Քրիստոս։

Քիչեր գիտեն թերեւս որ, տպագրութիւնը երբ հազիւ հիմնուած էր երկրին մէջ և այնքան ծախքի կարօտ էր, և երբ հազիւ կրնային տպուիլ ամենաստիպողական եկեղեցական գրքերը, Կրիկորէ, Ունկրօ-Վալախներու մետրապոլիտը, 1824-ին, պէտք կը զգայ դրամ և ուժ վատնել, ժողվելու համար, ինչպէս կ'ըսէր ինք, «իր ժողովուրդի օգտին համար» Հայերու մասին գրուած բոլոր առասպելները, գիրքի մը մէջ: Այդ տեղ ուրիշներու կարգին, կայ նաև տխմար պատմուածք մը, որու համաձայն Հայերը շուն մը կը պաշտեն և որու ի յիշատակ իբր թէ պահք ալ կը պահեն:

Աւելի քիչեր ծանօթ են այն հովուական գրքին (1816) ուր Մոլտովայի և Սուչավայի մետրապոլիտ Վենիամին Քոսթաքի, կ'անիծէ իր այն հաւատացեալները որոնք Հայոց մօտ կ'աշխատին, կը քնանան անոնց տունը, անոնց հացը կ'ուտեն, ջուրը կը խմեն:

ՀԵՐԵՏԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼԻՆ ԴԷՄ

Որքա՜ն անհաւատալի կը թուին ձգտումները այս երկու հոգեւոր պետերուն՝ բաղդատմամբ մեր օրերու ուրիշ երկու հոգեւորականներու ձգտումներուն, ինչպէս նաև կղերի ընդհանուր կեցուածքին Հայերու հանդէպ, մանաւանդ այն ատենէն երբ ռումանական եկեղեցին իրապէս ազգային դարձաւ, ինքնագլուխ դառնալով ազատուեցաւ ամէն օտար ազդեցութենէ:

Ունկրօ-Վալախներու նախկին մետրապոլիտ և Ռումանիոյ հոգեւոր պետ Իոսիֆ Կէօրկեան, երբ ուզեց տարածել օտար գիրք մը իր ժողովուրդի օգտին համար, ընտրեց և թարգմանեց յայտնի աստուածաբան W. Guetté-ի գիրքը, — համերաշխութեան գործ մը եւ ոչ թէ անհամաձայնութեան, ուրտեղ յունական և հայկական եկեղեցիի տարբերութեան մասին խօսելէ վերջ, կը հաստատէ հայկական եկեղեցիի վարդապետական անարատութիւնը:

Ուրիշ բարձր դէմք մը, Ռոմանի հանգուցեալ եպիսկոպոս Մելքիսէթէք, Ռոման քաղաքի մասին իր արժէքաւոր ժամանակագրութեան մէջ զբաղելով Հայերով և անոնց կրօնքով, կ'ողբայ բոլոր այն տառապանքները, զոր անոնք կրեցին Յոյներէն. —

«Յոյներու և Հայերու միջեւ կրօնական վաղնջուց կռիւներէն, ծնաւ ոխը եւ անհամակրութիւնը այս երկու ազգերուն միջև, որ յաճախ հասաւ մինչեւ մոլեռանդութեան:

«Յոյները Հայերու մասին ամէն ճշմարտութենէ զուրկ առասպելներ չինեցին եւ իրենց գրքերուն միջոցաւ տարածեցին ուրիշ օրթոտոքս ազգերու մէջ: Ստեղծեցին առասպելը թէ անոնք կ'աղօթեն շան մը որ «Հարցիպուռիկ» կը կոչուի, որ գծուած է իրենց եկեղեցիներուն մէջ, և զոր կը համբուրեն Զատկի խթման գիշերը երբ կը հաւաքուին Յարութիւնը տօնելու: Իբրև թէ պահք կը պահեն անոր ի պատիւ, մեծ բարեկենդանի շաբաթը, զոր Հարց կը կոչենք մենք: Եւ իբրեւ թէ Հայերը մեծապէս հաճոյք կը զգան կերակուրով պղծելով օրթոտոքս քրիստոնեաները զանոնք ճաշի հրաւիրելով այդ առթիւ:

«Յունարէնէ թարգմանուած ռումաներէն գիրք մը կարդացի որուն մէջ կան բազմաթիւ պատմուածքներ Հայերու դէմ և ուրիշներու կարգին նաև «Հառցիպուռիկ» շան մասին: Այսպէս գտայ նաև զրոյց մը հին ռումաներէն ձեռագիրի մը մէջ, 1688-ին սլաւերէնէ թարգմանուած Սթօյքա անուն քերականի մը կողմէ, որ կը սպասարկէր Թրկօվիշթէի իշխանական եկեղեցին: Այդ գիրքին մէջ ալ կը խօսուի Հայերու մասին և կը յիշատակուի Սոցի—Ուսցի շան պատմութիւնը»:

Շատ աւելի անհաւատալի պէտք է մեզ թուի որ Ռումէնները զգուշացած են Հայերու հետ հաղորդակցելէ, երբ նկատի կ'առնենք իրաւունքի և կարեկցութեան իսկական քրիստոնէական ոգին, որով ոգեւորուած էին 1876-ին սուրբ Սինոդի անդամները երբ կը պատրաստէին կանոնադրութիւնը ի մասին ռումէն օրթոտոքս կղերին եկեղեցական յարաբերութեանց՝ ռումէն հողին վրայ բնակող ուրիշ դաւանանքի քրիստոնեաներու հետ, կանոնադրութիւն՝ որ կ'ապացուցանէ մեծապէս գովելի և բարձր հոգեւորականներու վայել ճիգը ջնջելու կրօնական պատճառներով գոյացած հակակրութեանց յետին մնացորդները, որ դեռ կրնային մնացած ըլլալ ոմանց սրտին մէջ, հրաւիրելով այս առթիւ օրթոտոքս քահանաները լաւ և համակրութեամբ վարուիլ ուրիշ ծէսի պատկանող քրիստոնեաներու հետ, ոչ ծիծաղի առարկայ ընել և ոչ ալ անարգել անոնց կրօնական սովորութիւնները, տալ անոնց, ամէն անգամ որ պահանջուի, հոգեւոր օժանդակութիւն, աղօթքով կամ հոգեկան մխիթարութեամբ, ու անոնց քահանային չգոյութեան՝ օրթոտոքս ծէսով կատարել թաղումի արարողութիւնը, աղօթքով, հոգոցով և հոգեհանգիստով, անոնց տունը կամ եկեղեցիին մէջ, եւ եթէ անոնցմէ մէկը փափաքի օրթոտոքս եկեղեցիին յարիլ՝ ի նորոյ չմկրտել զայն, այլ միմիայն մեռոնել:

ՀԱԼԱԾԱՆՔԸ

Բայց մինչեւ որ հասնինք զանազան ծէսի քրիստոնեաներու միջեւ այս հաշտութեան և եղբայրութեան ժամանակները, Յոյներու կողմէ Հայոց դէմ ստեղծուած հակակրութիւնը՝ ամրապնդուած և իրենց գրքերուն միջոցով, զորս ուսմէն հոգեւորականները ընդօրինակելու ձանձրոյթը միայն յանձն կ'առնէին, կը միանար Հայոց ջանքին՝ ապրելու մեկուսացած կեանք մը զիրենք հիւրընկալող ժողովուրդին մէջ, իրենց դէմ գրգռելու համար խուլ ատելութիւն մը՝ պատրաստ պայթելու աւելի կամ նուազ սաստկութեամբ, նայած առթին։

Այսպէս, որքան կեղծաւոր նոյնքան անգութ Շթէֆան Ռառէշի կողմէ յանուն կեղծ ուղղափառութեան մը արտասանուած խօսք մը բաւական եղաւ որպէսզի անդորրութեան օրերը, որուն մէջ գտած էր Մինաս դպիր իր հայրենակիցները Մոլտովա գալուն, անոնց համար վերածուին իսկապէս հալածանքի օրերու։

1551 օգոստոս 16-ին, ըստ հայկական տոմարի Ռ., կիրակի օր մը, երբ Հայերը կը տօնէին Ս. Աստուածածինը,— կ'ըսէ Մինաս դպիր,— Շթէֆան Վօտա հրաման ըրաւ որ Հայերը իրենց կրօնը թողուն և օրթոտօքս դառնան կամ թէ հեռանան երկրէն, սպառնալով այս առթիւ տանջանքով ու մահուամբ։

Նոյն թուականը երկու հայկական հալածանք կ'արձանագրէ։

Սեբաստիոյ Թադէոս քրոնիկագիրը, որ ականատես վկայ նկարագրեց Թահմազ Շահի արշաւանքները Հայաստանի մէջ, կ'ըսէ թէ հայկական Ռ. թուականին (1555) Աստուածածնի կիրակի օրը Պարսիկները արշաւեցին Վանայ լճին մօտ Արճէշ քաղաքին վրայ, թալանելով, այրելով եւ սպաննելով։ Չամչեան հայ պատմագիրը («Պատմութիւն Հայոց», Վենետիկ, 1736, հատոր Գ. էջ 514), որ բազմաթիւ անտիպ աղբիւրներու շնորհիւ անցեալ դարուն մէջ երկասիրեց ամենակատարեալ Հայոց Պատմութիւնը, հասնելով 1551-ի դէպքերուն, կը բաղդատէ նոյն թուականին Հայոց կրած տառապանքները երկու տարբեր երկիրներու մէջ։ «Մինչդեռ, կ'ըսէ ան, իրենց երկրին մէջ մնացող Հայերը Պարսիկներէն կը ջարդուէին, Մոլտովա պանդխտածները կը չարչարուէին յունածէս իշխանէն, այսինքն Մոլտովայի Շթէֆան Վօյվօտէն, որպէսզի իրենց դաւանանքը թողուն։ Ապարդիւն անցան սակայն բոլոր ճիգերը, որովհետեւ ինչպէս կը տեսնուի ժամանակակից յիշատակարանէ մը, որեւէ մէկը գլուխ չծռեց իրեն»։ Այդ անծանօթ յիշատակարանը Շթէֆան Ռառէշի արարքին մասին միակ ժամանակակից յիշատակութիւնն է Հայոց մօտ, միակը բացի Մինաս դպիր ողբէն։

ՀԱԼԱԾԱՆՔԻՆ ՇԱՐԺԱՌԻԹՆԵՐԸ

Մոլտովայի Քրոնիկները (Letopisiţele Moldovei, տպ. Ա., հատոր Ա., էջ 174) խօսելով այս հալածանքներուն մասին, ցոյց կու տան և անոնց պատճառը։ Ահա թէ ի՛նչ կը գրէ Ուրէքէ քրոնիկագիրը․

«Շթէֆան Ռառէշ ջնջելու համար գէշ անունը իր եղբօր Իլիաշ վօտայի, որ լքած էր երկիրն ու իշխանութիւնը և հայրենական կրօնը, և ցոյց տալու համար որ իր մէջ խախտած է ուղղափառութիւնը, ուզեց որ երկրին մէջ գտնուող բոլոր հերետիկոսները ուղղափառ դառնան կամ հեռանան երկրէն։ Ան մկրտեց Հայերէն ոմանք իրենց յօժար կամքովը՝ հրապուրելով խոստումներով և ընծաներով, ուրիշներ՝ բռնի, և օրթոտօքս դարձուց։ Շատերն ալ երկրէն հեռացան դէպի Թուրքիա, Լեհաստան և ուրիշ երկիրներ, ուզելով պահպանել իրենց կրօնը։ Ասով Շթէֆան վօտա կ'ուզէր ծածկել իր եղբօր Իլիաշ վօտայի պիղծ արարքները։ Այս բանին կը ստիպուէր ակամայ։ Իսկ ինչ կը վերաբերի ուղղափառութեան, այսինքն քրիստոնէական կրօնին՝ հեռու էր անկէ, ինչ որ հետագային ապացուցուեց իր ընչաքաղցութեամբն ու ճնշումներովը, իր սանձարձակ պոռնկութիւններովը։ Չէր հանդուրժեր տղամարդոց կիներուն, չարատուած կոյս աղջիկ չէր մնար, ոչ ալ չանարգուած ազնուականի կին»։

Ուրէքէի այս խօսքերուն Ն. Յօրկան կ'աւելցնէ․ «Շթէֆան վօտա շատ տխմար ճամբայ ընտրած էր ասով, հալածելով եւ բռնադատելով Հայերը, կարծելով որ կը նորոգէ իր հօր բարի անունը։ Ճիշդ է որ ընտիր զաւակները կ'աւելցնեն ու կ'աճեցնեն իրենց հօր անունը, անմահ կը դարձնեն զայն, իսկ յոռի զաւակները կ'անպատուեն ու կ'ոչնչացնեն իրենց ծնողաց բարի անունը»։

Ուղղափառութեան մէջ ինքզինք անխախտ ցոյց տալով լաւ անուն մը շահելու բաղձանքը չէր սակայն, ըստ Հաժտէուի, իրական կամ գոնէ միակ պատճառը որ Շթէֆան Ռառէշը դրդեց Հայերը հալածելու։ Շթէֆան Ռառէշի վարմունքը կը բացատրուի աւելի «հոգեբանական հիմերով», այսինքն դրդումներովը Հայուհիի մը որ նոր օրթոտօքս դարձած էր և որուն հետ կ'ապրէր Շթէֆան վօտան,— փաստ զոր կ'անգիտանան կամ գոնէ մոռացութեան կու տան որքան մոլտաւ քրոնիկագիրները նոյնքան հայ հեղինակը։

Ահա թէ ի՛նչ կը կարդանք 62րդ էջին մէջ Հաժտէուի «Պատ

մութիւն Կրօնական Հանդուրժողութեան ի Ռումանիա» երկին, շատ մը տեսակէտներով կարեւոր այս ուսումնասիրութեան։ «Կար անմիտ բայց ծագումով ռումէն Մոլտաւ իշխան մը, Շթէֆան Ռառէշ, որ աւելի առաջ գնաց քան թէ աւազակները, ամէնէն անմեղ կրօնքի մը հանդէպ կիրարկելով անհանդուրժողութեան միակ արարքը զոր մեր քրոնիկագիրները կը յիշատակեն,— ըսելով որ ան մկրտեց Հայերէն ոմանք իրենց յօժար կամքովը, հրապուրելով խոստումներով եւ ընծաներով, ուրիշներ բռնի։ Եւ յետոյ ինչ որ աւելի շահեկան է, ճիշտ այս հալածիչը կը սիրէր Հայուհի մը որմէ ունեցաւ զաւակ մը, այսինքն հետագային նշանաւոր Անգութն Իօն Վօտա իշխանը. այնպէս որ հայկական ծէսին դէմ իր հալածանքը կրնայ բացատրուիլ, հոգեբանական հիմերով,— եթէ ոչ իշխանին տխմարական նկարագրովը, գոնէ օրթոտոքս դարձած հոմանուհիի մը մոլեռանդութեամբը»։

ՍԵՐԲԵԿԱՅԻ ՀԷՔԵԱԹԸ

Խօսքը հոս անշուշտ կը վերաբերի Սերբեկա Հայուհիին,— ըստ իր օրինաւոր ամուսնոյն անուան,— որ մեզ կը յայտնուի իբրեւ ուրացող մը, նորելուկ օրթոտոքս, մոլեռանդ մինչեւ յիմարութիւն, թշնամի իր իսկ ցեղին, ջանադիր՝ տխմար իշխանի մը հետ միասին՝ մինչեւ իսկ Հայ անունը անհետացնելու երկրէն։

Բայց ինչ անգութ հեգնութիւն ճակատագրի,— պիտի կրնար բացագանչել Մինաս դպիր, եթէ տեղեակ ըլլար այդ փաստին։ Հայ անունէն Սերբեկա չկրցաւ ազատել ոչ իսկ իր զաւակը Իօն Վօտան,— զոր շահեցաւ Մեծն Ստեփաննոսի սերունդէն իշխանէ մը,— որ իր ատենին միակ մարդն էր ամբողջ Եւրոպայի մէջ թագի արժանի (Հաժտէու, «Անգութն Իօն Վօտա», էջ XXI) եւ որուն կու տան, իբրեւ հիացման ու արհամարհանքի տեսակ մը խառնուրդ, «Անգութ» մակդիրը, եւ նաեւ «Հայը» կոչումը։ Սերբեկայէն, մոլեռանդ այդ օրթոտոքսուհիէն, սերեցաւ Մոլտովայի ամէնէն նուազ մոլեռանդ իշխանը, այո՛, իրեն պէս անգութ, բայց անգո՛ւթ՝ պաշտպանելու համար մտածման ազատութիւնը, զոհելով քահանաներ, փոխանակ ձգելու որ զոհեր տանին քահանաները, ինչպէս կ՚ըսէ Հաժտէու։ Ան, Մոլտովայի Հայերուն հալածչուհին, թողուց բազմաթիւ փարիաներ մոլտաւ հասարակութեան, հարազատ Հայեր, Սերբեկաններ, որոնք առանց իրաւունք ունենալու յաւակնեցան գահուն, եւ պայքարեցան ալ մինչեւ որ

ատոնցմէ մէկը, եւ նոյնիսկ ան որ ամէնէն աւելի հայկական անուն ունէր՝ Կարապետը,— տիրացաւ, հո՛գ չէ թէ քանի մը օրուան համար, այն երկրին ուրկէ իր մայրը կ՚ուզէր վտարել՝ այնքան անգթութեամբ՝ իր ազգակիցները։

(Ինչպէս Բանիօփոլ կ՚ըսէ՝ չորս Հայեր Սերբեկա ընտանիքէն յաւակնեցան Մոլտովայի գահուն Իօն Վօտայի մահէն ետք,— Կարապետ, որ Իօն Փօթքօվա կամ Իօն Քրէցուլ անուամբ իշխեց 1577ին, Ալեքսանտրու, Բօսթանթին եւ Փեթրու, առաջին երեքը զաւակները Իօն Վօտայի մօր, ծնած անոր օրինաւոր ամուսնութենէն Սերբեկա Հայուհիին հետ, եւ վերջինը անոր թոռը՝ ծնած իր Ալէքսանտրու զաւկէն)։

Մե՛ղք սակայն որ այս պատմական գիրքը, այնքան գիտութեանց եւ մտածումներու դաշտ օտարներու եւ ազգակիցներու համար, ուրկէ կրնային առատօրէն օգտուիլ պատմաբաններն ու փիլիսոփաները, բանաստեղծները ու թատերագիրները, բնախօսները ու հոգեբանները, յառաջ կու գայ շփոթութենէ մը նոյն անուամբ երկու իշխաններու միջեւ, երկուքն ալ Մեծն Ստեփանոսի թոռ։

Մեր այս հաւաստումը,— թէեւ խակ ըլլանք պատմութեան մէջ,— թէ այստեղ շփոթութիւն մը կայ որ վրիպեցաւ նոյնիսկ մեր ազգային պատմութեան ամէնէն նրբին քննադատներէն, որպէսզի անթոյլատրելի յանդգնութիւն մը չթուի, պէտք է որ յենունք հեղինակութեան մը վրայ որ գոնէ հաւասար ըլլայ վերեւ մէջ բերուած հատուածի հեղինակին ձեռնհասութեանը,— այդ կ՚ընենք հակադրելով հեղինակութիւնը անոր որ գրեց «Պատմութիւն Կրօնական Հանդուրժողութեան ի Ռումանիա» երկը (1888), հեղինակութեանը դէմ անոր որ աւելի առաջ գրած էր ծանօթ մենագրութիւնը «Անգութն Իօն Վօտա» (1865)։

Ահա թէ ի՛նչ կ՚ըսուի այս մենագրութեան 223-րդ էջին մէջ.

«Սակայն Շթէֆաններէն որո՞ւն ապօրինի զաւակը կրնար ըլլալ Յովհաննէս Հայը։

«Պատմագիրները չէին կրնար վճռել այդ կէտը։ Ես իսկ անձնապէս սխալած եմ, ասկէ չորս տարի առաջ, Tribună Română թերթին համար հապճեպ կերպով եւ աւելի յիշողութեամբ գրուած յօդուածի մը մէջ, ուր Փեթրու Ռառէշի ապօրինի զաւակը կ՚անուանէի զայն»։

Այս խօսքերէն յետոյ, հեղինակը, Հաժտէու, հիմնուելով անհերքելի եւ անհաւատալի թիւով ազգային եւ օտար փաստաթուղթե-

րու վրայ՝ զորս պէտք է տեսնէր իր յայտնի ուսումնասիրութեան համար, կը պատասխանէ լիմէ առաջուան պատմագիրներու սխալներուն, հաստատելով ստուգապէս թէ Յովհաննէս Անգուէթը, ծնած հայուհի Սերբեկայէն, ունէր որպէս բնական հայր Շթէֆան Դեռատիին,— որ զաւակն էր Պօկտան Incrucişatulի և թոռը Շթեֆան Մեծի,— եւ ոչ թէ Շթէֆան Ռառէշի, հալածիչը Հայերուն, որ նոյնպէս թոռն էր Շթեֆան Մեծի, բայց սերած անոր Փեթրու Ռառէշի զաւկէն։

Գալով այն պարագային թէ Հայուհի Սերբեկան երբեւիցէ թողած ըլլայ իր կրօնը օրթոտօքս դառնալու համար, և իր նախկին կրօնակիցներուն հանդէպ ոխով տոգորուած, և անոնց հանդէպ ամենասոսկալի հալածանքը սարքած, վերջապէս բոլոր ըսուածները կեանքին մասին այս կնոջ որ Մոլտովայի քիչ մը տխմար մէկ իշխանին սիրուհին եղած է, բնական է որ պիտի չկրնային յիշատակուիլ այդ փաստաթուղթերուն մէջ, քանի որ պատմութիւնը երբեք չէ ամբաստանած այս Հայուհիին սիրահարը, Շթեֆան Դեռատին, թէ երբ եւիցէ Հայերը հալածած ըլլայ։

Շփոթութիւն՝ որ կը հաստատուի այսպէս անվիճելի հեղինակութեան մը կողմէ և զոր համարձակեցանք մատնանշել մենք ալ։

Աւելի առաջ չգացած՝ պէտք է վայրկեան մը կենանք, հարցնելու և բացատրելու համար թէ ինչպէս պատահեցաւ որ Շթեֆան Ռառէշի սէրը Հայուհիի մը հանդէպ, անցած առասպելներու կարգը, առնուազն 1865էն ի վեր, աւելի ուշ յիշուած ըլլայ որպէս պատմական դէպք մը, երբ պէտք եղած է մատնանշել թէ կրօնական միակ հալածանքը Ռումանիոյ մէջ՝ օտարի մը արարքն էր, մոլեռանդութեան մէկ արարքը դաւանափոխ Հայուհիի մը։

Կը կարծենք որ բացատրութիւնը շատ պարզ է և բնական բոլոր անոնց համար որոնք կը հաւկնան թէ որքան թելադրական ուժ ունին երբեմն առասպելները։

Երբ առասպել մը արմատ կը գտնէ ժողովուրդին հաւատքին մէջ, մարդկային միտքը այլեւս զայն կը պահէ իբրև ճշմարտութիւն՝ յաճախ ի հեճուկս ստուգութեանց, երբ մանաւանդ առասպելը աւելի գունագեղ է քան տժգոյն ճշմարտութիւնը։

Ցաւալի է սակայն, որ առասպելը անցաւ երկրին "սահմաններէն, որպէս պատմական դէպք մը, հեղինակութեանը ներքեւ ականաւոր ակադեմականին՝ որ միշտ յիշուած է, իրապէս, հայ հեղինակներէն իբրև վստահելի աղբիւր մը, որովհետեւ կը վերաբերի Ռումանիոյ իրենց կրօնակիցներուն։

Այսպէս 1884-ին, Պատկանեան Ս. Փեթերպուրկի մէջ, 1888ին Հանդէս Ամսօրեայ Վիեննայի մէջ, և աւելի ուշ հայկական թերթերն ու հանդէսները ամէն կողմէ զբաղելով Մինաս դպրի գործով, կրկնեցին Համտէսի կարծիքը թէ Ռումանիոյ մէջ, մի միայն մէկ հալածանք տեղի ունեցած է Հայերու դէմ և թէ ատ գործն էր դաւանափոխ Հայուհիի մը,— Շթեֆան Ռառէշի սիրուհին, և մայրը նշանաւոր Յովհաննէս Անգուէթի։

Այսպէսով Համտէսը նպաստած է մէկ կողմէ որ Սերբեկա Հայուհիին վերագրուին յանցանքներ զորս չէ գործած և միւս կողմէ կասկածի ենթարկուի Մինաս դպիրի իրաւութիւնը, վերածելով զայն թերահաւատ կամ չարամիտ վկայի մը, քանի որ ան լուռ կը մնայ շատ կարեւոր դէպքերու շուրջ, զորս մանաւանդ իբրև հայ, պէտք էր ուշադրութեան առարկայ ընէր։

ԻՆՉՊԷՍ ԿԻՐԱՐԿՈՒԵՑԱՒ ՀԱԼԱԾԱՆՔԸ

Մինչեւ որ Հայերը առիթը ունենան աւելի լաւ ծանօթանալու Մոլտովայի պատմութեան մէկ էջին՝ որ մօտէն կը շահագրգռէ զիրենք, աւելորդ չնկատեցի լուսաբանելու գոնէ ռումէն ընթերցողները, որոնց մտքին մէջ հետք գտած է Հայերը հալածող Սերբեկա Հայուհիին առասպելը, պարզելու համար որ Մինաս դպիր եթէ որեւէ ակնարկութիւն չըներ այդ դէպքին, անոր համար չէ որ խեղաթիւրէ ճշմարտութիւնը և ծածկէ կրօնակցի մը նախատինքի արժանի վարմունքը, այլ պարզապէս անոր համար որ նման դէպք մը տեղի ունեցած չէ։

Շարժառիթը, որ մղեց Շթեֆան-Վոտան հալածել Հայերը, հայ հեղինակը կը բացատրէ դիւրին կերպով մը, իր շատ միամիտ հնարութեան օգնութեամբ և միմիայն կրօնական հիմերով,— այսինքն թէ Հայերը ծանր մեղքերու մէջ ինկած էին, թէ չէին պահպաներ աստուածային պատուիրանները, թէ Աստուած զինք Շթէֆան-Վոտայի ձեռքը պատժելու համար զանոնք։ Այսպէս բացատրելէ յետոյ հալածանքին շարժառիթը, Մինաս դպիր, իբր ականատես վկայ, մեզ կը նկարագրէ այն ճնշումները զորս ռումէն և հայ քրիստոնեաներ առանց ուրիշ որեւէ մանրամասնութեան, կ'ըսէ թէ իզուր դրաւ Շթէֆան-Ռառէշ՝ Հայերուն լքել տալու համար իրենց կրօնը։ Այդ ճնշումը ի գործ դրուեցաւ ձեռքեր կտրելով, ոտքեր ճզմելով, աչքեր հանելով, ողջ ողջ այրելով,— տանջանքներ զորս Շթէֆան-Վոտա չէր բաւականանար միայն հրամայելով որպէսզի Հայերը խոստովանին թէ աւելի ուղիղ է յունական դա-

ւմանքը, այլ ինք իսկ հաճոյք կը զգար դիտելով անոնց կիրարկութիւնը, Սուչովա մայրաքաղաքին Գանձարանին դռնէն հանդիսատես ըլլալով իր հրահանգներու գործադրութեան։ Բայց իրենց հաւատքին մէջ անխախտ մնացողներուն թիւը այնքան շատ էր որ երկար ատեն պէտք էր անոնցմէ իւրաքանչիւրը զատ զատ տանջելու համար։

Ուստի աւելի արագ հասնելու համար արդիւնքին՝ Վօտան հրաման ըրաւ որ Սուչովա գետին եզերքը շինուին տուներ որոնք ուրիշ ելք չունենան բայց եթէ պզտիկ դուռ մը, հաւաքուին Հայերը հոն և կրակ տրուի չորս անկիւններէն, որպէսզի կարելի եղածին չափ շատ թիւով անհատներ ողջ ողջ այրին մէկ անգամէն։

Մինչ հերետիկոս նկատուածները այսպէս կը տանջուէին և կը ջարդուէին, անդին բոլոր քաղաքներու հայ եկեղեցիները աւարի և աւերի կ'ենթարկուէին, իսկ Շթէֆան Վօտայի կողմէ ղրկուած օրթոտոքս քահանաներ կը մաքրէին և այսպիսով կը սրբագործէին տուները այն Հայերուն որ իրենց կրած չարչարանքներուն մէջ կը խոստովանէին գերակայութիւնը այն կրօնին որուն անունով տանջուած էին։

Ցաւէն պարտուածներու կարգին կար և քահանայ մը՝ որուն դժբախտութեանց կը նուիրէ Մինաս դպիր մէկ հատուածը իր ողբին։ Մունթէնիայէն վտարուած՝ միշտ կրօնական հալածանքի մը պատճառով, այս քահանան, Խաչատուր անուն, Ռոման եկաւ ուր կարճ ատենէն ամէնուն սէրն ու յարգանքը գրաւեց իր քրիստոնէական առաքինութեանցը համար, և մանաւանդ իր մանաւոր բարութեանը համար դէպի թշուառները։ Երջանիկ որ կրցած է գտնել, այս երկրին մէջ, անկիւն մը ուր կրնայ կիրարկել դաւանանքը որուն համար ենթարկուեցաւ տարագրումներու, ան խաղաղ մը կ'ապրէր իր ազգակիցներուն մէջ, երբ յանկարծ տեսաւ որ կը յափշտակեն զինքը կնոջը և զաւակներուն հետ, ու կը տանին Տիվանին առջև։ Հոն Շթէֆան Վօտա անձամբ կը հրամայէ կրօնքը թողուլ և յոյն ծէսով մկրտուիլ։ Քահանան կ'ընդդիմանայ և առանց աղերսանքով մեղմացնելու հալածիչներու կատաղութիւնը, անսպասելի յանդգնութեամբ մը կը պատասխանէ, նոյնիսկ անիծելով զինք նախատողներուն կրօնքը, մինչև որ Շթէֆան Վօտա կը հրամայէ դնչուներուն անոր ձեռքերը կապել, և հանել անոր աչքերը։ Հրամանը կը կատարուի։ Քահանան ամէնէն դաժան տառապանքներուն մէջ կ'ոգեկոչէ և կը սպասէ փրկարար մահը, երբ կը լսէ որ հրաման կը տրուի

կտրել կինն ու զաւակները։ Ասոնց արցունքները, յուսահատութեան ճիչերը և աղերսանքները ի վերջոյ կը տկարացնեն ու կը յաղթեն քահանային յետին ուժերը, որ վերջապէս կ'ուրանայ իր պապերուն հաւատքը և կ'ընդունի յոյն ծէսով մկրտուիլ։

Սրտմտութիւնն ու կարեկցութիւնը որ կը յուզեն Մինաս դպիրը երբ կը պատմէ մարդոց դէմ կիրարկուած անգթութիւնները, ոչ նուազ կը յուզեն զայն երբ կը նկարագրէ աւերումը եկեղեցիներուն, ու թալանը սրբանօթներուն, հրկիզումը սրբանկարներուն, գրքերու ոչնչացումը, դէպքեր որոնց կ'անդրադառնայ անդադար, կարծես թէ բաւական այպանած չըլլայ այսքան անօրէնութեանց հեղինակը։ Ու շատ հասկնալի է։ Այս առարկաներէն շատերը կու գային դժբախտ հայրենիքէն, ուրկէ դեռ նոր հեռացած էր ինք. ճողոպրած նախապէս պանդխտողներուն աւարումներուն մէջէն, ոչ միայն իբրև թանկագին իրեր, այլ խորհրդանշանները երկնային պաշտպանութեան, այս սրբանօթները կը ծառայէին իբրև միաբանութեան նշանը անհայրենիքներուն, այն երկիրներուն մէջ ուր կը թափառէին անոնք, որոնելով հանգիստ վայր մը։

Ոչնչացումը նման յիշատակներու, կսկծալի որևէ մէկուն համար, Մինաս դպրի աչքին,— սիրտը դեռ լեցուն հայրենիքի կարօտով և վառուած խորունկ ու անսահման հաւատքով,— կը ստանայ այնքան մեծ նշանակութիւն որքան ոչնչացումը մարդկային էակներու։ Ու պէտք կը զգայ բացատրելու թէ ինչպէս Աստուած թոյլ կու տայ նման արհաւիրքներ, և այս բացատրութիւնը՝ գտած իր անկեղծ երկիւղածութեանը մէջ՝ կու տայ քանի մը պարզ տողերով, ուր կը ծագի քերթողական ճառագայթ մը.

Ի մեր անրաւ գործոց չարեաց
Ցասումն եհաս Հայոց ազգաց ;
Իւր սուրբ մարմինն ոչ խընայեաց
Ետ արկանել ներքոյ ոտաց.

Յառաջն իւր սուրբ տունըն մատնեաց
Ըզսուրբ մեռոնն յերկիր ցըրուեաց
Զիւր սուրբ գըրեանքն հըրով արեաց,
Եկեղեցւոյ հիմըն շըրջեաց։

Կարդալով բոլոր այս զարհուրելի արարքները զոր հայ հեղինակը կը վերագրէ Շթէֆան-Ռաուէշի և անոր ժողովուրդին որ մղուեցաւ այս անգթութիւնները գործելու, բնական է հարց կը

ծագի թէ հեղինակին պատմածներէն գոնէ մէկ մասը անոր երեւակայութեան արդիւնքը չէ՞։

Մինաս դպիր արդարեւ չի խնայեր իր ազգին հալածիչներուն. ամէն անգամ որ անոնց անունը կու տայ՝ կ'որակէ զանոնք անօրէն, անիծեալ, նզովեալ, պիղծ։

Իր ոխը ընդդէմ Մոլտովացիներուն, միացած իր շատ բնական կարեկցութեան զգացումին դէպի իր կրօնակիցներուն տառապանքները, կրնար կասկածի տակ դնել անոր ստուգութիւնը, եթէ բոլոր այս բռնութեան միջոցները զորս կը թուէ իբր Հայոց դէմ կիրարկուած, հաստատուած չըլլային ժամանակակից ուրիշ գրողէ մը՝ որ զերծ է այն կասկածներէն որոնք կրնային հայ հեղինակին ըլլալ։ Ահա թէ ինչ կ'ըսէ իր տարեգրութեանց մէջ լեհացի հռչակաւոր աստուածաբան և հռետոր Օրիքովիուս՝ խօսելով Շթէֆան-Ռառէշի մասին, որուն հետ ժամանակակից էր.

«Անգթութիւնը կը գերազանցէր իր չուայտութիւնը, ամէնէն անմեղ մարդոց քիթն ու ականջը կը կտրէր, կը փորէր անոնց աչքերը, կը կտրէր լեզուն, անոնց անդամները կը կտրտէր կամ հալած կապար կը լեցնէր մարմնոյն բացուածքներէն ներս»։ (Քսենոփոլ, «Պատմութիւն Ռումէններու», հատոր Գ., էջ 54)։

Լեհ գրողին այս վկայութիւնը, որ անշուշտ անկախ է հայ հեղինակէն գրածէն, պէտք է փարատէ ամէն կասկած Մինաս դպրի արժանահաւատութեան մասին։

ՀԱԼԱԾԱՆՔԻՆ ԱՐԴԻՒՆՔԸ

Հայոց դէմ կիրարկուած անգթութիւնները Շթէֆան Վոտայի փափաքած արդիւնքը ունեցան։ Երկիրը մեծ մասամբ ամայացաւ Հայերէն։ Ոմանք յանուն իրենց հաւատքին մարտիրոսուեցան, ուրիշներ ընդունեցին երկրին կրօնը, բայց մեծ մասը հեռացաւ երկրէն եւ ցրուեցաւ զանազան պետութեանց մէջ։

Դրացի երկիրներէն այն որ պէտք է Մոլտովայէն վտարանդի Հայերը հրապուրել, Լեհաստանն էր։ Հոն Ռուսիոյ Թէոդոր կայսեր օրերէն սկսեալ (1062) արդէն հայ գաղութներ հաստատուած էին վեհապետներու հրաւէրով, որոնք հանդիսաւորապէս կը խոստանային տալ կրօնքի կատարեալ ազատութիւն եւ առեւտրական կարեւոր առանձնաշնորհումներ, նոյնիսկ իրաւունք իրենց սեփական դատարանները ունենալու, դատելու համաձայն Հայաստանէն բերուած օրէնքներու։ Բայց ինչ որ վեհապետներու հանդիսաւոր խոստումներէն աւելի Լեհաստանի Հայերուն կ'ապահովէր խաղաղ կենցաղ մը, այն պարագան էր որ անոնք կը գտնուէին մեծ մասամբ կաթոլիկ բնակչութեանց մէջ, որոնք հայ կրօնին հանդէպ չունէին այն արհամարհանքը զոր Յոյները գիտցան ներշնչել առաւել կամ նուազ չափով այն բոլոր ժողովուրդներուն որոնց հետ միացած էին ծէսով։

ՈՒՐԻՇ ՀԱԼԱԾԱՆՔՆԵՐ

Հայերու հալածանքը Շթէֆան-Ռառէշի օրով, միակ առի՞թն էր արդեօք ուր ռումէն ժողովուրդին հակակրութիւնը անոնց դէմ՝ արտայայտուեցաւ գործքով։ Այս հարցը կը ծագի այն քանի մը ակնարկութիւններէն զորս Մինաս դպիր կ'ընէ ի մասին իրմէ առաջ պատահած հալածանքներու եւ Հասդէուի հակառակ հաւաստումներէն՝ ռումէն պատմութեան բոլոր շրջաններուն մասին։

Մինաս դպրի ակնարկութիւնները շատ տարտամ են հետազօտելու համար հակառակ կարծիքին պատմութեան քննադատի մը, որ ոչ մէկ բան կը հաւաստէ առանց հիմնելու ճշգրիտ փաստերու վրայ։ Բայց Շթէֆան-Ռառէշի յաջորդող շրջանին համար՝ հայ աղբիւրներէ զատ՝ որոնք կը յիշատակեն Հայոց անցուցած դէշ օրերը զանազան իշխաններու օրով, Էնկէլ կը խօսի հալածանքի մը մասին Ալեքսանդրոս Լափուշնէանուի որդւոյն Պոկտան Դ.ի (1568-1572) օրով։

«Լեհացիներուն հանդէպ իր սիրոյն պատճառով,— Քսենոփոլ (հատոր Գ., էջ 93),— Պոկտան կը գտնուէր այն կասկածին տակ թէ կրնայ կաթոլիկութեան յարիլ, եւ իր վրայէն հեռացնելու համար այս կասկածը, ան, հետեւելով Շթէֆան-Ռառէշի օրինակին, սկսաւ հալածել Հայերը, զանոնք ենթարկելով տանջանքներու՝ որպէսզի ուրանան իրենց հաւատքը, եւ նոյնիսկ մեռցնելով անոնցմէ շատերը»։

Պատմութեան մէջ կը յիշատակուի Հայերուն դէմ ուրիշ հալածանք մը Տէսփոթ-Վոտայի անկումէն (1564) յետոյ Թոմշայի եւ Ալեքսանդրոս Լափուշնէանուի կողմէ, եւ ուրիշ մը Տուքա-Վոտայի կողմէ (1671)։

Այս դէպքերը չէին կրնար անծանօթ ըլլալ Հասդէուի, երբ գրեց «Ռումանիոյ մէջ Կրօնական Հանդուրժողութեան Պատմութիւնը». բայց անուանի քննադատը զանոնք պատմած ատեն՝ կը վերածէ զանոնք իրենց իրական արժէքին, եւ իր անվիճելի ձեռնհասութեամբը ցոյց կու տայ թէ անոնցմէ մէկը ճիշդ չէ, իսկ միւս երկուքը չունին բնոյթը հալածանքի մը՝ Հայոց դէմ մասնաւոր ոխի մը պատճառով։

Լափուշնեանուի որդի Պօկտանի օրով պատահածին մասին «իր յիշատակութիւնը Էնկէլ առած է, կ'ըսէ Համտէու, Քաղինէն, — «Պատմութիւն Հունգարիոյ», — հատուած մը, զոր չեն հասկցած ոչ Էնկէլ և ոչ Կէպհարտի, Պօկտանի վերագրելով այսպէս Շթէֆան Ռառէշի արարքները»:

Միւս երկու պատահարները, հեռու Հայոց դէմ ոխի մը արտայայտութիւնը նկատելէ, Համտէու կը յիշատակէ իբրև հետևանքը համերաշխութեան մը որուն մէջ Հայերը կ'ապրէին Ռումէններուն հետ, և ահա ինչպէս. —

Հայոց հանդէպ Յոյներուն ատելութիւնն ու արհամարհանքը, կ'ըսէ Համտէու, հին Ռումէններուն փոխանցուեցաւ պարզապէս հակակրանքի ձևին տակ, զոր եթէ անոնք, այնքան չափաւոր ուրիշ ամէն տեսակէտով, չէին կրնար երբեմն զսպել, կ'արտայայտէին Հայոց հասցէին կարգ մը կատակներու և հեգնութեանց միջոցով որոնք երկրին լեզուին մէջ ալ անցան իբրև յիմարաբանութիւններ: Գունիկ լեզուով կռատուն (capiște) կ'անուանէին Հայոց եկեղեցիները. Հայը կը վճարէ տուգանքը կ'ըսէ հեգնաբար հին առած մը. իսկ հայդուկային երգի մը մէջ կ'երգուի

Պիտի իջնենք մենք գիւղը,
Պիտի երթանք դարձեալ անտառ
Դաշտին եզերքը
Կատարը անտառին,
Հայուն ճամբան...

Այս անմեղ կատակները չէին խաթարեր երկու ցեղերու միջև կատարեալ համերաշխութիւնը:

«Հայ թաղապետական կազմակերպութեան մը գոյութիւնը, կը գրէ Համտէու աւելի անդին, անկախ ռումանականէն, նոյն իսկ իշխանական հին մայրաքաղաքին Սուչավայի մէջ, ինք առանձին կ'ապացուցանէ շնորհի բարձրագոյն աստիճանը, ոչ միայն կրօնական, այլև քաղաքական, — ինչ որ ապահովաբար աւելի ծանր է, — զոր մեր նախահայրերը չվախցան ընծայելու իրենց ժրաջան հիւրերուն, այստեղ եկած Կովկասի կողմերէն: Իսկ Հայերը գիտէին ցոյց տալ ամէնէն յանկարծական պարագաներուն մէջ իրենք զիրենք բաւական ընտիր հայրենասէրներ, արժանանալու համար նման շնորհներու իրաւունքին:»

Յետոյ իբր ապացոյց որ Հայերը գիտէին Ռումէններուն հետ գործակցիլ ամէնէն յանկարծական պարագաներու մէջ, կը հանէ

1564ի պատահարը, երբ Հայերը մաս առին Տէսփօթ-Վօտայի համար համակրական շարժման մէջ՝ անոր տապալումէն յետոյ, 1671-ի պատահարը, երբ անոնք մասնակցեցան զուտ ազգային դաւադրութեան՝ զոր կը վարէր Հինքու ազնուականը, Տուքա Վօտայի օրով: Ինչ որ քաշեցին Հայերը այս երկու պատահարներու ընթացքին, չէր կրնար գալ, բնական է, իրենց դէմ ուղղուած մասնաւոր ատելութենէ մը, այլ յաղթականներուն կատաղութենէն պարտեալներուն հանդէպ, որ պիտի պայթէր ընդդէմ բոլոր անոնց որոնք մաս առին անյաջող շարժման մը մէջ:

Այս կէտը անգամ մը հաստատելէ յետոյ, «Ռումանիոյ մէջ Կրօնական Հանդուրժողութեան Պատմութեան» եզրակացութիւնը, ինչ կը վերաբերի Հայերուն, բնական է, և Համտէու կրցաւ արդարապէս գրել. «Մէկ կողմ ձգելով այս միակ արտասովոր բացառութիւնը, — Շթէֆան-Ռառէշի արարքը, — ռումէն պատմութիւնը ընդհանրապէս մեզ ցոյց կու տայ Հայերը, թէև երբեմն նախատուած մեր լեզուին կարգ մը տգեղ յիմարաբանութիւններուն մէջ, թէև անհամերաշխ ապրելով անտառներու հայդուկներուն հետ, այսուհանդերձ փաստապէս բարգաւաճ և խիստ գոհ Դանուբի եզերքը»:

Համտէուի այս դատաստանը, զոր թերևս չեն բաժներ բոլորը, պէտք եղաւ որ երկար ատեն անխախտ մնայ, որովհետև նոյնքան զօրաւոր և աւելի լաւ տեղեակ հեղինակութիւն մը ի վիճակի կրնայ ըլլալ հարուածելու զայն:

Յորմէ յետոյ գրուեցաւ «Ռումանիոյ մէջ Կրօնական Հանդուրժողութեան Պատմութիւնը», շատ և կարևոր պրպտումներ կատարուեցան երկրին անցեալին մասին, պրպտումներ՝ որոնց որևէ մէկը աւելի չօժանդակեց քան նոյնքան Համտէուն: Նոր փաստերու երևան գալով, և կատարուելով աւելի խոր քննութիւն, յայտնուեցան նաև մեզ հետաքրքրող հարցին մէջ տարրեր որոնք կ'առաջնորդեն ցարդ կազմուածին հակառակ դատաստանի մը:

Այս տարրերը մարմնացած կը գտնենք անգնահատելի արժէքով ուսումնասիրութեան մը մէջ որ «Հայերը Ռումանիոյ մէջ» տիտղոսը կը կրէ (Ռէվիսթա Նօուը, Գ. տարի, թիւ 4-5) եւ նաև աւելի ընդարձակօրէն պարզուած «Էթիմօլօճիքում Մակնում» երկին՝ Հայ, Հայկական, Վրճէս, Արցիպուր, եւայլն բառերուն դիմաց:

Այս ուսումնասիրութեամբ, Համտէու, խուզարկելով ռումէն թէ օտար հին քրոնիկները, պրպտելով յունական, սլաւոնական և

ռումանական կրօնական գրուածքները, ուսումնասիրելով ժողովրդական գրականութիւնը իր բոլոր ձեւերուն մէջ,— երգ, առած, պատմուածք, հէքեաթ,— որոնելով ժողովրդական հաւատալիքները, գիւղական ուսուցիչներու ձեռքով և ուրիշ միջոցներով, հաւաքելով մէկ խօսքով, ամէն հետք որ կը վերաբերի Հայերուն և զոր ժամանակը դեռ չէ կրցած ջնջել, մինչեւ իսկ երաժշտութեան և պարերու բնկօրները, ներկայ և ապագայ սերունդներուն տալու միջոցը դիւրաւ և ապահով կերպով դատելու Ռումանիոյ մէջ Հայոց անցեալի ճակատագիրը։

Այդ ուսումնասիրութիւնը գրելով պէտք է Հաժտէու անակընկալի եկած ըլլայ, ինչպէս նաեւ անակնկալի պէտք է եկած ըլլան զայն կարդացողները, այն տպաւորութենէն որ կը զգացուի ամէն մէկ քայլին, ի մասին Ռումէններուն ունեցած զգացումներուն Հայոց հանդէպ, տարբեր անկէ զոր Հաժտէու բնորոշած էր իր նախընթաց երկասիրութեան մէջ։

Այս զգացումը կը ցոլանայ անթիւ և այլազան փաստաթուղթերէն՝ զորս Հաժտէու հաւաքած է այնքան ջանքերով եւ որոնցմէ ստիպուած ենք յիշատակել քանի մը օրինակներ.—

«Ռումէնին համար պիղծ գոյութիւն մըն է Հայը. այդ պատճառով Ռումէնը չ'ուզեր որեւէ բան փոխ առնել Հայէն, ոչ ալ անոր հետ սեղանակից ըլլալ. մանաւանդ չ'ուզեր անոր խմելու ջուր տալ դոյլով կամ ուրիշ անօթով, հաւատալով որ Հայը, խմելէ յետոյ, կը պղծէ Ռումէնը։

«Ժողովուրդը կը հաւատայ որ Հայը նախ կը պղծէ պտուկը և յետոյ կերակուր կ'եփէ անոր մէջ։

«Անոր կրօնը ամէնէն զզուելին է և ամէնէն անմաքուրը։

«Արիոսեաններ են անոնք, ուրացողներ, երիցս թշուառական, երիցս անիծեալ, կը պաշտեն շուն մը՝ Հօրցիպուր, Արցիվուրց կամ Արցիպուր անուն, որուն ի պատիւ պիղծ պահք կը պահեն և զոհ կը մատուցանեն։ (1640ի Կովօրայի Հրովարտակը, և ուրիշ բազմաթիւ եկեղեցական գիրքեր)։

«Անոնք աւելի վատթար են քան հեթանոսները, հետեւաբար տաճարը ուր կը հաւաքուին անոնք կարելի չէ եկեղեցի կոչել, այլ մեհեան (Նիք. Քօսթին, „Լէթօփիսէցէլէ“, հատոր Բ. էջ 42)։

«Իսկական հաւատացեալները նման էակէ մը հեռու պահելու համար Կովօրայի հրովարտակը կ'ըսէ. «Ով որ կերակուր կ'ուտէ Հայոց կամ Պաւղիկեաններու հետ, կամ ուրիշ որեւէ հերետիկոսի հետ, կամ սէր կը կապէ անոնց, կ'եղծանէ Աստուծոյ կրօնը։»

«Արսէնիէ տին Պիսէրիքանի Սաղմոսի Մեկնաբանութեան մէջ մեղաւոր բառին տեղ գործածուած է Հայ իբրեւ հոմանիշ, և իբր հակադրութիւն արդարի և քրիստոնեայի։ (1650 թուականի ձեռագիր մը որ կը գտնուի Ռումէն Ակադեմիին մէջ)։

«Ժողովրդական բարբառին մէջ կատուն Հայուհի կ'անուանեն, իսկ շուները՝ Կարապետ,— Հայոց կողմէ Ս. Յովհաննէս Մկրտչին տուած տիտղոսը»։

«Երբ դէշ բանի մը մասին կը խօսուի՝ ժողովուրդը յաճախ հայկական մակդիրը կու տայ, ինչպէս հայկական պազար (Թէօտօրէսքու, „Ժողովրդական երգեր“ էջ 359)։

«Յոպոպը, ըլլալով վարնոց թռչուն մը՝ կը կրէ հայկական կկու մակդիրը (Քրէանկը, «Քօնվօրպիր լիթէրարէ», 1881, էջ 8)։

«Բոլոր ասոնց կարելի է դեռ աւելցնել սա ասութիւնը թէ Հայր գլխեն այբ է, այսինքն ուղեղի տեղ աղտեղութիւն կը կրէ գլխուն մէջ,— ասութիւն՝ ցոյց տալու համար թէ տխմար են Հայերը, անհմանափակ և մշակոյթի անընդունակ։

Հայը՝ այսպէս տեղ բռնած ժողովրդական մտածման մէջ՝ բնական է թէ պիտի արժանանար այնպիսի վարմունքի մը, որ կը յատկանշուի ասացուածքով մը զոր Հաժտէու կը նկատէ տեսակ մը իրաւաբանական ասացուածք. «Մոլտովական կիսա-իրաւաբանական հին առած մը կ'ըսէ թէ Հայր կը վճարէ տուգանքը, այսինքն ամէն գործի մէջ Հայուն անկ է նախատինքը կրել եւ պատիժը ընդունիլ»։

Որքան ալ որ տհաճելի ըլլայ հայ կրօնքով Ռումէնի մը համար Հայերուն յիշեցնել հրէշութիւնները որոնց երբեմն կը հաւատային իր մասին, և Ռումէններուն յիմարաբանութիւնները զոր անցեալի տգիտութիւնը ի վիճակի էր ծնցնելու, ազգային կամ կրօնական նկատումներ չկրցան մեզ արգիլել ընելէ այս մէջբերումները զորս յարմար դատեցինք, հետեւելով նոյն իսկ այս աննշան նօթերուն համար այն իմաստուն յորդորին զոր Հաժտէու կու տայ պատմական հետազօտութիւններ կատարողներուն. «Հետազօտութեանց ճամբան բացուած է, կ'ըսէ ան, միայն թէ հետազօտութիւնը իսկապէս գիտական ըլլայ, չկռթնի ազգային համակրութեանց և հակակրութեանց վրայ, որոնք չեմ գիտեր թէ լաւ են կամ ոչ քաղաքականութեան մէջ, բայց պատմութեան մէջ յաճախ տխմար են, միշտ նշան մտքի մանկութեան»։

Հին եւ նոր բազմաթիւ փաստաթուղթեր, ի մի հաւաքուած, որոնց մէջ, կ'իշխէ ոգին՝ որուն մասին տուինք քանի մը նմուշներ, վերլուծուած և բաղդատուած Հաժտէուէն, պէտք էին զայն առաջնորդել այն համոզման թէ կարելի չէ այլեւս խօսք ընել, ինչպէս երբեմն, ոչ ի մասին կատարեալ և տեւական ներդաշնակութեան մը Ռումէններուն և Հայերուն միջեւ, ոչ երջանիկ եւ գոհունակ կենցաղին մասին Հայերուն Դանուբի եզերքները՝ վրդովուած մի միայն մէկ անգամ քիչ մը տխմար իշխանի մը և իր

մոլեռանդ սիրուհիին կողմէ, և ոչ ալ Ռումէններուն տեսակ մը սրտնեղութեան մասին՝ որ յաճախ արտայայտուած է հեղինակներու մէջ։

Անգամ մը եկած այս համոզման, Համտէու, թերևս տեսակ մը կսկիծով՝ զոր սակայն շուտով կրցած է փարատել գոհունակութեանը շնորհիւ զոր գիտութեան մարդը կը զգայ երբ երևան կը հանէ և կը յայտարարէ ճշմարտութիւնը ամէն գնով, Համտէու, լքեց իր նախկին դատաստանը Ռումէններուն զգացումներուն մասին հանդէպ Հայոց, և գրեց պարզ և յստակ. «Ինչ որ ալ ըլլայ, տարբեր կրօնական սովորութեանց հետևանքով թէ շատ մեկուսացած և թաքուն կենցաղի մը պատճառով, կամ թէ Բիւզանդացիներէն փոխ առնուած հակակրութեան մը շնորհիւ, Ռումէնները չէին սիրեր Հայերը»։ Եւ դարձեալ. «Ժողովրդական ատելութեան պատճառով, Հայերը Ռումանիոյ մէջ հալածուեցան մէկէ աւելի անգամներ»։ Կամ. «Ամէն անգամ որ իշխաններու անգթութիւնը եւ ժողովուրդին մոլեգնութիւնը զիրենք կը վտարէր Մոլտովայէն, Հայերը ապաստան կը փնտռէին մանաւանդ Արտէալի եւ Լեհաստանի մէջ»։ Եւ որպէսզի այս եզրակացութիւնը օրինակներով զարդարէ, ընդարձակօրէն կը յիշատակէ 1551-ի հալածանքը Շթէֆան-Ռառէշի օրով, 1564ինը՝ Տէսփոթ-Վոտայի աղէտէն յետոյ, և 1671ինը Տուքա-Վոտայի ժամանակ։

Ահա թէ ինչպէս հարուածեց և բարեփոխեց շնորհիւ իր ճիգին և հեղինակութեանը, Համտէու այս անգամ աւելի լաւ ուսումնասիրած, այն դատաստանը զոր ըրեր էր «Ռումանիոյ մէջ Կրօնական Հանդուրժողութեան Պատմութիւնը» երկին մէջ՝ ի մասին Ռումէններու և Հայերու անցեալ յարաբերութիւններուն։

Նոր պրպտումները, գոնէ անոնք որ ծանօթ են ցարդ, այս դատաստանէն չփոխեցին միակ կէտ մը, — Հայոց զգացումը այն երկրին համար ուր հաստատուած էին, նոյն իսկ այն երկրին՝ ուր քանիցս հալածուեցան անոնք։ Համտէու պէտք է նոյն բանը կրկին հաստատած ըլլայ՝ որպէսզի կրկնէ Ռեվիսթա-Նոուա հանդէսին մէջ. «Դիտելի է որ ուր որ Հայ պանդուխտները հաստատուեցան երբևիցէ, դարձան ամենուրեք լաւ քաղաքացիներ, առանց սակայն կորսնցնելու իրենց նախնիքներուն լեզուն և աւանդութիւնները։»

Եթէ ներելի է որպէսզի մեր իսկ հեղինակութեամբը ոչ թէ հերքենք, այլ լրացնենք Համտէուի դիտողութիւնը, պիտի համարձակինք զայն ընել սա միակ կէտին մէջ, ուր, ամէն համեստութիւն մէկդի, անձնական պատճառներ ունինք, — զորս ինք չէր կրնար ունենալ, — աւելի լաւ ճանչնալու համար Հայոց այսօրուան վիճակը։

ՆՈՐ ՕՐԵՐՈՒ ՄԷՋ

Ռումանիա պանդխտող Հայերուն ներկայ սերունդը, քիչ բացառութեամբ, կորսուած իր լեզուն և մասամբ իր նախնի աւանդութիւնները, պահած է միայն իր նախնիքներուն կրօնքը՝ բոլոր ծէսերով և սովորութիւններով։ Այս է լաւագոյն յատկանիշումը երբեմնի հայ պանդուխտներուն յաջորդներուն այսօրուան վիճակին որուն համար ոչ մէկը կրնայ հպարտանալ, ոչ ալ կարմրիլ։

Ճակատագրական օրէնք մըն է որ միայն ոխով և հալածանքով կը պահպանուին տարբերութիւնները զանազան ժողովուրդներու միջև, որոնք դարերով կ'ապրին այս միևնոյն երկրին մէջ միևնոյն տենչերով և միևնոյն շահերով, և միայն անոնց միջև խաղաղութեամբ ու համերաշխութեամբ կ'անհետանան տակաւ այդ միևնոյն տարբերութիւնները՝ ի նպաստ տիրող ժողովուրդին։

Ցորմէ հետէ Ռումէնները, աւելի ևս լուսաւորուած, համոզուեցան հայ սերունդի մը թափած ջանքերուն շնորհիւ, թէ երկու ժողովուրդներու միջև տարբերութիւնը ոչ սրտի մէջ կայ և ոչ ուղեղի, յորմէ յետոյ հետագայ Ռումանիան, իր բոլոր զաւակներուն աջակցութեամբ, յաջողեցաւ հիմնել արդիական պետութիւն մը և տեղ գրաւել արևմտեան պետութեանց շարքին, այն օրէն սկսեալ պէտք եղաւ որ անհետանայ ամէն շարժառիթ Ռումէններուն համար՝ Հայերը հեռու պահելու հասարակական կեանքէն, և Հայերուն համար՝ աւելի ևս շարունակել իրենց հարկադրուած մեկուսացումը. և պէտք եղաւ որ անպայման սկսի նաև այս վերջիններուն ձուլումը երկրին տիրող տարրին մէջ։

Նախ կորուստը լեզուին, յետոյ Նոր սերունդներուն կողմէ լքումը այլևս իրենց պահանջներուն համար անբաւական դարձած դպրոցներուն, և նաև պապենական աւանդութեանց տկարացումը իբրև հետևանք լեզուի անտեղեակութեան, նշաններ են թէ ժամանակը իր դերը կը կատարէ։ Եւ այս ձուլումը, երկրին տուած քաղաքակրթիչ հաստատութեանց վահանին տակ, յառաջ պիտի երթայ տակաւ, առանց որ մէկը կարենայ փոխել անոր բնական ճամբան։ Զայն չպիտի կարենան ուշացնել նոյնիսկ այն սակաւաթիւները, որոնք մշակուած մարդու բնական զգացումով, փափաքելով ճանչնալ հեռաւոր անցեալի մը իրենց նախնիքը, կ'ուսումնասիրեն անոնց լեզուն եւ կրօնը, ոչ ալ զայն պիտի կրնան արագացնել անոնք որ նուազ գովելի զգացումով մը, կը ծածկեն իրենց անունը և ծագումը, ժամանակէն առաջ կը մոռնան Հայկն ու Արամը, ոգեկոչելու համար, իբր և նախնիք, Տրայանոսն ու Աւրելիոսը։

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸՑԸԳԼԻՈՒ

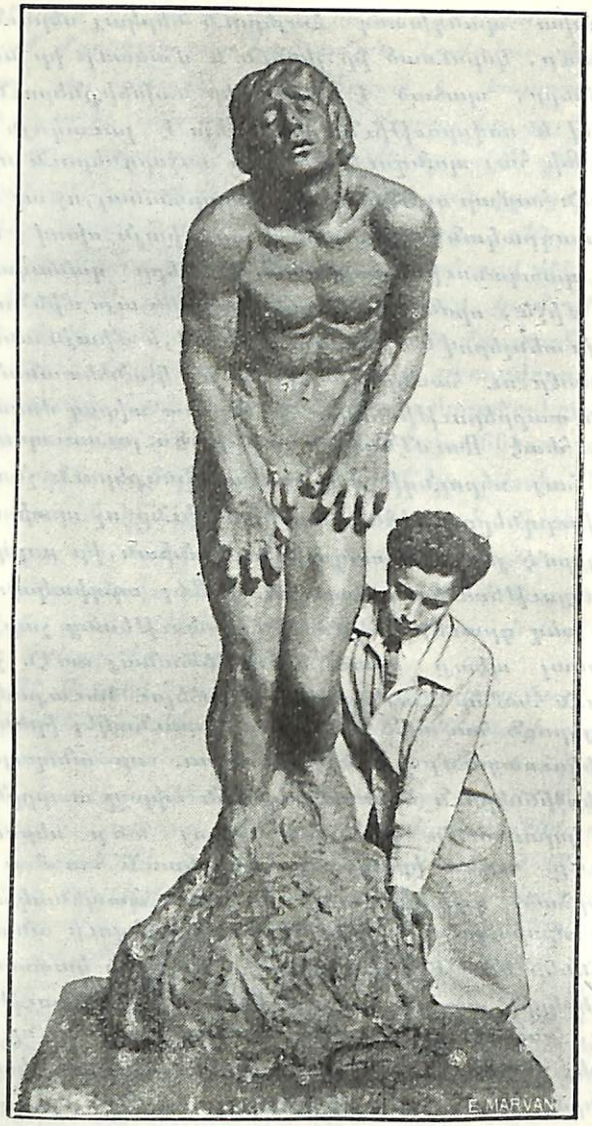

Վ Ի Շ Տ Ը
Արձան՝ ԱՐԱ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆԻ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԻՊՐԱՅԻԼԵԱՆՈՒ

ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԻՐ ԿԵԱՆՔԻՆ ՈՒ ԳՈՐԾԻՆ ՎՐԱՅ

Օտար հողի վրայ ինկած հայ սերմ մը Կարապետ Իպրայիլեանուն ալ։

Ճիշդ է՝ իր հանրային կեանքով կապ մը չունի և ան զինքը ծնող ցեղին հետ, բայց հայ տաղանդէն կայծ մըն է ան՝ որ կը չողայ օտար երկինքի տակ։

Իպրայիլեանու ռումէն գրականութեան անվիճելի դատախազն է։ Կարծիքներ յայտնած է, որոնք այսօր հանրային ստացուածքին մաս կը կազմեն։ Արժէքներ հաստատած է, որոնք միշտ կայուն են։

— «Մեծ քննադատ մըն է, որ եթէ արեւմտեան որեւէ գրականութեան մէջ երեւար, ապահովաբար Ժիւլ Լըմէթրի կողքին կը նստէր», — կ՚ըսէ, իր մասին խօսելով, ռումէն յայտնի քննադատ մը՝ Միհայիլ Սեւասթոս։

Բայց Իպրայիլեանուի իրական արժէքը ըմբռնելու համար, բաւական չեն այս քանի մը կցկտուր բառերը։ Ընդարձակ ու մանրամասն ուսումնասիրութիւն մը պէտք է, որ պարզէր ռումէն գրականութեան արժէքը միջազգային տեսակէտով, ընորոշէր Իպրայիլեանուի տեղը հոն ու ընդգծէր անոր կատարած դերը այդ գրականութեան բնաշրջման մէջ։

Այդ պիտի ընենք ուրիշ առթիւ մը։ Առ այժմ քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ իր մասին։

* * *

Կ. Իպրայիլեանու ծնած է 1871-ին, Մոլտովայի Թէքուչ նահանգին գիւղերէն մէկուն մէջ։ Հայրը, մոլտովական վաղեմի հայ ընտանիքէ մը, համեստ կալուածատէր մըն էր։

1890-ին կը մտնէ համալսարան։ 1894-ին, Վրաժա ծածկանունին տակ, կը գրէ գրական ուսումնասիրութիւն մը, որ մեծ հետաքրքրութիւն կը ստեղծէ իր անձին շուրջ։

1906-ին կը մասնակցի „Վիացա Ռոմընէասքը“ ուսմէն կարեւորագոյն գրական ամսաթերթի հիմնարկութեան ու կը վարէ զայն մինչեւ 1927։

1912-ին իր երկիրու հիման վրայ Եաշի համալսարանի նորագոյն գրականութեան ուսուցիչ կը նշանակուի, պաշտօն զոր կը շարունակէ ցարդ։

Գրած է «Բննադատական Ոգին» (1908), «Դէմքեր ու Հոսանքներ» (1909), „Նշմարներ ու Տպաւորութիւններ“ (1920), «Ռումէն և Օտար Գրագէտներ» (1926), «Գրական Ուսումնասիրութիւններ» (1930), և „Կեանքը Դիտելէն“ (1930) մտածումներու զմայլելի հաւաքածոն, որմէ կը թարգմանենք հոս։

* * *

Իբրեւ խորհող, իբրեւ կեանքը դիտող ու անոր չնչին երեւոյթներուն իմաստը վերլուծող, Իպրայիլեանու ինքը կը բնորոշէ իր դէմքը. «Նրբագոյն վայելքն է՝ պարզ, համեստ, միամիտ, հնազանդ, փութաջան ըլլալ, քեզ չբռնածներէն ոչինչ կամ շատ քիչ բան հասկցող երեւալ, բայց միաժամանակ ամէն բան հասկնալ ու ամէն բան անկաշկանդ և հանդարտ հեգնանքով դիտել»։

Ու արդարեւ, Իպրայիլեանու իր խորհրդածութիւններուն, ինչպէս նաեւ իր մասնաւոր կեանքին մէջ, այդպէս է,— հեզահամբոյր, համեստ ու բարի մարդ մը, որ «ամէն բան կը հասկնայ ու հանդարտ հեգնանքով կը դիտէ»։

Բարի, ներողամիտ, հեգնական ժպիտը իր խորհրդածութիւններու յատկանշական գիծն է։

Որովհետեւ Իպրայիլեանու կեա՛նքը կը դիտէ, եւ որովհետեւ կեանքի գլխաւորին դերակատարները Կինն ու Տղամարդն են, իսկ անոնց փոխյարաբերութիւններու առանցքը սեռային բնազդը, մի՛ զարմանաք եթէ իր խորհրդածութիւններուն կէսը՝ կինը ու տղամարդու, քաւորդը սիրոյ, իսկ մնացեալը յարակից խնդիրներու յատկացուած ըլլան։

ԱՐԱՄԱԶԴ

ԿԵԱՆՔԸ ԴԻՏԵԼԷՆ

Սիրոյ մէջ, մարդ ոչինչով չի՛ գոհանար ու ոչինչ մը զինքը կը գոհացնէ։

* * *

Խելացիները՝ երկուքի կը բաժնուին, լաւեր ու վատեր։ Ցիմարները միայն մէկ բաժանում ունին,— վատեր։

* * *

Երբ այլեւս կին մը սիրելէ դադրած ես, երբեք չես կրնար ըմբռնել թէ ինչո՛ւ սիրած ես զայն, ինչքան ալ յիշողութիւնդ տանջես։

* * *

Քանի՛ միլիոն բառ արտասանեցիր դուն կեանքիդ մէջ...։ Շէյքսփիրի, Կէօթէի և Դանթէի ըսած բոլոր բառերը ըսիր։ Միայն թէ ուրիշ տեսակ շարեցիր զանոնք։

* * *

Ոմանք կեանքը կ'ըմբռնեն որպէս առուակ մը, որուն ալիքներուն կրնաս անձնատուր ըլլալ, հասնելու համար ծաղկալից ափեր։ Ուրիշներ զայն կ'ըմբռնեն որպէս հոսանք մը որուն դէմ պէտք է արիաբար մաքառիս, հազիւ յուսալով որ թերեւս կարծր ժայռի մը հասնիս, ուժաթափ գլուխդ հանգչեցնելու համար։

* * *

Եթէ տարակոյսներ ունիս քու մասիդ՝ մի՛ արտայայտեր զանոնք, որպէսզի առիթ չտաս յիմարներուն, որ նոյն վերաբերումը ունենան քեզ հանդէպ, քեզմէ փոխ առնելով։

* * *

Աւելի մեծ հաւատք ունիմ այն հանրային բարեկարգիչին վրայ, որուն խթանները՝ նախանձն ու փառասիրութիւնն են, քան անոր վրայ որ մարդասիրութեամբ տոգորուած է, որովհետեւ առաջինին դրդապատճառները աւելի ուժեղ են և տեւական։

* * *

Որոշ տարիքի հասած տղամարդը մեղմօրէն ինքզինքը կը պաշտպանէ՝ երբ երիտասարդական մեղքեր կը վերագրեն իրեն։

* * *

Զոհաբերութիւնը գոյութիւն չունի։ Ապրիլ աղքատ՝ գաղափար մը չդաւաճանելու համար, կը նշանակէ նախընտրել այդ գաղափարին մէջ յարատեւելու վերացական ու բարձր վայելքը՝ լաւ ուտելու և խմելու զգայական ստորին վայելքէն։

* * *

Նախանձի մէջ, յաղթական հակառակորդիդ բարձրութիւնը կ՚ընկճէ. իր ցածութիւնը կը ստորնացնէ քեզ։

* * *

Երբ բարեկամ մը քեզ կը լքէ իր դժբախտութեան ընթացքին, նոյնքան ապացոյց կու տայ որ իսկական բարեկամդ չէ եղած, որչափ պիտի տար, եթէ քեզ լքէր քո՛ւ դժբախտութեանդ մէջ։

* * *

Երբ յաղթանակը մօտիկ է ու վերջին քայլը առնելու համար վատութիւն մը գործել անհրաժեշտ է, չընելը դժուար կու գայ, այնպէս չէ՞։

* * *

Մարդիկ, առ հասարակ, սուտը չեն նախընտրեր ճշմարիտէն։ Երկուքն ալ կը գործածեն անխտիր, պարագաներու համեմատ։

* * *

Կինը, սովորաբար, առաջուց գիտէ որ սիրուած է, մինչ տղամարդը չի կրնար հասկնալ թէ ի՛նչ կը պատահի իրեն։ Սակայն, յետոյ, երբ ան կնոջ իր սէրը կը խոստովանի, կինը կ՚ըսէ որ ոչինչ կասկածեցաւ ու անակնկալի եկաւ։ Այսպէսով իր առաջուան բոլոր պչրանքներուն, տարփալի ու սիրագրգիռ ձեւերուն մասին ամէն տեսակ կասկած կ՚ոչնչացնէ։

* * *

Կարեկցութիւնը, երբ անոր չ՚ընկերանար անսահման սէր մը, աւելի մեծ վիշտ կը պատճառէ, քան արհամարհանքը։

* * *

Մի՛ խոստովանիր ազնիւ զգացումը որմէ դրդուած արարք մը գործեցիր, վասնզի չպիտի հաւատան քեզ։ Նուազ ազնիւ մը հնարէ ու ցոյց տուր զայն իբրև քու արարքիդ դրդիչը, որպէսզի մարդիկ աւելի վատթար զգացում մը չվերագրեն քեզ։

* * *

Սէրը և ոճիրը բնութեան արշաւանքն են քաղաքակրթութեան դէմ։

* * *

Եթէ մեծահոգի ու առարկայական փիղին և ոչ թէ սիրագրգիռ և վաւաշոտ կապիկին ուղեղը աւելի զարգացած ըլլար, ի՛նչ սքանչելի պիտի ըլլար մարդը։

* * *

Աստուածային հաճոյք է փոքր ու ընկճուած երեւալ, քու եւ նմաններուդ միջեւ եղած հեռաւորութեան գիտակից։

* * *

Երբ կը յաջողիս ըսել թէ ինչո՛ւ կը սիրես կին մը, ճշմարտօրէն չես սիրեր զայն։

* * *

Եթէ մարդ մը վճռէր ու յաջողէր անկեղծ ըլլալ ամէն պարագաներու մէջ, զզուելի երեւոյթ մը պիտի ըլլար, հրապարակային պատուհաս մը. աջ ու ձախ պիտի նախատէր, կագ ու կռիւ պիտի ցանէր ընտանիքներու մէջ, հասարակութեան լուծումը պիտի փութացնէր,— կատղած շան մը նման, սպաննել հարկ պիտի ըլլար զայն:

* * *

Եթէ օր մը օրանց մարդիկ սկսէին իրարու մտքերը կարդալ, բոլորը անտառներն ու կոյս անձաւները պիտի լեցնէին, ամէն մէկը մէյմէկ անծանօթ թաքստոցի մէջ պիտի կծկուէր, մարդկային ընկերութիւնը պիտի լուծուէր ու մարդկային ցեղը շուտով պիտի անհետանար:

* * *

Եթէ տակաւին չես ամչնար իրեն համար ըրած խենդութիւններէդ, կը նշանակէ որ չես դադրած զայն սիրելէ:

* * *

Երբ երկու անձի միջեւ բուռն վէճ մը գոյութիւն ունի ու անակնկալ դիպուած մը կու գայ անոնցմէ մէկուն իրաւունք տալու, այն ատեն ան, եթէ ազնուական հոգի ունի, պէտք է ջանայ առանց իր յաղթանակը շեշտելու անցնիլ, կարծես ինքզինքը քիչ մը ընկճուած ու յանցաւոր զգալով, այդ յաջողութեանը համար: Հասարակ հոգիի տէր մարդը, ճիշտ հակառակը պիտի ընէր:

* * *

Եթէ քու սեփական միջոցներովդ անկարող ես սիրաշահիլ զայն, բովանդակ մարդկութիւնը իր գիտութիւնով, իր արուեստով, դիւանագիտութիւնով ու բոլոր բանակներով օգտակար չի կրնար ըլլալ քեզի:

* * *

Երախտագիտութեան արտայայտումը, ինչքան ալ փափկանկատութեամբ եղած ըլլայ, կը ձանձրացնէ ու կը զայրացնէ նրբազգած բարերարը ու փոխանակ զայն վարձատրելու իր լաւ արարքներուն համար, կը պատժէ:

* * *

Նախապատմական անտառներու մէջ՝ մահակը. հասարակութեան մէջ՝ հեգնանքը: Զգացման ֆիզիքական արտայայտութիւնը նոյնն է,— շնատամները ցուցնել:

* * *

Վեհօգութիւնն ու վեհանձնութիւնը կը ծագին ուժովէն տկարը, տիրոջմէն ծառան, ղեկավարէն ենթական եղող յարաբերութիւններէն: Ատոր համար է որ ստրուկներու եւ կանանց մօտ նուազ զարգացած են այդ յատկութիւնները:

* * *

Մանուկդ պիտի տանջուի հոգեվարքէն, պիտի մեռնի ու պիտի թաղուի: Ու ատոր՝ դո՛ւն պատճառ եղար:

* * *

Ոչինչ կայ հաւասարակշռիչ քան թէ կրքով սիրուած կնոջ ներկայութիւնը: Սովորաբար ան իմացականութիւն կու տայ, տխմարին եւ կը մեղմէ իմաստունը:

* * *

Բան մը կայ զոր մարդ կ՚ընէ առանց որեւէ պատասխանատուութեան զգացումի, բան մը զոր ընելու պէտք է սարսափեցնէր զինք սակայն այդ զգացումը,— զաւակ ունենալ:

* * *

Երբ յիսուն տարեկան ես, ու փոխանակ լրջախոհ ու դրական ըլլալու, բանաստեղծութիւններ կը կարդաս, երաժշտութիւնով կ՚ոգեւորուիս, բնութեան առջեւ կը սքանչանաս, կրնաս որոշ համակրանք ներշնչել, բայց ազդեցութիւն չպիտի ունենաս ու չպիտի ակնածին քեզմէ, զուարճութեան առարկայ պիտի դառնաս, քու մասիդ ու քու ներկայութեանդ սրամիտ խօսակցութիւններու տեղի պիտի տաս, ճիշդ այնպէս, ինչպէս կը պատահէր երբ դուն հինգ տարեկան էիր:

* * *

Քու մասիդ լաւ մի խօսիր, որովհետեւ ոչ ոք պիտի հաւատայ բառերուդ:

Գէչ մի խօսիր քու մասիդ, որովհետեւ բոլորն ալ պիտի հաւատան։

* * *

Ով որ սպասաւորներու ու անասուններու հանդէպ քաղաքավար չէ, բարեկրթութեան բնազդը չունի, այլ վարժութիւնը միայն։

* * *

Աւելի դիւրաւ կրնաս լաւ կապեր պահպանել որեւէ մէկուն հետ, եթէ ոչինչ չտաս իրեն, քան այն ատեն երբ իրեն կու տաս աւելի քան ինչ որ պիտի կրնայիր չարունակել տալ,— ըլլան զգացումներ կամ իրեր։

* * *

Ծանօթ մը կ'ըսէր. բարեկամներուս յիմարութիւններն ու անհեթեթ արարքները կը զայրացնեն զիս։ Միւսներունը՝ կը զուարճացնեն։

* * *

Ոչ մէկ ցաւ աւելի մեծ է քան այն նախանձը, որ մեղադրելու չարժաւիթներ չի գտներ։

* * *

Վայրկեան մը խել մի՛ մոռնար որ մարդոց հետ յարաբերութիւններուդ մէջ, մշտական պատերազմի մը մէջ ես։ Թշնամիներուդ, բարեկամներուդ, օտարներուն, կնոջդ ու սիրուհիիդ հետ,— ուշադիր եղիր թէ ի՛նչ եւ ինչպէ՛ս կը խօսիս, ո՛րչափ և ե՛րբ կ'այցելես անոնց, ի՛նչպէս կը ներկայանաս՝ ուրա՞խ, տխո՞ւր, անտարբե՞ր, լո՞ւռ թէ չաղակրատ։ Վայրկեան մը խել մտադրադ մի՛ ըլլար, մի՛ կարծեր որ հաշտութեան կամ զինադադարի մէջ ես, որովհետեւ միւսը, անակնկալի կը բերէ քեզ։

* * *

Աղջիկը՝ որ տանըութը տարեկանիդ սիրած ես ու ալ երբեք չես տեսած, ամբողջ կեանքդ կը սիրես։

* * *

Քանի՞ հոգի կը նախընտրեն որ իրենք մեռնին, երկրամաս մը ովկիանոսի մէջ ընկղմելու փոխարէն։

* * *

Կնոջ մը համար բոլոր տղամարդիկը տղամարդ են, բացի անկէ զոր այլեւս չի սիրեր։

* * *

Այն մարդը, որ խօսքով, շարժուձեւերով, մանր արարքներով անընդհատ կը պարպէ իր զգացումները՝ անմիջապէս որ կ'երեւան անոնք, նոյնքան անընդունակ է կազմակերպուած, ծանր և յարատեւ աշխատանքի, որքան է, կարենալ ներուժ կերպով քալելու համար, շոգեշարժ մը, որ անդադար իր շոգին կը կորսնցնէ իր ծակոտիկներէն փքալով։

* * *

Երբ մէկը բարոյագիտութիւնը կը ծաղրէ, բոլոր հաւանականութիւնները կան որ չնորհքով մարդ է։ Երբ մէկը անդադար բարոյագիտութիւն կը քարոզէ, բոլոր հաւանականութիւնները կան որ էակ մըն է մեղքերով լեցուն։

* * *

Մի՛ կարծեր որ կնոջ մը առջեւ փայլելով աւելի քան անոր տարփածուն ու գլելով զայն, պիտի կարենաս սիրաշահիլ դուն կինը։ Ոչինչ պիտի յաջողիս ձեռք ձգել, բայց եթէ անոր հակակրանքն ու նախանձը։

* * *

Քանի քեզ անկեղծ կը տեսնեմ, ինծ կը թուի թէ պատերազմին մէջ՝ զոր ամէնքը ամէնուն դէմ կը մղեն՝ դուն զրահներդ տունը թողած ես։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԻՊՐԱՅԻԼԵԱՆՈՒ

Թարգմանեց՝ ՎԱՀԱՆ ԿԷՄԻՃԵԱՆ

ՎԱՍԻԼԷ ՔՈՆԹԱ

(1845—1882)

Հայ էր և Վասիլէ Քոնթան, Ռումէններուն միակ փիլիսոփան։

Հայ հանճարէն մասնիկ մը ան ալ՝ օտար հողին վրայ նետուած։

* * *

Ռումէն մտաւորականութիւնը անցեալ տարուան մէջ տօնեց մահուան յիսնամեակը Վասիլէ Քոնթայի, միա՛կ փիլիսոփան ուսմէն գրականութեան։ Արդար է հետևաբար այն հպարտութիւնը, որով իր անունը կը պանծացնեն Ռումէնները ամբողջ կէս դարէ ի վեր։

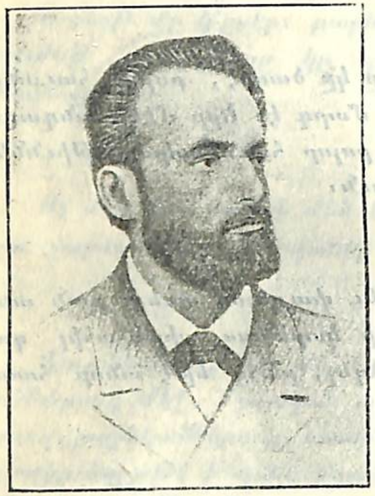

Ազդուած անշուշտ իր ժամանակի փիլիսոփայական վարդապետութիւններէն՝ ինչպէս Օկիւսթ Քոնթէն, Տարվինէն, Սփէնսըրէն, Պիւխներէն ևլն., Վասիլա Քոնթան կրցած է սակայն ինքնատիպ դրոշմ մը դնել իր տեսութեանց մէջ, հանդիսանալով այսպէս մտածող և հեղինակ։

Իր երկերուն մէջ փիլիսոփայական տարրն է որ գերակշիռ է, թէև Քոնթա պահ մը դարձած է նաև քաղաքական մարդ, անգամ Խորհրդարանի և հուսկ ուսման նախարար, և հետևաբար խառնուած իր շրջանի քաղաքական վէճերուն։

Վասիլէ Քոնթայի փիլիսոփայական տեսութեանց մէջ երեք տարր կ՚իշխէ,— բացարձակ նիւթապաշտութիւն, տիեզերական մեքենականութիւն և ճակատագրապաշտ որոշադրականութիւն։ Անշուշտ որ ներկայ շրջանին՝ երբ արդէն հիմնովայր յեղաշրջուած են իմաստասիրութեան սկզբունքները գիտութեան նոր նուաճումներուն տակ, Քոնթայի տեսութիւնները կորսնցուցած են իրենց ոչ միայն այժմէութիւնը, այլ և արժէքը։ Բայց իր երկը զուրկ չէ շահեկան շատ մը տարրերէ, մանաւանդ որ ունի երկեր ալ՝ որոնց ուսումնասիրութիւնը թելադրական է նոյնիսկ ժամանակակից մտածողին համար։

Իր տեսութեանց ամէնէն շահեկան մասը տիեզերական ալիքներու գրութիւնն է, որուն նուիրած է ամբողջ երկ մը։ Արդի փիլիսոփայութեան մէկ կարևոր դէմքն ալ, Շրէօտինկէր, Ցուրիխի բնագէտ փրոֆէսորը, հրապարակ դրաւ տեսութիւնը «տիեզերական մեքենականութեան՝ ալիքներու միջոցաւ» (Wellenmechanik) բայց զուիցերիացի իմաստասէրին տեսութիւնը իր տիտղոսով միայն կը նմանի Քոնթայի տեսութեան։

Մինչ Քոնթա կը փորձէ համադրական բացատրութիւնը աշխարհի բոլոր երևոյթներուն, հաստատելով գոյութիւնը տեսակ մը բարձրացման և անկման շարժումներու բոլոր էակներու և իրերու յեղաշրջման մէջ, Շրէօտինկէր բոլոր գոյութեանց և երևոյթներու բացատրութիւնը կը գտնէ իսկական բնագիտական ալիքներու միութեան բաղադրութեան և անջատման մէջ։

Վասիլէ Քոնթայի երկերն են.— «Քերթուածներ», «Ճակատագրապաշտութեան տեսութիւնը» (1870), «Տիեզերական թրթռացման տեսութիւնը» (1873), «Տեսակներու ծագումը» (1875), «Բնագիտական փորձեր», «Բնազանցութեան հիմերը», «Աշխարհը կազմող առաջին սկզբունքները», «Խորհրդարանական ճառեր», «Քաղաքական յօդուածներ», «Իրաւարանական ուսումնասիրութիւններ», «Օրինագիծեր»։

* * *

Բոլոր թերթերը սիւնակներ լեցուցին վերլուծելու և պանծացնելու համար Վասիլէ Քոնթայի գործերը։

Բայց մէկը չկար որ յիշէր անոր ծագումը։

Վասիլէ Քոնթա մէկն է այն բիւրաւոր սերմերէն, զորս հայ ժողովուրդը ցանած է օտար արտերու վրայ և որոնց վրայ, աւա՜ղ, այլևս ոչ մէկ իրաւունք չունի։ Զրկուած անոնցմով հպարտանալու փառքէն՝ օտարին է ձգած անոնց վրայ գուրգուրալու, զանոնք պանծացնելու հաճոյքը։ Վերջերս ձեռքս անցաւ իր երկերուն յետ մահու առաջին ժողովածուն, ուր իր կենսագրական նօթերու կարգին, հետևեալ տեղեկութիւնը կայ, քաղուած Եաշի Ազգային Քոլէճի 1865 տարուայ գիշերօթիկ աշակերտներու տոմարէն։—

«Վասիլէ Քոնթա, ծնած է 1845 նոյ. 15ին, ծագումով հայ, ևլն».

Այդքան միայն։ Այսպէ՛ս կը հատնի սերմը։ ՇՐՋԻԿ

ՎԱՍԻԼԷ ՔՕՆԹԱ

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

«Որպէսզի արուեստագէտը հասուննայ, միակ պաշտպան մը պէտք է անոր,— տաղանդը»։

—

«Սէրը այն ատեն միայն սահմաններ ունի, երբոր կինը կը գտնէ զանոնք»։

—

«Թշուառը կը ծնի ուրիշներու երջանկութենէն»։

—

«Հայրենիքը ամէն տեսակ զոհաբերութիւններ կը սպասէ իր զաւակներէն, միայն խղճմտանքը ծախելու իրաւունքը կը մնայ քեզի»։

—

«Ծերունիի մը ընծայուած ժպիտ մը կամ բարի խօսք մը կը նշանակէ անոր ընծայել կեանքի աւելի օր մը»։

—

«Ոչ ազնուականը, ոչ քաղքենին չեն կրնար անկեղծօրէն հայրենասէր ըլլալ։ Այդ զգացումը տրուած է գիւղացիին՝ որովհետեւ ան է որ զերծ է փառասիրութենէ եւ եսասիրական կիրքերէ»։

—

«Դաստիարակը ուրիշ բան չ՚ըներ բայց եթէ ուղղել ինչ որ ստեղծած է բնութիւնը»։

—

«Ամէն ազդ արգիւնքն է միջավայրին ուր կ՚ապրի և այն միջավայրերուն՝ ուր երբեմն ապրած է»։

—

«Ճակատագրականութիւնը կ՚իշխէ ընկերային երեւոյթներու վրայ, ինչպէս և կ՚իշխէ բնական և բնախօսական երեւոյթներուն»։

—

«Բովանդակ աշխարհը՝ որ երեւէն ալ դիտես՝ տիրապետութեանը տակ է բնական և ճակատագրական օրէնքներու»։

ՄԻՀԱՅԻԼ ԷՄԻՆԷՍՔՈՒ

(1850—1889)

ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԻՐ ԳՈՐԾԻՆ ԵՒ ԿԵԱՆՔԻՆ ՎՐԱՅ

Դժուար է Էմինէսքուն բերել զետեղել այս գլուխին տակ՝ իբրեւ հայ սերմ մը նետուած օտար հողի վրայ։

Հայ ծագո՞ւմ։ Ունէ՛ր ան։ Բայց իր արիւնը գտնելու համար՝ պէտք է ետ երթալ քանի մը սերունդ, ու բախիլ ռումէն ժողովուրդի զգացումներուն։

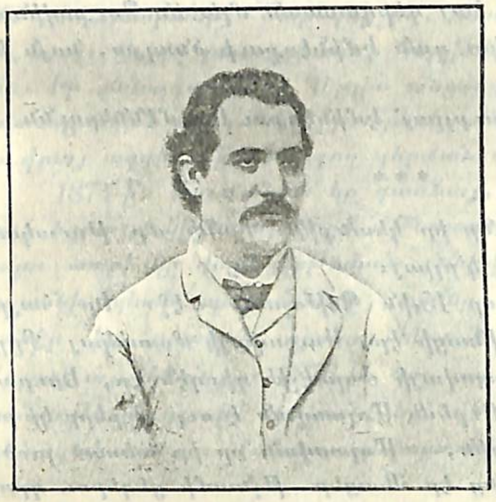

Որեւէ Ռումէնի համար դժուար է անշուշտ՝ օտար ծագում վերագրել Ռումանիոյ մեծագոյն բանաստեղծին։ Կամկածներ կան որոնց չ՚ուզեր հաշտուիլ մարդ. չ՚ուզեր նոյն իսկ մտքէն անցընել պահ մը։ Երբ մանաւանդ անով պիտի սարսի իր մէկ ազգային հպարտութիւնը։ Էմինէսքուի պարագան այդպիսիներէն է։

Ռումէնները ունին և ուրի՛շ արժէքներ, որոնց ծագումը օտարէն կու գայ։ Ոչ միայն իշխանները որոնք դարերով կառավարեցին իրենց երկիրը, այլեւ ազնուականները որոնց շառաւիղները դեռ մինչեւ այսօր ալ կը պահեն իրենց չեչտուած դիմագիծը, օտա՛րը հայթայթեց։ Ասոնց աւելին քննած ատեն Ռումէնները շատ չեն սրտնեղիր։ Բայց փառքեր կան որոնցմէ հրաժարիլը քիչ մը ծանր կու գայ։ Նոյնիսկ գաղափարը տհաճութիւն կը բերէ։ Էմինէսքուի ծագումին շուրջ վիճիլ Ռումէնները չեն ներեր։

Փրօֆ. Եօրկա կը սիրէ ըսել թէ ռումէն գեղջուկ ընտանիքէ մը կը սերի Էմինէսքու։ Զայն պէտք չէ շփոթել, կ՚ըսէ, Կալիցիոյ Էմինովիչներուն հետ՝ որոնք նոյնպէս բանաստեղծներ

տուած են։ Էմինէսքուի նախնիքը, ըստ Եօրկայի, Իմինովիչ կը կոչուէին, սերելով Իմինէ մը, ոչ թէ Էմինովիչ, որ ածանցուած է Էմինէ,— այս վերջինը արեւելեան անուն մը, Թուրքի կամ Հայու։ (Choses d'Orient et de Roumanie, 1924, Bucarest, էջ 64)։

Ուրիշներ ալ կը պնդեն անոր ռումէն ծագումին վրայ, նոյն իսկ կը ճարեն անոր ծնողքին ծննդեան վկայականները՝ որպէսզի ռումէն հռչակեն անոր արիւնը։

Բայց ինչ ալ ըսեն հերքումները՝ կարելի չէ պնդել անոր ռումէն ծագումին վրայ։ Նախ որ Էմինէսքու անունը գրականութենէն կու գայ իրեն։ Տասնըվեց տարեկան՝ ան սկսած էր իր նախափորձերը տալ Օրատէա Մարէի Ֆամիլիա թերթին մէջ։ Խմբագիրը Իոսիֆ Վուլքան, ինքն է որ Էմինովիչ մականունը կը վերածէ Էմինէսքուի։ Ուրեմն Էմինովիչ է իր ընտանեկան անունը։ Ու Էմինովիչները ծանօթ հայ գերդաստան մըն են Պուքովինայի եւ Կալիցիոյ մէջ՝ ուրկէ եւ կու գան Էմինէսքուի ծնողքը, նոյն իսկ ըստ իր կենսագիրներուն։

Բայց իր ծագումը ինչ ալ ըլլայ՝ Էմինէսքու Ռումէններունն է։

* * *

Կարճ է պատմութիւնը իր կեանքին։ Բանի մը թուական, ու արդէն ան պատմուած կ'ըլլայ։

Ծնած է 1850 յունվար 15-ին Պօթօշանի մէջ։ Իր հայրը՝ Կէօրկէ Էմինովիչ՝ Պուքովինացի էր, Սուչովայի մօտակայ Բըլինէշթ գիւղէն։ Մայրը Մոլտովայի Ժօլտէշթ գիւղէն էր, Եուրաշքու ընտանիքէն սերած։ Ուրեմն Մոլտովան է ուր աչքերը կը բանայ եւ ուր կը թրծուի հոգին,— Մոլտովան որ իր տեսած լուծերուն հակառակ՝ անթափանց էր մնացեր թշնամի ցեղերու դրոշմին, եւ ուր աւելի անաղարտ կը հնչէր ռումէն հոգին քան ի Մունթէնիա, ուր աւելի հզօր էր Տաճկըններուն ու անոնց բերած բարքերուն լուծը։

Անցնելով Պուքովինա՝ իր նախնական կրթութիւնը կ'առնէ Չէրնաուցի գիմնազիոնը, շունչին տակ ռումէն դասախօսներու, որոնք Մոլտովայէն կու գային ու վառ կը պահէին հայրենի աւանդութիւնները աւստրիական լուծին տակ ապրող արենակիցներու սրտին մէջ։ Շատ բան չգիտենք Էմինէսքուի աշակերտութեան շրջանին վրայ, ինչպէս առհասարակ իր մանկութեանը մասին։ Յայտնի է միայն որ ան աւարտած է երկրորդական ուսում մը։

1864-ին, ուրեմն հազիւ 14 տարու, կը լքէ դպրոցը ու Տիկ. Ֆանի Թարտինիի թատերախումբին հետ կը շրջի Ռումանիան ու Թրանսիլվանիան։ Այս պտոյտը տեսակ մը դպրոց կ'ըլլայ սակայն իրեն համար, որովհետեւ ոչ միայն կը ճանչնայ մարդիկը, այլ նոյն իսկ կեանքը, որ լաւագոյն վարպետն է արուեստագէտին։

Յետոյ Վիեննա կ'անցնի ուսում ճարելու։ Վիեննա արդարեւ զինք կը խմորէ։ Հոն է որ առաջին անգամ կը զգայ լոյսին ծարաւը, ու կարօտը անոր հասնելու. հոն է որ իր աչքերը կը բացուին հեռաւոր հորիզոններու։ Ու Վիեննայի մէջ է դարձեալ որ հայրենասէրը կը կազմուի իր հոգիին խորը։

1872-73 զինքը ուսանող կը գտնենք Պերլին։ Կը հետեւի Königlichen Fridrich-Wilhelms-Universitatի դպրութեանց բաժնին, արձանագրուելով փիլիսոփայական ճիւղին։ Մեծապէս կը շահագրգռուի գերման իմաստասէրներով՝ որոնց մեծ մասը դասախօս էին համալսարանը։ Տարեվերջին, սակայն, ոչ մէկ քննութիւն կու տայ։ Ուրիշ բան չգիտենք Պերլինի իր ուսանողութեան մասին։ Իր քննադատները Պերլին անցուցած այս երկու տարին ճակատագրական կը գտնեն իր արուեստին համար, թէեւ կը վճռեն իր վրայ ազդեցութիւն ձգող գերման մտքերը ճշդելու ատեն։

1874-ին Ռումանիա կը դառնայ, եւ կը հաստատուի Եաշ՝ գրչի եղբայրակիցներու ջերմ մթնոլորտէ մը շրջապատուած։ Հոն երկու տարի կը վարէ կրթական քննիչի ու համալսարանի գրադարանի պետի պաշտօնները, որոնց մէջ հնարաւորութիւն կը գտնէր իր գրական զբաղումներուն համար ալ։ Բայց կարճ կ'ըլլայ այս կեանքը։ 1876-ին երբ ազատականները կ'անցնին իշխանութեան գլուխ՝ պաշտօնէ կը ձգեն Էմինէսքուն իբրեւ պահպանողականներու մարդը, զրպարտութիւն մը պատրուակ բռնելով։

Պաշտօնէ զրկուած՝ այս անգամ ապրուստի հարցն է որ կը մտահոգէ զինքը։ Ստիպուած, 1876-ին Պուքրէշ կու գայ վարելու Թիմփուլ թերթին խմբագրութիւնը։ Կեանքն է որ կը հարկադրէ զինքը լրագրութեան մէջ նետուելու, ու հոն փճացնելու իր կենսունակ տարիները, կուսակցական պայքարներու մէջ հատնելով ու հատցնելով ներսի կրակը։ Եօթը տարի կը դիմանայ ան այս սպառող ասպարէզին վրայ, հազիւ ուրեմն կորսնցնելու համար հոն եւ իր հոգեկան հաւասարակշռութիւնը։

1883-ին է որ առաջին անգամ հոգեկան տագնապ մը կ'ունենայ։ Ժառանգական էին իր սերմերը, բայց իր կեանքն ու մի-

Ջավայրը կ'աճեցնեն զանոնք։ Իր բարեկամները գուրգուրանքով մը կը չրջապատեն զինքը այն ատեն, ու կը փորձեն դարմանել զինքը։ Պահ մը, իրաւ, ան կը գտնէ իր հաւասարակչռութիւնը, ու լոյս կը ներշնչէ։ Նոր տագնապ մը, սակայն, կը զգետնէ դարձեալ զայն, ու այս անգամ հոգեկան հիւանդներու բուժարանը կ'ըլլայ իր ապաստանը։ Ու հոն, 1889 յունիս 15-ին կը չիջի եղերական մահով մը, բախտակից հիւանդէ մը ճօկանի հարուած մը գլխուն ստացած։

* * *

Կարճ տեւեց Էմինէսքուի գրական կեանքը, հազիւ 15 տարի, իր լրագրողի տարիներն ալ մէջը հաշուելով։

Բայց այս կարճ կեանքը բաւական եղաւ որ բանաստեղծը թողու այլազան ու չմեռնող երկեր, որոնց համար հպարտ է այսօր ռումէն գրականութիւնը։

Էմինէսքու գրական քանի մը սեռ միեւնոյն ատեն փորձեց։ Բանաստեղծութիւնը իր նախասիրած կալուածը եղաւ, բայց գրեց նաեւ վէպ ու թատերախաղ։

Բայց ռումէն գրականութիւնը իր մէջ բանաստեղծն է որ կ'անմահացնէ։ Որովհետեւ բանաստեղծն է որ տարիներուն դիմացաւ, և իր գլուխը միշտ վեր կը պահէ։

Իր գրական առաջին փորձերը լոյս ընծայեց ան 1866-ին Օրատէա-Մարէի Ֆամիլիա թերթին մէջ՝ երբ դեռ 16 տարեկան էր։ Ու առաջին իսկ փորձերուն ան ուշադրութիւն գրաւեց։ Բայց իր գեղեցկագոյն էջերը տուաւ Եաշի Քօնվօրպիրի Լիթերարէ հանդէսին՝ 1871-էն սկսեալ մինչեւ որ գրիչը թողուց։ Աշխատակցեցաւ նաեւ Թաւրէրուլ տէ Եաշ, Թիմփուլ և Ֆրնթրրնա Պրլանտուզի թերթերուն՝ գրական էջերով։

Եօթանասունը չ'անցնիր իր քերթուածներուն թիւը։ Ասոնցմէ մեծագոյն մասը սիրոյ, մելամաղձութեան, հրաժեշտի տաղեր են։ Ունի նաեւ այլաբանական քերթուածներ՝ որոնց մէջ յոռետեսութիւնը, կեանքէն զզուանքը, ուրիշ աշխարհներու կարօտը կը զգաս։ Ասոնց մէջ են չորս Սաթիրները ուր իր չուրջի կեանքն է որ կը նկարէ ու կը հեգնէ, և ուր կը կանչէ հին օրերը. ունի նաեւ երկար քերթուած մը, Առուսեակը։

Ունի նաեւ թատերախաղեր, որոնք այլեւս հաշուի չեն առնուիր, ինչպէս Տրուկոս Վոտալի, վէպ մը,—«Թափուր Հանճար», և չատ մը նորավէպեր։ ՍԻՐ.

ՄԻՀԱՅԻԼ ԷՄԻՆԷՍՔՈՒ

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

Թարգմանեց՝ Ց. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ՄԱՌԱԽՈՒՂԻՆ ԸՆԴՄԷՋԷՆ

Ինծ կ'երեւս անցեալին մառախուղին ընդմէջէն՝
Մարմա՛ր, ճերմա՛կ թեւերով, խարտեաչ մազո՛վ աղջընակ,
Գունատած դէմքըդ ինչպէս մեղրամոմը բոպիտակ,
Ու դուն նիհար, հալումաչ, դառն ու անուչ վշտերէն . . .

Ժըպիտովըդ մեղմանուչ աչքերս ահա կը գգուես,
Կին՝ աստղերուն մէջ բոլոր, ա՛ստղ կանանց մէջ անուչ.
Մինչ ձախ ուսիդ կը հակի դէմքըդ տժգոյն ու քնքուչ,
Երանութեան ալքերուն մէջ կորսուած՝ կու լամ ես...

Մըչուչներու քօղին մէջէն ինչպէ՛ս զատել քեզ,
Դարձեալ բերել քեզ կուրծքիս, ո՛վ հրեչտակըս սիրուն,
Ու քու դէմքիդ վրայ ծըռել դէմքս արցունքով ողողուն,
Քեզ դարձեալ չուչնչ ներարկել համբոյրներովըս հրակէզ,
Ու տաքցընել իմ կուրծքիս քնքուչ ձեռքերդ սառի պէս,
Քեզ պահել մօտըս, չա՛տ մօտ, սրտիս վրայ տըրոփուն . . .

Սակայն, աւա՜ղ, դուն՝ պատկեր անիրական, դուն՝ անցեա՛լ,
Ըստուերդ ահա կ'աննետի ցուրտ մըչուչի մը ետին,
Ու կը գտնեմ թեւաթափ ու միայնակ զիս դարձեալ,
Երազի մը գեղեցիկ զրկած յուչը լոկ տըխուր.
Դէպի ըստուերըդ անուչ կ'երկարեմ թեւերս ի զուր,
Բայց չեմ կրնար քեզ խըլել մառախուղէն անցեալին...

ԻՂՁ Մ'ՈՒՆԻՄ ԴԵՌ ԵՍ

Իղձ մ'ունիմ ես դեռ միակ,—
Որ խաղաղ մէկ իրիկուն
Փակեմ լռիկ, միայնակ,
Աչքերս՝ եզերքը ծովուն...

Բունս հոն խաղա՛ղ թող ըլլայ,
Ու ըլլայ մօտըս անտառ.
Ու անսահման ծովուն վրայ՝
Երկինքը ջինջ ու պայծառ։

Յուղարկ ես չե՛մ ուզեր պերճ,
Ոչ ալ կ'ուզեմ ճոխ դագաղ.
Թարմ ոստերու ծոցին մէջ՝
Զգուի մահի՛ճըս խաղաղ...

Ու մէ՛կը թող չարտասուէ
Անարիս վրայ, այլ կամա՛ց,
Աշունը երգը բերէ
Տերեւներուն թառամած...

Ու մինչ հովին երգելէն
Սոսուակները անվախճան,
Նոճիներուն կատարէն
Մինչ սաւառնի լուսընկան,

Թող իրկուան ցուրտ քամին
Զանգակին ձայնը բերէ,
Ու շիրմիս վրան սուրբ թմբին
Թող իր ճիւղերը թօթվէ.

Այլեւս պիտի չըլլամ ես
Թափառականն այս մըռայլ,
Ու պիտի վրաս տեղան հեզ
Յիշատակներն անայլայլ,

Ու Արուսեակն երբ ծագի
Նոճիներուն ետեւէն,
Ձերդ սրտակից վաղեմի՝
Պիտի ժպտի՛ ինձ նորէն.

Պիտի ողբայ դաշնապէս
Դըժնդակ երգը ծովուն,
Ու հող դառնամ պիտի ես
Մենութեանըս մէջ անհուն...

ՈՎ ՄԱՅՐ

Զի՛ս կը կանչես, մա՛յր, մըշուշին մէջէն՝
Սօսափիւնին հետ շիրմիդ ծառերուն...
Գերեզմանիդ վրայ հսկող աքասիան՝
Աշունն ու քամին ահա կը ցնցեն...
Կը սարսին ճիւղերն, ու կը մնջես դուն...
Անոնք սարսին պիտի միշտ, ու դուն քնանա՛ս յաւիտեան...

Երբ մեռնիմ՝ վրաս չողբա՛ս, սիրակա՛ն,
Թմբէն փրցո՛ւր ճիւղ մը լոկ վըտիտ
Ու զայն խընամքով տնկէ՛ գլխուս վրան,
Ու կաթկըթէ հոն արցունքներն աչքիդ.
Պիտի զգամ ես շուքն իր զովական...
Շուքը պիտի մեծնա՛յ միշտ, ու ես քնանամ յաւիտեան...

Ու երբ ըլլայ որ մեռնինք միասին՝
Թող մեզ չըտանին գերեզմանոցը,
Փորեն մեր շիրիմն եզերքը գետին,
Ու մեզ դընեն նո՛յն դագաղին ծոցը,
Որպէսզի ըլլաս միշտ մօ՛տն իմ սրտին...
Ջուրն հեծեծէ պիտի միշտ, ու մենք քնանա՛նք յաւիտեան։

ԲԱՂՁԱՆՔ

Անտա՛ռն եկուր դուն՝ անապակ
Աղբիւրին մօտ դողահար,
Ուր՝ ծածկըւած ճիւղերուն տակ՝
Ածու մը կայ մեզ համար։

Բացած թեւերդ հողմավար
Եկուր կուրծքիս ինկիր դուն,
Նետէ քօղըդ ճակատէդ վար
Ու բա՛ց ինծ դէմքըդ ցնծուն։

Պիտի նստիս իմ ծունկերուն,
Ըլլա՛նք պիտի առանձին,
Ու մազերուդ մէջ սարսըռուն
Թափէ ծաղիկը թմրին...

Ճակտիդ թափած վարսերդ դեղձան՝
Բեր հանգչեցուր թեւերուս,
Ու շրթներըդ մեղրածորան
Որս դառնան իմ շրթներուս։

Պիտի տեսնենք երազ մ'աղւոր՝
Մինչ լոր օրոր մեզ հասնին
Առուակին երգը մենաւոր
Ու սուլումները հովին։

Դաշնակութեան մէջ անտառին
Քնանանք հովէն օրօրուն,
Ծաղիկներն իր տակաւ թմրին
Մինչ թափթըփէ մեր գլխուն։

ԱՆՏԱՌԻՆ

Ի՞նչ կ'օրօրուիս, անտա՛ռ, անտա՛ռ,
Չկան անձրեւն ու քամին.
Ի՞նչ կ'օրօրուիս դուն անդադար
Հակած ճիւղերըդ գետին...

—Ինչպէ՞ս կրնամ չօրօրուիլ ես՝
Երբ ժամանակը կ'անցնի,
Օրը կ'իյնայ մեռելի պէս
Ու գիշերը կը ծագի...
Ինչպէ՞ս կրնամ չօրօրուիլ ես՝
Երբ ամէն օր տենդագին
Կը նօսրանան իմ տերեւներս,
Կը թափէ հովը գետին...
Ու երբոր հովն ալ ամէն օր
Թռչունները կը ցրուէ
Ու կ'երեւի ձմեռը խոր,
Իսկ ամառը հեռուն է...
Ինչպէ՞ս կրնամ չօրօրուիլ ես...
Ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս չըհակիմ ես՝
Երբ թռչունները կ'անցնին
Ամէն օր իմ կատարէս...
Ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս չըհակիմ ես՝
Երբ ծիծառները կ'անցնին
Հետ տանելով մտածումներս,
Հետ տանելով բախտս իմին...
Կ'անցնին կ'երթան անոնք կարգով,
Հորիզոնին ջինջ լազուարթը
Կը մթըննայ անոնց շուքով,
Կ'երթան արագ ու սուրալով,
Կ'անցնին ինչպէս ակնթարթը
Իրենց թեւը թօթվելով...
Ու ամայի կը թողուն զիս,
Թառամած, դօս ու լքին,
Ու կը ձգեն որ կարօտիս
Հետ տանջուիմ առանձին...
Ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս չըհակիմ ես,
Ինչպէ՞ս կրնամ չօրօրուիլ ես...

ՄՆԱՍ ԲԱՐՈՎ

Ա՛լ չըտեսնենք պիտի զիրար.
Մընա՛ս բարով. այլեւս քեզ
Հեռու պիտի պահեմ յար
Իմ ճամբէս։

Ա՛լ ըրէ ինչ որ կամիս.
Ա՛լ բընաւ իմ հոգըս չէ
Որ կանանց էն քաղցրը գիս
Կը ձըգէ...

Գնա՛, ես չեմ կրնար ա՛լ,
Ինչպէս այն հին օրերուն
Շողերովը գինովեալ
Աստղերուն,

Կը դիտէի երբ՝ գողով՝
Քեզ ճիւղերուն մէջէն խոր,
Պատուհանէն տենչալով
Դէմքդ աղուոր...

Ի՜նչքան էի երջանիկ՝
Երբ կ'երթայինք միասին
Խաղաղութեան տակ քաղցրիկ
Լուսնակին,

Աղերսելով գաղտնաբար
Որ գիշերը չքալէ՛ր,
Որպէսզի քովըս երկա՛ր
Մընաս դեռ,

Որպէսզի լըսե՛մ ճամբան՝
Սիրոյ բառերն այն աղուոր.
Որոնք հազի՛ւ թէ կու գան
Միտքս այսօր...

Եթէ կը լսեմ դեռ, այսօ՛ր,
Քաղցր ոչնչութիւններն այդ,
Ինծ կը թուին հեռաւո՛ր,
Հին հէքեաթ...

Թէպէտ նաե՛ւ լուսնկան
Մարգին, լիճին կ'իջնէ դեռ.
Ինծ կը թուի թէ անցա՜ն
Շատ դարեր...

Անզօ՛ր եմ քեզ դիտելու
Ինչպէս առջի գիշերով.
Մնացիր ուրեմըն հեռու,
Մնա՛ս բարով...

ՎԵՆԵՏԻԿ

Մարեցաւ կեանքը հըպարտ Վենետիկին գեղանի.
Ա՛լ ոչ մէկ երգ կը լըսուի, չկան լոյսերը շողուն.
Սանդուղներուն վրայ մարմար, դըներէն ներս ծերունի,
Կը թափանցէ լուսինը, ու կը հըպի պատերուն։

Ջըրանցքներուն վրայ կ'ողրայ Ովկիանոսը լալագին,
Յաւերժական՝ միայն ինք, ու միշտ թարմ ու ծաղկուն,
Կ'ուզէ շունչ տալ վերստին նազենի, քաղցր իր հարսին՝
Ալիքներովն իր հնչեղ կը բախէ ծե՛ր պատերուն...

Կարծես ըլլար գերեզման՝ ահա Ոստանը լուռ է.
Ու իբրեւ հին օրերէ մընացած սուրբ քահանայ՝
Սուրբ Մարկոսը մռայլադէմ կէս գիշերը կը զարնէ...

Ու ձայնով մը խորանէն, կարծես նոր հին Սիբիլլայ,
Ան կը գոչէ հանդարտիկ, ընդհատ ընդհատ ու դժնէ.
«Զո՛ւր է, տղա՛ս. յարութիւն՝ մեռելներուն ա՛լ չկայ։»

Տ Օ Յ Ն Ա

Տնիէսթէրէն մինչ Թիցան՝
Հէք Ռումէնները կ'ողբան
Թէ հանդուրժել չեն կրնար
Բիրտ լուծերուն այս օտար.
Ու Հօթինէն մինչեւ ծով
Խազախները կու գան ձիով,
Ծովէն ալ մինչեւ Հօթին՝
Կը դարձնեն մեր ուղին.
Պօյանէն մինչ Վաթրա Տօրնան
Ուտիճները լեցուեցան.
Կ'արածի օտարն այնպէս
Որ չես ճանչնար դուն զքեզ.

Շինեց ոսոխը ճամբայ
Հովիտին մէջ, լերան վրայ,
Մինչեւ Սըչէյ Սաթմարէն
Ոչինչ՝ բացի Թումբերէն.
Վայ քեզ, վա՜յ քեզ, հէք Ռումէն,
Խեցգետնի պէս ետ կ'երթաս
Այլեւս քալել չկրնաս.
Ոչ ալ ճգնիլ կրնաս դուն...
Ոչ քու աշունդ է աշուն,
Ոչ քու ամառըդ՝ ամառ,
Քու երկրիդ մէջ՝ դո՜ւն՝ օտա՜ր...

Մինչ Տօրօհօյ Թուրնուէն՝
Հեղեղի պէս կը խուժեն
Թշնամիներն ու կու գան
Հաստատուիլ մեր հողին վրան.
Ու քանի գայ թշնամին
Երգերն ամբողջ կը մարին
Ու թռչուններն ալ անյոյս
Օտար երկիր կու տան խոյս,
Ու այլեւըս մեր դըրան
Տատասկին չուքը միայն.
Կը մերկանայ հողն ահա.

Տապարին զոհ կը դառնայ
Անտառը, մե՜ր սիրելին...
Աղբիւրները կը ցամքին
Ու կը չորնան անդադար...
Թշուառ՝ երկրի մէջ թշուառ...

Թշնամին սիրէ ով որ՝
Շան կեր ըլլայ սիրտն անոր.
Տունն անոր՝ կե՜ր սատանին,
Ու գերդաստանն՝ օտարին...

Ով դուն Մեծըդ Ստեփան,
Ալ մի՛ մնար դուն Բութնան.
Վանքը ձգէ վանահօր,
Վանատան հո՛գը անոր...
Ու սուրբերուն բեռը դուն
Վստահէ հոն հայրերուն.
Օրն ի բուն, գիշերն ամէն,
Թող զանգակները քաշեն
Իսկ թող Աստուած կոչէ քեզ
Որպէսզի ցեղըդ փրկես...

Ու չիրիմէդ ելիր դուն,
Փողիդ ձայնէն զալարուն
Թող հաւաքուի Մոլտովան,
Ով դուն, Մեծըդ Ստեփան.
Առաջին իսկ փողին
Պիտի ամէնքն հաւաքուին
Դըրօշակիդ տակ յաղթող...

Ու երբ հնչէ երկրորդ փող
Անտառներն իսկ պիտի գան
Անմահ զէնքիդ օգնութեան.
Իսկ արդէն երրորդ փողին
Պիտի փշրի թշնամին
Մէկ ծայրէն միւսը երկրին...

Ազատն անոնց հուսկ բաժին
Ու կախաղանը մերին...

ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐՈՒՍ

Ծաղիկներն երկրիս երեսը՝ շատ են,
Բայց լոկ քիչերը պտուղ պիտի տան.
Բոլորն ալ կեանքի դուռը կը բախեն՝
Սակայն, չբացուա՛ծ, շատե՛րը կ'իյնան...

Քերթուածներ, այո՛, գրելը դիւրին՝
Երբոր ըսելու մարդ բա՛ն մը չունի.
Շարելով սնամէջ բառերը ոտին՝
Լարերուն հնչել դիւրա՛ւ կը տրուի...

Բայց եթէ վշտէն սիրտդ է ճմլուեր,—
Կարօտները սուտ, կրքերն անհամար
Կու գան մտքիդ մէջ բերել անհամբեր
Արձագանգն իրենց պոռթկալու համար...

Ինչպէս ծաղիկները կեանքի դըրան,
Մտածման դուռը կը բախեն տրոփուն,
Աշխա՛րհ գալ կ'ուզեն, պոռթկալ անպայման,
Կ'ուզեն հանդերձանքն հագնիլ բառերուն...

Կրքերուդ համար որ քու սրտի՛նն են,
Սեփական կեանքիդ համար որ քուկդ է,
Ո՞ւր է դատաւոր որ պիտի դատէ
Անողոք սրտով, մռայլ, սառնօրէն...

Ա՛հ, այն ատեն է որ կը թըւի քեզ
Թէ կը փլի գլխուդ երկինքը ահա.
Ուրկէ՞ պիտի դուն ճիշդ բառը գտնես
Որ ճշմարիտը պատմել կարենայ...

Քննադատներ, դո՛ւք, ամուլ ծաղիկով,
Դուք որ ձեր կողմէն բա՛ն մը չըտուիք,—
Քերթուածներ գրելն հե՛շտ է ապահով՝
Երբոր մարդ բան մը չունի ըսելիք...

ԵԹԷ ՈՍՏԵՐԸ

Եթէ կը ծեծեն ոստերն ապակին,
Ու բարտին, ինքը, լուռ կը տագնապի,
Անո՛ր համար է որ միտքս գաս կրկին,
Մօտենաս ինծի...

Երբ աստղ մը լճին ծոցը կը սուզի
Ու շող կը ցանէ խորքը մըտերիմ,
Անո՛ր համար է որ միտքս յատակի՛,
Վըշտիս հաշտուիմ...

Ու եթէ մռայլ ամպերը կ'երթան,
Կը նայի լուսինն անո՛ւշ, ժպտադէ՛մ,
Անո՛ր համար է որ քեզ յաւիտեան
Մըտքիս մէջ պահեմ...

ՔԱՄԱՏԷՎԱ

Սէրէն տանջուած՝ ուզեցի որ
Բուժեմ հոգիս վիրաւոր.
Ու կանչեցի ես, դժգոհ,
Քամատէվա՛ն փառաւոր՝
Հնդիկ Աստուածը սիրոյ...

Հպարտ՝ եկաւ Քամատէվան.
Թութակի մը հեծած էր ան
Ու նենգ ծիծաղ մ'ունէր ժպտուն
Իր բուստէ սէգ շրթներուն,
Սիրոյ Աստուած Քամատէվան...

Թեւեր ունէր Քամատէվան,
Ու կապարճին մէջ նետի տեղ
Ա՛հ, ծաղիկներ կային միայն,
Մեծ Գանգէսէն փառայեղ
Պոկուած թունոտ ծաղիկներ...

Ու ան ծաղկով առաւ նշան,
Սիրոյ Աստուած Քամատէվան,
Ճիշդ իմ սրտիս վէրքերուն...
Անկէ ի վեր գիշերն ի բուն
Կու լամ մինակ ու արթուն...

ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐՈՒՍ

Ծաղիկներն երկրիս երեսը՝ շատ են,
Բայց լոկ քիչերը պտուղ պիտի տան.
Բոլորն ալ կեանքի դուռը կը բախեն՝
Սակայն, չըբացուա՜ծ, շատե՛րը կ'իյնան...

Քերթուածներ, այո՛, գըրելը դիւրին՝
Երբոր ընելու մարդ բա՛ն մը չունի.
Շարելով մտամէջ բառերը ոսկին՝
Լարերուն հնչել դիւրա՛ւ կը տրուի...

Բայց եթէ վշտէն սիրտդ է ճմլըւեր,—
Կարօտները սուտ, կըքերն անհամար
Կու գան մտքիդ մէջ բերել անհամբեր
Արձագանգն իրենց պոռթկալու համար...

Ինչպէս ծաղիկները կեանքի դըրան,
Մտածման դուռը կը բախեն տրոփուն,
Աշխա՛րհ գալ կ'ուզեն, պոռթկալ անպայման,
Կ'ուզեն հանդերձանքն հագնիլ բառերուն...

Կրքերուդ համար որ քու սրտի՛նն են,
Սեփական կեանքիդ համար որ քուկդ է,
Ո՞ւր է դատաւոր որ պիտի դատէ
Անողոք սրտով, մռայլ, սառնօրէն...

Ա՛հ, այն ատեն է որ կը թըւի քեզ
Թէ կը փլի գլխուդ երկինքը ահա.
Ուրկէ՞ պիտի դուն ճիշդ բառը գտնես
Որ ճշմարիտը պատմել կարենայ...

Քննադատներ, դո՛ւք, ամուլ ծաղիկով,
Դուք որ ձեր կողէն բա՛ն մը չըտուիք,—
Քերթուածներ գըրելն հե՛շտ է ապահով՝
Երբոր մարդ բան մը չունի ընելիք...

ԵԹԷ ՈՍՏԵՐԸ

Եթէ կը ծեծեն ոստերն ապակին,
Ու բարտին, ինքը, լուռ կը տագնապի,
Անո՛ր համար է որ միտքս դաս կրկին,
Մօտենաս ինծի...

Երբ աստղ մը լճին ծոցը կը սուզի
Ու շող կը ցանէ խորքը մըտերիմ,
Անո՛ր համար է որ միտքս յատակի՛,
Վըշտիս հաշտըւիմ...

Ու եթէ մռայլ ամպերը կ'երթան,
Կը նայի լուսինն անո՛ւշ, ժպտադէ՛մ,
Անո՛ր համար է որ քեզ յաւիտեան
Մըտքիս մէջ պահեմ...

ՔԱՄԱՏԷՎԱ

Սէրէն տանջուած՝ ուզեցի որ
Բուժեմ հոգիս վիրաւոր.
Ու կանչեցի ես, գժգոհ,
Քամատէվա՛ն փառաւոր՝
Հնդիկ Աստուածը սիրոյ...

Հպարտ՝ եկաւ Քամատէվան.
Թութակի մը հեծած էր ան
Ու նենգ ծիծաղ մ'ունէր ժպտուն
Իր բուստէ սէգ շրթներուն,
Սիրոյ Աստուած Քամատէվան...
Թեւեր ունէր Քամատէվան,
Ու կապարճին մէջ նետի տեղ
Ա՛հ, ծաղիկներ կային միայն,
Մեծ Գանգէսէն փառայեղ
Պոկուած թունոտ ծաղիկներ...

Ու ան ծաղկով առաւ նշան,
Սիրոյ Աստուած Քամատէվան,
Ճիշդ իմ սրտիս վէրքերուն...
Անկէ ի վեր գիշերն ի բուն
Կու լամ մինակ ու արթուն...

ՍԷՐԸ

Սէրն ի՞նչ է որ. երկար, դժնէ,
Չհասնող աղբիւրը վըշտին.
Հազար արցունքը բան չէ,
Ան դեռ կ'ուզէ աւելին...

Ան մէկէն, մէկ հուպով գերի
Կ'ընէ հոգիդ, կը կառչի,
Ու դուն, հէ՜ք, չես կրնար ալ
Ցըմահ իր լուծը մոռնալ...

Յաճախ սեմիդ քեզ կը սպասէ,
Կամ անկեան մը շուքը հեզ,
Մերթ դէմ դէմի ան կը հանէ
Սրտիդ սիրածին հետ քեզ...

Երկինք, երկիր չե՛ս տեսներ ալ
Կը տրոփէ սիրտըդ լըման...
Կրնաս բառէ՛ մը գինովնալ,
Բառէ՛ մը խակ կէս բերան...

Կը հետեւի քեզ օրերով
Մեղմ քայլերով, գողունի,
Ձեռքի քաղցր մէկ սեղմումով,
Անուշ խաղով մը յօնքի...

Չի թողուր քեզ արեւուն նման,
Կամ գիրդ լուսնին շողերը,
Մերթ ցուրտն հետըդ կու գայ ման,
Ու միշտ քովդ է գիշերը...

Է՜հ, գրուեր է որ չթեթեւնայ
Անոր կարօտը խորին,
Ու պըլլուի քեզ անխընայ՝
Ինչպէս կընիւնը ջուրին...

ՀՆՁԵԱԿ

Կը վառին աստղերն երկինքին վրայ
Ու ծովն ալիքներ ափը կը քշէ...
Լոյսը որ կ'իջնէ, ու կը ցոլանայ՝
Ի՞նչ իմաստ ունի, ոչ մէկը գիտէ...

Կրնաս ըստ կամքըս երթալ քու ճամբադ։
Բարի, մեծ ըլլաս թէ ոճրով թրծուն՝
Միեւնոյն փոշին, ու անդունդը նոյն.
Ու նոյն ժառանգը,— մոռացումը վատ։

Դըրան շուքին տակ կը զգամ վիս մեռած,
Ահա թափօրը որ պիտի թաղէ,
Ահա երգերը, լոյսը ջահերուն...

Ո՜վ քաղցր սուտեր, ա՛լ մօտըս եկուր,
Զգամ ես մահուան ազին որ կ'իջնէ
Գլխուս՝ մայլաթեւ ու թարթիչը թաց։

ԱՍՏՂԵՐՈՒՆ ՃԱՄԲԱՆ

Ինչքան երկա՛ր է ճամբան
Որ մեզ աստղին կը տանի.
Բիւր տարիներ պէտք եղան
Որպէսզի լոյսը հասնի...

Գուցէ վաղուց է մարեր
Կապոյտներուն մէջ, հեռո՛ւն.
Ճաճանչն անոր սակայն դեռ
Կը շողայ մեր աչքերուն...

Պատկերն աստղին այդ մեռեալ
Կ'ելլէ տակաւ երկնի վրայ.
Կա՛ր՝ երբ ան չէր երեւար,
Կը տեսնենք այժմ, բայց չկայ...

Մեր կարօտն ալ ճիշդ այսպէս
Կը մարի խորն իրիկուան.
Մարած սիրոյ շողը մեզ
Կը հետեւի՛ դեռ սակայն...

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ

Քունի ծարաւ թռչուններ
Իրենց բունիկն են մտեր,
Ու ճիւղերուն տակ պահուեր,
Բարի գիշե՛ր եւ քեզի...

Կու լայ աղբիւրը անդին,
Անտառն է լուռ ու մթին,
Քո՛ւն՝ ծաղկունքը պարտէզին.
Քունըդ խաղա՛ղ թող ըլլայ...

Կարապն ահա ջուրին վրան՝
Քնանալ կու գայ անվարան.
Հրեշտակը քեզ պահապան.
Քունըդ անո՛ւշ թող ըլլայ։

Գիշերին վրայ գիւթական՝
Կը բարձրանայ լուսնկան.
Պահ երազի, դաշնակութեա՛ն...
Բարի գիշեր եւ քեզի...

ԵՐԳ

Չէի հաւատար թէ օր մը կ'առնե՛մ համն ե՛ս ալ մահուան,
Ես որ յաւէրժ պատանի, ինձ պըլլած իմ վերարկուն,
Սովոր էի աչքերըս յառել անհոգ, երազուն՝
Դէպի աստղը մենութեան։

Երբ դուն յանկարծ երեցար ճամբուս վըրայ, սիրակա՛ն,
Ո՛վ տառապանքը՝ դո՛ւն, ո՛վ կին, որ դառն ես ու մեղրալիր,
Ես խըմեցի ըմպուր անհուն հեշտանքը մահուան՝
Որ չի գիտար, չ'ողորմիր...

Հիմա կ'այրիմ կենդանի, ինչպէս երբեմըն Նեսոս
Կամ Հերակլէսը ինչպէս՝ թունաւոր իր հանդերձէն.
Կըրակը որ ներսըս կայ, ա՜հ, չեն կրնար մարել հոս
Ծովուն ջուրերը ամէն...

Կ'ողբա՛մ ի՛մ խեղճ երազըս ա՛լ խորտակուած բրտօրէն.
Իմ խեղճ հոգւոյս խարոյկին բոցէն կ'այրիմ ես լռիկ.
Պիտի կրնա՞մ, ա՜հ, դարձեալ, վերածնիլ ես մոխիրէն
Ինչպէս թռչունը փիւնիկ։

Ա՜հ, հեռացուր իմ ճամբէս աչքերդ համակ թունալի,
Եկուր դարձեալ սրտիս մէջ, անհոգութիւնը թախծոտ,
Որպէսզի ես կարենամ մեռնիլ խաղաղ ու հեգնոտ՝
Իմ հոգիս ե՛տ տուր ինծի։

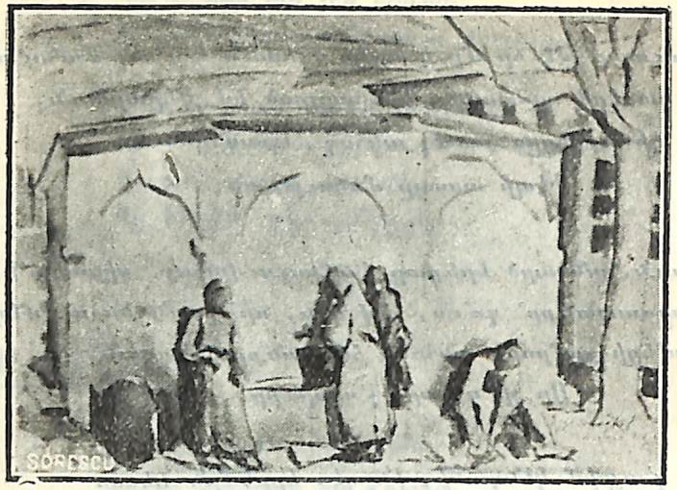

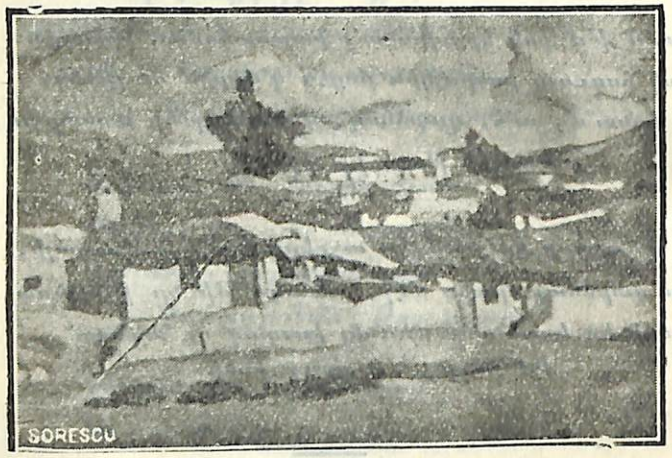

Գ Ծ Ա Ն Կ Ա Ր Ն Ե Ր
Հ Ր Ա Ն Դ Ս Ի Ս Ա Գ Ե Ա Ն Է

Ա Ր Ե Ա Ն Ձ Ա Յ Ն Ը

Ռումէն գրականութեան համար դեռ չէ լուսաբանուած իր ամէնէն հանճարեղ բանաստեղծին ծագումը։

Ստոյգ է սակայն որ բանաստեղծին անունը նախապէս Էմինովիչ եղած է և ռումէն գրական հանդէս մըն է որ անոր մէկ քերթուածը հրատարակելու ատեն „Էմինէսքու“-ի վերածած է ստորագրութիւնը, ստորագրութիւն զոր այնուհետեւ քերթողը ինքն ալ ընդունած և գործածած է։

Իր ընտանեկան „Էմինովիչ“ անունը պատճառ եղած է սակայն որ ոմանք լեհական ծագում վերագրեն քերթողին, մինչդեռ ուրիշներ կը պնդեն թէ ան հայ է ծագումով։

Էմինէսքու իբրեւ խմբագիր պահպանողական Timpul թերթին բուռն յօդուածներ գրած է և այդ պատճառաւ մեծ թիւով հակառակորդներ ունեցած է որոնք իրենց պայքարին մէջ իրենց զէնքերէն մէկը ըրած են Էմինէսքուի օտար ծագում ունենալը։

Ահա թէ ի՛նչ կը գրէ Էմինէսքու Timpul թերթին 1878 յունուար 5ի թիւին մէջ Pro Domo վերնագրով.

«Երբ անոնք կ՚ըսեն մեզի թէ ռումանացի չենք՝ ծիծաղ կը պատճառեն ամէնուն, որովհետեւ ամէնքը գիտեն թէ զաւակներն ենք ծնողքներու որոնք սերունդէ սերունդ ռումանացի եղած են. բայց երբ մենք կ՚ըսենք իրենց թէ մնացորդներն ու ճագերն են Ֆանարիօթներու, կը բարկանան, որովհետեւ ճշմարիտ է մեր ըսածը»։

Այնքան բուռն եղած է պայքարը որ Էմինէսքու հետեւեալ տողերն ալ գրած է իր քերթուածներու շարքին մէջ (Նամակ III).

Եւ յետոյ Ազգ. Ժողովի մէջ կը հաւաքուին իրարու վրայ
[հիանալու համար,
Հաստ ծօծրակով Պուլկարներ, բարակ քիթով Յոյներ.
Բոլոր այս դէմքերը ինքզինքնին Հռոմայեցի կը նկատեն,
Բոլոր Յոյն ու Պուլկարները՝ իրենք զիրենք Թրայեան կայսեր
[թոռները։

Թունաւոր այս փրփուրը, այս խուժանը, այս աղբը
Յաջողի տէ՞ր ըլլալ թէ՛ երկրին և թէ՛ մեզի...»

* * *

Բայց ամէնէն արժէքաւոր վկայութիւնը իր ծագումի մասին, Էմինէսքու ինքը կ'ընէ հետեւեալ տողերուն մէջ՝ որոնք քաղուած են Ռումէն Ակադեմին գտնուած իր մէկ ձեռագրէն. և որոնք պատասխան մըն են այն ատեն հրատարակուող Românul թերթին կողմէ եղած վերագրումներուն։

«Իմ ծագումիս մասին բոլոր ըսուածները սուտ են, արդիւնք հիւանդոտ քմահաճոյքի։ Միակ գիւտը իմ մասիս, անճիշդ, որ սակայն հաւանականութեան նշոյլ մը ունի, այն է թէ ծագումով Հայ եմ, բան մը որ բնաւ չի զարմացներ զիս, որովհետեւ Հայերը մեր երկրին մէջ աւելի հին են քան նոյն ինքն Մարամուրէշի Տրակօշ իշխանը։ Բայց այս ենթադրութիւնն ալ ճիշդ չէ որովհետեւ կը հիմնուի այն իրողութեան վրայ որ Պօթօշան ծնած եմ։ Այստեղի հայ գաղութը ԺԳ. դարէն է»։

Շատ նշանակելի և խիստ թանկագին է այս յայտարարութիւնը հանճարեղ բանաստեղծին որ իր հայ ծագումը գոնէ հաւանական կը նկատէ։ Աւելին չէր կրնար ըսել տարաբախտ քերթողը երբ ամէն կողմէ յարձակումներ կ'ըլլային իր վրայ ճիշդ այդ օտար ծագումը պատրուակելով։

Ուշադրութեան արժանի է և այն պարագան որ Էմինէսքու երբ իր հակառակորդները հարուածել կ'ուզէ՝ զանոնք յոյն և պուլկար կը շինէ, բայց հայ չ'ըսեր, կարծես թէ իր մէջ արեան ձայնը խօսէր։

Աւելորդ չնկատեցի այս քանի մը փաստերը արձանագրել ապագայ պրպտողներուն դիւրութեան համար։

ԱՐՏ. Թ. Թ.

ԳՐԻԳՈՐ ԹՐԱՆՔՈՒ ԵԱՆ

Գրիգոր Թրանքու-Եան՝ այս տարի կը բոլորէ իր վաթսուն տարին։

Լաւագոյն առիթն էր այս էջերուն մէջ պատմելու իր կեանքն ու գործը, որովհետեւ օտար երկինքի տակ ինկած սերմ մըն է ան ալ, պատուաբեր զինք ծնող ցեղին։

ԳԻԾԵՐ ԻՐ ԿԵԱՆՔԷՆ

Գրիգոր Թրանքու-Եան ծնած է 1873-ին, Եաշի նահանգին Թըրկուլ-Ֆրումօս գիւղաքաղաքը։ Կը սերի մոլտովական հին հայ գերդաստանէ մը՝ որ նախապէս Թրանխալեան կը կոչուէր։

Իր նախնական ուսումը առաւ Եաշի մէջ Խաչիկ Գարագաշի դպրոցը, որ լաւագոյն կրթարանն էր այն օրերուն և ուր ուսում առած են նաև ռումէն շատ մը յայտնի դէմքեր, ինչպէս գահուն նախկին խնամակալ հանգուցեալ Կէօրկէ Պուզտուկան, արդի կրթական նախարար Տիմիթրի Կուսթի, եւայլն։

Հազիւ պատանի՝ ճանչցաւ դառնութիւնը կեանքին։ Կորսնցուց իր հայրը երբ դեռ առեւտրական դպրոցի Գ. կարգն էր եւ դարձաւ ընտանիքին նեցուկը։ Ուսման ծարաւի՝ ան շարունակեց սակայն դպրոցը, զոր աւարտեց 17 տարու։ Մտաւ անմիջապէս Ազգային Դրամատան Եաշի ճիւղին մէջ, միեւնոյն ատեն շարունակելով ու աւարտելով երկրորդական ուսումը, և լրացնելով մինչեւ իսկ Եաշի իրաւաբանական ֆաքիւլթէն, չարաչար տքնութեան մը գինով։

Տասնըհօթը տարի ծառայեց նոյն դրամատան մէջ, միեւնոյն ատեն իր ջանքերը տրամադրելով զանգուածներու կրթութեան գործին, վարելով չափահասներու համար առեւտրական դպրոցներ, և դասախօսութիւններ սարքելով Կալացի զանազան թաղերուն մէջ։

Դրամատունը ձգելէ յետոյ հաստատուեցաւ Կալաց իբր փաստաբան, ասպարէզ ուր մնաց մինչեւ 1922, երբ վերջնականապէս

պիտի թողուր Կալացը, արձանագրուելու համար Իլֆօվի (Պուքրէշ) իրաւաբանական կաճառին: Իր փաստաբանական ասպարէզին մէջ մասնագիտութիւն էր ըրած առեւտրական և ծովային իրաւունքը, և այս ճիւղին վերաբերեալ նիւթերով կ'աշխատակցէր նաև մասնագիտական հանդէսներու:

Նոյն շրջանին է որ երկու քննութեանց մասնակցելով անուանուեցաւ Պուքրէշի առեւտրական բարձրագոյն դպրոցի փրոֆէսէօր: Աւելի յետոյ կարգուեցաւ փրոֆէսէօր Առեւտրական Ակադեմիին, պաշտօն զոր կը շարունակէ ցարդ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

Իր քաղաքական կեանքը կը սկսի 1914ին, երբ երեսփոխան ընտրուեցաւ Քօվօրլուի նահանգէն (Կալաց), նախ 1914 փետրուարին Վերաքննութեան Խորհրդարանին մէջ և 1914 մայիսին Սահմանադիր ժողովին մէջ, մինչև 1918 երբ խորհրդարանը լուծուեցաւ: 1918 մայիսին երբ Պուքրէշի գերմանեւումէն հաշտութեան վրայ Մարկիլոմանի կառավարութիւնը կատարեց նոր ընտրութիւններ, պ. Թրանքու-Եաշ ընտրուեցաւ իբր ընդդիմադիր՝ ջախջախիչ մեծամասնութեամբ, նոյն խորհրդարանին մէջ դառնալով բանբերը ռումէն ժողովուրդի ցաւերուն և ծառանալով Գերմաններու կողմէ պարտադրուած նուաստացումներուն դէմ: Այս խորհրդարանին մէջ, որ 1918 մայիսէն մինչև հոկտեմբեր տևեց և ուր միայն 3-4 ընդդիմադիրներ կային, գրեթէ ամէն օր խօսք առաւ Թրանքու-Եաշ, ոչ մէկ անգամ չբացակայելով խորհրդարանական աշխատանքներէն: 1920-ին դարձեալ ընտրուեցաւ Կալացէն և միևնոյն ատեն Պուքրէշէն, նախապատուութիւն տալով առաջին աթոռին: 1926-ին հինգերորդ անգամ ըլլալով ընտրուեցաւ խորհրդարանի անդամ: 1931-ին էր որ խորհրդարան մտաւ վեցերորդ անգամ ըլլալով:

Իր խորհրդարանական գործունէութեան մասին ան լոյս ընծայած է 5-6 գրքոյկներ:

Մասնաւորաբար ուշագրաւ եղած է Սահմանադիր ժողովի 1917 մայիս 29ի նիստին մէջ իր խօսած ճառը՝ ի մասին հողային և ընկերային բարենորոգմանց, արժանանալով անխտիր բոլոր երեսփոխաններու և մամուլի գնահատութեան: Խորհրդարանի 1918 յուլիս 15-ին նիստին մէջ բողոքած է Մարկիլոմանի կնքած նուաստացուցիչ հաշտութեան դէմ, ինչպէս նաև ընդդէմ ընդհանուր ներման:

ԱՇԽԱՏԱՒՈՐԱԿԱՆԸ

Պ. Թրանքու-Եաշ, որ նախապէս կը պատկանէր ազատական կուսակցութեան, 1917ի խորհրդարանի ընթացքին կազմեց Աշխատանքի կուսակցութիւնը ուրիշ 9 երեսփոխաններու հետ, որոնց մէջ կային Տօքթ. Քանթաքուզինօ, Կէօրկէ Տիամանտի, Տօքթ. Լուփու, Կրիկօրէ Եունեան, եւայլն: Նոր կուսակցութիւնը հրատարակեց Մանիֆէսթ մը և ծրագիր մը՝ ու կը բովանդակէր կարևոր բարենորոգումներ, որոնցմէ մեծ մասը պիտի իրականացնէր պ. Թրանքու-Եաշ՝ նախարար դառնալէ յետոյ.—

Հողային մարզին մէջ՝ ամբողջական գրաւում արքայական տան կալուածներուն, ինչպէս նաև գրաւում մասնաւորներու մեծ կալուածներուն՝ բաժնելու համար հողագործներուն, իւրաքանչիւրին հինգ հէքթար. ազգայնացում դեռ չահագործութեան չենթարկուած ենթահողին. գրաւում չահագործութեան ենթակայ ենթահողին և 50 հէքթարէ աւելի ընդարձակ անտառներուն:

Քաղաքական մարզին մէջ՝ մասնակցութիւն խորհրդարանական, նահանգային, համայնական ընտրութեանց 20 տարին թևակոխած բոլոր ռումէն քաղաքացիներուն, ուղղակի, հաւասար, գաղտնի, պարտադիր և համեմատական քուէարկութեամբ. վարչական ապակեդրոնացում. քաղաքային ազատութիւն կնոջ և թոյլտուութիւն ընտրող և ընտրելի ըլլալու նահանգային և համայնական ընտրութեանց մէջ. քաղաքական իրաւունքներու ընծայում տեղացի Հրեաներուն և զինուորագրութեան օրէնքին ենթարկուած օտարներուն. ջնջում ազատութեանց կաշկանդիչ բոլոր օրէնքներուն. քաղաքապետութեանց ենթարկում հանրային սպասարկութիւններու՝ լոյս, ջեռուցում, փոխադրութիւն, առողջապահութիւն, հանրային ապահովութիւն, եւայլն:

Տնտեսական մարզին մէջ՝ ներմուծում եկամուտի վրայ յառաջատուական տուրքի. պետականացում Ազգային Դրամատան և պետութեան թոյլտուութիւնները վայելող ուրիշ վարկային հաստատութեանց. ընդարձակում պետական մենաշնորհներու, անոնց մէջ մտցնելով նաև ալքօլի և ապահովագրական ընկերութեանց մենաշնորհը:

Կրթական մարզին մէջ՝ ընդարձակում նախնական կրթութեան, կարճ ժամանակի ընթացքին անհետացնելու համար անգրագէտներու թիւը. տարածում գործնական, ճարտարարուես-

տական, երկրագործական և առևտրական կրթութեան՝ հիմնելով գործատեղիներ, փորձադաշտեր, տիպար ագարակներ, և ճարտարարուեստական ու հողագործական աշխատանոցներ։

Աշխատաւորական մարզին մէջ՝ ստեղծում հանրային նախատեսութեան օրէնսդրութեան (ապահովագրութիւն, գործադուլի իրաւունք, գործատեղիներու առողջապահութիւն, ևայլն) և աշխատանքի պաշտպանութեան (կանանց և մանուկներու աշխատանք, նուազագոյն թոշակ, գիշերային աշխատանք, ևայլն)։

Դատական մարզին մէջ՝ բարեփոխութիւն քաղաքային, առևտրական, պատժական ևայլն օրէնսդրութեանց, որպէսզի անոնք համապատասխանեն երկրին նոր պահանջներուն և արդարութիւն ապահովեն զանգուածներուն։

ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

Պ. Թրանքու-Եաշի պետական գործունէութիւնը կը սկսի Զօր. Աւէրէսքուի հիմնած ժողովրդական կուսակցութեան մէջ իր մուտքով։

1920 մարտին ան մտաւ Աւէրէսքուի դահլիճին մէջ, նախ իբր անպաշտօն նախարար և քանի մը օր յետոյ իբրև պետը Աշխատանքի, Համագործակցութեան և Ընկերային Ապահովութեան նախարարութեան, որ ի նորոյ կը հաստատուէր 1920 մարտ 30ին։ Սոյն պաշտօնին մէջ ուր մնաց մինչև 1921 դեկտեմբեր, պր. Թրանքու-Եաշ ցոյց տուաւ անսպառ եռանդ, ջանալով կրթութիւն տարածել աշխատաւոր զանգուածներու մէջ, հիմնելով ընկերային նախատեսութեան հաստատութիւններ, ինչպէս հիւանդանոց, բուժարան, ապաստարան, աշխատանքի դասութններ, ժողովրդական գրադարաններ, բանուորական դպրոցներ, ևայլն։

1922-1926 առաւելապէս պարապեցաւ փաստաբանական գործունէութեամբ, մնալով հանդերձ իր հիմնած գործերուն մօտէն շահագրգիռ և սիւներէն մէկը Զօր. Աւէրէսքուի կուսակցութեան։

1926 ապրիլին երբ Պրըթիանուի դահլիճին հրաժարումով Զօր. Աւէրէսքու անցաւ կառավարութեան գլուխը, պ. Թրանքու-Եաշ դարձեալ կոչուեցաւ աշխատանքի նախարարութեան, զոր վարեց մինչև 1927 մայիս։

Ինչ կը վերաբերի ընկերային ապահովագրութեան՝ իր առաջին նախարարութեան օրով գլուխ հանած է հետևեալ ծրագիրները.— կանոնաւոր դրութեան մը վերածած է աշխատանքնե-

րու ապահովագրութիւնը և աշխատած է անոր բարիքները տարածել նաև առևտրական և մտաւորական աշխատաւորներու վրայ. ապահովագրական կեդրոնական սնտուկէն թոշակ ստացող հաշմանդամներու և ծերերու կենսաթոշակը բարձրացուցած է 200 առ հարիւր. կանոնաւորած է ապահովագրեալ արհեստաւորներու և աշխատաւորներու ջրաբուժական վայրեր առաքումը. գնած կամ հաստատած է աշխատաւորներու համար բուժարաններ (սանաթորիոմ), դեղարաններ, հանքային ջերմուկներ, լոգավայրեր ևայլն։

Աշխատանքի մարզին մէջ գլուխ հանած է հետևեալ ծրագիրները.— Դրամագլուխի և աշխատանքի միջև վէճերը դադրեցնելու նպատակաւ նախ պատրաստած է «Աշխատանքի Վէճերու Օրէնքը», որուն հետևանքով գործադուլները տակաւ նուազեցան երկրին մէջ։ Հնարաւորութիւն տալու համար աշխատաւորութեան կազմակերպուելու՝ ստեղծած է «Արհեստակցական Սէնտիքաներու Օրէնքը», որուն հետևանքով աշխատաւորութիւնը կը կազմակերպուի, բարոյական անձի իրաւունք կը ստանայ և սէնտիքան կը պաշտպանէ ամէն կարգի հետապնդումներու դէմ. այս օրէնքէն կը սկսի աշխատաւորութեան իրական կազմակերպութիւնը, և մշակութային, բարոյական ու նիւթական զարգացումը։ Պետութեանց շարքին մէջ առաջիններէն մէկը ըլլալով Ռումանիան, իր մէկ օրէնքովը որդեգրած է 1919ի Ուաշինկթընի խորհրդաժողովին որոշումները, ի մասին աշխատանքի ժամերու, գործարաններու մէջ կանանց աշխատութեան, մանուկներու պաշտպանութեան ևայլն։ Զետեղմանց Օրէնքը քուէարկել տալով խորհրդարանին՝ նպատակ ունեցած է ձրի զետեղումը աշխատաւորներու, և յաջողած կարճ ժամանակի մէջ բաւարար օգուտ քաղել քուէարկուած օրէնքէն։ Խորհրդարան ներկայացուցած «Աշխատանքի Պայմանագրութեան օրէնք»ով կանոնները վերածած է աշխատաւորներու անհատական, կրթական և հաւաքական պայմանագրութեանց պայմանները։

Հանրային օժանդակութեան տեսակէտով ստեղծած է Օժանդակութեան Դրոշմաթուղթը, որ կը փակցուէր նամակներու վրայ, և այս կերպով առանց որևէ գումար խլելու պետութեան պիւտճէէն, կրցած է իրականացնել շատ մը ձեռնարկներ հանրային օժանդակութեան։

Պատրաստած է «Թափառաշրջիկներու և Մուրացկաններու Օրէնք»ը, գործադրութեան դնելով նախ Պուքրէշ և Իլֆօվ, յե-

տոյ Կալաց, Եաշ, եւայլն, և յաջողած է կարճ ատենի մէջ վերցնել թափառաշրջիկութիւնը՝ որ այնքան տխուր տեսարան մը կու տար քաղաքներուն։ Այս օրէնքին յաջողութեան նպաստած են հետագային իր հիմնած Աշխատանքի Գաղութները։ «Շէնքերու Շինութեան Քաջալերման» օրէնքով ուզած է դարման տանիլ պատերազմէն յետոյ այնքան հոգ պատճառող բնակարանի տագնապին, քաջալերելով շինութիւնները, տուրքէ զերծ կացուցանելով նոր շէնքերը, և զանոնք զերծ ընելով վարձակալութեանց օրէնքի ռեժիմէն, փոխադրութեան դիւրութիւններ ընծայելով, եւայլն։ Միւս կողմէ պարտադրութիւն դրած է 250,000 լէյ եւ աւելի եկամուտ ունեցող ընկերութեանց վրայ՝ շէնք կառուցանել, պարտադրած ճարտարարուեստական և առեւտրական ձեռնարկութիւնները բնակարան շինել պաշտօնեաներու համար, քաջալերած աժան բնակարաններու քօոփէրաթիվներու կազմութիւնը։ Վերջապէս նիւթական միջոցներ գտած է օժանդակելու համար մասնաւոր ձեռնարկներու՝ որոնք կը վերաբերին հանրային օժանդակութեան՝ զանոնք ենթարկելով պետական հսկիչի։

Համագործակցականի մարզին մէջ եւս ըրած է ձեռնարկներ։ Վեց միլիոնի վարկ բացած է քաջալերելու համար քօոփէրաթիվներու կազմութիւնը քաղաքներու մէջ, շատցուցած է թիւը սպառման, վարկային արտադրութեան և շինութեան համագործակցականներու, պատրաստած է համագործակցականներու օրինագիրքը, եւայլն։

Իր երկրորդ նախարարութեան օրով եւս, 1926 մարտէն մինչեւ 1927 մայիս, ջանադիր եղած է հիւանդանոցներու եւ բուժարաններու հիմնարկութեան Պուքրէշի եւ գաւառներու մէջ, բազմաթիւ Արհեստակցականներ (corporaţia) օժտած է շէնքերով, զարկ տուած է ժողովրդական դրամատուներու և Գործակցականներու (cooperativ) ծաւալման, բացառիկ հոգածութիւն ցոյց տուած է բանուորական և արհեստական ուսուցման, և բոլոր այս մարզերուն համար համապատասխան օրէնքներ քուէարկել տուած խորհրդարանին։

1927 մայիսին մասնակցած է՝ իբր Ռումանիոյ պատուիրակ՝ Ժընեւի Աշխատանքի Միջազգային Համաժողովին։

Բացի պետական մարդու, իրաւաբանի եւ ուսուցչի իր մասնագիտութիւններէն, պ. Թրանքու-Եաշ իր անձնուէր աջակցութիւնը բերած է նաև հանրային աշխատանքներու, մանաւորաբար բարենպատակ հիմնարկութեանց եւ գութի գործերու։

ԻՐ ՕՐԷՆՔՆԵՐԸ

Գր. Թրանքու-Եաշ հեղինակն է բազմաթիւ օրէնքներու, որոնցմէ շատերը իր անունով կը յիշատակուին։

Իր առաջին նախարարութեան օրով՝ պատրաստած և քուէարկել տուած է հետեւեալ օրէնքները.—

Աշխատանքի նախարարութեան կազմակերպման օրէնքը (1920 մարտ 26)։

Աշխատանքի վէճերու օրէնքը (1920 օգոստ. 12)։

Թափառաշրջիկներու և մուրացկաններու օրէնքը (1921)։

Արհեստակցական սէնտիքաներու օրէնքը (1921)։

Շինութեանց քաջալերման օրէնքը (1921)։

Հանրային օգնութեան օրէնքը (1921)։

Աշխատաւորներու զետեղման օրէնքը (1921)։

Աշխատանքի սենեակներու հաստատման և կազմակերպման օրէնքը (1927 ապրիլ 14)։

Աշխատանքի քննչութեան սպասարկութեան կազմակերպման օրէնքը (1927 ապրիլ 13)։

ԻԲՐ ՀԵՂԻՆԱԿ

Թրանքու-Եաշ հեղինակ ալ է։ Լոյս ընծայած է բազմաթիւ երկեր՝ որոնցմէ յիշենք

Համագործակցական ընկերութիւններ (1899, Եաշ)։

Առեւտրական տոմարներու դերը սնանկութեան մէջ (1901, Պուքրէշ)։

Կալաց և փոխադրութեան սակերը (1906, Կալաց)։

Մորաթորիոմի խնդիրը (1905, Պուքրէշ)։

Անանուն ընկերութեանց վարչութիւնը (1905, Եաշ)։

Առեւտրական վարժարաններու շրջանաւարտները և մեր առեւտրականները (1911, Ֆոքշան)։

Խարդախ սնանկութեան իրաւաբանական ըմբռնումը (1912, Պուքրէշ)։

Վարիչներու պատասխանատուութիւնը անանուն ընկերութեանց մէջ (1912, Պուքրէշ)։

Քանի մը յօդուածներ արհեստաւորներու և աշխատաւորներու մասին (1913, Կալաց)։

Պահատուութիւն չահարկութեան համար (1913, Պուքրէշ)։

Դասընթացք առեւտուրի և հաշուապահութեան, երեք հատոր (1913, Պուքրէշ)։

Դասընթացք առեւտուրի և հաշուապահութեան. առևտրական բարձրագոյն դպրոցներու համար (1914, Պուքրէշ)։

Ինչպէս կատարեցինք մեր պարտքը (1914, Կալաց)։

Պաշտօնեաներու վիճակը (1914, Կալաց)։

Տնտեսական եւ ելմտական միջոցներ ներկայ պատերազմի ընթացքին (1915, Պուքրէշ)։

Բացառիկ միջոցներու օրէնք ի նախատեսութիւն պատերազմի (1915)։

Փոխառութեան սնտուկներ երկրագործներու և ճարտարարուեստականներու համար (1915, Կալաց)։

Առևտրական իրաւունք. կարծիքներ և հակաճառութիւններ (1916, Պուքրէշ)։

Երկրագործական և ընտրական բարենորոգումներ (1917, Եաշ)։

Իմ խորհրդարանական գործունէութիւնս 1914-1917 (Պըրլատ, 1917)։

Իմ խորհրդարանական գործունէութիւնս 1918 յունիս-նոկտեմբեր (1919, Պրայլա)։

Իմ գործունէութիւնս 1920-1921 (1921, Պուքրէշ)։

Ընկերային հարցեր (1923)։

Բնակարաններու հարցը (1923)։

Օտար դրամագլուխի գործակցութիւնը (1923)։

Աշխատանքի Միջազգային կազմակերպութիւնը (1924, Պուքրէշ)։

Պաշտպանողական՝ ճարտարապէտ Բրիսթէսքուի դատին մէջ (1924, Պուքրէշ)։

Աշխատանքի հաւաքական վէճերու կարգադրութիւնը Ռումանիոյ մէջ (1926, Պուքրէշ)։

Ժան Ժորէս (1925, Պուքրէշ)։

Ռոմէն Ռոլանը կարդալով (1926, Պուքրէշ)։

Օրինագիրք Քոօփերացիայի (1926, Պուքրէշ)։

Անհետացող բարեկամներ (1926, Պուքրէշ)։

Քոօփերացիա (1926, Պուքրէշ)։

Ռումանիոյ ներքին եւ արտաքին առեւտուրը (1926, Պուքրէշ)։

Լուտովիք Պէթհովէն (1927, Քրայովա)։

Աշխատանքի սենեակները (1927, Պուքրէշ)։

Ռումանիա աշխատանքի մէջ (1927, Պուքրէշ)։

Ֆերտինանտ Ա. և ընկերային հարցերը (1928, Պուքրէշ)։

Օդային իրաւունք (1928, Պուքրէշ)։

Աշխատաւորական եւ գործակցական իրաւունք (1928, Պուքրէշ)։

Ոգեւորողները (1929, Պրաիլա)։

Չեխօսլովաքիա (1929, Պուքրէշ)։

Քոօփերացիան և քաղաքի դասերը (1929, Պուքրէշ)։

Համերաշխութեամբ դէպի յաղթանակ (1930, Պուքրէշ)։

Անանուն ընկերութիւնները (1930, Պուքրէշ)։

Ստեղծագործողները (1930, Պուքրէշ)։

Արհեստաւորին տամարակալութիւնը (1930, Պուքրէշ)։

Իրագործողները (1930, Պուքրէշ)։

Տեղեկագիր միջխորհրդարանական միութեան 27-րդ խորհրդաժողովին (1931, Պուքրէշ)։

Դէպի ուրիշ հորիզոններ (1931, Պուքրէշ)։

Քաղաքական իրաւունք կանանց (1932, Պուքրէշ)։

Օրը օրին (1932, Պուքրէշ)։

Ի Բ Ր Հ Ա Յ

Թրանքու-Եաշ հեռու չէ մնացած նաև հայ կեանքէն։

Երկար տարիներ անդամակցած կամ ատենապետած է Կալացի հայ եկեղեցիի թաղականութեան, ունենալով գործօն աշխատանք։

1920ին, երբ որբախնամ գործը սկսաւ դառնալ համազգային գուրգուրանքի առարկայ և ռումանահայութիւնն ալ իր խղճի բաժինը ստանձնեց այդ գութի գործին մէջ, պ. Թրանքու-Եաշ Կալացի մէջ նախագահեց այդ առթիւ կազմուած յանձնախումբին նոյնիսկ դռնէ դուռ պտտելով հանգանակութեան։

Ռումանահայ անդրանիկ թեմ. պատգ. ժողովի գումարման ատեն, 1922ին, մէկը եղած է նախաձեռնող յանձնախումբի անդամներէն և չէ զլացած իր խորհուրդները ազգային մարմիններուն։

Պ. Թրանքու-Եաշ պատուոյ նախագահն է Հ. Մ. Ը. Մ.ի Ռումանիոյ Շրջանին։

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ
ԳՐ. Լ. ԹՌԱՆՔՈՒ-ԵԱՆԷՆ

Ա.

ՈԳԵՒՈՐՈՂՆԵՐԸ

Կան մարդիկ, որոնք ռատիոմի զանգուածներուն կը նմանին,— անսպառ ճառագայթում՝ եռանդի ու արեւի։ «Լուսարձակ մարդիկ» յորջորջումը տրուած է անոնց, որովհետեւ անոնցմէ է որ կը ճաճանչէ լոյսն ու հաւատքը, զորս կը ծծեն իրենց բացած ճամբէն ընթացող ամբոխները։ Ամբողջ զանգուածներ շարժումի կը մղուին յօգուտ գործի մը կամ ձեռնարկի մը։ Փնտռելով՝ իսկոյն պիտի գտնէք մէկը որ եռանդը կը ծնի եւ որ ամբողջ շարժումին թափ կու տայ։

Զօրքերու տեղափոխումը պատերազմներու ընթացքին, տնտեսական կազմակերպութիւնները, մարդկային հաւաքական այնքան այլազան ու բազմաթիւ երեւոյթները, անմիջական հետեւանքներն են ղեկավարող ուժի մը ներշնչման, ոգեւորող անհատականութեան մը յատկութեանց ազդեցութեան։

Երբ ամբոխը՝ մանր հոգերով տարուած, անզօր կը մաքառի անակնկալ պզտիկ դիպուածներու ցանցին մէջ, կ'երեւայ Ոգեւորողը,— պատմական ու հասարակական անհրաժեշտութեան մը խտացումը,— իր առջեւ ունենալով միայն մէկ դրդիչ՝ նպատակը, իրագործումը, եւ միայն հարեւանցի ու միջանկեալ կերպով զբաղելով այդ նպատակին հասնելու անհրաժեշտ միջոցներով։

«Դուք իմ ընտրեալներս էք։ Դուք կը տեսնէք Թիրախը, Նպատակը։ Ամբոխը ուրիշ բան չի տեսներ, բայց եթէ կտոր մը ճանապարհ».— կ'ըսէ Բրիչմա զինք պաշտողներուն։

Աննշան պարագաներու քաօսէն, որ հասարակ մարդու մը թռիչքն ու ցանկութիւնները կը կաշկանդէ, Ոգեւորողը՝ ինքնուրոյն ու աներեր մտատեսիլի մը շնորհիւ, գիտէ զանազանել լոյսի այն բարակ ժապաւէնը, որ, ամէն արգելքէ անդին անցնելով, դէպի Նպատակ կ'առաջնորդէ։

Նպատակի հեռաւոր հորիզոնին վրայ, Ոգեւորողին ակնարկը կը նշմարէ յոյսի կանթեղին լոյսը՝ իր սեփական ձգտումներուն ու խորհուրդներուն հարազատ արտայայտութիւնը։

* * *

Ոգեւորողը չի հետաքրքրուիր իր իրգործին անցողակի արդիւնքներով։ Իր աչքերուն մէջ կը պլպլայ հեռաւոր լոյսին բոցկլտումները, որոնք յաղթանակին փայլ պիտի տան. իր հոգին՝ նպատակի իրագործման նախազգացումէն կը թրթռայ. իր սիրտը չի բաբախեր կողմնակի ուրախութիւններու կամ ցաւերու համար։ Իր ստանձնած կոչումին ճամբան ան ձեռք կ'երկարէ միայն իրեն հետեւիլ կրցողներուն։ Իր քայլերը տարածութիւններ կը լափեն, իր միտքը տիեզերքը կը պարփակէ, իսկ հոգին յաւիտենականութիւնը կ'ապրի։

* * *

Յաղթանակելու համար Ոգեւորողը միայն մէ՛կ գաղափարի պատգամաբերը պիտի ըլլայ։

* * *

Ոգեւորողը անընդհատ դէպի յառաջ կ'երթայ. Թումբերու վրայէն կ'անցնի, դժուարութիւններ կը բանայ, իր նպատակին օտար եղող մղումները կը զսպէ, ամբոխին հետեւելիք ճամբան կը հարթէ։

* * *

Ոգեւորողները՝ մարդկութեան համադիր դէմքերն են։ Անոնց հոգւոյն մէջ կը կերպարանայ, ակնթարթի մը համար, մարդկութեան կեանքը, զայն ղեկավարողներու մտայնութեան եւ ըմբռնումներուն համապատասխան։

* * *

Ինչպէս որ ջութակի մը նեղ տարածութեան մէջ անհամար ձայներ, թագնուած՝ արուեստագէտին կը սպասեն, որ զանոնք ներդաշնակէ ու մեղեդիներու վերածէ, ինչպէս որ երկրի ընդերքներուն մէջ պահուած լոյսի եւ ուժի անսպառ գանձեր կան ու դուրս հանուելու կը սպասեն,—այնպէս ալ մարդը, որ իր առօրեայ տքնութիւնով բովանդակ աշխարհի համերգին ներդաշնակութեան կը մասնակցի իր հոգւոյն մէջ աշխատանքի ու գործելու անսպառ կորով կը պահէ, ու կը սպասէ որ Ոգեւորողները գան, ըլլայ իր նմաններուն օգնելու միջոցներուն իրագործման, ըլլայ մարդկութիւնն ու իր առաքինութիւնները ազնուացնելու կոչուած ստեղծագործութիւններուն համար։

Բ.

ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂՆԵՐԸ

Ան՛ որ գոնէ իր երազին մէջ միտք մը չկերտեց, յետոյ զայն լքելու համար, ան որ հոգեկան ջերմ ոգեւորութիւն մը չապրեցաւ, ան որ թուղթին սպիտակութեան վրայ իրականութենէ վրդովուած պատկեր մը չնշմարեց, ան որ անգոյ կառուցում մը չերեւակայեց, ան որ նպատակի մը հեռաւորութեան պատճառաւ շշմած ու միջոցներէն ճարահատ հոգեկան խռովութիւն մը չունեցաւ, ան որ չնախատեսեց իրագործումի յուսահատեցուցիչ դանդաղութիւնը, անիկա երբեք չպիտի գիտնայ,— ինչքան ալ ընդարձակ ըլլայ իր գիտութիւնը, թէ ի՛նչ է հոգեկան հարստութիւնը, լուսաւորուած՝ ստեղծագործութեան գիտակից արարքէն:

Ոգեւորողները քիչ են, ստեղծագործողներու ամենուրեք կը հանդիպիս: Ամէն մարդ զատ զատ, մէյ մէկ ստեղծագործող է, աւելի մեծ կամ աւելի փոքր, ժամանակի ու տարածութեան մէջ անմիջական փայլ ունեցող կամ աւելի հեռաւոր արձագանգներով:

Ամէն աշխատանք ստեղծագործութիւն մըն է:

Ամենահամեստ զբաղումներէն մինչեւ ամէնէն հանճարեղ յօրինումները, ամէն մարդկային էակ իր մասնակցութիւնը կը բերէ ստեղծագործութեան տիեզերական կշռոյթին:

* * *

Այսպէս են մարդիկ. ոմանք ուրուականի պէս երկու յաւիտենականութիւններու միջեւ կը տարուբերին, ու անոնց իրագործումները ոչ մէկ անմիջական արձագանգ կ՚ունենան. ուրիշներ կը յաջողին իրենց անհատականութիւնը գործնականօրէն իրագործել, սակայն անոնց գործին արդիւնքը իրենց սեփական կեանքի նեղ սահմաններէն անդին չ՚անցնիր. և՛ վերջապէս կան և՛ այնպիսիներ որոնց գոյութիւնը հիմն մըն է, զոր բնութիւնը տառապող մարդկութեան կ՚ուղղէ, ամոքելու համար ցաւերը ու հաւատքը ցանելու համար հոգիներու մէջ:

* * *

Ամէն մէկ ստեղծագործութիւն յաւերժական տօնն է կեանքի յաղթանակին մահուան դէմ:

Գ.

ԽՐԱԳՈՐԾՈՂՆԵՐԸ

Ընդունէ իրականութիւնը եւ հրճուէ անով:

Լաւատեսները աշխարհը ստեղծեցին. լաւատեսները կը ղեկավարեն զայն ու ճամբուն վրայի արգելքները կը խորտակեն:

ԳՐ. ԹՐԱՆՔՈՒ-ԵԱՇ

Ոգեւորութիւնը՝ անհատին գերագոյն խթանն է. ազգերուն ստեղծիչ զօրութիւնը:

Լաւատեսութիւնը կը խրախուսէ ամէնէն յանդուգն եւ օգտակար գործերը, որովհետեւ անոնց իրագործման մասին կը յոյս ներշնչէ:

Լաւատեսները անսահմանի մենաշնորհ մը ունին. ծրագիր մը կը կերտեն, կը տեսնեն գաղափարական դղեակը, որ իրենց տուն ու միւս աշխարհի միջեւ կը գտնուի:

Լաւատեսը բարօրութեան ցանկութիւն մը կը յօրինէ իր հայրենիքին, իր ազգին համար ու սքանչելի գոհունակութիւնն ունի այս երազը յօրինելով:

Եթէ չկարենայ իսկ զայն իրականացնել, եթէ դժուարութիւնները գլեն իր ուժերը երբ ան իր աչքերը փակէ, անոնց բիբին վրայ դրոշմուած պիտի մնայ իր ամբողջ կեանքը ոգեւորող երազը:

Այսպէսով, ան հետը կը տանի իր բովանդակ կեանքի երջանկութիւնը:

Թարգմանեց՝ ԱՐԱՄԱԶԴ

ԹՈՒՐՔ ՍՐՃԵՓ
Նկար՝ ԲԱՐԹՈՂ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

ԻՈՆ ՓԷԹՐԷՍՔՈՒ

(1851—1932)

Նոյեմբերի սկիզբը իր աչքերը փակեց ռումէն բեմի մեծագոյն արուեստագէտներէն մին՝ Իոն Փէթրէսքու, մէկ ուրիշը ցեղին վատնած սերմերէն օտար երկինքներու տակ։

Ծագումով հայ, զաւակը համեստ վաճառականի մը, Իոն Փէթրէսքու իր մատաղ հասակէն մասնաւոր հակում ցոյց կու տայ թատրոնի համար։

Ընդօծին յատկութիւններու մղումին տակ, առանց որևէ մասնաւոր ուսում մը ստանալու, ան կը բարձրանայ թատերական ամպիոնին աստիճանները, հասնելով արուեստի իրագործումներու կատարելութեան գագաթնակէտին։

Ծնած է 1851ին, Պուքրէշի մէջ։ Իր ուսումը կ'անտեսէ, խոյս տալով դպրոցական պարապմունքներէն, ու իր ամբողջ ժամանակը նուիրելով թատերական կեանքի զանազան երևոյթներուն։

Օրեր շարունակ կը թափառի թատրոններու շուրջ, անխառն հիացում կը զգայ ռումէն բեմի աստղերուն առջև ու իր միակ և մեծագոյն երազը կ'ըլլայ՝ օր մը դերասան հանիլ։

Ու կը հասնի, հակառակ իր հօր խիստ կշտամբանքներուն ու կեանքի անողոք պայմաններու լուծին։

Իր կեանքը զրկանքներու, տառապանքներու, անակնկալ դիպուածներու և փառայեղ բարձրացումներու շարան մըն է։

Դեռ փոքր հասակէն կը բարեկամանայ ու մտերմութիւնը կը վայելէ այդ ժամանակուան ռումէն լաւագոյն դերասաններուն, որոնց ցուցմունքներուն տակ կը սկսի իր յամրաքայլ, այլ հաստատուն վերելքը։

Բազմակողմանի տաղանդ, իր ստեղծագործութիւնները հաւասար արժէք կը ներկայացնեն ողբերգութեան թէ կատակերգութեան մէջ։ Իր մարմնաւորած հերոսները դեռ կ'ապրին ու պիտի ապրին ռումէն հասարակութեան յիշողութեան մէջ։ Մասնաւորաբար անմոռանալի են իր ստեղծագործութիւններու շարանը ռումէն ազգային պատմութեան ու քաղաքական կեանքի զանազան դրուագներէն, որոնց մէջ դեռ իր մրցորդը չէ գտած։

60 տարի խաղցած է 191 փիէսներու մէջ, որոնց ընթացքին անընդհատ ապրելէ ետք ռումէն թատերական ասպարէզին մէջ ու անհամար դափնիներ քաղելէ ետք, Փէթրէսքու երեք տարիէ ի վեր կղզիացած կ'ապրէր, իր անցեալ փառքի յիշատակներովը մխիթարուելով։

Իր մահը առիթ տուաւ ռումէն մամուլին, որպէսզի իր անվերապահ երախտագիտութեան ու մեծարանքի վերջին տուրքը տայ հանճարեղ արուեստագէտին, առանց սակայն յիշատակելու անոր հայ ծագումը։

Ազգային Թատրոնը մեծ սուգ յայտարարեց, իսկ իր յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ մասնաւոր շուքով, ռումէն մտաւորականութեան ներկայութեամբ։ Դամբանականներ խօսեցան զանազան արուեստագիտական ընկերակցութիւններու ներկայացուցիչները։

* * *

Սօարէ Զ. Սօարէ, յայտնի բեմավարը, կը գրէ.

«Գիւղացիի զաւակ, մինակը շահեցաւ իր բոլոր երկինները, յաջողելով ռումէն Թատրոնին իշխանը դառնալ։

Իօն Փէթրէսքու տաղանդէ բա՛ն մը աւելի ունէր՝ հանճար։

Հանճարեղ էին իր բոլոր ստեղծագործութիւնները։

Իր արուեստը կարելի չէ բաղդատել օտար ոչ մէկ դերասանի ունեցածին հետ։

Ռումէն ժողովուրդի ամենահարազատ արտադրութիւնն է։

Բարձրահասակ ու կորովի, երբ զինքը կը տեսնէի բեմին վրան, ինծի կը թուէր թէ աչքիս առջեւը հսկայ կաղնի մը կայ, որ իր արմատները խորը, հողին մէջ մխրճած է, իսկ իր բունը, հպարտ

դէպի երկինք կ'երկարէ։ Ամէն բան խաղաց Իօն Փէթրէսքու, եւ ոչ ոք այնքան հպարտութեամբ կրեց արքայական Թագը, ոչ ոք այնքան պատկառանք փոխանցեց իշխանական գաւազանին ու պատիւ բերաւ գեղջկական գդակին։

Ազգային Թատրոնին 60 տարի ծառայեց հաւատարմութեամբ, պատկառազդու ու համեստ։

Իր ետեւը պարապութիւն մը կը մնայ, որ դժուարաւ պիտի լեցուի»։

* * *

„Տիմինիացա“-ի մէջ, պ. Թուտոր Թէօտորէսքու Պրանիշթէ, անուանի գրագէտը, կը գրէ.

«Իօն Փէթրէսքու Գարաճալէի ամէնէն ուժեղ դերակատարներէն մէկն էր։ Օժտուած Թատերական հսկայ բնազդով մը,—որ տաղանդէն ալ, բեմական իմացականութենէ ալ աւելի է,— Իօն Փէթրէսքու հիանալի ձիրքն ունէր մէկ անգամէն դերին մէջ մտնելու, անմիջապէս ըմբռնելու մարմնաւորուած անձին մեծ ու յատկանշական գծերը։ Խոշոր իրագործումներու դերասան, կ'անտեսէր մանրամասնութիւնները։ Գիտէր գլխաւոր գիծերու մէջ կերտել, համադրել։ Բացառիկ բնականութեամբ կը խաղար։ Կեանքը ուշիմ աչքով կը դիտէր ու իր դիտողութիւններուն բեմական բարձրարժէք իրողութեանց բնոյթ կու տար։

Այս արուեստին շնորհիւ տասնեակ տարիներ ան յաջողեցաւ զուարճացնել հասարակութիւնը, աղքատ թէ հարուստ, ու ցայտուն անհատականութիւն մը դառնալ ռումէն թատրոնի անցեալ սերունդին պատկանող դերասաններու շարքին»։

* * *

Վ. Թիմուշ, թատերական քրոնիկագիր, կը գրէ.

«Հետաքրքրական ու ակնածալի անհատականութիւն մըն էր։

Այսպէս կարելի է բացատրել այն պարագան, որ այս անմշակ տաղանդը կրցաւ հոսանք մը ստեղծել ռումէն թատերական կեանքին մէջ։

Զաւեշտի մէջ գրաւիչ անկեղծութիւն մը ու հարազատութիւն կը դնէր։ Տռամի մէջ իր դիւցազներգական աւիւնը անհասկնալի փայլ ունէր։

Անզուգական ու անհասանելի, թատերական կեանքի մէջ ալ մեկուսացած ապրեցաւ։

ԻՕՆ ՓԷԹՐԷՍՔՈՒ
Կոմս Քենթի դերին մէջ (Արքայ Լիր)

Հեզ, բայց աննկուն նկարագրի տէր. իր վերջին տարիները տխուր անցան:

Իրեն կը թուէր թէ անիրաւուած է, սակայն կը սխալէր ծերունին:

Ոչ թէ մարդոց ապերախտութիւնը, այլ, իր կորովի տաղանդին եզակիութիւնն էր որ կղզիացուց զինքը:

Երբեք չգիտցաւ թէ ինչ հսկայ հմայք ներգործեց ու ինչ խոշոր տեղ գրաւեց ռումէն թատրոնին մէջ, ինչպէս չկրցաւ բացատրել իր հրաշագեղ ստեղծագործութիւններուն խորհուրդը»:

* * *

„Ունիվերսուլ" կը գրէր իր մահուան ատեն.

«Իոն Փէթրէսքու՝ ազնուացեալ ու խառնուածքի տէր դերասանն էր, որուն տաղանդին այնքան պատշաճօրէն կը ծառայէր առողջ դատողութիւն մը ու խորաթափանց ճանաչումը մարդկային հոգւոյն:

Ան գիտէր իր խաղը կանոնաւորել ու առոգանութիւնը պարագաներու յարմարեցնել. բեմի ոգեւորիչ մըն էր, յուզումներու փոխանցիչ»:

* * *

Թատրոններու և Ազգ. Թատրոնի ընդհ. տնօրէնութեան կողմէ, Իոն Փէթրէսքուի դագաղին վրայ իր արտասանած գեղեցիկ դամբանականին մէջ, Իոն Մարին Սատովեանու կ՚ըսէր.

«Հոն ուր ուրիշները անճարակ կը մաքառին, Իոն Փէթրէսքու կերտեց դիւրութեամբ մը, զոր միայն Աստուածային ընտրութիւնը կը շնորհէ: Ու ինչ որ իր արուեստին փառքն ու մեծութիւնը կը կազմէր, անոր ստեղծիչ նիւթին հարազատութիւնն էր»:

* * *

Թատերագիր Փաուլ Փրոտան՝ թատերագիրներու ընկերակցութեան կողմէ խօսելով ըսաւ.

«Եթէ երբեք բաղդատութիւն մը իմաստ ունի այդ պարագային կրնանք ըսել որ Իոն Փէթրէսքու Պուքրէշի ազգային թատրոնին սիւներէն մէկը եղաւ: Իրեն համար թատրոնը եկեղեցի մըն էր, իսկ բեմը խորան»:

* * *

Ազգ. Թատրոնին կողմէ արտասանած իր դամբանականին մէջ, Իոն Մանոլէսքու, յայտնի դերասան, կ՚ըսէր.

«Իոն Փէթրէսքու, իր բոլոր առաքինութիւններուն շնորհիւ, իր մաքուր սիրոյն համար, որով ծառայեց բեմին, իր անունը գետեղեց արուեստի ամէնէն մեծ ու յուսադրիչ ծառայողներու կողքին»:

Վ. Կ.

ԻՕՆ ՓԷԹՐԷՍՔՈՒ՝ Մօշ Վընթուրը-Ցարայի դերով

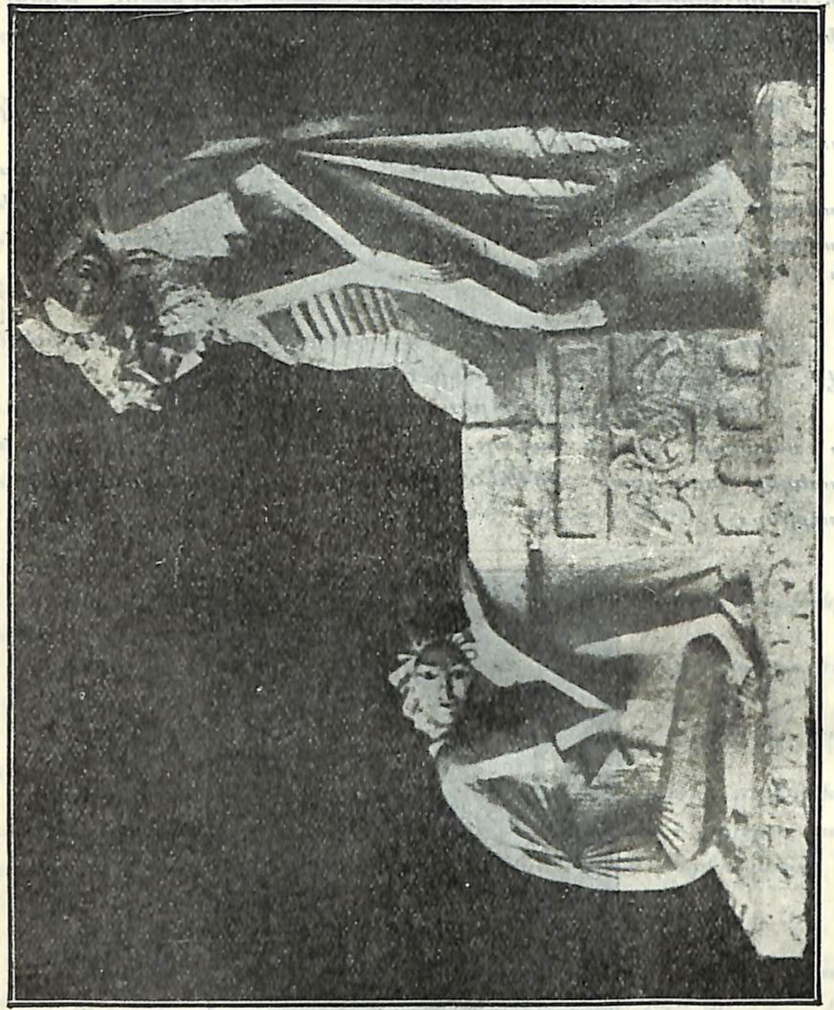

«PIETA» Արձան՝ ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՐՋԵԱՆԻ

ՀԱՅ ՀԵՏՔԵՐ ՌՈՒՄԷՆ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

ՀԱՅ ՄՏՔԻՆ ՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՀԵՏՔԵՐԸ

Ցեղը դէմքեր չտուաւ միայն Ռումէններուն։

Բացի անհատներէն որ հայ ժողովուրդին ծոցէն ելան ու գացին խառնուիլ ռումէն մտքին ու արուեստին, գացին ձուլուիլ, նոյնանալ ռումէն հոգիին հետ, հայ ցեղը իր հոգիէն ալ մասնիկ մը խառնեց ռումէն մշակոյթին, հետք մը ձգեց իր ոճէն։

Դժբախտաբար շատ քիչ ուսումնասիրուած է հայ ժողովուրդի անցեալը այս երկրին մէջ։ Ոչ թէ միայն կեանքը զոր ապրած է հոս Հայը դարերով, պատմութիւնը կարաւաններուն՝ զոր դարերը բերին այս ասպնջական երկրին մէջ, անոնց ճիգերը՝ դարերուն դիմանալու համար ու պարտութիւնը, այլ մանաւանդ այն տուրքը զոր հայ ժողովուրդը տուաւ հիւրընկալ ժողովուրդին, քրտինքը զոր անոր ճիգերուն խառնեց, և հետքերը զոր դրաւ անոր մտքին ու արուեստին վրայ։ Քիչերը միայն, ու ան ալ օտարները, փորձեցին պրպտել հայ ոճին հետքերը։

Ինչ գեղեցիկ մարզ՝ ոգեւորելու համար ապրող սերունդը։

Իսկ բոլորովին մոռացութեան է տրուած հայ ժողովուրդին հոգեկան կեանքը։ Բացի չոփ-չոր պատմութենէ մը՝ որ հազիւ մեզ կը պարզէ քանի մը թուական ու քանի մը անուն Ռումանահայ գաղութի անցեալէն, ոչինչ գիտենք այն հոգեկան ապրումներուն մասին՝ որ հայ ժողովուրդինը եղան այս հիւրընկալ ափերուն վրայ։ Ոչինչ՝ հայ բարքերու և սովորութեանց, ոչինչ հայ երգերու և գրոյցներու, առածներու և առակներու մասին։ Ինչե՞ր պիտի խօսէին անոնք մեզի։

* * *

Ուսուցչապետ Նիքոլա Եօռկա բերելով իր աշխատակցութիւնը մեր Տարեգրքին, կենսական հարց մը մէջտեղ կը դնէ։

Ուսումնասիրել Ռումանահայ ֆոլքլորը։ Ան ոչ միայն լոյսին պիտի հանէր անհետացած գաղութի մը հոգին ու զայն մայր ցեղին կապող երակը, այլ նաև դարերու ընթացքին քով քովի ապրող երկու ցեղերու հոգեկան խնամութիւնը երգերուն ու գրոյցներուն ընդմէջէն։

Մեր Տարեգրքին այս երկրորդ բաժինը նուիրուած պիտի ըլլայ պրպտելու հայ հոգիին հետքերը ասպնջական ժողովուրդի մը ծոցին մէջ։

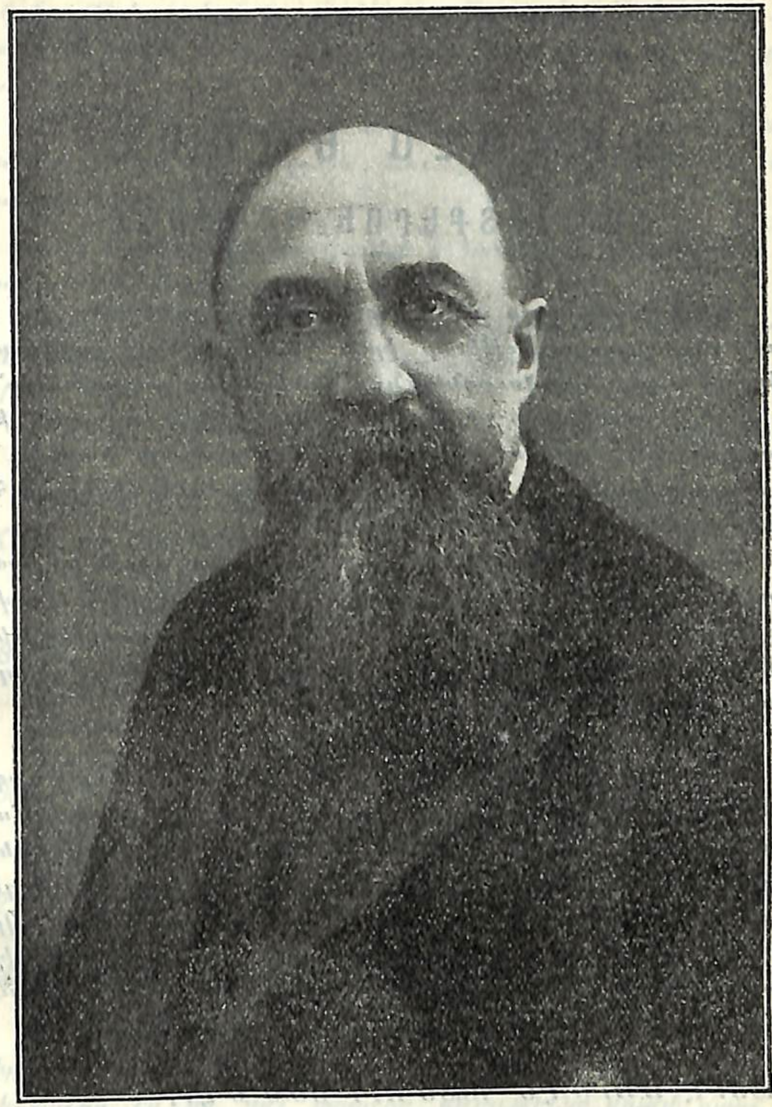

ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏ ՆԻՔՈԼԱ ԵՕՌԿԱ

ՆԻՔՈԼԱ ԵՕՌԿԱ

ՀԱՅ ՀԵՏՔԵՐՈՒ ՊՐՊՏՈՂԸ

ՀԱՅ ժողովուրդը շատ բարեկամներ է ունեցած։ Իր դարաւոր մարտիրոսագրութիւնը իրեն շահեցուցած է բարեկամներ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներէն։ Աննախընթաց չարչարանքը՝ զոր ան կրած է՝ չէր կրնար չփոթորկել քաղաքակիրթ աշխարհի խղճմտանքը, ու չստեղծել պաշտպաններու զմայլելի փաղանգ մը, որ մեր ցաւերուն հետ լացաւ, զայրացաւ մեր ճիգերուն հետ, և ոգեւորուեցաւ մեր պայքարներով։

Բայց քիչերը եղած են որ հայ ժողովուրդը սիրեն իր արժէքներուն համար։ Որ ճանչցած ըլլան այն երախտիքը զոր այս փոքր բայց արի ժողովուրդը բերաւ աշխարհի քաղաքակրթութեան, փոթորիկներուն կուրծք տալով, հեգնելով դարերուն և ցեղերուն ցանած խութերը, ինքզինքը քամելով։

Նիքոլա Եօռկա այդ քիչերէն մէկն է։

Ան մեր ցեղը պրպտեց, ու մեր մէջ գտաւ ժողովուրդ մը որ արեւելքի մէջ արեւմուտքի միտքն էր կանչեր, ու արեւմուտք էր տարեր արեւելքի խորհուրդը, որ ձգտեր էր ճշմարտութեան, գեղեցկութիւնը գտեր ու զայն քանդակեր անկորնչելի երգերու և քերթուածներու մէջ, մագաղաթներու և գմբէթներու վրայ. ան մեր մէջ գտաւ այդ ժողովուրդը, ու զայն սրտանց սիրեց, սիրեց հաճոյքով, ինքնաբերաբար, առանց որ մէկը սէր մուրար իրմէ, առանց սպասելու երախտագիտութեան բառ մը։

ՀԱՅԵՐԸ ՌՈՒՄԷՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Եօռկա իր ժողովուրդին պատմութիւնը ուսումնասիրելու ատեն, հարկաւ, իր ամէն քայլափոխին, պիտի հանդիպէր Հայու։ Ան Հայը ճանչցաւ նախ ռումէն երկրին ու ժողովուրդին հետ անոր ունեցած կապին մէջ։ Արդարեւ ժողովուրդ մը որ եօթը հարիւր տարի առաջ տասնեակ հազարով եկեր է այս երկիրը, հոն ասպըն-

ջականութիւն գտեր, իր քրտինքն է խառներ անոր հողին և բաժներ անոր ցաւն ու հրճուանքը, չէր կրնար զինքը անտարբեր թողուլ։

Եօռկայի առաջին ուսումնասիրութիւնները հայ տարրին մասին՝ նուիրուած են, արդարեւ, ռումէն պատմութեան մէջ անոր կատարած դերին։

Այս մասին նօթերու կարելի է հանդիպիլ իր զանազան երկերուն մէջ, ինչպէս՝

Studii şi Documente ուսումնասիրութեանց շարքին զանազան հատորներուն մէջ բազմաթիւ տեղեր (հատոր I—II, V, VI, VII, XI, XII եւայլն)։

Neamul Românesc în Bucovina (Bucureşti, 1905, pp. 33, 47 etc).

Ceva despre Ocupaţia Austriacă în Anii 1789-1781 (Anale, XXXII, pp. 262-263).

Acte şi Fragmente (Bucureşti, 1895, I, p. 304)

Inscripţii din Bisericile României (I, Bucureşti, 1905, pp. 228-229)

Inscripţii Botoşaneni (Bucureşti, 1905, p. 32).

Neamul Românesc în Basarabia (Bucureşti, 1905, p 238).

Studii Istorice Asupra Chiliei şi Cetăţei Albe (Bucureşti, 1900).

Geschichte des rumänischen Volkes (1905, I, p 165).

Histoire des Roumains et de leur Civilisation (Bucureşti. 1922, p. 123).

ՀԱՅՈՑ ԴԵՐԸ ՌՈՒՄԷՆ ԱՌԵՒՏՈՒՐԻՆ ՄԷՋ

Այս նիւթը Եօռկա յաճախ շօշափած է իր դասախօսութեանց և իր պատմական երկերուն մէջ։ Որովհետեւ առաւելապէս հայ առեւտուրն էր որ հայ տարրին գոյութիւնը զգալի ըրաւ այս ասպնջական հողին վրայ։ Ու Եօռկա հաստատեց որ արդարեւ Հայերը մեծ դեր են կատարած ռումէն առեւտուրին մէջ՝ շէնցնելով մանաւորապէս Մոլտովայի եօթը քաղաքները։

Այս առթիւ, բացի քիչ առաջ մեր թուածներէն, յիշենք իր մէկ քանի երկերը ևս՝ ուր կարելի է փաստերու հանդիպիլ հայ տարրին մանաւորապէս առեւտրական դերին շուրջ։

Istoria Comerţului Românesc (*Văleni-de-Munte*, I, *1915*).

Negoţul şi Meşteşugurile în Trecutul Românesc (*Bucureşti*, *1906*, *p. 263*).

Relaţiile Comerciale ale Ţerilor Noastre cu Lembergul (*Bucureşti*, *1900*, *p. 49*).

Istoria Nogoţului din Botoşani (*Conferinţa la Botoşani*, *15 Mai 1906*).

ՀԱՅԵՐԸ ԵՒ ԽԱՉԱԿՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Եօրկա, պատմաբանը՝ որ յաճախ առիթը ունեցած է պրպտել հին դարերը, և որ սիրած է զննել մանաւանդ խաչակրութեանց շրջանը՝ չէր կրնար անտեսել և հայ ժողովուրդին դերը այդ խաչակրութեանց մէջ, մանաւանդ, այն կապը զոր Հայերը ունեցան այդ առթիւ արեւմուտքի հետ, նիւթ՝ զոր պիտի ընդլայնէր եւ շեշտէր յետոյ Կիլիկեան Հայաստանի պատմութիւնը գրելու ատեն, 1929-ին։

Այդ առթիւ կարելի է ակնարկութիւններ գտնել իր սա երկերուն մէջ։

Philippe de Mézières (Paris, 1896, pp. 34-35, 385, 462).

Notes et Extraits pour servir à l'Histoire des Croisades (Paris, I, pp. 4, 88. 384, II, pp. 19 279 280, III, pp. 46-47).

«ՀԱՅԵՐԸ ԵՒ ՌՈՒՄԷՆՆԵՐԸ։ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱԿՇԻՌ ՄԸ» (ARMENII ŞI ROMÂNI : O PARALELĂ ISTORICĂ)

Խտացած ուսումնասիրութիւն մըն է այս երկը, զոր Եօրկա լոյս ընծայեց 1913-ին Պուքրէշի մէջ և համադրութիւնն է այն պրպտումներուն զորս Եօրկա մինչեւ այն ատեն կատարած էր հայ ժողովուրդին մասին։

Եօրկա կարճ յառաջաբանի մը մէջ նմանութեան գիծեր կը գտնէ հայեւռումէն երկու ժողովուրդներուն միջեւ, ինչ կը վերաբերի անոնց ազգային կազմութեան, անոնց հոգեմասերուն ձիրքէն բխող ճակատագրականութեան, անոնց քաղաքական դրութեանց հարկադրած երեւոյթներուն և զարգացման, շեշտելով մանաւորապէս որ երկուքն ալ կը գտնուին հանդիպման կէտերուն վրայ արիական և թուրանական ժողովուրդներու, երկուքն ալ թատր են եղած թալանիչ ու նուաճող պատերազմներու, եղած

են նահանգները Մակեդոնիոյ և Հռոմի և հուսկ ուրեմն Բիւզանդիոնի, երկուքն ալ կորսնցուցած իրենց անկախութիւնը և բաժնուած զանազան պետութեանց միջեւ, բայց երկուքն ալ պահած իրենց ցեղային ինքնապահպանութեան կորովը, պահած իրենց ազգայնաւանդութիւններն ու մշակոյթը, պահած և իրենց լոյսը։

Յետոյ զանազան գլուխներու մէջ կը խօսի պատմական Հայաստանի զանազան շրջաններուն, զանազան գաղթերու, հայ գաղութներու կազմութեան, Ռումանիոյ հայ գաղութին ծագման, ու դերին մասին, մանաւորապէս ծանրանալով հայ տարրին առեւտրական դերին վրայ այս երկրին մէջ, ի վերջոյ յիշելով որ Հայերը Ռումանիոյ տուին բանաստեղծներ (Փրունքուլ, Սաաքի), իրաւագէտներ, ուսուցչապետներ և քաղաքական մարդիկ (Պըյըգլիու, Միխր, Կօյլաւ ընտանիքներէն)։

Այս գործը լոյս տեսաւ նաև ֆրանսերէն, — «Arméniens et Roumains. Une parallèle historique» խորագրով, Ռումէն Ակադեմիոյ Պատմական Ճիւղին հանդէսին մէջ (1913, No. 4)։

Այս միենոյն երկը, ռումէն լեզուով, կցուած է նաև այն հատորին զոր Ռումէն Ակադեմին, 1914-ին, հրատարակեց ի յիշատակ Գրիգոր Պըյըգլիուի (1840—1912), անոր կտակին առթիւ որ մօտ մէկ միլիոն լէյ կը թողուր Ակադեմիին։

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՓՈՔՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ (BRÈVE HISTOIRE DE LA PETITE ARMÈNIE)

Ընդհանուր խորագիրն է այս այն երեք դասախօսութիւններուն, զոր Նիքոլա Եօրկա ըրաւ 1929 Յունվարին, Փարիզ, Սորպոնի բեմէն, նիւթ ունենալով Կիլիկեան Հայաստանը։

Եօրկա նախ երեք գլուխներու մէջ կը վերլուծէ ա. Հայաստան և Փրանկները Խաչակրութեանց միջոցին. բ. Հայաֆրանսան. գ. Հայաֆրանսական քաղաքակրթութիւնը։ Յետոյ վեց յաջորդական գլուխներու մէջ կու տայ Կիլիկեան Հայաստանի Պատմութիւնը, — ա. Թագաւորութենէն առաջ. բ. Թագաւորը. գ. Հայեւփրանկ համադրութիւն. դ. Թագաւորական ժառանգութիւնը. ե. Թուրքերու, Մոնկոլներու և Եգիպտացիներու միջեւ. զ. Լուսինեանց կաթոլիկ միութեան փորձերը. Վերջ թագաւորութեան։

Այս գրքին մասին էր որ Փարիզի la Quinzaine Critiqueը

(10 Նոյ. 1930) կ'ըսէր թէ աւա՜ղ որ տասը տարի ուշ լոյս կը տեսնէ։ Ըսել կ'ուզէր թէ անոր ընթերցումը թերևս ազդէր անոնց վրայ որ վճռեցին հայկական դատը...

Այս հատորին մէջ է որ Եօռկա յիշելէ յետոյ թէ Բիւզանդիոն դեր չէ ունեցած Կիլիկիոյ ստեղծման մէջ, հրապարակ կը դնէ պատմական նոր տեսակէտ մը—Գերման կայսրութեան կապը Կիլիկիոյ վեհապետներուն հետ՝ Կիլիկեան Հայաստանի ստեղծման պահուն, և հայ թագաւորներուն գործօն դերը Խաչակրութեանց մէջ, մերթ իբրև ամէն զօրաւոր ազդակը, մերթ ալ իբրև ուղղակի նախաձեռնող, որովհետև կ'ըսէ, «որոշ թուականէ մը յետոյ, Հայաստան կը դառնայ խաչակրութեան երկիր մը, — Հայաստան ինքն է որ կը ստեղծէ Խաչակրութիւնը, զայն կը դրդէ, զայն կը վարէ, զայն կը խտացնէ»։

«ՀԱՅԵՐԸ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՄԷՋ»
(Les Arméniens de Roumanie)

Սորպոնի դասախօսութիւններէն անմիջապէս վերջ՝ Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութեան ընդհանուր տնօրէնութիւնը, 1929 Յունվարին Պօղոս-Նուպար Մատենադարանի սրահին մէջ ընդունելութիւն մը սարքեց ի պատիւ հայասէր գիտնականին, հոն ան խօսեցաւ ճառ մը Ռումանիոյ Հայերուն մասին, յետոյ տպուած Պուքրէշ կատարած չորս բանախօսութեանց հետ մէկտեղ։

Այդ ճառին մէջ Եօռկա ակնարկ մը կը նետէ ռումանահայ գաղութի կազմութեան, անոր անցեալին ու ներկային վրայ, ու կ'եզրակացնէ.

«Պէտք է աւելցնել, լրացնելու համար, թէ Ռումանիոյ Հայերը կը ճանչնան դժուարին ու նրբին արուեստը միացնելու երկու պարտականութիւններ, — պարտականութիւն մը հանդէպ իրենց կրօնքին և իրենց ցեղին՝ զոր երբեք մոռցած չեն, և պարտականութիւնը հանդէպ այն երկրին ուր իրենք և իրենց նախնիքը հաստատուած են շատ հին ատեններէ ի վեր։ Եղբայրներ՝ անոնք մեզ համար, ազնիւ եղբայրներ, միևնոյն ատեն ըլլալով ընտիր զաւակները իրենց հին հայրենիքին։ Արդ, աւելի լաւագոյն գովեստ մը չկայ զոր կարելի ըլլայ ընել դժբախտ մեծ ազգի մը մասին, որ պահպանած իր բովանդակ բարոյական գանձը, անկարող է վերստեղծելու և բարձրացնելու իր հայրենիքը այնպիսի բարձրութեան մը՝ որուն կարող էր ցեղը»։

«ՉՈՐՍ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ»
(Patru conferințe despre Armenia)

Փարիզէն Պուքրէշ դարձին՝ Աթէնէ-Եօռկայի դասախօսութեանց շարքին իբր մաս՝ Նիքօլա Եօռկա չորս դասախօսութիւն ըրաւ Պուքրէշի Ազգ. Թատրոնի բեմէն առաջինը 1929 փետր 18ին նիւթ ունենալով Հայաստանի հողամասը, երկրորդը՝ փետր 20ին՝ հայ ցեղին մասին, երրորդը՝ փետր. 22ին՝ հայ պատմութեան մասին, և չորրորդը՝ փետր. 25ին՝ հայ գրականութեան և արուեստներուն վրայ, — բոլորն ալ յետոյ ամփոփուած հատորի մը մէջ։ Վերջին դասախօսութեան մէջ է որ ան մեծապէս հարուստ կը հռչակէ հայ գրականութիւնը և ինքնատիպ. կը գտնէ որ հայ միտքը անցած է գրական բոլոր դպրոցներէն, բայց ամէնէն արժէքաւոր կը նկատէ հայ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը։ Անցնելով բուն նիւթին կը ներկայացնէ անգիր դպրութեան շրջանը, յետոյ ոսկեդարը, ի վերջոյ տաղասացներն ու աշուղները, մէջբերումներ ընելով Կոստանդին Երզնկացիէն, Ֆրիկէն և Խաչատուր Կեչառեցիէն, հուսկ ուրեմն գալով նոր գրականութեան և մէջբերելով նմուշներ ժամանակակից բանաստեղծներէն։

Նոյն դասախօսութեան երկրորդ մասին մէջ աչքէ կ'անցնէ հայ արուեստները, ճարտարապետութիւնը փառքը հռչակելով Բագրատունիներուն և մանրանկարչութիւնը Ռուբինեանց, գտնելով որ ժամանակակից հայ միտքը իր նախնիքներէն ժառանգած է գոյներու զգացումը, կեանքի զուարթութիւնը, պաշտումը դիւցազուններուն և բնութեան հրաշալիքներուն, — գիծեր որոնք ամէնէն գրաւիչ յատկանիշներն են հայ արուեստին։ Ու կ'եզրակացնէ.

«Ապահով եմ որ հոգիին մէջ ներկաներէն անոնց՝ որ հայ ազգին չեն պատկանիր՝ ծագեցաւ միևնոյն փափաքը, որով տոգորուած էին սոյն դասախօսութեանց սկիզբը, — թէ արդարութիւնը, որուն սպասած են արժանանալ բոլոր ժողովուրդները, և նոյն իսկ անոնք որ արժանի չէին անոր, վերջապէս տարածուի նաև հայ ժողովուրդին վրայ, որ զայն կը պահանջէ երկու հազար տարիէ ի վեր»։

* * *

Այս հատորներէն զատ՝ բազմաթիւ են իր այն յօդուածները որոնք կը շօշափեն հայ ժողովուրդն ու իր մշակոյթը, ցրուած զանազան թերթերու և պարբերականներու մէջ։ Անոնց բոլորին

մէջ ալ Եօրկա կը ներկայանայ ջերմ համակիր մը մեր ժողովուրդի հոգեկան արժէքներուն և ցաւակից մեր տառապանքին։ Ու չափազանցութիւն չէ ըսել թէ հայ անունը այդ յօդուածներուն շատ բան կը պարտի այն համակրութենէն զոր կը վայելէ այս պահուս ռումէն երկրին մէջ, ուր եթէ Հայը սիրուած է դարերու ընթացքին իր այստեղ թափած քրտինքին համար, Եօրկան է որ կ'աղաղակէ անոր հոգեկան արժէքները։

«Din Lirică Armeană» հատորին առթիւ, զոր համալսարանի իր սաներէն մէկը Գրիգոր Աւագեան, ընկերակցութեամբ ռումէն երիտասարդ բանաստեղծի մը՝ Միրչիա Կէօրքիուի, լոյս ընծայեց 1922ին, «Բուլթուրա Նացիոնալի» տպագրութեամբ՝ նմոյշներ տալով հայ հին բանաստեղծութենէն, Եօրկա Թրայօվայի Ramuri հանդէսին մէջ (1922 նոյ. 19) «Հայ Գրականութիւնը» խորագրին տակ խմբագրական յօդուած մը հրատարակեց։

Հայ Երգի Երեկոյեան առթիւ, 1925 յունիս 2ին, Եօրկա Աթէնէի մէջ խօսեցաւ գեղեցիկ ճառ մը՝ զոր յաջորդ օրը պիտի տային ռումէն բոլոր թերթերը անակնկալ ներբողը ընելով այսպէս հայ ժողովուրդին ու անոր մշակոյթին։ Այդ ճառին մէջ է որ Եօրկա թուեց հայ գաղթերը դէպի Ռումանիա դարերու ընթացքին, հայ տարրին խաղացած դերը այս երկրին մէջ՝ իբրեւ «աշխատակից» ռումէն ցեղին՝ իշխանապետութեանց ստեղծման ատեն, ակնարկեց հին հայ քաղաքակրթութեան, Բիւզանդիոնի մէջ Հայոց կատարած դերին, ծանրացաւ Կիլիկեան Հայաստանի վրայ, և վերջապէս նոր օրերուն վրայ, երբ արդէն հայ ժողովուրդը կը հեծէ բայց կը տքնի, ու միշտ կը ձգտի վերելքի, երբ ան կը փորձէ իր հին քաղաքակրթութեան բեկորները փրկել։

Համերգի մը առթիւ, զոր Կեռլայի հայ երգչախումբը սարքեց Պուքրէշ, Աթէնէի սրահը, 1928 յունիս 4ին, Եօրկա Neamul Românescի մէջ հրատարակեց խմբագրական յօդուած մը ուր կ'ըսէր. «Հանդէպ Հայաստանի, կտորներու բաժնուած՝ ինչպէս մենք էինք այնքան ատեն, Հայաստանի՝ որուն առջեւ երկար ատենի մը համար փակ են ապագայի հեռանկարները, ամբողջ մարդկութիւնը պարտք մը ունի հատուցանելիք»։

Յետոյ կը խօսի այն նպաստին համար զոր հայ ժողովուրդը տուաւ քաղաքակրթութեան, յիշելով մասնաւորապէս ճարտարապետութիւնը, մանրանկարչութիւնը, երաժշտութիւնը։

Յիշենք դարձեալ որ Եօրկա ռումաներէնի վերածած է շատ մը քերթուածներ հին և նոր հայ բանաստեղծներէն։

ՀԱՅ ՖՕԼՔԼՕՐԸ

Ռումանիոյ Հայ ժողովուրդի կեանքը քննուած է շատ մը տեսակէտներէ, — քաղաքական, ընկերային, գրական և գեղարուեստական, ասոնցմէ ամէն մէկը շահագրգռելով երկրին բովանդակ կեանքը։

Բայց կան դեռ չպրպտուած կողմեր։ Ոչ մէկը չզբաղեցաւ մեր երկրի հայ ֆօլքլօրով, որ կրնայ շատ շահեկան ըլլալ։

Չեմ գիտեր ի՛նչ երգեր կարելի է ժողվել եւ ի՛նչ կ'ըլլայ անոնց արժէքը։ Բայց բաղձալի է գիտնալ թէ մեր երկրին Հայերը ինչպէս կը ներկայանան իրենց առասպելներով, ժողովրդական պատմուածքներով, նախապաշարումներով և սովորութիւններով։

Քիչ մը ուշ է այսպիսի ուսումնասիրութեանց սկսիլը, բայց եթէ այժմ ալ չըլլան անոնք վաղը արդէն շատ ուշ պիտի ըլլայ։

Ն. ԻՕՐԿԱ

Մանրանկար՝ ԲԱՐԹՈՂ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

ՔԱՆԻ ՄԸ ԱՌԱԾ

Առաջին փորձը ընելու համար ուսուցչապետ Եօուկայի թելադրութեան՝ ստորեւ կու տանք Կեռլայի հայ բարբառէն քանի մը առած, զոր առեննին ջանադիր եղեր է կորուստէ փրկելու Վիեննայի Մխիթարեանց ողբացեալ աբբահայրը Հ. Գրիգոր Գովրիկեան.

Երբ ծառը կը փըլի նայ, կայ բաւական փատ կտրող:
Թէ որ տեսնուս թէ վազող ջուրը չի հետեւի զքեզ, մի անուրի ըղան:
Ջրի մէջ ընկողը չի վախնայ թաթվէ:
Ամպուր քացախը կավըրէ զամանը-
Շըները իրենց մէջ կի ծեծկըվին. բայց գայլին ընդէմ կի ումիչվին:
Ըզմունձը կը հասկնայ Աստված:
Ամէն զար ունի զարիվար ալ:
Աշխարհը ըսզարա է, որին վրայ մէկը վեր մէկալը վար կի քալէ:
Թէ որ ամէն ջրի մէջ թքնուս նայ, ուզից պի խըմիս:
Մէկ խելքը աղէկ է, երկուսը դեռ ալ աղէկն է:
Կըլաս բարեկամութիւն կապելու հետ շանը. բայց գաւայխը մի դնի վար ձեռքէտ:
Վար ընջել է ձիուն վրայէն, ու էշինը նստել է:
Մի հանէ ըվըրտը եօղըրնէն դուս:
Ալ աղէկ է խելքովին հետ քար կըրելու, քան անխելքին հետ փիլաւ ուտելու:
Մի զուրուցի, ինչուր ի ըղխօսքը բերնիդ մէջ չես կըրծի:
Խօսքով չի հատըրվի փիլաւը, արդարեղ ու բրինձ ալ պէտք է անոր մօտ:
Խեվը մէկ քար ձըգել է ջինվորը. ու քարսուն խելքով չի գիտացի զան դուս հանելու:
Ըզվոր մատըս ալ կըտրիմ հինկէն, մէկ սօյ կի ցաւի:
Թէ որ քուր աղբարը անպէս աղէկ բան է: Աստված ալ պուննար մէկ քուր աղբար մը:
Ծովէն խալըսիլիմ. ու մէկ թիքալ մը ջրի մէջ կի խեղդըվիմ:
Թէ որ կ՚ուզես զովելու, սորվէ զձերմակը սեվի դարձընելու:
Էրկան է եզին լեզուն, բայց չի կարնայ զուրուցելու:
Խեւը խեվ է, զատկին կիրակին ա:
Բաղցածը՝ քունին մէջ հաց, ծարաւը՝ ջուր կի տեսնու:

ՊՕՂՏԱՆ ՀԱԺՏԷՈՒ
(1837—1907)

Հայ ժողովուրդին հետ արեան կապ մը չունէր Հաժտէուն, բայց Ռումանիոյ հայ գաղութը բան մը կը պարտի ռումէն այս մեծ գիտնականին, որ պրպտեց հայ ժողովուրդին անցեալը ռումէն ասպնջական հողին վրայ և սերմերը՝ զորս հայ միտքը ցանած էր հին դարերու ընթացքին:

Ռումէն ժողովուրդը, անցնող տարուան մէջ, տօնեց Հաժտէուի մահուան քսանըհինգ ամեակը: Լաւագոյն առիթն էր նաեւ մեզ համար արծարծել դերը զոր ան կատարեց ճանչցնելու համար հայ մտքին ու արուեստին հետքերը ռումէն երկրին մէջ:

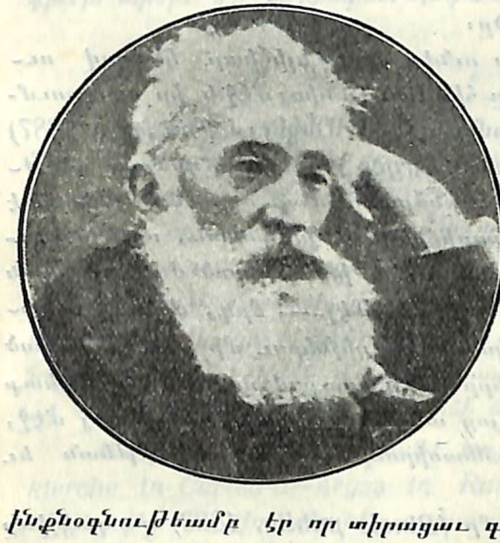

* * *

Ծնած 1838-ին Հօթինի Քրիսթինէշթ գիւղը, մօլտաւ ծագումով վաղեմի ընտանիքի մը ծոցէն, Հաժտէու աւարտեց Խարքովի ռուս համալսարանը: Բայց ինքնօգնութեամբ էր որ տիրացաւ գիտական ու լեզուական մեծ պաշարի, կարճ ժամանակէն անդամ դառնալով Փեթրօկրատի ռուս Ակադեմիին: Յետոյ անցաւ Ռումանիա, իր հարազատ ցեղին ծոցը, և ամբողջ կէս դար իր բազմակողմանի տաղանդին ու հմտութեան կնիքը դրաւ ռումէն գրականութեան վրայ: Միեւնոյն ատեն բանաստեղծ էր, նորավիպագիր և թատերագիր, պատմագէտ, հնարան և ցեղագիր, բանասէր և ստուգաբան, քրոնիկագիր եւ քննադատ, երգիծագիր և հեգնարան, ինքնուս և համայնագէտ, սլաւարան և լատինարան, խորհրդարանական և ակադեմական, մէկ խօսքով մտքի տիտան մը, որ ամբողջ գրադարան մը գրեց:

Իր պատմական հետազօտութեանց կարգին՝ Համտէու զբաղած է նաև հայ տարրին անցեալովը Ռումանիոյ մէջ, երևան հանելով հայութեան շինարար դերը այս հողին վրայ: Նախ 1868ին տպուած երկի մը մէջ ան կը յիշատակէ հայ տարրին մատուցած ծառայութիւնները երկրին և անոր գտած ասպնջականութիւնը տեղացիներէն, բացառիկ դէպք մը նկատելով Շթէֆան Ռարէշի կողմէ սարքուած կարճատև հալածանքը 1551-ին (Պատմութիւն Կրօնական Հանդուրժողութեան Ռումանիոյ մէջ, Պուքրէշ, 1868):

Ուրիշ տեղ մը (Arhiva Istorică, հատոր Ա., Պուքրէշ, 1865) Համտէու կը խօսի հայ առևտրականներու ռումէն վաճառականութեան մատուցած ծառայութեանց վրայ, յիշատակելով մասնաւորապէս հայ կառքերը (carele armeneşti) որոնք առևտրական փոխանակութեան այդ նախնական շրջաններուն, երկրին բերքերը կը փոխադրէին օտար երկիրներ, փոխարէն արտասահմանէն բերելով երկրին պէտք ունեցածը:

Համտէու յետոյ առիթը ունեցած աւելի խոր կերպով ուսումնասիրելու Հայոց կեանքը հին Ռումանիոյ մէջ և իր պրպտումները լոյս ընծայած իր Էթիմօլօճիքում Մակնում (Պուքրէշ, 1887) բառագրքին Armean, Armenesc, Argeş բառերուն դիմաց: Համտէու իր պրպտումները լրիւ ընելու համար ոչ միայն քննած է ռումէն և օտար հին քրոնիկագիրները և յունական, սլաւ և ռումէն կրօնական գրութիւնները, այլ և խուզարկած ժողովրդական գրականութիւնը իր բոլոր ձևերուն մէջ,— երգ, առած, պատմուածք և զրոյց,— գիւղական ուսուցիչներու միջոցաւ պրպտած ժողովրդական հաւատալիքները, մէկ խօսքով որոնած ամէն հետք որ կրնար լոյս սփռել Հայոց անցեալին վրայ Ռումանիոյ մէջ, զանց չընելով նոյնիսկ ուսումնասիրութիւնը երաժշտութեան և պարերու մնացորդներուն:

Համտէու ուրիշ տեղ մը (Binele public, 1883) զուգակշիռը կ'ընէ հայ, յոյն և հրեայ տարրերուն, ըսելով որ անոնցմէ իւրաքանչիւրին յարաբերական գերակայութիւնը կը համապատասխանէ ռումէն ժողովուրդի պատմութեան որոշ դարաշրջաններուն,— հայկ. առևտուրը տևած մինչև 1600, այսինքն ռումէն փառքի շրջանին, յունականը 1600—1800, երկու դար, աստիճանական տկարացումով, և հրէականը 1800էն սկսեալ չես գիտեր մինչև երբ,— և ըսելով որ Հայը չէր կրնար իր առևտուրով ռումէն ժողովուրդին անբարոյացման նպաստել, մինչդեռ Յոյնն ու Հրեան ըրին:

Վերջապէս Համտէու շատ շահեկան ուսումնասիրութիւն մը

հրատարակած է Revista Nouă հանդէսի 1888 մարտ 15-ի թիւին մէջ ուր կ'ըսէ թէ Արճէշի վանքը Հայերու հին գաղթականութեան մը գործն է: Նախ կ'ըսէ թէ ի վաղուց անտի Արճէշ քաղաք մը գոյութիւն ունի Հայաստանի մէջ և դիպուածական չի կրնար ըլլալ նոյնանուն քաղաքի մը գոյութիւնը ի Ռումանիա: Եւ փաստելով որ Ռումանացիները երբեք գաղթականութիւններ չեն ունեցած Հայաստանի մէջ, որ հայկական Արճէշը աներկրայելիօրէն աւելի հին է քան ռումանականը, որ Արճէշի շրջանին մէջ հայ գաղթականութեան մը գոյութիւնը յիշատակուած է ԺԳ. դարուն, կը հետևցնէ որ Կարպաթ լերանց մօտ գտնուող Արճէշ գիւղաքաղաքը միջին դարու մէջ բնակուած էր հայ գաղթականներով որոնք եկած էին Վանի դրացի Արճէշէն: Համտէու կը յիշատակէ նոյնպէս որ Արճէշ գիւղաքաղաքի կնիքը որ կը ներկայացնէ երկգլուխ արծիւ մը հայկական ծագում ունի:

* * *

Համտէուի յայտնած կարծիքը երկար ատեն անարձագանգ մնաց Եւրոպայի մէջ: Նոյն իսկ հայ բանասիրութիւնը չարծարծեց խնդիրը երբ 1888-ին Գրիգոր Պըյըգլլու Բազմավէպի մէջ հայ գիտական աշխարհին պարզեց Համտէուի յառաջ բերած փաստերը:

Երկար տարիներ յետոյ, ճարտարապետութեան բազմահմուտ պատմաբան Ա. Շուազի իր ուսումնասիրութեանց մէջ պիտի պնդէր թէ ամբողջ Դանուբի եզերքները հայ ճարտարապետութեան նմոյշներով ողողուած են և մասնաւորապէս Արճէշի եկեղեցին ալ պիտի մատնանշէր իր հայկական ոճի մեծ խառնուրդով:

Աւելի յետոյ Ֆրանց Եաֆէ ևս (Die Bischoeflische Klosterkierche in Curtea-de-Argeş in Rumaenien, Berlin, 1911, էջ 73) պնդեց թէ հայ վարպետներ աշխատած ըլլալու են Արճէշի վանքին կառուցման համար:

Սթրժիգօվսքի, հայ ճարտարապետութեան այս պատկառելի խուզարկուն, դժբախտաբար հնարաւորութիւն չունեցաւ ցարդ Ռումանիոյ մէջ ալ կատարելու իր պրպտումները հայ ճարտարապետութեան հետքերուն ի խնդիր: Իր կարծիքները ուրիշ մասնագէտներու տեսութեանց և նկարներու բաղդատութեան վրայ հիմնուած են աւելի, թէև այսքանն իսկ լուսաբանութեան համար արդիւնաւոր ատաղձ է Սթրժիգօվսքիի նման արուեստագէտ գիտնականի մը ձեռքին մէջ: Աւստրիացի գիտնականը իր հոյակապ

երկին (*Baukunst des Armenier und Europa*, էջ 857-858) մէջ հարեւանցի կը զբաղի Քուրթէա-տէ-Արճէշի վանքին կրած ազդեցութիւնով, և կ'ընդունի որ այդ յիշատակարանը կը կրէ անպայման հայ ճարտարապետութեան հետքը: Սթրզիգօվսքի կը մատնանշէ մանաւանդ Աղթամարի վանքին քանդակներուն և զարդարանքներուն նմանութիւնը ինչպէս Արճէշի, նոյնպէս Պալքանեան ուրիշ երկիրներու եկեղեցիներու ճարտարապետութեան մէջ:

Թորոս Թորամանեան, հայ անուանի ճարտարապետը, հայ ճարտարապետութեան նուիրուած յօդուածի մը մէջ (Անահիտ, 1911, թիւ 9-12 միացեալ, էջ 219), ինք ևս կ'ենթադրէր Արճէշի վանքին հայկական ծագումը, և յիշելով որ հայ ժողովուրդին մէջ ալ կայ աւանդութիւն մը նման Ռումէններուն աւանդութեանը Մէշթէրէ Մանօլէի մասին, կ'ըսէր.

«Արդեօք զիպուածակա՞ն է այս նոյն աւանդութեան գտնուիլը իրարմէ անհունապէս հեռու երկիրներու մէջ: Անշուշտ ոչ: Յարաբերութիւնը կամ հաղորդակցութիւնը փոխադրեր է մէկ կողմէն միւսը: Ամենայն հաւանականութեամբ Հայաստանի անընդհատ գաղթականութիւններու միջոցաւ այս աւանդութիւնը հասեր է մինչև Ռումանիա: Երբեւիցէ յետադարձ գաղթականութեան հաւանիք չէ եղած որ պահ մը մտածենք թէ Ռումանիայ'ն դէպի Հայաստան եկան:

«Վասպուրականի Սենեքերիմ Թագաւորի ժամանակակից Վասիլ Բ. կայսրն էր որ Հայերու մեծ գաղթականութիւն մը տարաւ Մակեդոնիա, ինչպէս կը վկայէ Ստեփաննոս Ասողիկ: Կարելի է որ նոյնիսկ այդ Վասպուրականի գաղթականութեան մէկ հատուածն էր որ Վասիլ Բ. գաղթեցուց, որոնց մէջ կը գտնուէին անշուշտ Հայաստանի Արճէշցիներէն ալ:

«Արդեօք կապ չունի՞ այս աւանդութիւնը Հայաստանի Արճէշին հետ և Արճէշով ալ անոր շատ մօտիկ Աղթամար կղզոյն մէջ շինուած ծովային պարիսպներուն հետ որ ըստ Թովմա Արծրունւոյ, գերմարդկային հրաշքներ էին ճարտարապետ Մանուէլի կողմէ իրագործուած: Արդեօք Հայաստանի, մանաւորապէս Վասպուրականի մէջ համբաւ ու հռչակ ունեցող Մանուէլը չէ՞ Ռումանիոյ Արճէշի աւանդութեան պատմած Մանոլը: Ժամանակագրական դէպքերը և աւանդութեան պատմուածքի նմանութիւնները այնչափ համոզիչ են, որ ես կ'ուզեմ հաւատալ թէ Վասպուրականի հրաշագործ Մանուէլն է քանի մը դար յետոյ Ռումանիոյ ժողովուրդի բերնին մէջ Մանոլի փոխուած»:

* * *

Ռումէն հեղինակները, սակայն, նուազ տրամադիր են օտար արուեստի հետք գտնելու համար Քուրթէա-տէ-Արճէշի յիշատակարանին վրայ, որ տեսակ մը պարծանք է ռումէն ժողովուրդին համար:

Ուսուցչապետ Եօրկա, որուն քանիցս առիթը ունեցած ենք հարցնելու Արճէշի վանքին մասին՝ միշտ ալ մերժած է ընդունիլ անոր հայկական ծագումը, թէև Արճէշի եկեղեցին պտուղը կը նկատէ Արեւելքի ու Արեւմուտքի արուեստներուն գրկախառնութեան ռումէն հոգիին ընդմէջէն (*Histoire des Roumaines et de leur civilisation, Bucarest, 1922*, էջ 140), շեշտելով որ Ռումէնները կրցան հաշտեցնել Արեւելքի հարուստ նպաստը Արեւմուտքի հետ (*Histoire de l'art Roumain, Paris, 1922*), և սակայն բոլորովին չմերժելով հայ ոճի ազդեցութիւն մը.

«Դժուար է սակայն ընդունիլ ուղղակի փոխառութիւն մը: Եթէ «հայկական» բան մը կայ՝ այդ բանը Բիւզանդիոնի ճամբով միայն կրնայ եկած ըլլալ» (*Universul Literar, 1925*, թիւ 33):

Յայտնի ռումէն փրօֆէսէօր մը՝ Օտօպէսքու (*Scrieri*, հատոր II, էջ 505) խօսելով Նէակօէ Պասարապի մասին կ'ըսէ. «Արճէշ վանքի այս հիմնադիրը ոչ մէկ տեղ մեզի ըսած է,— ոչ եկեղեցիին երկու կողմերուն արձանագրութեանց մէջ, ոչ իր մանրավէպերուն մէջ՝ զորս գրեց իր զաւկին Թէօտօսիէ Վօյվօտի ուսման համար,— թէ ի՛նչ մարդոցմով կրցաւ բարձրացնել այսպիսի գեղարուեստական հրաշալիք մը ռումանական լերանց մէջ: Արդեօ՞ք Կ. Պոլսէն և Անատոլուէն յոյն գործաւորներ հաւաքեց՝ որոնք արդէն աշխատած էին իսլամ փատիշահներու մեծ մզկիթներուն մէջ: Արդեօ՞ք գործաւորներ ղրկեց Հայաստանէն և Վրաստանէն, ուր տեղացի քրիստոնեայ Թագաւորներ եկեղեցիներ կը կանգնէին ճիշդ Արճէշի եկեղեցիին նման կերտուած և զարդարուած: Ոչ ոք այս մասին բան մը գրեց, և այժմ ոչ ոք այլևս բան մը պիտի յայտնէ մեզ այդ մասին...»

Ռումէն ուրիշ հեղինակ մը, Թօչիլէսքու, Արճէշի վանքին մասին խօսելով կ'ըսէ. «Հայաստանի և Վրաստանի ինչ ինչ եկեղեցիները, դարերով աւելի հին քան մեր յիշատակարանը, մեզ կու տան եթէ ոչ նախատիպը, այլ գոնէ մեծ մասը տարրերուն՝ որոնք անհրաժեշտ են կազմելու համար իր քանդակագործական զարդարանքը: Հոս կը գտնենք միևնոյն կամարակերպ յօրինուածքը, միևնոյն հիւսուածքն ու վերջապէս՝ ինչ որ կարևոր է՝ միևնոյն տարածութիւնը բարձրութեան մէջ, միևնոյն ոգին, միևնոյն ոճը...»:

Ռումէն հեղինակ մը, Ալ. Պուսուիսկանու, 1927 Ապրիլ 22ին Փարիզ գումարուած Պատմական Գիտութեանց Միջազգային համաժողովին մէջ, զեկուցում մը կարդաց «Հայկական ազդեցութիւնները ստորին Դանուբի կրօնական ճարտարապետութեան մէջ» նիւթին շուրջ, ուր խօսելով Քուրթէա-տէ-Արճէշի մասին կ'ըսէր.

«Զարդարուեստական մոթիֆներու մեծ մասը, պատուհաններու եզրերը զարդարող բազմաթիւ հիւսակները, ծակոտկէն մեծ սկաւառակները որոնք իրարու կը յաջորդեն վերին գօտիին վրայ, կամարակապներու ցցուակները (moulure) և զրասանգները (feston), քարէ երիզը որ կը շրջապատէ ամբողջ եկեղեցին, մեզ կը յիշեցնեն Ժ.-ԺԴ. դարերու հայ եւ վրացական եկեղեցիներուն հանրածանօթ զարդարանքները։ Եկեղեցիին զարդարանքին մէջ կարելի է ճանչնալ բազմաթիւ մոթիֆները օրինակի համար այն փորագրատախտակներուն զորս գծագրած է Կրիմ, ըստ Անիի մայր եկեղեցիին և Վրաստանի Սաֆարա եկեղեցիին քանդակներուն։ (Monuments d'architecture en Georgie et en Arménie, Saint Petresbourg, 1884, 44 եւ 45)։ Այս տախտակներուն մեծ մասին մէջ կարելի է գտնել Քուրթէա-տէ-Արճէշինին յարենման զարդարանք, ինչպէս Քուրթէա-տէԱրճէշի քանդակուած սկաւառակները, քարէ երիզները, չթաքարերը, ինչպէս նաև սիւներու և խոյակներու յատկանշական զարդարանքը։ Շատ հաւանական կը թուի ուրեմն մեզի որ Քուրթէա-տէ-Արճէշի յիշատակարանին զարդարանքին համար աշխատող արուեւելքցի վարպետներուն մէջ Հայեր ալ կային, կամ, գոնէ, իրենց դպրոցին մէջ կազմուած և իրենց գեղարուեստական եղանակներէն խորապէս ազդուած արուեստագէտներ։»

Ռումէն ճարտարագէտ Պալշն էր սակայն որ պիտի կարենար իր գիտնականի խօսքը ըսել այս մասին։ Սաիթը պիտի ունենանք, հետևաբար, առանձինն անդրադառնալու անոր պրպտումներուն։

Առայժմ կու տանք հոս Հաժտէուի կարծիքը (Revista Nouă, 15 մարտ 1888), երբ լաւագոյն ոգեկոչումը մեր հողիներուն մէջ ռումէն ականաւոր գիտնականին՝ անոր մահուան 25րդ տարելիցին առթիւ։

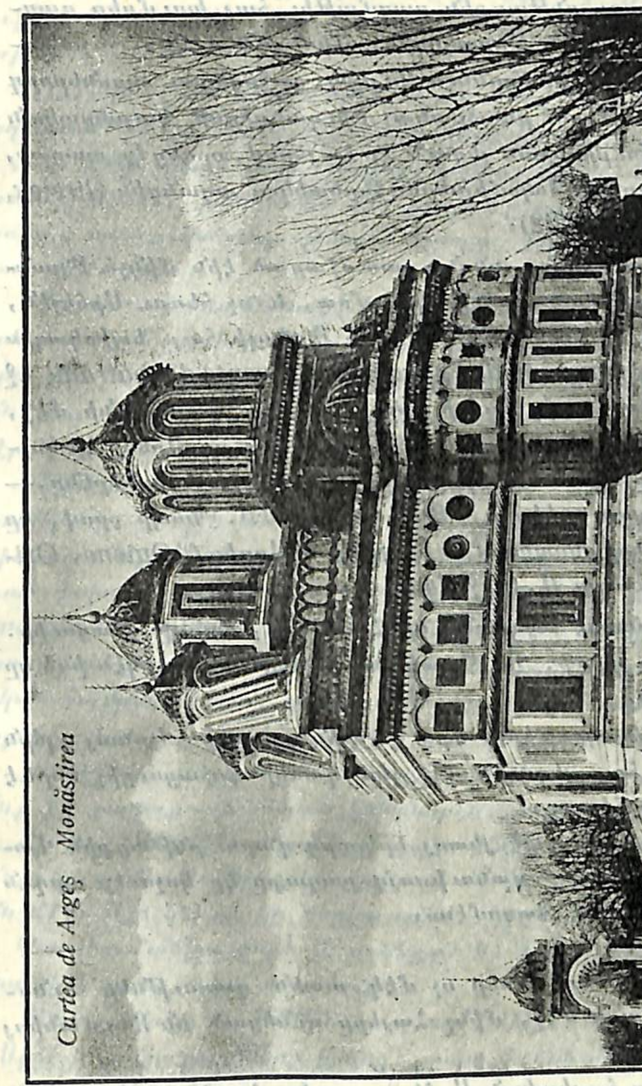
Curtea de Argeș Monăstirea

ԱՐՃԷՇԻ ՎԱՆՔԸ

ԱՐՃԷՇԻ ՎԱՆՔԸ

ՄԻՋԻՆ դարու ընթացքին բազմաթիւ հայ խումբեր գաղթեցին դէպի Պալքանեան թերակղզին։ Անոնցմէ մէկը, հռչակաւոր իր քաջութեամբ, Յովհաննէս Զմշկիկ, յաջողեցաւ տասներորդ դարու վերջաւորութեան բարձրանալ Բիւզանդիոնի կայսերական աթոռին վրայ։ Պուլկարիան լեցուն էր Հայերով, որոնց կը պարտի, մեծ մասամբ, ծագումը Պոկոմիլներու հերետիկոս աղանդին (Iireiek, Gesh. de Blgaren, էջ 222)։

Դանուբի այս կողմը, անոնք յառաջացած էին մինչև Թրանսիլվանիա, ուր ռումանական երկրի մօտ, և ոչ հեռու Արճէշէն, փաստաթուղթերը կը յիշեն 1355 թուին Թըմաչի հայ եպիսկոպոս մը „Episcopus Armenorum de Tulmachy“ (Cuvente din bătrăni, էջ 251)։ Սակայն, կայ ուրիշ աւելի որոշ բան մը։Հայաստանի մէջ, Վանայ ծովուն մօտ, կայ շատ հին քաղաք մը որ Արճէշ կը կոչուի,— այս բառը արտասանելով ճիշդ ինչպէս ռումաներէնը,— ուրտեղ ԺԴ. դարու սկիզբը, Յովհաննէս ԺԲ. Պապի օրով, կը յիշուի նաև հայ եպիսկոպոս մը՝ Զաքարիա Արդիս (l'Quiens, Oriens chrisanus, հատոր Ա., էջ 1448)։

Ի՞նչ կը նշանակէ այս անունը Հայերու մօտ՝ չի գիտցուիր. յայտնի հայագէտ փրոֆ. Բ. Պատկանեան Փեթերպուրկէն ինծ կը գրէր նամակով մը.

«Գալով նշանակութեան Արճէշի, հին քաղաք Վանայ լճին եզերքը, ներկայ հայ լեզուին մէջ չեմ գտներ գոհացուցիչ որևէ ստուգաբանական հետք»։

Ու իրապէս Քրիստոսէ յետոյ երկրորդ դարու ընթացքին Վանայ ծովը, որու մօտ կը գտնուի այդ քաղաքը կը կոչուէր արդէն Արճէշ, ինչպէս կը յիշէ Պտղոմէոս։

Ուրեմն՝

ա. Քանի որ Ռումէններ ոչ մէկ տեղն գաղութներ ունեցած չեն Հայաստանի մէջ, մինչ Հայերը ունեցած են Ռումանիոյ մէջ։

բ. Քանի որ հայկական Արճէշը առանց կասկածի աւելի հին է քան մերը։

գ. Քանի որ Արճէշի մօտ ԺԴ. դարու ընթացքին Հայոց գաղթավայրեր կազմելը կը հաստատուի Թըմաչի հայ եպիսկոպոսով։

դ. Եւ որովհետև բոլոր ասոնք, ինչպէս և երկու անուններու կատարեալ նոյնութիւնը չեն կրնար պատահմունքի պարզ խաղ մը ըլլալ։

Որոշ է որ Կարպաթներու մէջ գտնուող Արճէշ քաղաքը, Արճէշ գետին մօտ, միջին դարու ընթացքին գաղթավայր դարձուցին Արճէշ լճի մօտ գտնուող Արճէշ քաղաքէն պանդխտող Հայերը։

1275-ին, համաձայն Սմբատ անունով հայ պատմագիրի մը տեղեկութեան (Histoire des Croisandes Doc-arm. 1868, հատոր Ա., էջ 608), բազմաթիւ վայրեր Վանայ ծովու մօտերը, և մանաւանդ Արճէշ, քանդուած էին շարք մը երկրաշարժներու պատճառաւ, որոնք կատաղութեամբ իրարու յաջորդեցին մէկ տարուայ ընթացքին։

Թերևս այն ժամանակ, թերևս աւելի հին շրջանի մը, բայց երբեք անկէ յետոյ, խումբ մը Հայեր գաղթեցին այն տեղէն և հասնելով մինչև Կարպաթները, հիմնեցին հոն ի յիշատակ իրենց օճախին, նոր Արճէշ մը, տալով նոյն անունը գետին, ինչպէս կը կոչուէր նաև հին տեղինները Վանայ լճը։

Շինելով եկեղեցի մը, հայկական ոճով, ընդունելով կաթոլիկութիւնը,— եթէ առաջուընէ կաթոլիկ չէին,— ստացան պապէն եպիսկոպոս մը «Episcopus Argensis» ու ռումանացիներէն ճընշուած փոխադրուեցան Թրանսիլվանիա, Թըլմաչ, „Episcopus Armenorum de Tulmachy„, իսկ հին հայկական եկեղեցին, յաճախ նորոգուած, սակայն միշտ պահելով ճարտարապետական և զարդական հայկական ոճը, դարձաւ Ունկրօ-Վալախական մետրոպոլտարան, յետոյ վանք և ի վերջոյ եպիսկոպոսարան։

Արճէշ քաղաքի հին նշանը, այնպէս ինչպէս որ կը ճանչնանք իր քաղաքապետական կնիքներէն, արծիւն է։ Այսպէս, արծիւ մը կայ 1620 թուականի, ինչպէս 1665ի կնիքներուն վրայ, որոնք կը պահուին Պուքրէշի պետական Արխիւներու պաշտօնատան մէջ։ Այս կնիքը կը ներկայացնէ կայսերական արծիւը, որու հետ Ռումանիա գործ չէ ունեցած Կ. Պոլսոյ անկումէն ի վեր, և նոյնիսկ շատ աւելի առաջուց։

Անտարակոյս ոչ 1600ին և ոչ ալ 1500ին, ոչ իսկ 1400ին է որ Արճէշի քաղաքացիները իրենց քաղաքի կնիքին մէջ դրած են այս երկգլուխ արծիւը։

Սակայն հիմա, երբ գիտենք որ Արճէշ քաղաքը ԺԴ. դարուն գաղթավայր դարձած է խումբ մը Հայերու կողմէ, որոնք մեկնած էին Վանայ լճի մօտ գտնուող Արճէշէն և եկած Մունթենիա,

Բիւզանդական կայսրութեան մէջէն անցնելով, կարելի է հաւա-
տալ որ անոնք տուած են իրենց գաղութին արծիւի նշանը, ձգե-
լով յետոյ ժառանգ Ռումէններուն, Արճէշ անունին հետ, հիմնա-
լի եկեղեցիով մը միասին։

Լաւ թող գիտցուի, որ Մունթենիոյ մէջ հաստատուած Հա-
յերը, հակառակ որ կրնային փոխ առնել իրենց երկգլխանի ար-
ծիւը Բիւզանդիոնէն, անկարելի չէ որ անոնք ուղղակի Հայաս-
տանէն բերած ըլլան, քանի որ Տիգրիսի և Եփրատի շրջակայքը,
ինչպէս ցոյց կու տան Ֆրանսացի հնագէտները, և անոնց հետե-
ւելով Ա. Օտոպէսքու, իր գեղեցիկ ուսումնասիրութեան մէջ (Fe-
zaurul dela Novo Cerkask), երկգլխանի արծիւը շատ աւելի հին
է, քան Յոյներուն մօտ։

Հայաստանը չէ առացած Բիւզանդիոնէն, այլ Բիւզանդիոնը
առած է Հայաստանէն։

Արդարև երկգլխանի հայկական արծիւը կայ ամենահին ժա-
մանակներէն ժայռի մը վրայ Էյուքի մէջի Կապաթովկիա։

Արճէշի այս արծիւի ծագումը կը դադրի ենթադրութիւն մը
ըլլալէ, եթէ դիմենք կնքագիտութեան բացատրութիւններուն։

Քաղաքապետական, ինչպէս նաև ազնուապետական կնքա-
նշանները կը ծագին միջին դարու ընթացքին, մանաւորաբար
«կնքագիտական կեղծագրութեան» (rebus eraldic) կամ «խօսուն
զէնքեր» (armes parlantes) դրութեամբ, այսինքն պատկերը որևէ
առարկայի մը որուն անունը կը նմանի քիչ թէ շատ վայրի մը
կամ որևէ ընտանիքի մը անունին, իբրև ժառանգական առհմա-
նշան կ'որդեգրուէր ընտանիքին և կամ վայրին։

Քաղաքապետական կնիքներու մասին մանաւանդ, շատոնց
բռնուած է որ՝ սովորաբար անոնց վրայ կը պատկերանայ այն ա-
ռարկան որու անունը, կը նմանի քաղաքի անունին հետ (Heinis-
cius, De Sigillis, 1702, էջ 140)։

Քանի մը օրինակներ,— Պաւերիոյ մայրաքաղաքը, Միւն-
խէն, իր կնիքին վրայ ունի վանական մը, Monch։

Զուիցերիոյ Պեռն քաղաքը իր կնիքին վրայ ունի արջ մը,
Bär։

Մակտէպուրկը ունի իր կնիքին վրայ բերդ մը,— Burg և
աղջիկ մը,—Magd։

Առնշտատ քաղաքի կնիքին վրայ կայ արծիւ մը, որովհետև
ֆրանկոնիկ հին բարբառով Առն կը նշանակէ արծիւ, բառ մը
որ այսօրուայ բնակիչները չեն հասկնար, բայց այսուհանդերձ ար-

ծիւը կը մնայ և պիտի մնայ իրենց քաղաքապետական կնիքը։

Եթէ ժողովուրդ մը իր լեզուէն հանուած կնքագիտական կեղ-
ծագրութեամբ մը կը կազմէ քաղաքի մը կնիքը, այս կնիքը
կրնայ յետոյ անցնիլ ժողովուրդի մը՝ որ նախորդին տեղը կը գրաւէ
և չի դադրիր գործածելէ դարերու ընթացքին, հակառակ որ իրեն
համար անիկա զուրկ է որևէ նշանակութենէ։

Ռումաներէն արծիւ բառը և ուրիշ որևէ բառ թռչուննե-
րու անուանակոչումներէն, բնաւ չի նմանիր Արճէշ բառին, եւ
միմիայն հայերէն արծիւը ամենաբնական կնքագիտական կեղ-
ծագրութիւնն (rebusul eraldic) է Արճէշ անունին, որովհետև հա-
յերէն արծիւին կ'ըսեն „արծիւ“ (argiv)։

* * *

Ալեքսանտրի իր «Գեղօն Արճէշի սրբացման համար» (Oda la
sfinstirea Curţii de Argeş) գրուածքին մէջ կ'ըսէ.

«Ո՜վ յիշատակարան, մեծ է ճակատագիրդ,
Բնածին իշխանի մը օրով շինուեցար,
Եւ վերաշինուած գեղեցկօրէն՝
Այսօր թագաւորի մը օրով կը սրբագործուիս...

Եթէ ոչ գեղեցիկ որպէս բանաստեղծութիւն, առնուազն շատ
աւելի ճիշդ են որպէս պատմութիւն՝ հետեւեալ տողերը, Տօսօֆ-
թէյ Եպիսկոպոսի և Միռոն Քօսթինի.—

Շինուած հայ պանդուխտներէ, մեր իշխաններէն նորոգուած,
Յաճախ չարժեցար և յաճախ յարութիւն առիր,
Նէակօէն և Մաթէյը և մեր առաջին թագաւորը
Կարգաւ կեցան, սրբավա՛յր, քեզ նորոգելու փափաքով,
Այս էին Ռումէնները անցեալի մէջ և այսպէս կը մեծնան
անոնք
Երբ օտարէն բան մը կ'առնեն, կը նորոգեն և կը ռումանացնեն։

Թարգմ. Ժ. Գ. Պ. Փ. ՀԱԺՏԷՈՒ

ԿԷՕՐԿԷ ՊԱԼՇ
ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՊՐՊՏԻՉ

Շատ քիչ գիտնականներ այնքան սիրով ու այնքան խղճմտութեամբ ուսումնասիրած են հայ արուեստին հետքերը Ռումանիոյ մէջ որքան Կէօրկէ Պալշը, ճարտարագէտ, ակադեմական և անդամ Պատմական Յիշատակարաններու Յանձնաժողովին։

Պալշ, որ ռումէն ճարտարապետութեան պատմութեան ամէնէն կարկառուն հեղինակութիւնն է, և ունի բազմաթիւ երկեր՝ ռումէն ճարտարապետական ոճին և անոր յիշատակարաններուն շուրջ, յաճախ զբաղած է նաև հայ արուեստով՝ իր ամէն քայլափոխին անոր հետքերը գտնելով ռումէն արուեստի արտայայտութեանց մէջ։

* * *

Բիւզանդագէտներու միջազգային համաժողովին մէջ որ 1925ին գումարուեցաւ Պուքրէշ, Պալշ ուսումնասիրութիւն մը կարդաց նիւթ ունենալով «Մոլտաւ կամարներու մէկ մասնայատկութիւնը» („Sur une particularite des voûtes moldaves“)։ Այս ուսումնասիրութեան մէջ ռումէն գիտնականը հետեւեալ կերպով կը պարզէր Մոլտովայի եկեղեցիներուն այդ մասնայատկութիւնը.—

«Մոլտովայի եկեղեցիներուն կամարները կը ներկայացնեն յատկանշական մասնայատկութիւն մը՝ զոր կարելի չէ գտնել ուրիշ որևէ երկրի մէջ։ Չորս գլխաւոր կամարները կը կրեն՝ գմբէթարդներու (pendentiv) միջոցաւ՝ գլանաձև թմբուկ մը, որ իր կարգին վերածուած է չորս շեղ կամարներու, զետեղուած 45 աստիճանով, և հանգչած առաջին կամարներուն բանալիներուն (clef) վրայ։ Գմբէթին շրջագիծը այս կերպով կը զեղչուի քառակուսիի կողին տրամանկեան (diagonale) համեմատութեամբ, այսինքն մօտ եօթը տասներորդի։ Այսպէս են Ռըզպօէնի, Թըզլըու-Փրօպաթայի մեր եկեղեցիները։

«Ի՞նչ կրնայ ըլլալ այս այնքան հանճարեղ որքան շքեղ կառուցման ծագումը։ Այս ձևը գործածուած կը գտնենք մեզի ծանօթ ամենահին Մոլտավ ոճով եկեղեցիներուն մէջ։ Կառուցուածքի այս ձևը ուրիշ տեղէ՞ կու գայ թէ ծնած է տեղւոյն վրայ։ Ամէն կողմերով ստեղծուած է տեղացի ճարտարապետներո՞ւ կողմէ։ Ահա այս հարցումին է որ պիտի պատասխանեմ։ Երկրորդ վարկածը հաւանական չէ։ Մոլտաւ պետութիւնը, աւելի գիւղական կազմակերպութիւն, իր սկզբնաւորութեան՝ հնարաւորութիւն չունէր որմնադրական կառուցումներու։ Չէր կրնար հետևաբար զարգացնել ճարտարապետական ինքնուրոյն դպրոց մը՝ ընդունակ երևակայելու կառուցման նոր բաղադրութիւններ։ Պէտք է ընդունիլ ուրեմն որ որմնադիրներ և քարակոփներ, սահմանակից երկիրներէ եկած, ինչպէս վաւերագրեր կ'ապացուցանեն, իրենց հետ միասին կը բերէին իրենց ընտանի միջոցներ և ձևեր զորս ստիպուած էին բաղադրել եկեղեցիին կողմէ պարտադրուած յատակագծին հարկադրանքներուն հետ։ Արդ, Մոլտովայի դրացի երկիրներէն ոչ մէկուն մէջ, չենք գտներ կամարներու այս կազմուածքը, ոչ Վալաքիոյ, ոչ Կալիցիոյ, ոչ Թրանսիլվանիոյ, ոչ ալ Պալքաններու և Ռուսիոյ մէջ։ Պէտք է փնտռել ուրեմն այլուր»։

Պալշ, յետոյ, Մոլտովական եկեղեցիներու այս առանձնայատկութեան նմանութիւններ կը փնտռէ ուրիշ երկիրներու մէջ, ինչպէս Սպանիա, Հնդկաստան, Եգիպտոս և Պարսկաստան, և ի վերջոյ կ'եզրակացնէ.

«Ինչ կը վերաբերի Մոլտովայի, բացայայտ է որ ոչ Սպանիան, ոչ Եգիպտոսը, ոչ Հնդկաստանը, ոչ իսկ Պարսկաստան, գոնէ ուղղակի, չէին կրնար անոր վրայ ազդել։ Պատմութիւնը մեզ որևէ հնարաւոր կապ ցոյց չի տար։ Նոյնը չէ Հայաստանի համար, որ միակը կրնայ հաշուի առնուիլ։ Հայաստանի աշխարհագրական հեռաւորութիւնը Մոլտովայէն՝ թերևս զարմանալի ցուցնէ այդ ազդեցութեան առնչութիւնը։ Բայց վաղուց փաստուած իրողութիւն մըն է թէ Հայերը բազմիցս գաղթած են Եւրոպա, ի մասնաւորի Լեհաստան եւ Մոլտովա։ Մասնաւորաբար Անիի շրջանի բնակիչներն են որ եկած հաստատուած են այս երկիրը»։

Պալշ համառօտակի յիշելէ յետոյ զանազան գաղթերը դէպի Մոլտովա, սկսելով 1060էն, 1040էն, 1239էն, եւայլն, կ'եզրակացնէ.

«Ճիշտ է որ, գոնէ ներկայիս, ոչինչ կը զատորոշէ, շինութեան տեսակէտէ, հայ եկեղեցիները մոլտաւ եկեղեցիներէն։

«Ճիշտ է նաև որ ապացոյց մը չկայ թէ ներկայ եկեղեցիները չինուած են հայ ճարտարապետներու կողմէ։ Բայց նուազ օրինաւոր է ենթադրել թէ այդքան գաղթականներուն մէջ, եկած այնպիսի երկրէ մը ուր շինութիւնը իր կատարելութեան հասած էր, պէտք էր գտնուէին բազմաթիւ կառուցանողներ։ Այս տեսակէտով բոլորովին նոր երկիր մը կու գային և ակներևաբար անոնք ախորժեցան իրենց արհեստը կիրարկել իրենց նոր հայրենիքին մէջ, և միևնոյն ատեն գոնէ մանրամասնութեանց մէջ, որոշ ազդեցութիւն մը գործել։

«Յայտնի է, ասկէ զատ, որ Հայերը, հրաշալի կառուցանողներ և քարակոփներ, ինչպէս կ'ապացուցանեն իրենց երկիրը ծածկող անթիւ շինութիւնները, միշտ կը փնտռուէին և կ'երթային աշխատելու Եւրոպայի զանազան մասերուն մէջ»։

«Անկիւնաւոր եղջերափողի (trompe) վարժուած այս կառուցանողները, որոնք գիտէին Սանահինի մէջ գործածուած կամարներուն բաղադրութիւնը յատակի քառակուսին զեղչելու համար, բնականաբար պիտի տարուէին, ամէն անգամ որ ծրագիրը կամ պէտքը ստիպէր աշտարակին տրամագիծը (diamètre) զեղչել, երկու ձևերը բաղադրել, և զանոնք յարմարցնել տեղւոյն սովորական մէթոտներուն։ Այս բաղադրութիւնը կ'ընծայեն մեզի մոլտաւ կամարները։

«Հայերը այս բաղադրութեան յանգա՞ծ էին արդէն իրենց երկրին մէջ, կամ այս փոխակերպութիւնը Մոլտավական հողին վրա՞յ տեղի ունեցաւ։ Այս հարցումը իր պատասխանը չի գտներ մեր ծանօթութեանց ներկայ սահմանին մէջ։ Նոր պրպտումներ կամ բախտաւոր գիւտեր Հայաստանի մէջ թերևս պիտի գան լուսաբանել այս մութ կէտը։

«Եզրակացնելով—ի բացակայութեան ակներև փաստերու—ինձ շատ հաւանական կը թուի Մոլտովական եկեղեցիներու յատկանշական կամարներուն մէջ տեսնել իրանական ազդեցութիւնը Հայոց ձեռքով փոխանցուած»։

* * *

Մինչ ռումէն ուրիշ գիտնականներ Քուրթէա-տէ-Արճէշի եկեղեցիին և իր կրած ազդեցութիւնները զննած են իբրև մասնագէտներ պատմութեան և բանասիրութեան, Պալշ զանոնք քննած է իբրև ճարտարապետ, և իբրև հետազօտիչ ճարտարապետութեանց պատմութեան։ Այս տեսակէտով շատ աւելի մեծ կշիռ ունին իր հաւաստումները՝ երբ հայ արուեստի հետքեր կը գտնէ այդ համբաւաւոր յիշատակարանին վրայ։

1925-ին Փարիզի մէջ սարքուած ռումէն արուեստի ցուցահանդէսին առթիւ Պալշ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակեց Ռումանիոյ հին արքունիքին մասին (La Roumanie Nouvelle, 15 յունիս 1925), և չէշտելէ յետոյ որ միջին դարու մէջ առհասարակ եկեղեցիներն են որ իրենց վրայ կը մարմնացնեն իրենց շրջանի արուեստը, կ'ըսէր․

«Բիւզանդական արուեստն է որ իր կնիքը դրած է կրօնական առաջին յիշատակարաններուն վրայ Քուրթէա-տէ-Արճէշի իշխանական եկեղեցիին, շինուած ԺԴ. դարուն սկիզբը, ամէնէն հին եկեղեցին որ մնացած է մեզ, ամէնէն զուտ տիպարը Քոմնէններու և Փալէօլօկներու ժամանակէն քառաթև յունական խաչով եկեղեցիներուն։

«Դէպի 1500, նոր տիպար մը, բոլորովին տարբեր, երևան կու գայ Տէալի վանքին մէջ։ Ամբողջապէս տաշուած քարերով յիշատակարան մըն է, գեղեցիկ աշխատանք մը, սերպ յատակագծին մօտ յատակագծով մը, և ճակատով մը հայկական և վրացական տարրերով։

«Քուրթէա-տէ-Արճէշի եպիսկոպոսական եկեղեցին, կանգնուած 1515ին Նէակօէ իշխանին կողմէ, որ իր մանկութեան մէկ մասը Թուրքիա անցուցած էր, գրեթէ միևնոյն սկզբունքները կը պարզէ, բայց Տէալի տարրերուն վրայ կ'աւելցնէ նոր տարրեր,— սիւներով նախագաւիթ մը՝ որուն ծագումը կարելի է Աթոս-Լեռ փնտռել, բազմաթիւ աշտարակներ, ինքնատիպ ձևեր, և մանաւորաբար հարուստ զարդարանք մը՝ ուր արաբական, պարսկական, տաճկական զարդական մօթիֆները խառնուած են հայկական և վրացական զարդարուեստին հետ, բազմագունութեան մը (polychromi e) մէջ՝ ուր ոսկեգոյնը մեծագոյն դերը կը խաղայ»։

* * *

Հայ արուեստը չօշափող իր վերջին երկն է «Հայկական եւ վրացական ազդեցութիւններ ռումէն ճարտարապետութեան վրայ»։ («Influences Arméniennes et Géorgiennes sur l'Architecture Roumaine»), ուսումնասիրութիւն՝ զոր ռումէն գիտնականը կարդաց Բիւզանդական Ուսումնասիրութեանց Գ. համաժողովին մէջ (Աթէնք, 1931) և որ յետոյ լոյս տեսաւ առանձին հատորով ալ։

Սոյն Տարեգրքին մէջ կը ներկայացնենք այդ ուսումնասիրութիւնը, զգացնելով միայն որ ռումէն գիտնականը վրացական ազդեցութիւն եւ կ'ենթադրէ հայ արուեստի ազդեցութեան կողքին, անշուշտ իբրև վրացական ոճի նմուշ նկատելով այն եկեղեցիները որոնք կը գտնուին Վրաստանի մէջ և որոնք կամ հայկական են, կամ հայ արուեստէն ներշնչուած։ Ա.

ՀԱՅ ԵՒ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՌՈՒՄԷՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԸՆԴՀ. ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Յաճախ մատնանշուած է հայ արուեստին ազդեցութիւնները ռումէն ճարտարապետութեան վրայ։ Այս տեսակէտով պէտք է նկատի ունենալ այնքան Վրաստանը որքան Հայաստանը։ Սրբդէն դժուար է որոշապէս զատել ինչ որ մասնաւորաբար հայկական է կամ վրացական այն տարրերուն մէջ զորս կը գտնենք ի Ռումանիա։

Թոչիլէսքու՝ արդէն՝ Քուրթէա-տէ-Արճէշի եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն վրայ խօսած ատեն, ի վեր հանեց նմանութիւնը անոր զարդարանքներուն՝ կովկասեաններուն հետ, և Համտէու ենթադրեց թէ ան նախապէս շինուած է ԺԳ. դարուն Վանի շրջանէն գաղթած Հայերու կողմէ և պարզապէս նորոգուած ԺԶ. դարուն Նէակօէի ձեռքով («Etimologicum Magnum»)։

Շուազի նոյն իսկ բսաւ,— ոչ առանց ինչ ինչ չափազանցութեանց,— թէ «Քուրթէա-տէ-Արճէշի, Թըրկօվիշթէի և Տրակոմիրնայի եկեղեցիներուն վրայ ոչ մէկ զարդ չկայ որ հայկական չըլլայ, թէ զարդական ճարտարապետութեան տեսակէտով Ստորին Դանուբի հովիտը հայկական գաղութ մըն է»։ («Histoire de l'Architecture»)։

Սթրժիկօվսքի ևս ի վեր հանեց նմանութեան ինչ ինչ ընդհ, գիծեր։ («Die Baukunst der Armenier und Europa»)։

Ես իսկ մատնանշեցի Հայաստանի անուղղակի ազդեցութիւնը Սերպիոյ ճամբով, ազդեցութիւն՝ որուն Քօզիայի եկեղեցին գերազանց օրինակ մըն է։ («Une visite à quelques églises de Serbie»)։

Ն. Կիքա-Պուտէչթ, վերջերս ի վեր հանեց այն ազդեցութիւնները որոնք գործած են Վալախ արուեստին վրայ։

Եւ սակայն չահեկան է մտնել կարգ մը մանրամասնութեանց մէջ և քննել աւելի մօտէն թէ որո՞նք են ճարտարապետական կամ զարդական այն տարրերը որոնք նմանութիւն մը կը ցուցնեն կովկասեաններուն հետ, որո՞նք են անոնց նախատիպերը, զորս կարելի է գտնել և ո՞ր կրնայ ըլլալ անոնց ներմուծման ճամբան։

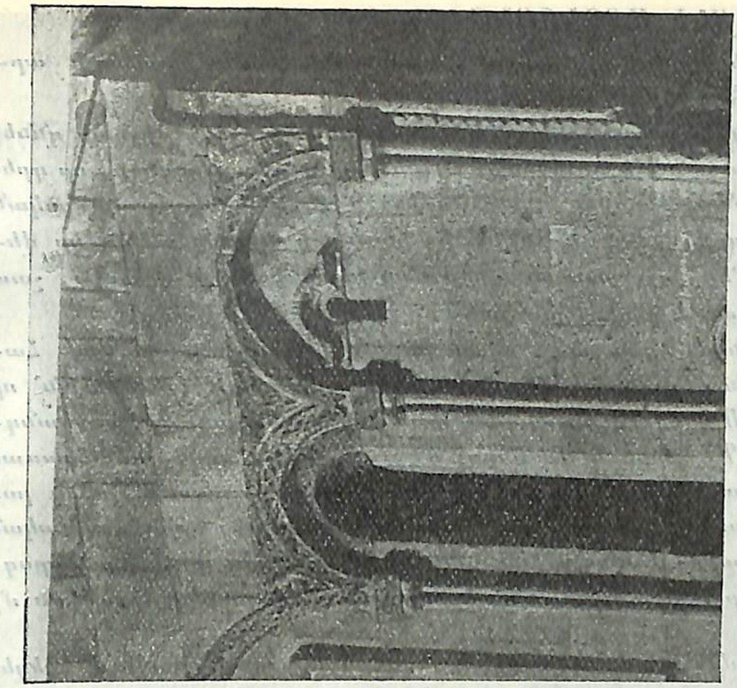

ԱՆԻԻ ՀՈՆԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

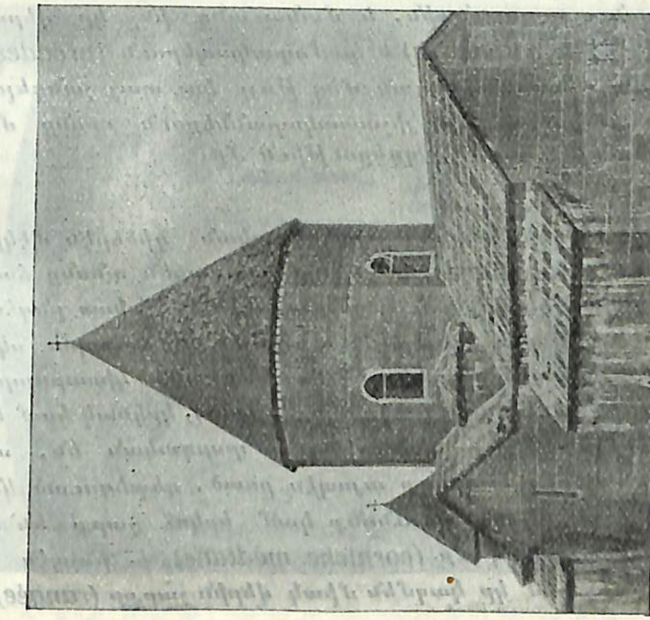

ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԳԱՅԵԱՆԷ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պիտի սկսինք պրպտելով Հայաստանի կամ Վրաստանի արուեստին հետքերը Վալաքիոյ մէջ։

Ներկայ ուսումնասիրութեան շրջանակին մէջ չ'իյնար զննել այն պարագան թէ եռակոնք (trichonque) յատակագիծը, որ գրեթէ ընդհանուր կանոն է Ռումանիոյ մէջ, նախնապէս հայկական ծագում ունի։ Ինչ որ ըլլայ իր հեռաւոր ծագումը՝ ինչ կը վերաբերի մեզ՝ այս յատակագիծը մեզ եկած է Մոնթ-Աթոսէն, չատ հաւանաբար Սերպիոյ ճամբով։

Նոյնպէս արագօրէն պիտի անցնինք Սերպիոյ ճամբով Հայաստանէն մեր ընդունած անուղղակի ազդեցութեան վրայէն՝ որ կ'երեւայ Մօրավայի տիպարէն յիշատակարաններու վրայ, կանգնուած ԺԴ. դարուն Օլթենիոյ մէջ։ Քօզիան, նախ, որ հակառակ ԺԷ. դարուն վերջերը նորոգութիւն կրած ըլլալուն, ցարդ լաւ պահպանուած է ըլլայ իբրեւ յատակագիծ, ըլլայ իբրեւ զարդական տիպիկ մանրամասնութիւն. յետոյ Թիսմանան, բազմիցս նորոգուած, որ ԺԹ. դարու կէսերուն աղէտալի բարեփոխութիւն մը կրած է։

Հայկական եւ վրացական ազդեցութիւնը Մօրավայի եկեղեցիներուն վրայ ընդունուած է, ներկայիս գրեթէ ամբողջ աշխարհի կողմէ, ինչ կը վերաբերի իրենց ճակատներուն (façade) այնքան այլազան զարդարանքին, եւ մանաւանդ ինչ կը վերաբերի սիւնակներուն (les colonettes) եւ կամարակապերուն (arcades) զոր կը կրեն անոնք։ Այս պարագան մեզ թոյլ կու տայ չպնդելու, եւ անմիջապէս կու գանք այն յիշատակարաններուն որոնց մէջ կը կարծենք տեսնել ուղղակի ազդեցութիւն մը։

ԿԱՄԱՐԱԿԱՊԵՐԸ

Վալախ եկեղեցիներու յատկանշական գիծերէն մէկը այն աղեղնակերպերն (arcatures) են որ կը զարդարեն անոնց ճակատները ԺԴ. դարու սկիզբներուն, եւ մանաւանդ—խիստ ընդհանուր կերպով— ԺԷ. դարու կէսերուն եւ մինչեւ ԺԹ. դարու սկիզբը։ Պիտի խօսիմ այն կամարակապերուն մասին որոնք կիսաբոլոր կողմնադէմ (profil semicirculaire) ունին,—պարզ, կրկնակ կամ եռակի պարոյրներով (boudin),— որոնք զուտ զարդական են, առանց կառուցական դերի, եւ որոնք այսպէս ըսած, զետեղուած են ճակատներուն (façade) վրայ։ Անոնք կամ երկու չարք են՝ բաժնուած միջակայ քիւով մը (corniche médiane),— ինչպէս Տէայի վանքին մէջ,-եւ կամ կը կազմեն միակ վերին չարքը (rangée)՝ առ-

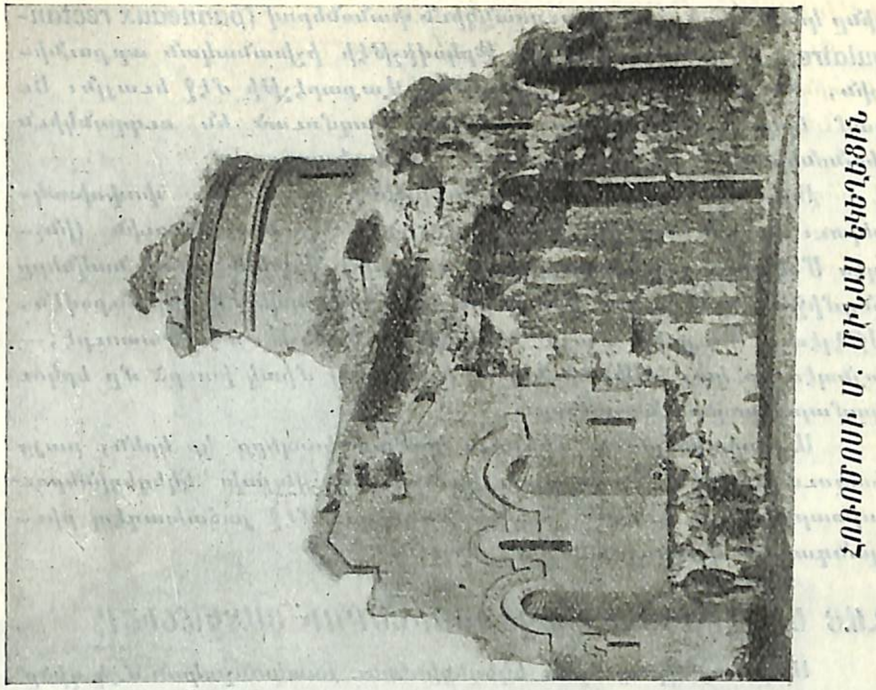

ՀՌՈՄՍՈՒՄ Ս. ՄԻՆԱՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

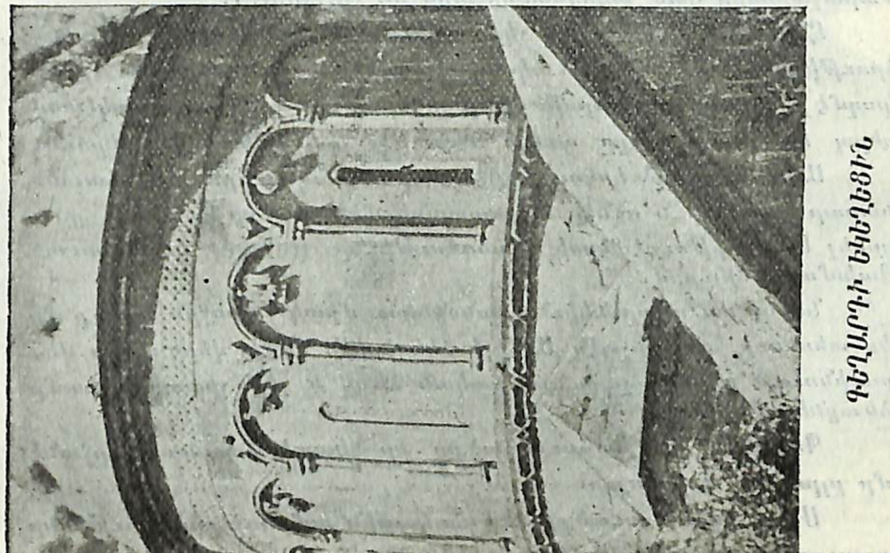

ԳԵՂԱՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

րինը կազմուած ըլլալով ուղղանկիւն փանօներով (panneaux rectangulaires),— ինչպէս Արճէշի, Թրկօվիշթէի իշխանական արքունիքին, Պուքրէշի մայր եկեղեցիին, Վաքարէշթի մէջ եւայլն։ Եւ կամ երկու բէճիսթրները (registre) կազմուած են ուղղանկիւն փանօներով,— ինչպէս Հօրէզի Ս. Առաքելոցը։

Այս շրջանակին մէջ կը հանդիպինք բազմաթիւ փոփոխակներու։ Երբեմն կամարակապերը (arcade) կը խաչաձեւուին (ինչպէս Մօկօշայա, Պրանքօվէնի աշտարակը), երբեմն ալ սիւնակները ընդմիջուած են երկու առ երկու կամարակապերով—Պրանքօվէն, Սթէլէա, Պուքրէշի մայր եկեղեցի, Ֆիլիփէշթ տէ Փատուրէ,— այնպէս որ կայ հիմնասիւներու (montant) միակ խուրձ մը երկու կամարակապերուն համար։

Աշտարակներն ալ միեւնոյն կամարակապերը կը կրեն, բայց հազուադէպօրէն (Փափուշա)։ Առհասարակ վալախ եկեղեցիներու աշտարակները պահած են Պալքաններու մէջ յաճախադէպ բիւզանդական կառուցուածքը։

ՀԱՅ ԵՒ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՅԱՏԿԱՆԻՇԸ

Արդ, հայեւվրացական եկեղեցիներու յատկանշական մէկ գիծը՝ կիսաբոլոր նուրբ պզտիկ սիւներու վրայ զետեղուած ճիշդ այս կամարաշարները կամ աղեղնակերպերն են (arcature)։

Ընդհանրապէս անոնք կը գրաւեն ճակատին ամբողջ բարձրութիւնը, ինչ որ բաւական նկատելի տարբերութիւն մը կը կազմէ բաղդատելով վալախ եկեղեցիներուն հետ։ Այս տեսակէտով սերպ կամարակապերը աւելի մօտ են իրենց նախատիպերուն։

Այսուհանդերձ երկու registreներու բաժնուիլը շատ հաւանաբար գոյութիւն ունէր Հայաստանի մէջ, ինչ որ կը թուի ցուցընել Ս. Բարթողիմէոսի վերագծութիւնը (relevé) կատարուած Պախմանի ձեռքով։

Ներկայիս ուղղանկիւն փանօներու միակ առաջին շարք մը կը տեսնուի հոն (ինչպէս Արճէշի եկեղեցիին մէջ), վերի մասը վերաշինուած ըլլալով շատ նախնական ձեւով և չիփ չիտակ պատ մը ձեւացնելով միայն։

Պախման այս կառուցուածքը կը նկատէ մօտաւոր շրջանէ մը ըլլալուն ապացոյցը։

Սերպ կառուցուածքը ուր ճակատին ամբողջ բարձրութիւնը գրաւող կամարակապերը կտրուած են ճիշդ հոն ուր ծագում կ՚առնեն ներքին կամարները, նրբին քիւով (corniche) մը, կը թուի ցոյց

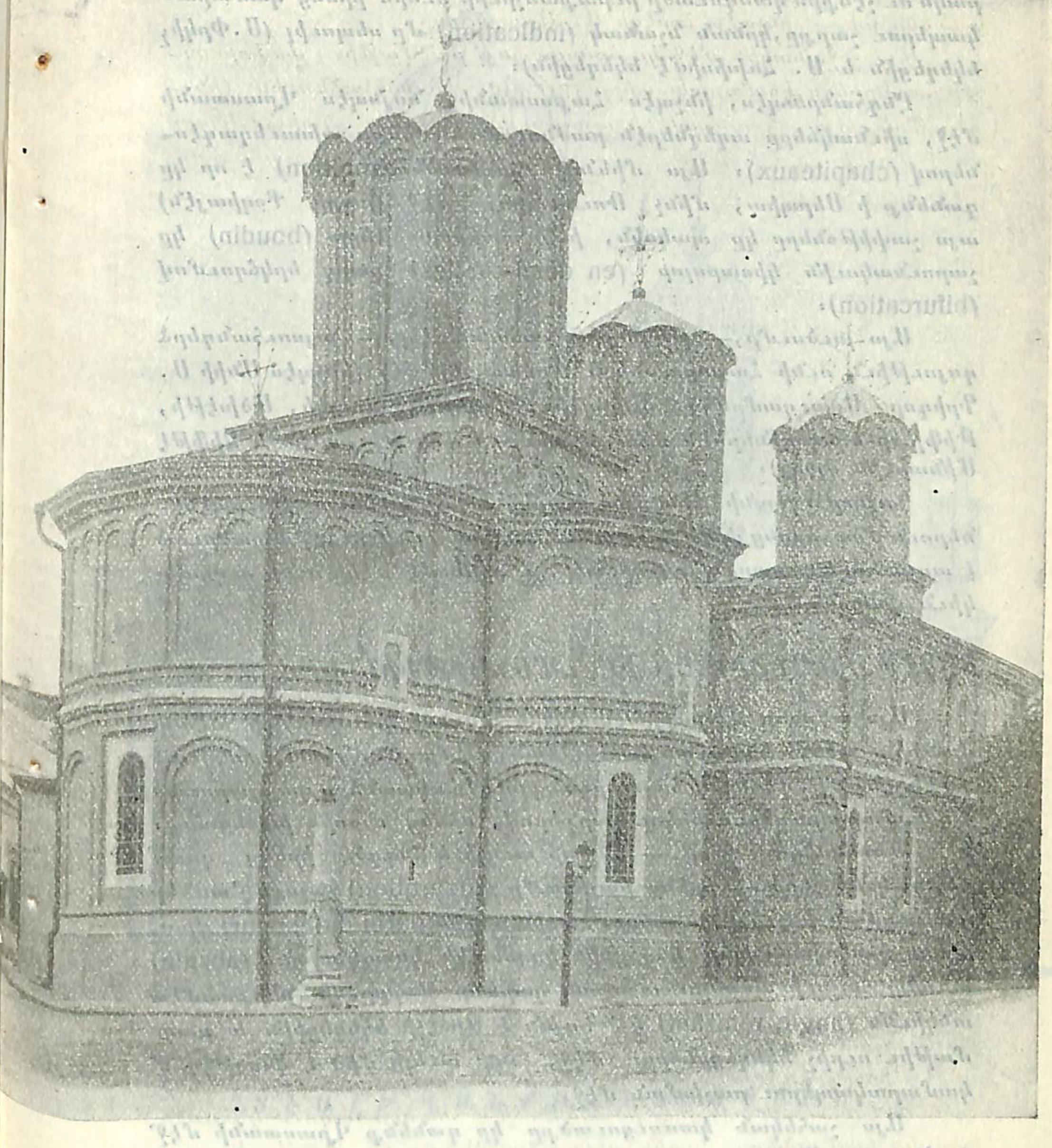

Պ Ո Ւ Ք Ր Է Շ Ի Մ Ա Յ Ր Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ն

տալ ճակատի երկու registreներու փոխանցման փուլը։

Այսուհանդերձ հայկական ինչ ինչ եկեղեցիներ ևս ուր աշտարակն ու շէնքին զանգուածը իւրաքանչիւրը ունին իրենց կամարակապերու շարքը, կրնան նշանակ (indication) մը սեպուիլ (Ս. Փրկիչ եկեղեցին և Ս. Հռիփսիմէ եկեղեցին)։

Ընդհանրապէս, ինչպէս Հայաստանի, նոյնպէս Վրաստանի մէջ, սիւնակները աղեղներէն բաժնուած են փոքր ախաւեղաղէսներով (chapiteaux)։ Այս միևնոյն լուծումն (solution) է որ կը գտնենք ի Սերպիա, մինչ Ռումանիոյ մէջ (բացի Քօզիայէն) այս շափիթօները կը պակսին, իսկ պարուրաձևերը (boudin) կը շարունակուին կիսաբոլոր (en demi-cercles) պարզ երկճղումով (bifurcation)։

Այս լուծումը, — թէև քիչ յաճախադէպ, — այսուհանդերձ գոյութիւն ունի Հայաստանի և Վրաստանի մէջ (ինչպէս Անիի Ս. Գրիգոր Աբուղամրենց, Ճէլաթիի, Թվեթի, Ջուլէի, Մծխէթի, Թիֆլիսի եկեղեցիներուն մօտ, էրզրումի մէկ թիւրպէին և Չիֆթէ Մինարէին վրայ)։

Նոյնպէս Վանի լճին մօտ Ախլաթի մէջ գտնուող թիւրպէններուն մօտ, որոնց վրայ ճշմարտիւ, կողմնադէմը (profil) վերածուած է առաւելապէս զարդական վիճակի, և որոնցմէ մէկը ունի ուղղանկիւն փանօներ։

ՏԷԱԼԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԻՐ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս տէքօրը Վալաքիա առաջին անգամ կը գտնենք Տէալի վանքին մէջ, կառուցուած 1500ին։ Ամբողջութեամբ յղկուած քարէ շէնք մը, գեղեցիկ հանդերձանքով։ Ճակատները զարդարուած են կամարակապերու երկու շարքերով, որոնց մասին խօսեցանք։

Մատնանշելի է որ, — ինչ որ աւելի կ'ընդգծէ իրենց զուտ զարդական դերը, — իրենց բաշխումը (répartition) հաշուի չ'առներ կառուցման ինչ ինչ տարրերը։ Դասին որմին (paroi du choeur) վրայ սկսող կամարակապերը կ'անցնին կողմնակի կողակներէն (abside) առանց հաշուի առնելու. այնքան կարևոր տարրը որ ներքամէտ անկիւնն (angle rentrant) է։ Նոյնն է Արճէշի եկեղեցիին և բազմաթիւ ուրիշ եկեղեցիներու մէջ, ուր աւելի մեծ է փանթէզին՝ կամարակապերու բաշխման մէջ։

Այս շահեկան կառուցուածքը կը գտնենք Վրաստանի մէջ՝ ի Ճելաթի, Մծխէթ, բայց երբեք Հայաստանի մէջ։ Այս տեսակէտով սերպ եկեղեցիները աւելի դրացի պէտք է ըլլան Հայաստա-

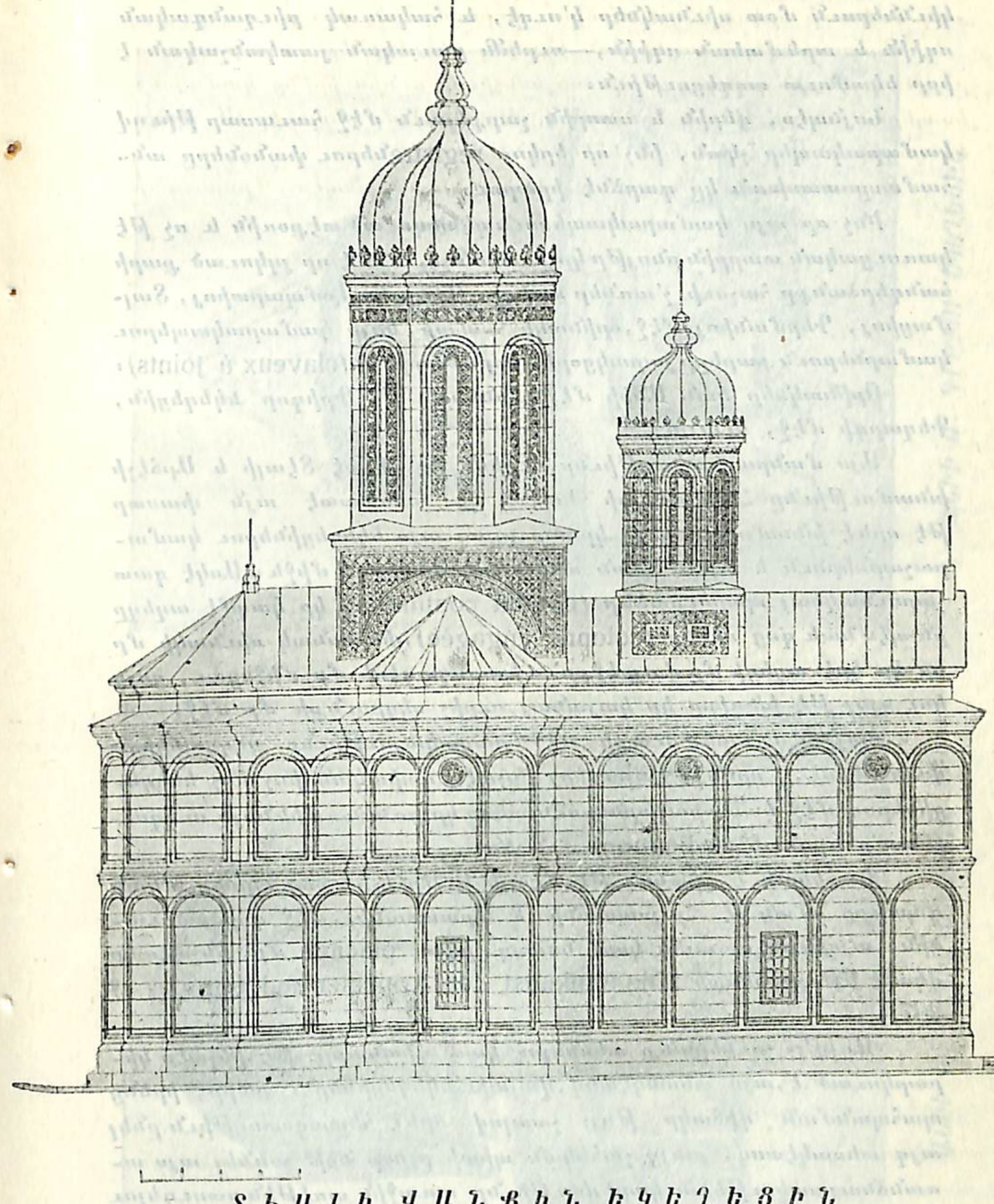

Տ Է Ա Լ Ի   Վ Ա Ն Ք Ի Ն   Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ն

նի, իսկ Վալաքիայինները Վրաստանի եկեղեցիներուն: Այս կառուցուածքը, հակառակ կառուցական տրամաբանութեան՝ որ անկիւններուն մօտ սիւնակներ կ'ուզէ, և հակառակ բիւզանդական ոգիին և արեւմտեան ոգիին,—ուրեմն բաւական յատկանշական է իբր եկամուտ ազդեցութիւն:

Նոյնպէս, վերին և ստորին շարքերուն մէջ հաւասար թիւով կամարակապեր չկան, ինչ որ երկու registreներու փանոները անհամապատասխան կը դարձնէ իրարու:

Ինչ որ այս կամարակապերուն զետեղուած տէքօրին և ոչ թէ կառուցական տարրին բնոյթը կը յատկանշէ, այն է որ յղկուած քարի հանդերձանքը հաշուի չ'առներ աղեղը: Մինչդեռ Լօմպարտիոյ, Տալմացիոյ, Գերմանիոյ մէջ, օրինակի համար, կոյր կամարակապերու կամարներուն քարերը յարակցօրէն կորնթարդ են(claveux à joints):

Օրինակներ կան Անիի մէջ՝ Հոնենցի Ս. Գրիգոր եկեղեցին, Գեղարդի մէջ, եւայլն:

Այս մանրամասնութիւնը ուրեմն կը ջնջէ Տէալի և Արճէշի խնամութիւնը Հայաստանի հետ, և կը հաստատէ այն փաստը թէ որևէ խնամութիւն չի կրնար ըլլալ այս եկեղեցիներու կամարաշարներուն և արեւմտեան ռոմանականներուն միջև: Սակէ զատ շարունակեալ պարուրաձևը (boudin continu) որ կը կազմէ աղեղը ինչպէս նաև գոց սիւնը (colonne angagée), փոխանակ սիւնակի մը որ կը կրէ աղեղի մը վայրէջքը՝ ոխաւեղագէսի մը միջոցաւ, ցոյց կու տայ թէ խնդիրը կը կայանայ ուրիշ սկզբունքի մը մէջ:

Նոյնպէս արեւմուտքի մէջ բացակայութիւնը ուղղանկիւն փանոներու, որոնք Վալաքիոյ ինչպէս սախական ինչ ինչ եկեղեցիներու մէջ կամարաշարներուն տեղը կը բռնեն, միևնոյն ուղղութեամբ նշանակ (indication) մըն են:

Ճաձեկան է գիտնալ թէ Տէալի և Արճէշի քարակոփութեան գործիքը նման չէ՞ Հայաստանի (և Վրաստանի) մէջ գործածուածին, այսինքն առաւել կամ նուազ խիտ placage մը՝ ինչպէս կը վկայէ Սթրզիքօվսքի (Die Baukunst der Armenier und Europa, էջ 207):

Առիթը չունեցանք տեսնելու կամ գիտնալու թէ ինչպէս կիրարկուած է, այս տեսակէտով, վալախ եկեղեցիներու քարը, իրենց պահպանման վիճակը թոյլ չտալով որևէ հետազօտութիւն ընել այդ տեսակէտով. բայց շահեկան պիտի ըլլար նօթ առնել այս առանձնայատկութեան կարեւորութիւնը առաջին առիթին ստուգելու համար զայն:

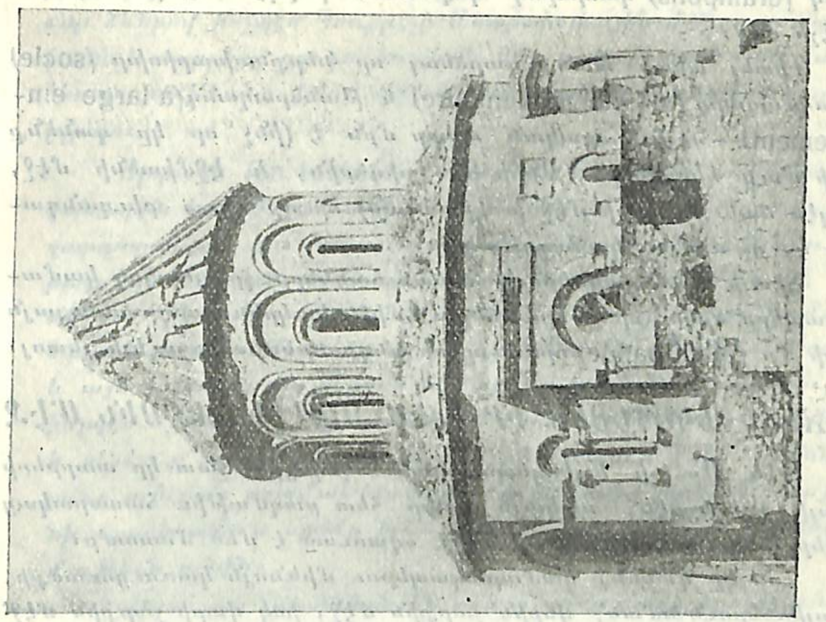

ԱՆԻԻ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

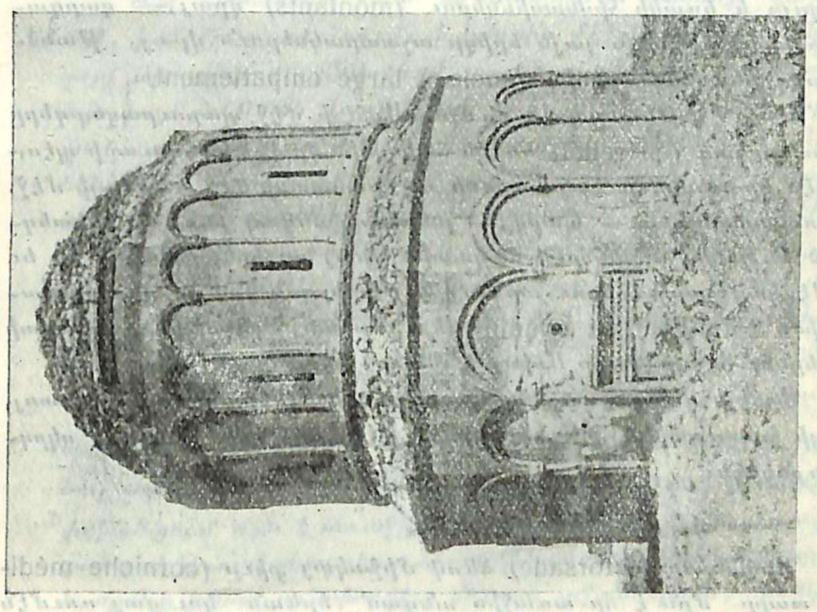

ԱՆԻԻ Ս. ՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Գիտենք միայն որ քարերը իրարու կցուած են երկաթէ ճանկերով (crampons) կապարով կնքուած, ինչպէս Տէալի նոյնպէս Արճէշի մէջ։

Դիտել պիտի տանք դարձեալ որ ներքնախարիսխը (socle) —բազմազարդ (à forte modenature) և թանձրաղանդ (à large empattement)—հայկական տարր մըն է (ինչ որ կը գտնենք Անիի մայր եկեղեցիին, Անիի Ս. Գրիգորին, և Էջմիածնի մէջ, ինչպէս նաև Բագէնի մէջ ի Վրաստան) որ ոչ զուտ բիւզանդական է, ոչ ռոման կամ գոթական։

Տէալի աշտարակներուն պատուհանները շրջանակող կամարակապերը երկու պարուրաձևերու միջև կը կրեն զարդարուն լայն գօտի մը (plate-bande) որուն պիտի անդրադառնանք աւելի յետոյ։

ԱՐՃԷՇԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԻՐ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Թէև Արճէշի եպիսկոպոսական եկեղեցին շատ կը տարբերի Տէալի եկեղեցիէն, սակայն անոր հետ բազմաթիւ հասարակաց գիծեր ունի, և պարզ է որ անկէ օգտուած է մեծ մասամբ։

Հոն կը գտնենք կամարակապերու միևնոյն կառուցուածքը, Տէալիններուն նման՝ վերին շարքին մէջ, իսկ վարի շարքին մէջ՝ ուղղանկիւն փանոներ։ Միևնոյն պարուրաձև կամարակապերը,— հոս զոյգ և եռակի հիմնասիւներու (montants) վրայ,— զարդարանքներու միևնոյն լայն երիզը աշտարակներուն վրայ, թանձրաղանդ ներքնախարիսխը (socle à large empattement)։

Պէտք է նօթել սակայն որ մինչ Արճէշի մէջ պարուրազարդերը արտակարկառ (en relief) են, և ճակատին վրայ զետեղուածի պէս,- ինչպէս կը տեսնուի Հայաստանի և Վրաստանի մէջ,— Տէալի մէջ, պարուրազարդերը,— պարզ,— բարձրաքանդակ լար մը զետեղուած են անմիջականօրէն ճակատին վրայ որ իրենց ներսն է, և ոչ թէ կամարակապերու արտաքին մասերուն վրայ որոնց յատակագիծն է tangent au boudin։ Այս մասնայատկութիւնը կը ձգտի մօտեցնել Տէալը Փոքր Ասիոյ և Պոլսոյ կերպերուն հետ։

Արճէշի զարդարանքները, որոնց պիտի վերադառնանք յետոյ, աւելի հարուստ են քան Տէալինը, թէև կը բխին միևնոյն սկզբունքներէն։

* * *

Ոլորազարդի (torsade) ձևով միջակայ քիւը (corniche médine) տարր մըն է որ առաջին անգամ երևան կու գայ ռումէն

արուեստին մէջ՝ Արճէշի եպիսկոպոսական եկեղեցիին մօտ. հոնկէ է որ ընդօրինակուած է յաճախ, ըլլայ միևնոյն ձևով, ըլլայ մօտաւոր ձևերով, ինչպէս Պուքրէշի Մետրոփոլիային մէջ, ուր պարանին (cable) տարրերը զուգահեռական են, և դարձուած են տարբեր հեռաւորութեանց վրայ՝ փոխանակ տևական եղանակով դարձուած ըլլալու։

Ոլորաձև (en torsade) տարրերը բաւական յաճախադէպ են զանազան երկիրներու մէջ. հոն յաճախ զանոնք կը գտնենք քիւի զարդարանքի, դուռներու և պատուհաններու շրջանակներու ձևով, բայց զետեղուած միևնոյն ոգւով ինչպէս Քուրթէա տէ Արճէշի մէջ,— շրջանակելով, այսպէս ըսած, կառուցուածքը՝ կամարները ծագած բարձրութեան վրայ,— կը գտնուին միայն Հայաստանի և այն շրջակայ վայրերուն մէջ որոնք կրած են իր ազդեցութիւնը, ինչպէս մէկ կողմէ Վրաստանի և միւս կողմէ Քիւրտիստանի մէջ, և սելճուք ու թուրք արուեստի շրջաններուն մէջ, շրջաններ՝ որոնք այնքան բազմաթիւ փոխառութիւններ ըրած են Հայաստանի արուեստէն և որոնք իրեն հետ այնքան ակներև կերպով խնամութիւն ունին։

Ճիշտ այս շրջաններն են ուր գտանք բաղդատութեան եզրեր այն կամարակապերուն համար որոնց մասին խօսեցանք վերը։

Այս ոլորազարդերուն նմուշները կը գտնենք Հայաստանի մէջ, ի միջի այլոց Հոռոմոսի վանքին մէջ (Ս. Մինասի եկեղեցին)՝ զոյգ պարանի (corde) ձևով որ կը շուրջպատէ աշտարակը ճիշտ այն բարձրութեան վրայ ուրկէ ծագում կ'առնէ կամարը, Վաղարշապատի մէջ՝ միևնոյն կէտին վրայ, Անիի մէջ՝ Ս. Փրկիչ եկեղեցիին աշտարակին ստորոտը։ Ի Վրաստան Պէթանիա եկեղեցիին մէջ՝ աշտարակի կամարակապերուն տակ, Մծխէթի մայր եկեղեցւոյ մատուռաձև մէկ դամբարանին մէջ, յետոյ Վանայ լճին մօտ Ախլաթի չորս թիւրպէներուն մէջ։ Էրզրումի երկու թիւրպէներուն և Չիֆթէ-Մինարէի մէջ, ոլորազարդը, խիստ յատկանշական, զետեղուած է աւելի բարձր և կը կազմէ քիւը (corniche)։

Կարելի է այս ոլորազարդերը վերածել երեք գլխաւոր տիպարներու,— շարայար ոլորազարդ (torsade continu) և անջրպետեալ ոլորքներով պարաններ (cordelette à tours distancées), որ փոխանցում մըն է առաջին տիպարէն դէպի մեղմօրէն բարձրաքանդակ հիւսակազարդերու հիւսակները (entrelacs de passementerie) և որոնք խիստ յաճախադէպ են այս շրջաններուն, ինչպէս նաև

բովանդակ խմբակ միջերկրականեան արեւելքին մէջ։

Ոլորազարդերու բոլոր այս օրինակներէն մէջէն ճիշդ է որ հազիւ մէկ կամ երկուքը իրենց նմանը ունին Սրճէշի մէջ, բայց նոյնիսկ միւսներն անգամ բաւական իրական այնպիսի խնամութիւն մը կը մատնանշեն որմէ պարզ կ'երեւայ թէ շրջաններու այդ հանգոյցէն մեզ կուգայ այս տարրը զոր Սրճէշի ճարտարապետը բնականաբար և տրամաբանականօրէն զետեղած է հոն ուր Տէալի եկեղեցիին մէջ կը գտնուէր միջակայ քիւը որ կամարակապերու երկու registreները կը բաժնէ։

Այս դիրքը կը համապատասխանէ, որոշ չափով, այն դիրքին զոր այս ոլորազարդերը կը գրաւեն աշտարակներու կամարակապերուն տակ Պեթանիոյ, Նիքորցմինտայի, Անիի Ս. Փրկիչին, Ախլաթի և Մծխէթի դամբարաններուն մէջ։

Ինչ կը վերաբերի զարդարանքին, պիտի մատնանշենք աշտարակներուն պատուհաններուն լայն շրջանակները՝ որոնց մասին ըսինք քանի մը բառ, թմբուկներուն խարիսխները (base)՝ ծածկուած թէ Սրճէշի և թէ Տէալի մէջ՝ քարէ պրօֆիլով, փանոները որ ճակատները կը զարդարեն։

Բազմաթիւ հեղինակներ, ինչպէս ըսինք սկիզբը, երեւան հանեցին այն մեծ խնամութիւնը որ կայ Սրճէշի պատերը ծածկող զարդարանքին և Հայաստանի ու Վրաստանի յիշատակարաններու զարդարանքներուն միջև։

Իրականին մէջ՝ հայ, կովկասեան, պարսկական, արաբական և օսմանեան մօթիֆներու զարմանալի խառնուրդ մըն է աս, — առանց հաշուելու աւելի հին տարրերը զոր կը գտնենք քրիստոնէական շրջանի սկիզբներէն և զոր կարելի է ընդհանուր կերպով բիւզանդական կոչել, այս բառին ամէնէն լայն առումով։

Պիտի ջանանք սակայն քիչ մը ճշդել և գտնել քանի մը բաղդատութեան կէտեր։

Երկու տեսակէտ կայ նկատի առնելիք։ Նախ զարդարանքին ընդհանուր կառուցուածքը, այսինքն իր ղեկավար սկզբունքները, և յետոյ նոյն ինքն զարդարանքը՝ այսինքն մօթիֆները. կայ վերջապէս եղանակը որով իրագործուած են։

Նախ ի վեր պիտի հանենք զարդարանքներու առատութիւնը (profusion)՝ որ ճարտարապետական գիծերու ազատ երեւոյթը կը խանգարէ. յետոյ կայ hors d'echelleը, — Ծուազիի բացատրութեան համեմատ ի մասին կովկասեան հիւսակազարդերուն (passementerie)։ Այս երկու յատկանիշները հասարակաց են Հայաստանի,

Կովկասի և անոնցմէ բխող երկիրներու յիշատակարաններուն։

Ի վեր պիտի հանենք յետոյ, իբրև հասարակաց ուրիշ մէկ գիծ, պատուհանները եզերող զարդարանքներու լայն երիզները, հայկական նախասիրութիւն (աւելի հազուադէպ Վրաստանի մէջ)՝ ուղղանկիւն պատուհաններու համար, հարթ (plat) և կողմնադէմ (profilé) լայն շրջանակներով. մինչ կամարակապ (cintre) պատուհաններու վրայ լայն երիզները ընդհակառակը շատ աւելի ի պատուի են Վրաստանի մէջ և գրեթէ անգոյ Հայաստանի մէջ. Անիի Մայր եկեղեցին, Անիի Ս. Գրիգոր Հոնենցը։ Յետոյ պէտք է յիշենք զոյգ զարդական փանոները և ներկայութիւնը վարդաձեւերու (որոնցմէ ոմանք ծակոտկէն = à jour), որոնք կը յատկանշեն իւրաքանչիւր կամարակապը և որոնք իրենց համապատասխանը ունին սերպ եկեղեցիներու մէջ։ Վերջապէս փոքր սկաւառակները որոնք կը դրոշմեն աղեղներու հանդիպումը և որոնց կը հանդիպինք ի Վրաստան Սամաթիլի, Թվէթի, Զուլէի, Փիթարէթիի, Քալթիշէֆի մէջ (Ուվարով «Նիւթեր Կովկասեան Հնագիտութեան համար», 1904, Մոսկուա)։

Վերջապէս զարդարանքին ամբողջութիւնը և ընդհանուր խմբաւորումը կը ներկայացնէ ակներև խնամութիւն մը որ երեւան պիտի գայ ինքնին եթէ ձանձրոյթը յանձն առնենք բաղդատելու մէկ կողմէ Սրճէշի և Տէալի ճակատները և միւս կողմէ Նիքորցմինտայի ճակատը՝ օրինակի համար(*)։

(*) Կարելի է նիշել, դարձեալ, երկու սկզբունքներ հայ արուեստէն ազդուած Փոքր Ասիոյ շրջաններուն զարդարանքին մէջ. — չափազանց բարձրաքանդակ (à fort relief) զարդարանքը՝ որուն ծագումը կարելի է գտնել Սուրիոյ յիշատակարաններուն մէջ, եւ մակերեսի զարդարանքը աւելի արեւելեան, որ ի պատուի է իսլամ զարդարանքներու մէջ։ Առաջին տիպարին կը պատկանին խոշոր կողմնադէմով աղեղնակերպերն ու հիւսակները (arcatures et entrelacs à gros profil), այնքան հասարակաց Հայաստանի և Վրաստանի մէջ։ Երկրորդ տիպարին կը պատկանին թեթեւօրէն բարձրաքանդակ, աւելի փռուած հիւսակազարդերը (passementeries), շրջանակները և հիւսածոյ տրէզները (les galons tressés)։ Սոյն երկու տիպարներուն խառնուրդը ակներև է մանաւանդ Սելճուքեան յիշատակարաններու մէջ։ Բայց Պոլսոյ օսմ. արուեստն ալ այդ մասին նմուշներ կը ներկայացնէ, և, այս տեսակէտով, Տէալը և Սրճէշը իրենք ալ մէյմէկ տկար արձագանգ են։

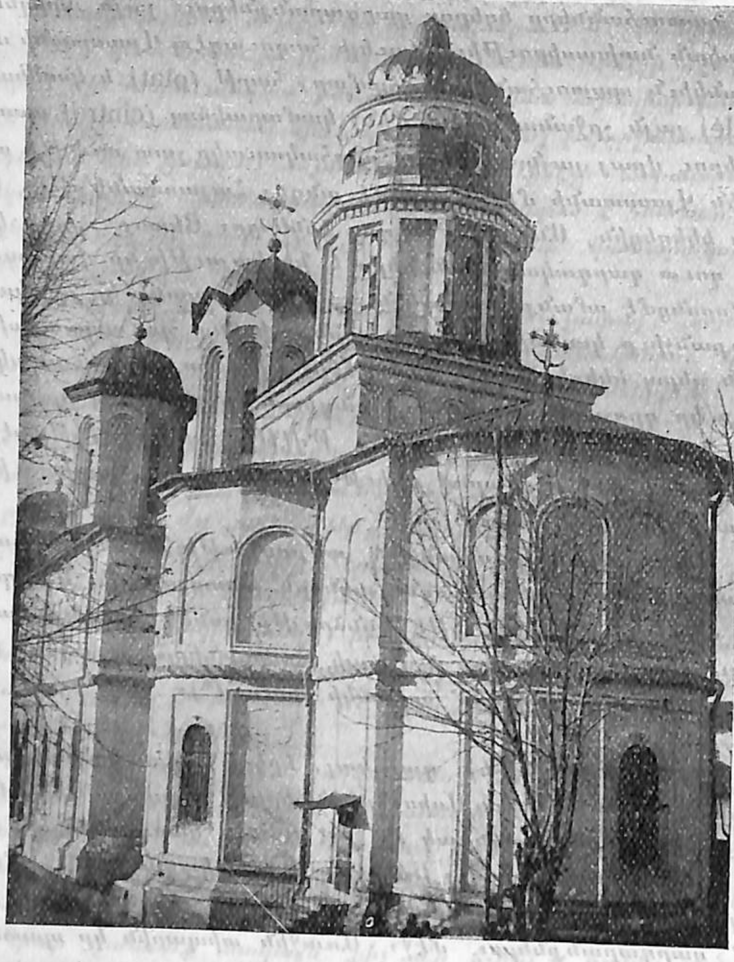

ՎԸՔԸՐԷՇԹԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

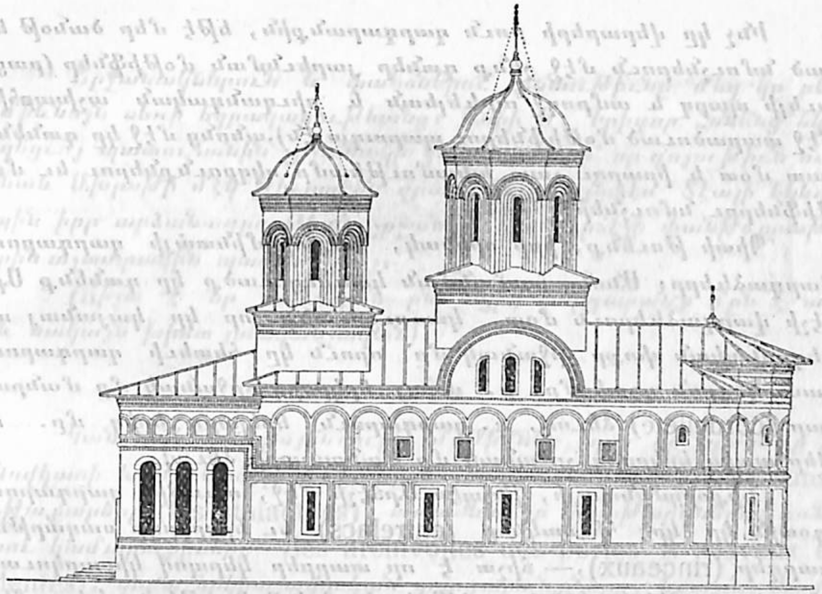

ԹՐԿՕՎԻՇԹԷԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՄՕԿՕՇԱՑԱՑԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ինչ կը վերաբերի բուն զարդարանքին, եթէ մեր ծանօթ եղած նմուշներուն մէջ չենք գտներ յարեւնման մօթիֆներ (բացի աւելի պարզ և ամբողջ արեւելեան և բիւզանդական աշխարհին մէջ տարածուած մօթիֆներու պարագայէն),անոնց մէջ կը գտնենք շատ մօտ և իրարու շատ խնամութեամբ սկզբունքներու եւ մօթիֆներու նմուշներ։

Պիտի թուենք, իբր օրինակ, Նիքարցմինտայի զարդարուն վարդաձեւերը։ Անոնց համանման կառուցուածք կը գտնենք Արճէշի վարդաձեւերուն մօտ, կառուցուածք որ կը կայանայ ա. կեդրոնական փոքր շրջանակ մը՝ որուն կը հետեւի զարդարուն համակեդրոն գօտի մը. բ. յետոյ երկրորդ շրջանակ մը մանրապար (cordellete) ձեւով. գ. զարդարուն երկրորդ երիզ մը. դ. վերջապէս երկրորդ շրջանակ մը մանրալարի ձեւով։

Նիքօրցմինտայի, ինչպէս Արճէշի մէջ, առաջին զարդարուն գօտին կը կրէ հիւսակներ (entrelacs) եւ երկրորդը սաղարթազարդեր (rinceaux),— ճիշդ է որ տարբեր կերպով կիրարկուած։ Արուեստը միեւնոյնն է ուրեմն եւ համանմանութիւնը խիստ մեծ։

Կարելի էր դեռ նոյն սեռի ուրիշ մերձեցումներ ընել՝ ընտրելով ուրիշ վարդազարդեր (rosace)։

Նիքօրցմինտայի և Արճէշի սկաւառակներուն միջեւ նոյնպէս կարելի է խնամութիւն մը գտնել. թէ մէկուն եւ թէ միւսին հիւսակները զարդարուած են արմաւազարդերով (palmette), զարդարանքը իբր քանէվա ունենալով ութը մօթիֆներ։

Նոյնը նաեւ Արճէշի, Քապէնի, Պէթանիայի ինչ ինչ վարդազարդերուն մասին, որոնք կը ներկայացնեն երկար արմաւազարդերով հիւսակներ որոնց սուր ծայրերը իրարու կը հանդիպին կեդրոնին մէջ։

Վերջապէս որքան Արճէշի, նոյնքան Նիքօրցմինտայի եւ այս շրջաններու ուրիշ եկեղեցիներուն մէջ, կը թուի թէ պարանին մօթիֆը նախընտրուած է զարդարելու համար սկաւառակներու մեծ ու պզտիկ զանազան շրջանակները։

* * *

Ոչինչ կայ զարմանալի երբ ճիշդ միեւնոյն զարդարանքները եւ կատարեալ նմանութիւն մը չգտնենք։ Զարդային նոյն արուեստին մէկ սկզբունքն է չվերընդօրինակել մօթիֆ մը, այլ զայն փոխել անվերջ, ստեղծել հազար փոփոխակներ միեւնոյն թեմային վրայ։ Ճարտարութեան եւ տաղանդի ապացոյց էր ատ։

Շրջանակներուն և փանօներու քննութիւնը մեզ կը բերէ միեւնոյն սեռի եզրակացութեանց։ Անիի Ս. Գրիգոր Հոնենց եկեղեցւոյ պատուհանին շրջանակի զարդարանքը՝ որ գոյութիւն ունի նաև Ախլաթի մէկ թիւրպէին վրայ, կայ նոյնպէս Տէպլի եկեղեցին իբր արձանագրութեան շրջանակ,կամ Արճէշի փանթօքրաթօրին աշտարակին պազին վրայ։

(Ճիշդ է որ բաւական ընթացիկ զարդարանք մըն է աս, և սակայն խիստ յատկանշական)։

* * *

Կան նաև զարդային ուրիշ մօթիվներ, զոր կը գտնենք թէ Կովկասի և թէ Արճէշի մէջ,ինչպէս ծաղկաձև զարդերը (fleurons), չթաքարերը (les stalactites), ատամնաւոր կորնթարդներով դռներու կամարաքիւերը (les archivoltes des portes à claveux endentés), զուտ երկրաչափական զարդարանքները, եւայլն։ Անոնց մասին պիտի չխօսինք որովհետեւ անոնք երկու երկիրներու մէջ ալ կը սերին իսլամական հասարակաց աղբիւրէ մը։

* * *

Վերջապէս ինչ կը վերաբերի այն եղանակին որով այս զարդարանքները չինուած են իբրև կիրարկութիւն, կատարելութիւն, աշխատանքի նրբութիւն, դուրի (ciseau) հարուածի վստահութիւն, ինչպէս նաև այն եղանակին որով զարդարանքը մօտըլէ եղած է, անոնք եւ Տէպը և Արճէշը կը կապեն իրենց արեւելեան մօտէլներուն, և կը զանազանեն որոշապէս Բօզխայէն և Մօրավայի սերպ եկեղեցիներէն։

* * *

Իբրև Ասիական տարր՝ պիտի կրնայինք դեռ յիշել Արճէշի կառուցական ինչ ինչ մասնայատկութիւնները։

Մինչդեռ եկեղեցւոյ նաւին (n: o :) յատակագիծը ունի նմանութեան ինչ ինչ կէտեր՝ սերպ զանազան յատակագիծերու հետ,pronaosը ինչ ինչ նախագաւիթներու (narthex athonite)հետ,naosին աշտարակը ներքնապէս ութանկիւն է, և քառակուսիին ութանկեան վերածումը տեղի կ՚ունենայ չեղ կամարներով չորս կամարափողերու (trompe) միջոցաւ, որոնք ասիական տարրեր են,— փոխանակ գմբէթարդներուն (pendentif) որոնք ընդհանրապէս բիւզանդական կանոն են։

Ութանկեան ներքին հատածը (section) խիստ հազուադէպ է մեր մէջ։

Այս մասնայատկութիւնները, առանձինն, անշուշտ որ մեծ նշանակութիւն չունին, բայց միանալով բոլոր այն միւս տարրերուն հետ որոնք մեզ կը միացնեն Հայաստանի կամ Վրաստանի հետ, մասնաւոր արժէք մը կը ստանան։

* * *

Մէկ խօսքով, և մէկ կողմ թողլով այս վերջին մանրամասնութիւնը, Քուրթէա-տէ-Արճէշի և Տէալի զարդական բոլոր տարրերը մեզ կը տանին միևնոյն ծագման, այսինքն Կովկասի, Հայաստանի կամ Քիւրտիստանի շրջաններուն, և Փոքր Ասիոյ ամբողջ այն մասին՝ որ կալուածը եղաւ սելճուք արուեստին։

Միւս կողմէ, չմոռնանք, Քուրթէա-տէ-Արճէշի զարդական ուրիշ տարրերու մէկ խումբը կը պատկանի այն ատենուան օսմանեան արուեստի կալուածին։

Արճէշի եկեղեցւոյ շինութեան պահուն՝ Պոլիսը ճարտարապետական լիակատար ծաղկման մէջ էր և պէտք էր բնականաբար մեծապէս ազդել Արևելեան Եւրոպայի բոլոր ժողովուրդներուն վրայ որոնք շփում կ'ունենային իրեն հետ։

Քանի մը աղբիւրներ կը հաւաստեն թէ Նէակօէ իշխանը՝ կառուցանողը Արճէշի եկեղեցւոյն՝ իր երիտասարդութեան մէկ մասը Թուրքիոյ մէջ անցուց և թէ նոյնիսկ հոն ծառայեց իբր վերակացու մզկիթի մը շինութեան։ Որոշ է որ ճաշակը՝ որով կառուցուած է եկեղեցին՝ այդ զրոյցը արդարացնելու բնոյթը ունի։ Իբր թէ Սուլթանէն արտօնութիւն ալ ստացած է Վալաքիա բերել տալ շինուածանիւթեր և ճարտարապետներ։

Ինչ ալ ըլլայ, բացորոշ է որ Արճէշի ճարտարապետը, որ շատ լաւ տեղեակ էր Կովկասի զարդական արուեստին և Փոքր Ասիոյ զարդական սկզբունքներուն, կատարելապէս ծանօթ էր նաև Պոլսոյ մէջ կիրարկուող զարդաւորման(*)։

(*) Դիտելի է,— Արճէշի երկու փոքր աշտարակներուն առթիւ՝ որոնք այնքան տարօրինակ կերպով շրջագծուած (contournée) են,— որ նոյն սեռի ճարտարութեան օրինակ մը Էտիրնէի մէջ ալ կայ, ուր Իւչ-Շէրէֆլի-Ճամիի (1440) մինարէներէն մէկը, դարձուած է ոլորածոյ (en spirale), ինչպէս սելճուքեան ինչ ինչ մինարէներ, և ինչպէս Ֆիլիպէի Իմարէթ Ճամիի մէկ մինարէն։ Նոյն ձևով է նաև Պոլսոյ մէկ մզկիթին մինարէներէն մէկը, Շահզատէի մօտ։

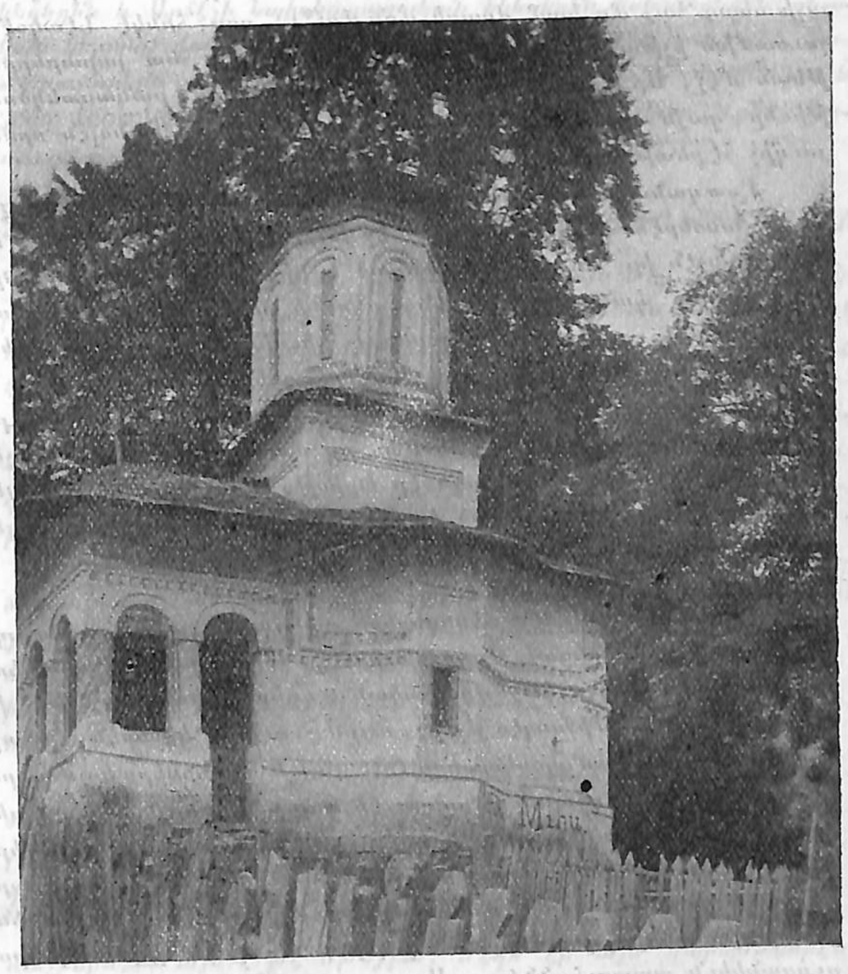

ՓՐՓՈՒՇԱՅԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Հաւանական է ուրեմն որ իր երկրէն գաղթած և Պոլսոյ մէջ աշխատող հայ մը կամ վրացի մըն էր(*), զոր հոնկէ Նէակօէն, լուսամիտ իշխան և Պալքաններու և Թուրքիոյ հետ յարաբերութեան մէջ, Արճէշ բերել տուաւ։ Ժողովրդական բանաստեղծութիւնը զայն դարձուց առասպելական Մէչթէր Մանօլէն որուն յուզիչ հէքեաթը բոլորն ալ գիտեն։

Ըստ զանազան յոյն աղբիւրներու (զոր կը յիշէ Reissenberger իր ֆրանսերէն բնագրին մէջ, էջ 30), Նէակօէն ընտրած է եւ Թուրքիայէն իր հետ իբր թէ բերած է Նիաէսիէցի Մանօլին։ Երկու վայրեր կան միայն որոնց անունը որոշ չափով կը համապատասխանէ,— Այտընի մերձակայ Նիւսիան, և Կապադովկիոյ Նիւսսան, ծննդավայր Նիւսացի Ս. Գրիգորի, Կեսարիոյ մօտ։

Այս պարագային Մանօլէ պէտք է հայրենակից ըլլայ Թուրք հռչակաւոր ճարտարապետ Սինանի, որ մաս կը կազմէր ենիչէրիներուն բանակին և զաւակն էր Խրիստօ անուն Յոյնի մը, Կեսարիայէն, ուր Սինան ծնած էր 1489ին։ Այս կերպով Մանօլէն Սինանէն տասը կամ քանի տարի առաջ ծնած կ՚ըլլայ։

* * *

Քուրթէա-տէ-Արճէշի եկեղեցիին զարդարանքը տեւական ազդեցութիւն մը ունեցաւ Վալաքիոյ մէջ, անուղղակի կերպով փոխանցուելով այսպէս հայ-վրացական ազդեցութիւնը, ոչ թէ իր կառուցումէն անմիջապէս յետոյ, այլ ԺԷ. դարու կէսերէն սկսեալ, երբ զարդական կամարակապերը (arcade) և փանօները կը վերերեւան և գրեթէ ընդհանուր կանոն կը դառնան։ Նոյն բանը նաեւ ոլորազարդ քիւերու (corniche en torsade) համար։ Դարուն վերջերը կը տեսնենք որ վերստին երեւան կու գան օսմանեան արուեստէն փոխ առնուած մանրամասնութիւններէն մէկ քանին, քանդակուած վարդաձեւերը և զարդարուն լայն շրջանակներով ուղղանկիւն պատուհանները։ Այս զարդարանքներուն ոճը, ճիշդ է որ փոխուած է։ Նոր դարուն ճաշակները կան, բայց զարդական սկզբունքը նոյնը կը մնայ (Մարքուցայի եկեղեցիին պատուհանը)։

Պարանաձեւ միջակայ քիւը (corniche médiane en câble) քանիցս կը վերերեւի, եւ իր երկու ձեւերուն մէջ, որոնց մասին խօսեցանք։ Բազմաթիւ են օրինակները։

(*) Աւելորդ է անգամ մը եւս շեշտել թէ Հայերը դարերու ընթացքին ճարտարապետներ եւ քարակոփներ հայթայթեցին բիւզանդական, յետոյ օսմանեան ամբողջ աշխարհին։

* * *

Մէկ խօսքով հայ-վրացական ազդեցութիւնը զորս Տէալի եկեղեցին և Արճէշի եպիսկոպոսական եկեղեցին փոխանցեցին տեւական կերպով վալախ արուեստին, ամէնէն առաջ պարուրաձեւ կամարաշարերն (arcature en boudin) են, յետոյ պարուրաձեւ քիւը (corniche en cable) և վերջապէս ինչ ինչ սկզբունքներ կառուցման մանրամասնութեանց զարդարանքին մէջ։

ՀԱՅԵՒՎՐԱՑ. ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ԿՕԼԷՃԹԻ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ՎՐԱՅ

Պէտք է մատնանշել, դարձեալ, միեւնոյն ԺԷ. դարուն երկրորդ կէսին մէջ, հայ-վրացական ազդեցութեան սահմանափակ նոր նպաստ մը Կօլէճթի եկեղեցիին և շէնքին։ Հոն կը գտնենք հիւսակներով շրջանակներ (encadrements à entrelacs)՝ կոր հատուածով (à section courbe), փոխանակ կիրարկուած ըլլալու շեղ մակարդակներով (par plans inclinés), ինչպէս կը պահանջէր բիւզանդական աւանդութիւնը։ Մօթիֆները մեզ կը յիշեցնեն Ճէլաթիի և Սամազուի մօթիֆները։

Ծանօթ է մեզ որմնադիր վարպետին, գոնէ քանդակագործին անունը. ան հոգածութիւնը ունեցած է զայն քանդակելու քարին վրայ,— Սթօյքա Մէչթէր։ Այս անունը ոչ հայկական է, ոչ վրացական, ոչ իսկ ուրիշ անուան մը պալքանեան այլափոխութիւնը։ Այդ ուղղութեամբ, հետեւաբար, ոչ մէկ ցուցում ունինք։

Բայց կարելի է ենթադրել որ ազդեցութեան այս նոր խուժումը,— անկախաբար Արճէշէն,— կարելի է կապել դէպի Վալաքիա Հայոց նոր գաղթերուն հետ որոնք տեղի ունեցան ԺԷ. դարու սկիզբը։

Ուրիշ ենթադրութիւն մը,— որ հիմնապէս չի հակասեր առաջինին,— այն է թէ Սթօյքա, մէկն էր այն վարպետներէն, որոնք կառուցմանը կամ զարդարանքին մասնակցեցան Եաշի Թրէյ-Իէրարհ եկեղեցիին, աւարտած 1639ին։ Այս եկեղեցին, որուն մասին պիտի խօսինք աւելի յետոյ, կը պարունակէ հայեւվրացական բազմաթիւ զարդական տարրեր։

Պէտք չէ մոռնալ դարձեալ որ նոյն իշխանը, Վասիլէ Լուփու, որ Եաշի մէջ կառոյց Թրէյ-Իէրարհը, 1646ին ալ, վալախ հողի վրայ, Թրկօվիշթէի մէջ, շինեց Սթէլիա եկեղեցին, որ կը պարունակէ Թրէյ-Իէրարհի տարրերէն մէկ քանին։

ՀԱ՞Յ ԹԷ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆ

Եթէ ծագի այն հարցը թէ հայ եւ վրացական ազդեցութիւններէն ո՞րն է որ տիրապետած է մեր եկեղեցիներուն մէջ, դժուար պիտի ըլլայ անշուշտ վճռական պատասխան մը տալ: Առաջին ակնարկով պիտի թուի թերեւս որ նժարը պիտի հակի վրացական կողմը՝ պարուրաձեւ կամարաշարներուն (arcature en boudin) պատճառով, որոնք իրենց նմանակները ունին աւելի Կովկասի քան Հայաստանի մէջ, ինչպէս նաեւ մեծ վարդաձեւերուն (rosace) եւ առհասարակ զարդարանքին պատճառով: Բայց այս ենթադրութիւնը ընելու մեզ պիտի վարանեցնէ ակներեւաբար հայկական տարրերու խառնուրդը: Այս անստուգութիւնը կը բացատրուի բաւական այն փաստով թէ նոյն ազդեցութիւնները ներգործած չեն ուղղակի, այլ միջնորդութեամբը ուրիշ երկիրներու, ուր տեղի ունեցած է զանազան ծագում ունեցող տարրերու խառնուրդը:

ԱԶԴԵՑՈՒԹԵԱՆ ՃԱՄԲԱՆ

Արդարեւ եթէ բաղդատենք Արճէշի ճակատը Ախլաթի (Վանայ լճին մօտ) թիւրպէներուն հետ, որոնք սելճուքեան կառուցուածքներ են, պիտի նշմարենք որոշ նմանութիւն մը զարդական գօտիներու բաշխման սկզբունքներուն մէջ:

Գլխաւոր տարբերութիւնը բաշխման մէջ՝ Արճէշի զարդարանքին երկու registreներու վերածումն է: Ախլաթի մեծ թիւրպէին կառուցուածքը կը մօտենայ Արճէշի վերին registreին, իսկ Ախլաթի փոքր թիւրպէին ուղղանկիւն փանոները կը համապատասխանեն ստորին registreին:

Նոյնպէս կարելի է աւելի առաջ երթալ եւ նշմարել որ Արճէշի naosին աշտարակը նմանութիւն ունի Ախլաթի մեծ թիւրպէին հետ:

Առանց շատ պնդելու այս զուգակշիռներուն վրայ,- եւ առանց երբեք ըսելու թէ Ախլաթը ազդած է Արճէշի վրայ,- կը պարզուի սակայն որ այն ոճին որով Արճէշը թարգմանած է հայ եւ վրացական նախատիպերը, շատ մօտ է Ախլաթի թիւրպէներուն զարդական ըմբռնման: Անոնք ցոյց կու տան որ կարելի է Քիւրտիստանի եւ Փոքր Ասիոյ մէջ փնտռել այն ճամբան որ Կովկասէն մեզ կը տանի Քուրթէա-տէ-Արճէշ: Ախլաթը, Էրզրումը, սելճուքեան շրջանները ընդհանրապէս, յետոյ Պոլիսը, այդ ճամբուն գլխաւոր հանգրուաններն են: Ճամբուն ընթացքին տեղի ունեցած խառնուրդները կը նուազեցնեն այն հետաքրքրութիւնը թէ հայ կամ վրացական ազդեցութիւններէն ո՞րն է որ գերակշիռ եղած է:

Կը մնայ աւելի խառնուրդի (amalgame) մը փաստը՝ քան թէ յեղաշրջման մը արդիւնքը:

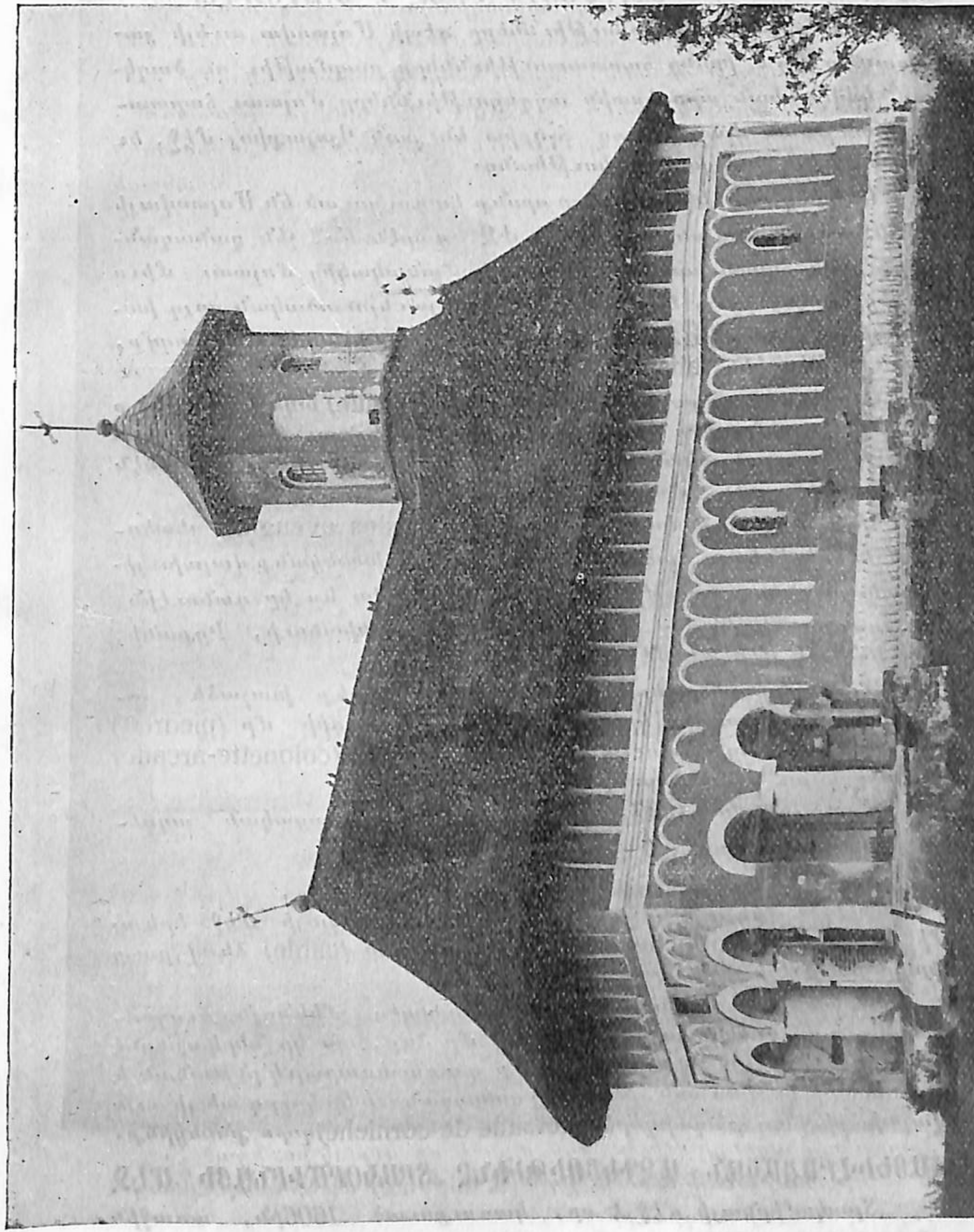

ՀԱՅԵՒՎՐԱՑԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ Ի ՄՈԼՏՈՎԱ

Թէեւ հայ գաղթականութիւնները դէպի Մոլտովա աւելի յաճախադէպ էին եւ իրենց հաստատութիւնները բազմաթիւ ու ծաղկեալ, կովկասեան արուեստին ազդեցութիւնները մոլտաւ ճարտարապետութեան վրայ նուազ ճշգրիտ են քան Վալաքիոյ մէջ, եւ կարօտ աւելի շատ խուզարկութեանց։

Նոյնիսկ հայ եկեղեցիները որոնք կառուցուած են Մոլտովայի մէջ եւ որոնցմէ ոմանք, նոյնիսկ ԺԶ. դարէն են, չեն զանազանուիր, իբրեւ ճարտարապետութիւն, ժամանակակից մոլտաւ միւս եկեղեցիներէն, բայց եթէ միայն իրենց յաւելուածական զոյգ խորաններով, որոնք կը պատուարեն ,նաւին (naos) արեւելեան կողմը, գլխաւոր կողակին (abside) խորանը։

Այն կարծիքը յայտնեցինք թէ կոր (oblique) աղեղները որոնք գմբէթին տրամագիծը կը զեղչեն եւ որոնք մոլտաւ կամարներուն գլխաւոր յատկանշական մասն են, մեզ կու գան Պարսկաստանէն Հայերու միջոցով։

Կիսաբոլոր կոյր կամարակապերը (arcades aveugles) զետեղուած եկեղեցիներու ճակատը՝ որոնց մասին խօսեցանք վալախ յիշատակարաններու առթիւ, երբեմն Մոլտովա եւս կը գտնուէին, ԺԶ. դարու վերջերէն սկսեալ (ինչպէս Արօնիանուի, Իցքանի, Աֆ. Եօն տէ Սէրէթի մէջ)։

Այս աղեղնակերպերը միշտ պարզ են, երբեք խաչաձեւ, առանց կամարակապերը կրկնուելու միակ դրանդիի մը (piedroit) վրայ, եւ առանց անշուշտ կամարակապ-սիւնը (colonette-arcade) ընդհատուելու ախաւեղադէններով (chapiteaux)։

Վալաքիայէն ներմուծուած է աս. հայեւվրացական ազդեցութիւնը անուղղակի է ուրեմն հոս։

* * *

Գրեթէ միենոյն շրջանէն կը սկսի Մոլտովայի մէջ երեւալ միջակայ քիւը (corniche mediane), պարանի (cable) ձեւով, բայց տարբեր Արճէշի մէջ եղած ձեւէն։

Փոխանակ ունենալու կանոնաւորապէս միենոյն ուղղութեամբ դարձուած պարանի (corde) մը ձեւը, ան կը ներկայացնէ բազմաթիւ torons accolléներ որոնք զուգահեռաբար կ՚ընթանան եւ երբեմն ձախ կը դառնան, ինչ որ կը զանազանուի եր կրորդ տիպի սոյն վալախ քիւի ոլորազարդերէն (torsade de corniche) զորս քննեցինք։

ՀԱՅԵՒՎՐԱՑԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՏՐԱԿՕՐՄԻՐՆԱՅԻ ՄԷՋ

Տրակոմիրնայի մէջ է որ, կառուցուած 1606ին, առաջին անգամ կը տեսնենք ոլորեալ պարանի (cables tors) այս սեռը։

Անհաւանական չէ որ երկրորդ տիպի վալախ քիւերը ծագած

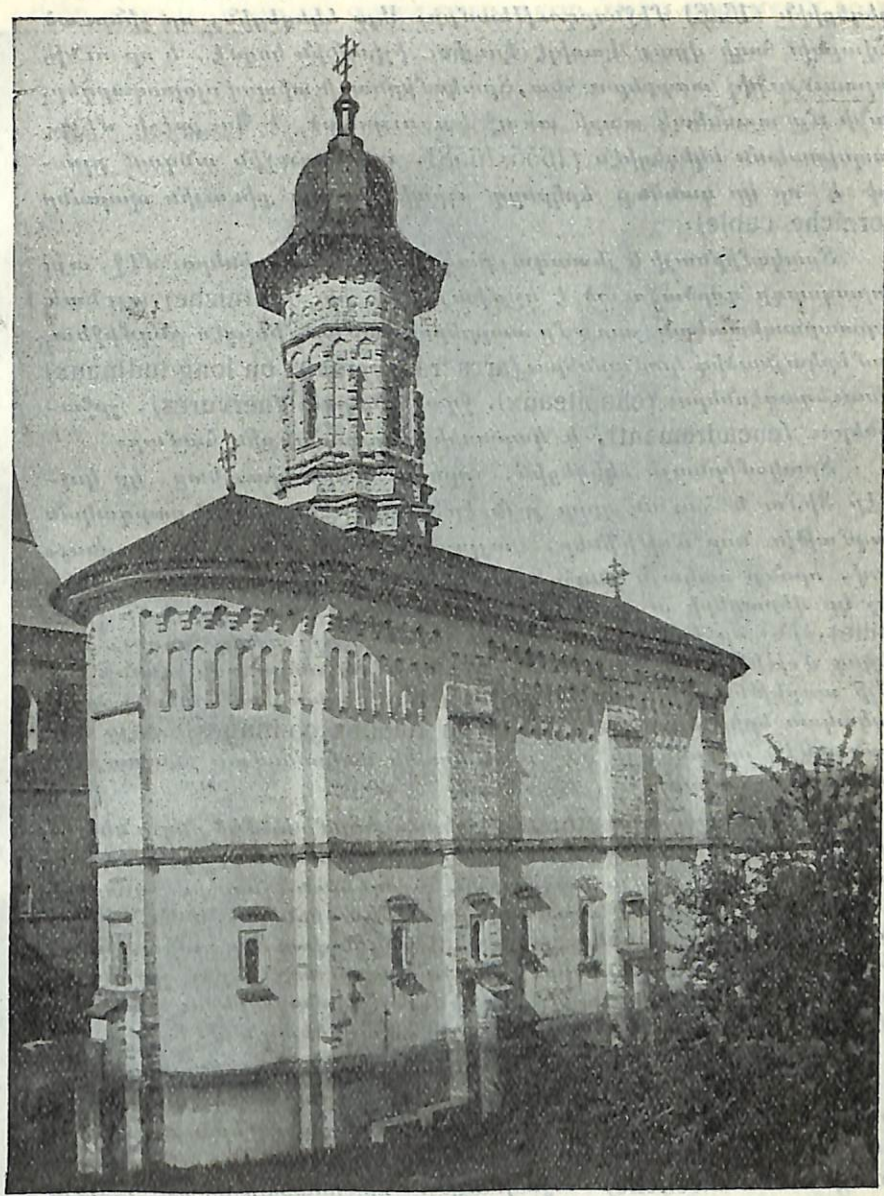

Տ Ր Ա Կ Ո Մ Ի Ր Ն Ա Յ Ի Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ն

ըլլան Տրակոմիրնայի քիւէն՝ փոխանցուելով Թրկովիշթէի Սթէլէա եկեղեցիին (1646) միջնորդութեամբը։ Այս եկեղեցին, որ շինուած է վալախ հողի վրայ Վասիլէ Լուփու իշխանին կողմէ, և որ ունի, մոլտաւ ուրիշ տարրերու հետ, Տրակոմիրնայի տիպով ոլորազարդեր, քանի մը տասնեակ տարի առաջ կառուցուած է Պուքրէշի մետրապոլտական եկեղեցիէն (1655-1658), ուր առաջին անգամ ըլլալով է որ կը գտնենք երկրորդ տիպի վալախ քիւային պարանը (corniche cable)։

Տրակոմիրնայի և յետագայ բազմաթիւ եկեղեցիներու մէջ, այս ոլորազարդը գործածուած է ոչ միայն իբր քիւ (corniche), այլ նաև ճարտարապետական շարք մը տարրերու համար, ինչպէս ընդմիջեալ կամ երկայնաձիգ կամարներու (arcs transversaux ou long tudinaux) ախաւեղագէններու (chapiteaux), ջղաձևերու (nervures), շրջագիծերու (encadrement), և կարասիի զարդարանքին համար։

Տրակոմիրնայի եկեղեցին, որուն ճարտարապետը կը կոչուէր Տիմա և հաւանաբար յոյն էր,— կը ներկայացնէ զարդական բազմաթիւ նոր մոթիֆներ, այլազան ծագումներով և բնոյթով, որոնք սակայն ընդհանուր բնոյթը ունին ծածկելու,—գոնէ ինչ կը վերաբերի աշտարակին,— զարդերու ցանցի մը որմը (muraille), ինչ որ կովկասեան բնոյթ ունի։ Բայց ուրիշ ծագում ունեցող մօթիֆներու խառնուրդը և այն պարագան որ անոնք աւելի առընթերադրուած են (juxtaposition) քան բաժնուած շարունակական երիզներու (repartition en bandes continues) ցոյց կուտան ամէն պարագայի մէջ անուղղակի փոխանցման ճամբայ մը (թերևս ռուսական)։

Այս ոլորազարդին (torsade) ներմուծումը և մեծ ընդունելութիւնը որուն արժանացաւ անմիջապէս, դիւրացուած պէտք է ըլլան միևնոյն սեռի այն բազմաթիւ զարդերուն շնորհիւ զորս կը գտնենք թէ հայ և թէ ռումանական ձեռագիրներու մէջ։ Իրարու շատ մօտ հիւսակները (entrelac) արդէն վաղուց գործածուած էին ոչ միայն ձեռագիրներու զարդանկարուած էջերու շրջանակներուն (cadre de page) մէջ, այլ նաև շիրմաքարերու թեթևապէս բարձրաքանդակ (à faible relief) շրջագիծերուն մէջ։

Տրակոմիրնայի ոլորազարդը ճշտապէս որևէ ընդօրինակութիւնը չէ անոնց զոր կը գտնենք Հայաստանի, Վրաստանի կամ սելճուքեան շրջաններու մէջ, բայց իբրև ոգի շատ մերձաւոր են իրարու, և կը ներկայացնեն նաև սանդղային չափազանցութեան (exagération d'echelle) այն բնոյթը՝ որ յատկանշական է այդ շրջաններուն մէջ։

Բացի ոլորազարդերէն որոնց մասին խօսեցանք Արճէշի առթիւ, կարելի է յիշել իբրև բաղդատութեան կէտ Գեղարդի կամ Ծղիի եկեղեցւոյն աշտարակը։

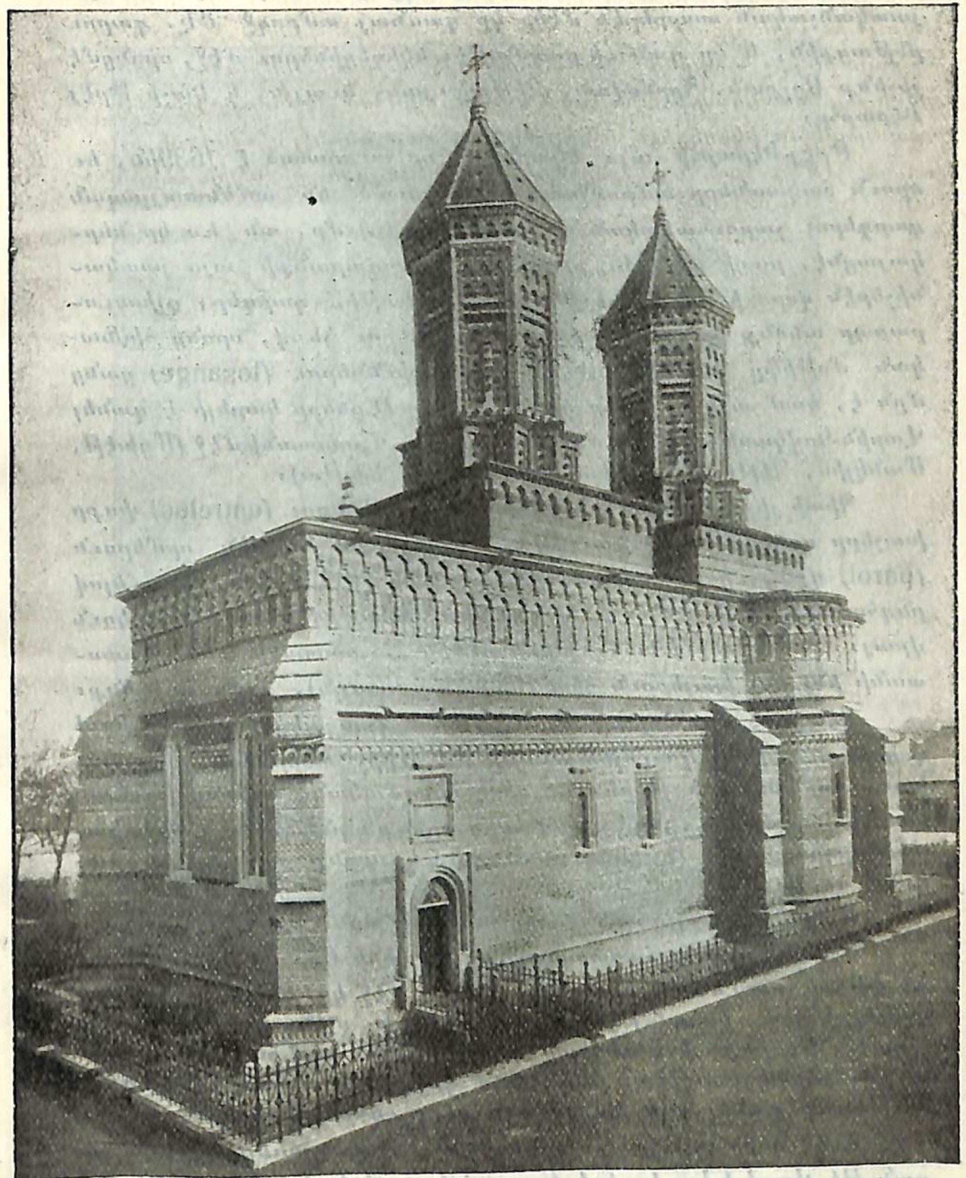

Ե Ա Շ Ի Թ Ր Է Ց Ի Է Ր Ա Ր Հ Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ն

ՀԱՅԵՒՎՐԱՑԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ԹՐԷՅ ԻԷՐԱՐՀԻ ՄԷՋ

*Ինչ որ ալ ըլլայ՝ այս ոլորազարդը (*torsade*) մոլտաւ ոճին յատկանշական տարրերէն մէկը կը դառնայ ամբողջ ժէ. դարու ընթացքին, և կը գտնուի բազմաթիւ եկեղեցիներու մէջ, որոնցմէ յիշենք Սօլքան, Պըրնօվան, Չէթըցույան, եւայլն, և Եաշի Թրէյ Իէրարհը։*

*Թրէյ-Իէրարհի այս եկեղեցին, որ աւարտած է 1639ին, եւ որուն ճակատները ամբողջապէս ծածկուած են ամենատայլազան զարդերու չարունակական ցանցով (*réseau*) մը, ան եւ կը ներկայացնէ, բայց որմերու ընդհանուր զարդարանքի այս յատկանիշերէն զորս ի վեր հանեցինք, — բազմաթիւ զարդեր, գլխաւորաբար անոնք որ զետեղուած են երիզներու ձեւով, որոնց հիմնական մօթիֆը (*motif directif*) չեղանկիւններու (*losange*) ցանց մըն է, կամ այն մօթիֆը որուն համարժէքները կարելի է գտնել Վարին-Կովկասի շրջանին, մանաւորաբար Վրաստանի մէջ (Մցխէթ, Մանկլիս, Պէթանի, Սաֆարա, Բալէն, Ախթա)։*

*Պիտի յիշատակենք անմիջապէս հիւսակներու (*entrelac*) փոքր խաչերը որ կան նախագաւիթին (*exonarthex*) ներքին որմերուն (*paroi*) վրայ, ցանուած ցանցկէնի ձեւով (*treillis*) և կազմելով ընդհանուր տէքօռ մը, և ճակատի տէքօրաթիվ պատերէն մէկուն վրայ։ Անոնք ոճի նմանութիւն ունին Հայաստանի կամ Վրաստանի ինչ ինչ խաչերուն հետ (Մցխէթ, եւայլն), զորս յիշեցինք։*

*Պէտք չէ մոռնալ որ այս հայ կամ վրացական յատկանիշով զարդերուն վրայ կ'աւելնայ շարք մը ուրիշ տարրերու, պարսկական, ռուսական և թերեւս նոյնիսկ իսլամական, առանց խօսելու պսակազարդերուն (*bandeau*) մասին, որոնք կ'ընկերանան միջակայ մեծ ոլորազարդին (*torsade médiane*), և որոնք արեւելեան ծագում ունին։*

Ո՞րը կրնայ ըլլալ թափանցման ճամբան։

Այս եկեղեցիին ճարտարապետը Պոլսեցի Յոյն մըն էր, Ենաքէ Էթիխի անուն։ Իր ծագումը չփման մէջ կը դնէր բովանդակ արեւելքի հետ, իսլամ թէ քրիստոնեայ, և ոչինչ պիտի արգիլէր մտածել թէ ինքն իսկ տեղեակ էր վրացական կամ հայկական զարդային քերականութեան հետ, կամ կրցած էր Պոլսոյ մէջ դիւրութեամբ գտնել այդ երկիրներէն եկող օգնականներ։

Ասկէ զատ պէտք չէ մոռնալ նաեւ ոչ-զանցառելի սա պարագան թէ Վասիլէ-Լուփուի երկրորդ կինը, իշխանուհի Բաթիրին, Չէրքէզ էր, և մոլտաւ պատուիրակութիւն մը գացած էր Կովկաս իշխանական խօսեցեալը փնտռելու, որուն ճամբորդութիւնը ունեցած էր իր յուզիչ անցքերը։

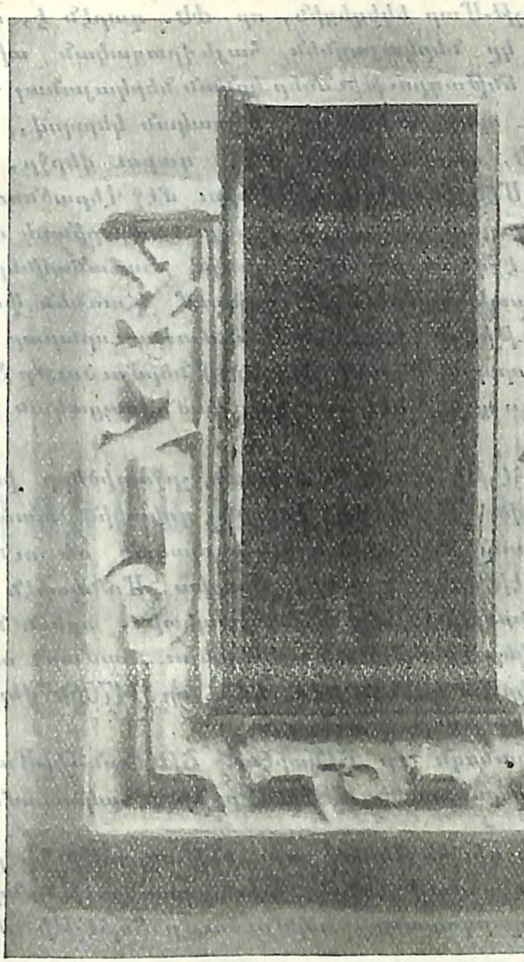

Ց Օ Լ Հ Է Շ Թ Ի   Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ն

ՀԱՅ ԶԱՐԴԱՐԱՆՔԸ ՏՕԼՀԷՇԹԻ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ՎՐԱՅ

Վերջապէս Տօլհէշթ-Մար եկեղեցին, որ ԺԵ. դարէն է, ունի պատուհաններ որոնք կը ներկայացնեն հայեւվրացական տիպիկ զարդարանքը։ Երկու ենթադրութիւններ կրնան ներկայանալ հոս։ Մոլտաւ եկեղեցիներու պատուհանները, մշտական կերպով, գոթական են սկսեալ ԺԵ. դարէն մինչեւ ԺԶ. դարու վերջը, եւ նոյնիսկ աւելի յետոյ։ Մէկ քանի պարագաներու մէջ Վերածնունդի յատկանիշերը կը ներկայացնեն։ Ուրեմն այս տարօրինակ ոճով շրջանակները կարելի է վերագրել յետնագոյն ժամանակներու, երբ մոլտաւ ճարտարապետութեան մէջ ծագում կ՚առնեն փանթէզին եւ ընտրականութիւնը (eclectisme) *եւ մասնաւորաբար այն շրջանին երբ ոլորեալ պարաններու* (cable tors) *ներմուծումը Տրակոմիրնայի մէջ ա՛ն եւս ցոյց կու տայ հայ կամ վրացական ազդեցութիւն մը։*

Միւս կողմէ Տօլհէշթի պատուհաններուն շրջագիծերը խիստ մեծ նմանութիւն ունին Մանկոփի (Խրիմ) դղեակին պատուհաններու շրջանակներուն հետ՝ որոնք եւս հայկական ոճ ունին։

Շթէֆան-չէլ-Մարէի երկրորդ կինը, Մարիա, Մանկոփէն էր, քոյր այս իշխանապետութեան վերջին վեհապետին, որուն նոյնիսկ օգնական ուժ ղրկեր էր Շթէֆան աջակցելու համար անոր Թուրքերու հետ իր վերջին կռիւին մէջ, կռիւ որ 1475*ին վերջացաւ Մանկոփի գրաւմամբ։*

Տօլհէշթի կառուցանողն էր Շէնտրէա, Շթէֆան-չէլ-Մարէի ուրիշ մէկ քեռայրը, սպաննուած 1481*ին Ըրմնիքի ճակատամարտին մէջ։*

Ուրեմն կարելի է դիւրութեամբ այն ենթադրութիւնը ընել թէ Մանկոփի եւ Մոլտովայի միջեւ այս յարաբերութեանց կը պարտինք հայկական զարդարանքի ներմուծումը Տօլհէշթի մէջ։

ՆՈՐ ՕՐԵՐՈՒ ՄԷՋ

Կրնանք աւելցնել, վերջացնելու համար այս քանի մը նկատողութիւնները, թէ մասնանշուած ազդեցութիւնները կը գործեն նաեւ ներկայիս, կամ աւելի ճիշտը վերստին գոյութիւն ունին Ռումանիոյ մէջ, ուր հայեւվրացական ծագմամբ բազմաթիւ զարդարանքները, եւ մասնաւորաբար ոլորազարդերը (torsade) *ընթացիկ կիրարկութեան մէջ են արուեստագէտներու, ճարտարապետներու եւ գծագրիչներու կողմէ, որոնք անցեալ դարերու ծոցին մէջ կը փնտռեն տարրերը ռումէն արուեստի նոր վերածնութեան մը։*

Կ. ՊԱԼՇ

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

Ա. ՄԱՍ

(967–1600)

ԱՆՑՔԵՐ ՈՒ ԱՆՁԵՐ ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

967.— *Այս թուականով արձանագրութիւններ գտած է Գրիգոր Կոյլաւ Չէթաթէ-Ալպայի մէջ (=Աքքերման), որ կը նկատուի Հայոց առաջին հանգրուանը՝ Հայաստանէն Ղրիմի ճամբով դէպի Լեհաստան իրենց գաղթին։ (Gr. Goilav: Bisericile Armene de prin Ţările Române, 1912, București, p. 3)։*

Սոյն թուականը ամենահինն է որ հայ հետք մը կը մատնանշէ ռումէն երկիրներու մէջ։

972.— *Ըստ հունգար քրոնիկագիրներու՝ Թրանսիլվանիոյ մէջ հայ գաղթականութիւն մը կը յիշատակուի Կէզա դուքսին (972-995), ինչպէս և Ս. Ստեփանոսի օրով։ Գաղթականութիւն որ մեծ առանձնաշնորհումներ պիտի ստանար Վլատիմիր Դ. թագաւորին օրով և որուն անունով իր բնակած շրջանը պիտի կոչուէր Հայկական Հողամաս (Terra Armenorum)։*

1060.— *Հաւանաբար այս թուականին է Մոլտովա եկած առաջին հայ հոծ գաղթականութիւնը։ «Յամի տեառն 1060, երբ Անի անցեալ էր ի ձեռս օտարաց, բազմութիւն Անեցւոց և շրջաբնակ ազգայնոց միաբանեալ ելին ի Հայաստանէ, և սկսան ուղեւորել դէպի Լեհաստան և Մոլտովա» (Հ. Մինաս Բժշկեան, «Ճանապարհորդութիւն», էջ 83)։*

1064.— *Երկրորդ գաղթ մը Անիէն։ «Յամի տեառն 1064, իբրև առին պարսիկք և կողոպտեցին զԱնի, մեծ մասն բնակչաց ելեալ անտի հետևեցան զկնի նախընթաց չուելոց դէպի Մոլտովա, և անտի ի Լեհաստան»։ Բժշկեան, էջ 83)։*

1239.— *Անիի գրաւումէն յետոյ Մոնկոլներուն կողմէ, երբ, ինչպէս կ'ըսէ Բժշկեան, «անթիւ բազմութիւն թաթարաց արշաւեցին ի Հայաստան և քանդեցին զբազում տեղիս», և երբ «սակաւ եղին զերծեալքն որք փախեան ի հեռաւոր աշխարհս, և հազիւ ճողոպրեցան», հայ գաղթականութիւն մը կրկին կու գայ Մոլտովա։ Ու այս գաղթականութիւնն է որ հիմ կը բանէ ու հետըզհետէ կը շէննայ։*

1265.— *Ռոմանի հայ եկեղեցին ունի այս թուականին Մաշկեւոր վանքին (Կիլիկիա) մէջ ընդօրինակուած աւետարան մը։ Գրուած է Կիրակոս Սարկաւագի կողմէ, Կոստանդինի կաթողիկոսութեան և Հեթումի թագաւորութեան օրով։ Յայտնի չէ թէ ինչպէս հասած է Ռոման։*

1310.— *Կեռլայի հայկ. թանգարանը կը գտնուի այս թուականին գրուած մագաղաթեայ ձեռագիր Գործք Առաքելոց մը որուն կցուած է Յովհաննու Աւետարանը, և որ ընդօրինակուած է Կիպրոսի մէջ։ Գրիչը անծանօթ է։ Ստացողն է Լամբրոնի Տիրոջ Հեթումի դուստր Ալիծ տիկինը։*

1313.— *Սուչովայի հայ եկեղեցւոյ սեփականութիւնն է այս թուականին Երուսաղէմի մէջ Կարապետ քահ.ի ձեռքով գրուած աւետարան մը։ Սոյն Աւետարանը կազմուած է 1687ին, Թրանսիլվանիոյ Ծուրճով (Ներկայիս Կէօրկէն) քաղաքին մէջ, Կամենիցցի Ստեփանոս դպիրի ձեռքով։*

1345.— *Հայ եպիսկոպոս մը կը յիշուի Թլմաչի մէջ ի Թրանսիլվանիա (Episcopus Armenorum de Tulmachy), ինչ որ Հաժտէու կը վերագրէ հայ գաղթականութեան մը գոյութեան նոյն շրջանին մէջ (Revista Nouă, 15 մարտ 1888)։*

1346.— *Կեռլայի մայր եկեղեցին այս թուականին Սուրխաթի (Ղրիմ) մէջ Կիրակոսի ձեռամբ ընդօրինակուած աւետարան մը կայ։*

1350.— *Կը կառուցուի Պօթօշանի հայ եկեղեցին, ամենահինը Ռումանիոյ հայ եկեղեցիներուն մէջ։ (Nicolas Soutzo, Notions statistiques sur la Moldavie, Iassy, 1849, p. p. 52-53)։*

1351.— *Եաշի հայ եկեղեցին այս թուականին Կարապետ քահ.ի կողմէ Կաֆայի մէջ ընդօրինակուած Աւետարան մը կայ որ ճիշտ 100 տարի յետոյ, 1451ին, նուիրուած է Եաշի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն, Յակոբշայի և Առիւծի կողմէ։*

1352.— *Մոլտավ իշխանութեան հիմնադիր Տրակօշ-Վօտայի օրով կը յիշուի հայ գաղութ մը՝ լաւ քաղաքացի դարձած, պահելով հանդերձ իր կրօնն ու լեզուն (Hașdeu, Istoria Toleranţei Religioase, 1868, էջ 62-64)։*

1354.— *Պօթօշանի հայ եկեղեցին կը գտնուի այս թուականին Գրիգոր դպիր Սուքիասեանի կողմէ Կաֆայի մէջ գրուած Աւետարան մը։*

1365. — Կը կազմուի Լեհաստանի հայ թեմը, երբ Մեսրոպ Կաթողիկոս (1359-1372) Գրիգոր Եպիսկոպոսը առաջնորդ կը կարգէ անոր, Լեհաստանի Մեծն Քազիմիր թագաւորին հաւանութեամբ, թեմ որուն հոգեւոր իրաւասութեան տակ մտան ոչ միայն Լեհաստանն ու Փոտոլիան, այլ նաև Մոլտովայի և Պուքովինայի հայ եկեղեցիները։

1375 ՅՈՒՆՎ. 15. — Կոստանդին Դ. կաթողիկոս Լեհաստանի Հայոց Առաջնորդ կը կարգէ Յովհաննէս եպսկ.ը՝ որուն իրաւասութիւնը կը տարածուէր Մոլտովայի վրայ ալ։

1384 ԱՊՐԻԼ 2. — Թէոդորոս կաթողիկոս (1382-1392) Յովհ. Եպ.ը կը վերահաստատէ իբր Լէմպէրկի առաջնորդ՝ անոր իշխանութիւնը տարածելով, ինչպէս կը յիշատակէ այդ առթիւ իր տուած կոնդակին մէջ, «ի Լօվ (=Լէմպէրկ) և յամենայն վիճակն իւր, ի Լուցկայն, ի Մանքրմանն (Աքքէրման=Չէթաթէ Ալպը) և ի բնակիչքն իւր»։ (Ն. Ղևոնդ Ալիշան, Կամենից, էջ 217)։

1384. — Մոլտովայի Փէթրէ Մուշաթ (1378-1393) իշխանը Լէմպէրկի հայ արքեպիսկոպոսին հոգեւոր իրաւասութեանը կ'ենթարկէ Մոլտովայի Հայերը՝ որովհետև դեռ բաւարար թիւ մը չէին կազմեր սեփական եպիսկոպոսութիւն մը ունենալու համար, այս կերպով նուիրագործելով Հայոց կաթողիկոսին կարգադրութիւնը Լէմպէրկի թեմին ենթարկելու Մոլտովայի Հայերը։ (Gr. Goilav: Bisericile Armene de prin Tările Române, 1912, Bucureşti, p. 5)։

1384. — Չէթաթէ-Ալպայի մէջ կը յիշուի հայ եկեղեցի մը։ Շինութեան թուականը պէտք է աւելի հին ըլլայ.

1388 ՕԳՈՍՏ. 18. — Թէոդորոս Կաթողիկոս նոր կոնդակով մը կը պարսաւէ Լեհահայոց առաջին եպիսկոպոսը Գրիգոր իբրև ամբարտաւան և ըմբոստ և կը հրաւիրէ հպատակիլ Կոստանդին կաթողիկոսի կողմէ իբր Առաջնորդ նշանակուած և իրեն՝ Թէոդորոսի կողմէ վերահաստատուած Յովհաննէս եպիսկոպոսին, որուն թեմերուն մէջ կը յիշէ «Լով (= Լէմպէրկ), Սիրաթ (= Սէրէթ), Չիչով (=Սուչավա), Կամենից, Լուցկա, Ակլատէմուր, Մանքրման (=Աքքէրման=Չէթաթէ-Ալպը), Վլախաց երկիր (=Ռումանիա), Պոլին և Ընկիսալայ»։

1395. — Կը շինուի Եաշի Ս. Աստուածածին եկեղեցին։ Եկեղեցւոյ վրայ զետեղուած է հետեւեալ հին արձանագրութիւնը.

«Ողորմութեամբ Աստուծոյ տաճար Ս. Աստուածածնայ ձանիւք Տէր Յակոբին, Մահտեսի Մարգարին և Գրիգորի. 1395»։ Իսկ 1803ի նորոգութեան առթիւ զետեղուած է հետեւեալ յիշատակարանը. «1395։ Շնորհօք և ողորմութեամբն Աստուծոյ հիմնարկեցաւ Եաշու Ս. Ածածնայ եկեղեցին ձեռամբ եկեղեցպան Խաչգոին և Սիսեանցի Տէր Յակոբին, Ջուղայեցի Մհսի Մարգարին և Մհսի Գրիգորին։ Թ. Հայոց ՊՃԽԴ։ Եւ այժմ վերանորոգեցաւ ի ձեռն իշխանաց և համայն ժողովրդոց աշխատանօք և ծախիւք։ Ի թուականին փրկչին 1803ին»։

1398. — Կամենիցի աւագերէց Ստ. Ստեփանեանի ժամանակագրութիւնը կը յիշատակէ «Տէր Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Լէօպոլսի Հայոց. սա ոչ միայն Լեհցւոց այլև Պուղտանաց (=Մոլտովա) երկրի Հայոց առաջնորդ էր». (Կամենից, էջ 130)։

1401. — Սէրէթ որ երբեմն հայ եկեղեցի ունէր և կը կազմէր Մոլտովայի 7 հայաշատ քաղաքներէն մէկը, այս թուականին կը յիշուի իբր եպիսկոպոսանիստ քաղաք։

1407 ՀՈԿՏ. 8. — Մոլտովայի Ալեքսանդր Չէլ Պուն իշխանը (1400-1432) հրովարտակով մը ինչ ինչ արտօնութիւններ կու տայ Հայերու, մասնաւորաբար զերծ կացուցանելով զանոնք անարդար մաքսերէ։

1410 ՅՈՒՆԻՍ 26. — Յակոբ Գ. Կաթողիկոսը (1404-1411) Լէմպէրկի առաջնորդ կը կարգէ Յովհ. եպիսկոպոսը անոր իրաւասութիւնը տարածելով «յականաւոր թագաւորանիստ քրիստոնէական մայրաքաղաքն ի Լօվն (Լէմպէրկ) և յամենայն վիճակն իւր բոլորովին, Սէրաթն (Սէրէթ), ի Չէչօվն (Սուչավա), և Կամենից, ի Լուցկայն, ի յԱկլատէմուր, ի Մանղրման (Աքքէրման), ի Վլախաց երկիրն, և ի Պըտլինն, ի յԸնկեսալայն և յայլ ամենայն թեմն իւր առհասարակ»։ (Կամենից, էջ 221)։

1415. — Սուչավայի Զամքա վանքին մէջ կը յիշուի Աւետիք անուն հայ եպիսկոպոս մը։ (B. P. Hăjdeu: Istoria Toleranţei religioase, Bucureşti, 1868, p. p. 67-68)։

1418. — Ալէքսանդր Չէլ-Պուն վօյվօտին օրով 3000ի չափ հայ ընտանիքներ բնակութիւն կը հաստատեն Մոլտովայի 7 քաղաքներուն մէջ (Սուչավա, Աքքէրման, Կալաց, Վասլուի, Եաշ, Պոթոշան և Հօթին)։ (Տան, Արեւելեան Հայք ի Պուքովինա, էջ 10)։

1418. — Մունթենիոյ Միհայիլ իշխանին (1418-1420) օրով կը յիշուի Յակոբ անուն հայ մը, որ իշխանին կողմէ պատուիրակի դեր կատարած է Հըլչիուի Մօքանները Սաշերուն դէմ պաշտպանելու փորձին մէջ. (Engelt, Geschichte der Walachay, էջ 164)։

1421. — Ֆրանսական դեսպան Guillebert de Lannoyի յիշատակներուն մէջ (1863, հատոր Գ., էջ 438) կը յիշուի Չէթաթէ-Ալպայի (Աքքէրման) հայ եկեղեցին։

1428. — Սուչավայի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ հարաւային կողմը հետեւեալ տապանագիրը կայ.

Սա է տապան Խուէյլէյին
Որ է որդի Սողոմոնին
Հանգեաւ հազար ՆԻԸին
Ապրիլ ամսոյ ԺԴին

Այս տապանաքարը հաւանաբար բերուած է ուրիշ եկեղեցիէ մը՝ որովհետեւ աւելի հին է քան Ս. Խաչ՝ եկեղեցւոյ շինութիւնը։

1445. — Ստ. Ստեփանեան քահանայի խմբագրած Կամենիցի ժամանակագրութիւնը Լէմպէրկի առաջնորդ կը յիշէ Աւետիք եպիսկոպոսը որ երբեմն նստած է նաեւ Սուչովա։

«Տէր Աւետիք երրորդ եպիսկոպոսն մեր Լէօպոլսի, զոր Կաթողիկոսն (Գրիգոր) հաստատեալ և զՍեչովա թեմն նմա ստորագրեալ»։ Աւետիք կը կոչուի թէ Լ մպէրկի և թէ Մոլտովայի առաջնորդ, տիտղոս զոր իր անմիջական երկու նախորդներն ալ կը կրէին, ինչպէս կ՚ըսէ ժամանակագրութիւնը. «Ստոյգ յայտ է թէ Արքեպիսկոպոսարանին մեր Լէօպոլսի՝ իրաւաբար մակագրին եպիսկոպոսունք Պուղտանաց (Մոլտովա) Հայոց. և ոչ միայն այս Աւետիքն, այլև նախորդքն նորա՝ Յովհաննէս և Գրիգոր՝ այսպէս անուանէին զինքեանս։» (Կամենից, էջ 134)։

1445. — Ֆրանսացի ճամբորդներ Մոլտովայի Ալէքսանդրու-չէլ-Բըներ իշխանին (1448-1455) օրով և անկէ ալ առաջ հայ վաճառականներ կը յիշատակեն որոնք Յոյներուն և Գերմաններուն կողքին առեւտուր կ՚ընէին Մոլտովացիներուն հետ Տնիէսթէրի Բիլիա նաւահանգիստին մէջ (Wavrin, էջ 95)։

1446. — Լէօպոլսի և Սուչովայի առաջնորդ Աւետիք Արք. սոյն թուականին իր գրած մէկ կոնդակին մէջ ինքզինք կ՚անուանէ «Տէր Աւետիք Արքեպիսկոպոս ամենայն Ռուզաց (Լեհաստան) և Օլախաց (Մոլտովա) աշխարհի»։

1448. — Ալեքսանդր Բ. Վօյվօտին օրով (1448-1449) Սուչովայի մէջ կը յիշուի Սարգիս անուն հայ քաղաքապետ մը (Սօյթուզ)։

1457. — Մոլտովայի իշխանութեան աթոռը կը բարձրանայ Շթէֆան-չէլ-Մարէ, որ իր մայրաքաղաքը ծաղկեցնելու համար մասնաւոր հրովարտակ մը կ՚ուղղէ Հայերուն հրաւիրելով զանոնք գալ և շէնցնել Մոլտովան, և խոստանալով անոնց իր հովանաւորութիւնը և առեւտրական շատ մը արտօնութիւններ։

1457. — Արիստակէս Կաթողիկոսը Խաչատուր վարդապետը եպիսկոպոս ձեռնադրելով կը ղրկէ Լէմպէրկ՝ անոր տալով նաեւ Սուչովան, Սէրէթը, Աքքէրմանը, Պօթօշանը, ինչպէս կ՚ըսէ այդ աւթիւ տուած իր կոնդակին մէջ՝ «միաբանութեամբ վարդապետացս և եպիսկոպոսացս՝ ձեռնադրեցաք և օրհնեցաք զդա եպիսկոպոս մայրաքաղաքդ Իլօվի աթոռոյն և իւր ամենայն բոլոր վիճակին որ են այսորիկ. Աստուածաշէն մայրաքաղաքդ Իլովն, ու Սէչովն, աստուածադոյդ և գեղեցկայարմար քաղաքդ Կամենէցն և յայլ շրջակայսն» և անոր իրաւասութեան տակ եղած քաղաքներուն մէջ յիշելով Լվօվ, Սէչով, Կամենից, ինչպէս նաեւ «Սիրաթ, Պօթիշան, Մանքերման, Պէլգան». (Կամենից, էջ 225)։

1460. Սուչովայի հայ եկեղեցւոյ սեփականութիւնն է այս թուականին Չէթաթէ-Ալպայի մէջ Նիկողոս Եպ.ի ձեռքով Եաշի հայ եկեղեցւոյ համար գրուած Աւետարան մը, որուն յիշատակարանը կ՚ըսէ.

Զգիրքս ետու Ածածնին
Գիւղաքաղաքս որ Սա կոչին
Նիկողայոս գրիչ սորին
Իսկ աւարտումն եղև ամին
Առ ի կողմանս հիւսիսային
Յերկիր Ստեփան Վօյվօտային
Եւ յԱխքերման քաղաք նորին
Ինըհարիւրինը թվին
Եւ ի յամսեանն յունվարին
Յերկուսն եղև աւարտ սորին

1462. — Սուչովացի Բօքչա անուն հայ մը կը յիշուի իբրեւ ձկնեղէնի վաճառական՝ որ ապրանք կը հայթայթէր Մոլտովայի

Շթէֆան-չէլ-Մարէ իշխանին (1457-1504)։ (Studii şi Documente, XXIII, էջ 295)։

1475.— Մոլտովայի Շթէֆան-չէլ-Մարէ Վօյվոտին օրով 3000ը անցած է հայ ընտանիքներուն թիւը (Տան, էջ 10)։

1476.— Կը յիշուին կարգ մը Սուչովայի Հայեր, Թօմաք, Ուլուպէյու, Սապտպէյու թաթարական անուններով, որոնք Սուչովայէն Լէմպէրկ կը փոխադրուին՝ Լէմպէրկի հայ քաղաքացիի իրաւունք ստանալով։ (Studii şi Documente XIII, էջ 297,311)։

1480.— Կը շինուի հայ եկեղեցի մը Հօթինի մէջ՝ որ մէկն էր Մոլտովայի 7 հայաշատ քաղաքներէն։ Այս եկեղեցին ալ 1551ին պիտի քանդուէր Շթէֆանիցա Վօտայի ձեռքով և պիտի վերաշինուէր կրկին։

1500.— Կը յիշուի հայ եպիսկոպոս մը Մոլտովայի մէջ, որ հաւանաբար ուրիշ աղբիւրներու կողմէ յիշատակուած Սիմէոն եպիսկոպոսն է, Մոլտովայի առաջին առաջնորդը։ (Kr. Sadok Baracz: Zycia Ormian in Polsce, Lwow)։

1500.— Կը յիշուի Աւետիք անուն հայ վաճառական մը որ առեւտուրով կը զբաղէր Սիպիուի մէջ Մունթէնիոյ Ռատու-չէլ-Մարէ իշխանին (1496-1608) օրով։ (Hurmuzachi, XV, էջ 153-155)։

1504.— Մոլտովայի իշխանութեան աթոռը կը բարձրանայ Պօկտան Գ. (1504-1517) որուն օրով ևս Հայերը ազատութիւն և արտօնութիւններ կը վայելեն։

1506.— Վիեննայի Մխիթարեանց մօտ գտնուող Ճաշոց մը Սուչովայի առաջնորդ կը յիշէ Սիմէոն եպիսկոպոսը՝ որ հաւանաբար առաջին առաջնորդն է։ Յիշատակարանը կ'ըսէ. «Կատարեցաւ սա որ կոչի տարեգիրք, ձեռամբ յոգնամեղ եպիսկոպոսի Սիմէոնի, և Յովհաննէս երէցի, ի քաղաքս որ կոչի Սիչով, ընդհովանեաւ Ս.Աստուածածնին, առ ոտն կենսաբեր Ս. Խաչին, ի հայրապետութեան աթոռն Տէր Սարգսի, եպիսկոպոսութեան այսմ նահանգի փցուն գրչիս, և պարոնութեան Պօհտան պարոնին, տարիեւկէս թագաւորութեան նորա. ի թվականութեան Հայոց ՋԾԵի մարտ ամսոյ ԺԲ օրն (1506)։ Յայսմ ամի Տէր Յովհաննէս Արք. Արսլանպէկէն և Սարգիս Եպ. և Դաւիթ աբեղան նվիրակ էին եկեալ ի Ս. Էջմիածնէն»։

1512.— Կը կառուցուի Սուչովայի Հաճկատար վանքը, Աստուածատուր Տօնաւագեանի կողմէ, Պօկտան Կոյր Վօտային օրով։

1515.— Նէակօէ Վօյվօտը կը կանգնէ Արճէշի հռչակաւոր վանքը, որուն վրայ ակներև է հայկ. ոճի ազդեցութիւնը, եթէ ճիշտ եղած չըլլայ իսկ հայ վարպետներու մասնակցութիւնը անոր կառուցման։

1521.— Կը շինուի Սուչովայի Ս. Խաչ եկեղեցին Խաչիկ Հանգոյեանի (Criste Hanko) կողմէ Շթէֆանիցա Վօտայի օրով։

1522.— Սուչովայի Ս. Խաչ եկեղեցիին մէջ գտնուող տապանագիր մը կ'ըսէ.

Աս է տապան հանգստեան
Սարկաւագ Աւատուրին
Որ է որդի Գայիլչային
ՋՀԱ. (=1522) թուականին։

1527.— Մոլտովայի իշխանութեան գահը կը բարձրանայ Փէթրու-Ռառէշ (1527-1538 և1541-1546) որուն օրով Հայերը կը շարունակեն վայելել նախորդ իշխաններու տուած արտօնութիւնները։

1530.— Փրօֆ. Ն. Եօրկա կ'ըսէ թէ համաձայն հին արձանագրութեանց այս թուականին լաւ կազմակերպուած գաղութ մը կայ Պօթօշանի մէջ, որովհետև տօնավաճառի քաղաք մըն էր Պօթօշան, և Մոլտովայի մէջ տօնավաճառի վայր մը առանց Հայու կարելի չէր ըմբռնել այն ատեն։ (Inscripţii Botoşenene, 1905, Bucureşti, յառաջաբանին մէջ)։

1541.— Փէթրու-Ռառէշ Վօյվօտին օրով կը յիշուի Վարդիկ անուն հայ մը, իբր թարգման իշխանին (Harmuzaki, XI, էջ 29)։

1551.— Մոլտովայի Շթէֆան-Ռառէշ Վօտան (1551-1552)՝ Հայերը յունադաւան դարձնելու համար՝ հալածանք կը սկսի հայ եկեղեցիին դէմ, կը կողոպտէ և կ'աւերէ Սուչովայի, Հօթինի, Սիրէթի,Եաշի, Վասլուի, Պօթօշանի և Ռոմանի հայ եկեղեցիները՝ թնդանօթ իսկ գործածելով, կը խոշտանգէ հայ հոգեւորականները, բռնի մկրտութիւն կը կատարէ, եւայլն, ինչպէս կը պատմէ ականատես Մինաս Թոխաթեցի իր այդ առթիւ յօրինած ոտանաւոր ողբին մէջ և ինչպէս կը յիշատակեն ուրիշ պատմիչներ ալ։

1551.— Մինաս դպիր Թոխաթեցի այս թուականին գրի կ'առնէ իր «Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրի Հայերուն» ընդարձակ տաղը՝ նկարագրելով Շթէֆան-Ռառէշ իշխանին սարքած հալածանքները, որոնց ականատես եղեր էր նոյն տարին՝ գտնուելով Սուչովա։

1551.— Մինաս Թոխաթեցի իր «Ողբ»ին սաթիւ հայ եկե-ղեցիներ կը յիշէ Ռումանիոյ հետեւեալ քաղաքներուն մէջ. Սու-չովա, Ռոման, Եաշ, Պոթօշան, Հոթին, Սիրէթ, Վասլիու:

1551.— Կը յիշուի, իբրեւ Սուչովայի առաջնորդ, Յովհաննէս Սիչովցի եպիսկոպոսը (Կամենից, էջ Ը), որ հաւանաբար այն ե-պիսկոպոսն է որ չարչարանքի ենթարկուեցաւ Շթէֆան-Ռարէշ իշխանին կողմէ:

1551.— Կը կառուցուի Սուչովայի Զամքա վանքը՝ Շթէ-ֆանիցա Վոտայի օրով, ճիշտ հալածանքներու տարին: Շինողն է Յակոբչա Վարդան: Այս վանքը աթոռանիստ եկեղեցին էր Մոլ-տովայի հայ թեմին: Հաւանաբար վանքին երկրորդ շինութիւնն է աս: Dr. Iohan Polek (Der Armenische Kloster Zamka, էջ 12) կը կարծէ թէ Զամքայի զանազան մասերը շինուած են զանազան ատեններ, որովհետեւ տարբեր է այդ զանազան մասերուն ոճը: Ըստ անոր, վանքը շինուած պէտք է ըլլայ Մեծն Ստեփանի օրով (1457-1504), եկեղեցին Յովհաննէս Հայի օրով (1572-1574), իսկ շրջակայ ամրութիւնները Լեհաստանի Իօհան Սօբիեքի թագաւո-րին ատեն (1674-1696):

1555.— Սուչովայի հայ եկեղեցւոյ սեփականութիւնն է այս թուականին Ներսէս Արճրչենցւոյ կողմէ Լէմպէրկի մէջ գրուած Մաշտոց մը:

1555.— Վրթանէս Ունկեցի տաղասացը Սուչովայէն Լէմ-պէրկի արքեպիսկոպոս Գրիգորի ուղղած մէկ տաղին մէջ կ'ըսէ.

Նստեալ ես դու ի Լով քաղաքի
Ես անարժանս ի Սեչովի
Այս թուղթս որ Սեչով գրուի
Տի երթայ ի Լովըն հասնի:

1561.— Մոլտովայի Հայերը կը բռնեն Տեսփոթ-Վոտայի կողմը, երբ ան, աջակցութեամբ Ֆէրտինանտ կայսեր որ իր շահերուն հա-ւատարիմ իշխան մը կ'ուզէր տեսնել Մոլտովայի գահուն վրայ— կը դաւադրէ Ալէքսանդր Լափուշնէանու իշխանին դէմ (1551-1561) ապահովելով նաեւ Սուլթանին համամտութիւնը,— որուն խոս-տացած էր 20,000 դուկատ,— և կը յաջողի նստիլ Մոլտովայի գահուն վրայ (1561-1673):

1563.— Մոլտովայի Թոմշա Վոտան (1563-1564) կը հալա-ծէ Հայերը իբր համակիր տարր Տէսփոթ Վոտայի, որ չկրնալով

գրաւել երկրին համակրութիւնը, այլ ընդհակառակը ատելութիւն ներմանելով իր դրած տուրքերով, կատարած բռնագրաւումով և մանաւանդ բողոքական քարոզութեամբ, տապալած էր և գլխատ-ուած պոյէրներէն: (Bogdan Haşdeu, Magnum Etimologicum):

1564.— Մոլտովայի Ալէքսանդր Լափուշնէանու իշխանին երկրորդ տիրապետութեան օրով ալ (1564-1568) Սուչովայի Հա-յերը կը շարունակեն հալածանքի ենթարկուիլ Տէսփոթ Վոտայի հանդէպ իրենց ունեցած համակրութեան ի պատիժ:

1568.— Մոլտովայի Պօկտան Դ. իշխանը (1568-1567) ցրուե-լու համար իր շուրջ ստեղծուած այն մեղադրանքը թէ միտում ունի կաթոլիկութեան յարելու, հետեւելով Շթէֆան-Ռարէշի օրի-նակին, հալածանքի կը սկսի Հայոց դէմ, դաւանափոխ ընելու համար զանոնք, նոյնիսկ խլելով անոնցմէ շատերուն կեանքը: (Քսենոփոլ, Istoria Românilor):

1572.— Մոլտովայի գահը կը նստի Յովհաննէս Անգութ (Իոն-չէլ-Քումփլիթ), կոչուած նաեւ Յովհաննէս Հայ (Իոն-Արմէա-նուլ) իր հայ ծագումին համար: Կ'իշխէ մինչեւ 1574:

1577.— Սուչովայի Ս. Խաչ եկեղեցին գտնուող տապանա-քար մը կը յիշէ «Գրիգոր քահանայ մեռած ՌԻԶ (=1577)ին»:

1577.— Մոլտովայի գահը կը բարձրանայ Կարապետ, Իոան Փոթքօվա կամ Իոան Քրէցուլ անուամբ: Մօր կողմէ եղբայրն էր Իոն-չէլ-Քումփլիթի: (Xenopol, Istoria Românilor, IV, էջ, 124):

1578.— Հ. Ղեւոնդ Ալիշան իբր Մոլտովայի առաջնորդ կը յիշատակէ ուրիշ Յովհաննէս եպիսկոպոս մը, Պուղտանցի մական-ուանեալ, որ պաշտօնավարած պիտի ըլլայ մինչեւ 1607:

1580.— Կը յիշուի Իւրաչքօ Վարդիկօվիչ իբր թարգման իշ-խանին: (Hurmuzaki, XI, էջ 30):

1582.— Մոլտովայի Իոն Սասու Վօյվոտին (1579-1582) օրով որ զաւակն էր Փէթրու-Ռարէշին Սուչովայի մէջ կը յիշուի Յով-հաննէս Յունանեան անուն եպիսկոպոս մը որ գրաւեց Լէմպէրկի Պարգումաս Պօկտանօվիչ (=Պարսամ Տրապիզոնցի) եպիսկոպոսին աթոռը, երբ այս վերջինը հարկադրեցին հրաժարիլ, որովհետեւ կրցեր էր համոզել Կալիցիոյ Հայերը կաթոլիկութիւնը ընդունիլ: Հաւանաբար միեւնոյն անձն են Յովհաննէս Պուղտանցին և Յով-հաննէս Յունանեանը:

1591.— Ալէքսանդրու, ծագումով հայ, և եղբայր Իոան Փոթքօվայի, կը նստի Մոլտովայի գահը։ (Xenopol, Istoria Românilor, IV, էջ 124)։

1591.— Քոնսթանթին, ծագումով հայ, և եղբայր Ալէքսանտրուի, Մոլտովայի իշխան կ'ըլլայ։

1592.— Փէթրու ծագումով հայ, որդի Ալէքսանտրուի և թոռ Իօն-չէլ-Քումփլիթի կ'անուանուի Մոլտովայի իշխան (Xenopol, Istoria Românilor IV, էջ 126)։

1595.— Մոլտովայի գահը կը բարձրանայ Երեմիա Մօվիլա իշխանը, որուն կինը՝ ըստ V. A. Urechiei՝ հայուհի մըն էր Չիմորթան ընտանիքէն։

ԱԼԻՔՍԱՆՏՐՈՒ-ՉԷԼ-ՊՈՒՆ
ՄՈԼՏՈՎԱՅԻ ԻՇԽԱՆ
(1402 — 1432)
որ հիւրընկալեց Հայերը

1598.— Միևնոյն Յովհաննէս Եպիսկոպոսին կ'ակնարկէ Ստեփանեան քահ.ի ժամանակագրութիւնը (Կամենից, էջ 136) երբ կը յիշատակէ թէ «Յովհաննէս Բ., Սեչովու և Պուղտանի եպիսկոպոս՝ ի պարապել աթոռոյն Լէօպոլսի՝ նստի ընդ սուղ ժամանակ արքեպիսկոպոս նորին, որպէս ցուցանեն հոգևոր տեռնագիրքն Կամէնիցու՝ յայսմ ամի»։

1600.— Միհայ Վիթէազուլի օրով կը յիշուի Փէթրու Կրիկորովիչ Արմէանուլ, ուրիշ անուամբ Արմէն Փէթէր, իբր դիւանագիտական գործակալ իշխանին (Hurmuzaki, հատոր ԺԲ.)։

1606.— Շինութեան հաւանական թուական Սուչովայի Ս. Սիմոն եկեղեցիին, որ կը կոչուի նաև Կարմիր Աշտարակ (Turnul Roş)։ Եկեղեցին շինողն է Շիմա (Սիմէոն) Երեմիա Մովիլա իշխանին օրով՝ որուն կինը Հայուհի մըն էր Զօմորթան ընտանիքէն։

ԻՆՉՊԷՍ ՀԻՄՆՈՒԵՑԱՒ ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԹԵՄԸ

ՃԱՆԱՉՈՒՄ ՀԱՅ ԴԱՒԱՆԱՆՔԻ

Դաւանութեանց Օրէնքը, որ խմբագրուած էր 1923ի սկիզբը, ամբողջ հինգ տարի մնաց օրինագծի վիճակին մէջ, որովհետեւ իրարու յաջորդող զանազան նախարարութիւններ մինչ պէտք տեսան վերաքննութեան ենթարկել զայն։ Վերջապէս ան խորհրդարան եկաւ 1928 մարտին։ Բայց մեծ եղաւ հայ գաղութին զարմանքը երբ իմացուեցաւ որ մոռցուած է հայ եկեղեցիին յիշատակութիւնը պատմական դաւանանքներու կարգին։

Շնորհիւ Ռումանահայ Թեմական Գործ. Մարմնի ջանքերուն՝ կարելի եղաւ սակայն իբր պատմական դաւանանք ճանչցնել նաեւ Ռումանիոյ հայ եկեղեցին, 1928 ապրիլ 22ի Դաւանութեանց օրէնքին մէջ 21-րդ յօդուածով յիշատակուած պատմական եկեղեցիներու կարգին ներմուծուելով նաեւ հայ-լուսաւորչական եկեղեցին։

Արդարեւ Դաւանութեանց օրէնքի 21-րդ յօդուածը կ'ըսէ.—

Օրթոտօքս եկեղեցւոյ կողքին, որուն կազմակերպութիւնը ճշդուած է մասնաւոր օրէնքով, ռումէն պետութեան մէջ կան նաեւ հետեւեալ պատմական դաւանանքները.

ա. Ռումէն յոյն-կաթոլիկ դաւանանք
բ. Կաթոլիկ դաւանանք (լատին, յոյն-ռումէն և հայ ծէս)
գ. Կալվինական դաւանանք
դ. Լատինական դաւանանք
ե. Ունիթար դաւանանք
զ. Հայ-Լուսաւորչական դաւանանք
է. Մովսիսական դաւանանք (իր զանազան ծէսերով)
ը. Մահմետական դաւանանք։

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԹԵՄԻՆ ՃԱՆԱՉՈՒՄԸ

Չէր բաւեր սակայն հայ եկեղեցին ներմուծել պետութեան կողմէ ճանչցուած դաւանանքներու շարքը։ Պէտք էր որ ըստ օրինի ճանչցուած դաւանանքը, ճանչցուէր նաեւ իբր թեմ։ Ու այդ

ճանաչումը պէտք էր ըլլար խորհրդարանով, ինչպէս կը տրամադրէր Դաւանութեանց օրէնքը իր 7-րդ և 28-րդ յօդուածներով։ Առանց այդ բանին ոչ թեմը կրնար իր կանոնադրութիւնը ունենալ, ոչ ալ հետեւաբար, կազմակերպուիլ իբր այն։

Թեմ. Գործ. Մարմինը ստիպուեցաւ սակայն ամբողջ երեք տարի սպասել, որովհետեւ դաւանութեանց նախարարութիւնը որ, ըստ դաւանութեանց օրէնքի, պիտի պատրաստէր տիպար կանոնադրութիւն մը որպէսզի բոլոր ճանչցուած դաւանանքները անոր պատշաճեցնեն իրենց կազմակերպումը իբր թեմ՝ ի վիճակի չեղաւ վերջնական ձեւը տալ անոր։

Հայ եկեղեցին, սակայն, ուրիշ որեւէ դաւանանքէ աւելի ստիպողական հարկին տակ ըլլալով իբր թեմ կազմակերպուելու, Թեմական Գործ. Մարմինը մինչ ալ ջանքեր կ'ընէր յաջողցնելու համար թեմին ըստ օրինի ճանաչումը։ Զանազան պատճառներ՝ ինչպէս դահլիճներու և նախարարներու յաճախակի փոփոխումը, կառավարութեան աւելի կենսական ուրիշ հոգերը, եւայլն, երկար ատեն անհնար ըրին որպէսզի խորհրդարանէն անցնի հայ թեմը նուիրագործող օրէնք մը։

Երբ իշխանութեան գլուխ եկաւ Նիքոլա Եօրկայի կառավարութիւնը՝ կրկնուեցաւ մեր դիմումը թեմին ճանաչման համար։ Հայասէր վարչապետը ընթացք տուաւ այդ դիմումին և պատրաստեց այդ առթիւ անհրաժեշտ օրինագիծը և 1931 մայիս 28ին զայն յղեց օրէնսդրական խորհուրդ։

Օրէնսդրական խորհուրդը իր 1931 յունիս 2ի նիստին մէջ, քննելով այդ օրինագիծը, իր նպաստաւոր տեղեկագիրը տուաւ, որուն վրայ օրինագիծը անմիջապէս յղուեցաւ խորհրդարանին՝ վարչապետ և դաւանութեանց նախարար փրոֆ. Ն. Եօրկայի պատճառաբանեալ տեղեկագրով։

Օրինագիծը, երեսփոխանական ժողովի կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստից յանձնաժողովի յուլիս 10ի նիստին մէջ վաւերացուելէ յետոյ, երեսփ. ժողովի ատեանին վրայ եկաւ յուլիս 13ին և քուէարկուեցաւ 146 քուէներու միաձայնութեամբ, իսկ յաջորդ օրը քուէարկուեցաւ ծերակոյտէն 2ի դէմ 82 ձայնով։

Օրէնքը արքայական հրովարտակով վաւերացուեցաւ 1931 յուլիս 31ին և հրատարակուեցաւ պաշտօնաթերթի օգոստոս 3ի 177-րդ թիւով։

ՊԱՏՃԱՌԱԲԱՆԵԱԼ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԴԱՒԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻ

Հայ-Լուսաւորչական-դաւանանքը, ճանչցուած՝ 1928 ապրիլ 22ի պաշտօնաթերթով հրատարակուած Դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքին 21րդ յօդուածով, մասնաւոր շահագրգռութիւն կ'ընծայէ ըլլա՛յ հաւատացեալներու իր մեծ թիւով՝ որոնք ցրուած են Մեծն Ռումանիոյ ամբողջ տարածութեան վրայ, ըլլա՛յ իր պատմական կազմակերպութեան հնութեամբ:

Հայ տարրը հին է Ռումանիոյ մէջ: Արդարև Պօթօշանի հայ եկեղեցին կառուցուած է 1350ին, Եաշինը 1395ին և Չէթաթէ-Ալպայինը 1384ին, ինչպէս կը հաստատուի եկեղեցական արձանագրութիւններով:

ԺԴ. դարուն Մոլտովայի հայ եկեղեցիները թիւով քիչ ըլլալով, ենթակայ էին Լէմպէրկի հայ եպիսկոպոսին՝ Մոլտովայի իշխանին հաւանութեամբ, բայց երբ աճեցաւ տակաւ իրենց թիւը, Լէմպէրկի հայ եպիսկոպոսը սկսաւ կրել նաև Մոլտովայի եպիսկոպոս տիտղոսը:

ԺԵ. դարուն կէսերուն, Լէմպէրկի եպիսկոպոսը իր առաջնորդական երկրորդ աթոռը Սուչովա քաղաքը հաստատած էր, ուր 1415 մինչև 1445 Զամքա վանքին մէջ ունէր իր եպիսկոպոսական աթոռը:

ԺԶ. դարու սկիզբէն Սուչովա աթոռը կ'ըլլայ Մոլտովայի հայ առաջնորդին, անջատուելով այս կերպով Լէմպէրկի եպիսկոպոսէն: Իբրև առաջնորդ կը յիշուի Սիմէոն 1507ին և Յովհաննէս Սուչովացի 1551ին:

Երբ Մոլտաւ իշխանական գահը Եաշ փոխադրուեցաւ, հայ առաջնորդը ևս հոն փոխադրեց իր աթոռը: 1607ին կը յիշուի Յովհաննէս Բ. Սուչովացի, 1613ին՝ Անդրէաս եպ. Եաշու, 1669ին Սահակ եպ. (Ն. Եօրկա. Պատմական Զուգակշիռ, Պուքրէշ, 1914, էջ 67): Նոյն շրջանին հայ եկեղեցիներու թիւն էր, ըստ Փաթէր Լուիճի Մարիա Փինտուի ձեռագրին որ կը գտնուի Միւնխէնի արքայական գրադարանը, Եաշի մէջ՝ երկու, Սիրէթի մէջ՝ մէկ, Սուչովայի մէջ՝ երկու եկեղեցի և Զամքայի վանքը, Հօթինի մէջ՝ մէկ, Պօթօշանի մէջ՝ մէկ հայ եկեղեցիներ կային:

ԺԸ. դարուն կը յիշատակուի Մոլտովայի մէջ Արարատցի Իգնատիոս եպ.ը՝ ճանչցուած Իօն Մավրօքօրտաթ իշխանէն. (տես Ն. Եօրկա, նոյն երկը):

Սիմէոն կաթողիկոսի մէկ երկը՝ «Ջամբռ», տպուած 1765ին, թուելով կաթողիկոսութեան ենթակայ թեմերը, Պասարապիան, Վալաքիան, Մոլտովան, և Պուքովինան ևս թեմ կը նկատէ հետևեալ քաղաքներով,— Չէթաթէ-Ալպա, Թիկինա, Իսմայիլ, Քիլիա, Պապատաղ, Պուքրէշ, Ֆօքշան, Պօթօշան, Սուչովա, Եաշ, Քիշնէվ, Պրաիլա, Սիլիսթրէ, Պազարճըք, Քոնսթանցա:

Պուքովինայի և Պեսարապիոյ խլումէն յետոյ՝ Պոլսոյ հայ պատրիարքը հոգևոր պետեր ղրկեց Մօլտօ-Վալաքիա: Այսպէս 1839ին Յակոբ Պատրիարք ղրկեց մէկը, իսկ 1841ին ուրիշ մը Աստուածատուր պատրիարք: Խաչատուր կը կոչուէր այդ վերջին հոգևոր պետը, որուն յաջորդեց, 1843ին, Գէորգ Արքեպ., թաղուած Պուքրէշի հայ եկեղեցւոյ բակը:

Պեսարապիոյ մէջ, 1813ին Գրիգոր Զաքարեան Արք., Եաշէն կը փոխադրէ իր թեմը և կը նկատուի հոգևոր պետ Պեսարապիոյ, Մոլտովայի, Մունթէնիոյ, Պուքովինայի և Կալիցիոյ Հայերուն: Հայ-Լուսաւորչական թեմին իբր սեփականութիւն կը տրուի այդ քաղաքին մէջ Օկրատա Արմէնէասքան, ռուս պետութեան կողմէ, որ կը կանոնագրէ անոր գոյութիւնը 1836ի օտար դաւանութեանց օրէնքին 1162 և 1163 յօդուածներով:

Արդ, մինչև 1918, այսինքն մինչև Միութիւնը, փաստապէս և իրաւապէս ճանչցուած Հայ-Լուսաւորչական եկեղեցի միայն Պեսարապիոյ մէջ կար: Պուքովինայի, Մոլտովայի և Մունթէնիոյ մէջ Հայ-Լուսաւորչական եկեղեցին միայն փաստական գոյութիւն ունէր, առանց իբր թեմ ունենալու ձևական ճանաչում պետութեան կողմէ, բացի Մավրօքօրտաթ իշխանին ատենէն:

1918ի Միութենէն յետոյ, երկրին Հայ-Լուսաւորչական ծխական համայնքները որոնք 35 եկեղեցիներէ կ ը բաղկանան. ազմակերպուեցան, 1921ին, իբր միակ թեմ, Պուքրէշը ունենալով իբր կեդրոն, Պետութեան կողմէ ճանչցուած հոգևոր պետով մը:

1928 ապրիլ 22ին դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքին 2րդ յօդուածին 6րդ հատուածով Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքը ճանչցուեցաւ իբրև պատմական դաւանանք, միասնական կազմակերպութեամբ:

Այս պահուս հայ եկեղեցին կը գործէ համաձայն 1930ին 63762 համարով Նախարարութեան կողմէ բարեփոխուած և վաւերացուած կանոնագրութեան մը, դաւանութեանց օրէնքի նախատեսութեանց սահմանին մէջ:

Արդ, հարկ կը դառնայ, իբրեւ ընկերային և մշակութային անհրաժեշտութիւն, ստեղծումը վերին հեղինակութեան մը որ իրապէս միացնէ ինչ որ փաստապէս գոյութիւն ունի։ Այս անհրաժեշտութիւնը հարկադրական կը դարձնեն ոչ միայն պատմական ուշագրաւ անցեալ մը, այլ հոգեւոր պահանջը ռումէն պետութեան բազմաթիւ քաղաքացիներուն, ինչպէս նաեւ տրամաբանական հետեւանքը դաւանութեանց օրէնքի 28րդ յօդուածին՝ որուն համաձայն «օրէնքին հրատարակութեան թուականին գոյութիւն ունեցող թեմերէն զատ ուրիշ որեւէ թեմ չի կրնար ստեղծուիլ, կամ իր տիտղոսը, տարածութիւնը և կեդրոնը փոխել բայց միայն կառավարական արտօնութեամբ, դրուած մասնաւոր օրէնքով մը։»

Արդ, ներկայ օրինագիծը, կը նախատեսէ որ Հայ-Լուսաւորչական թեմը, կեդրոն ունենալով Պուքրէշը՝ պիտի բովանդակէ ռումէն պետութեան մէջ ապրող այդ դաւանանքին բոլոր հաւատացեալները, այս կերպով հաստատելով պետութեան հեղինակութեան սկզբունքը և անձեռնամխութիւնը որեւէ օտար իշխանութեան՝ երկրին որեւէ հաստատութեան գործերուն մէջ, առանց այս կերպով արգելք ըլլալու խղճի և դաւանանքի ազատութեան։

Արդ, համաձայն դաւանութեանց օրէնքին 7րդ յօդուածին որ կը նախատեսէ թէ «որեւէ դաւանանք չի կրնար կախում ունենալ արտասահմանի որեւէ եկեղեցական իշխանութենէ կամ կազմակերպութենէ, ի բաց առեալ այն կէտերուն մէջ որոնք դաւանական եւ հրաւա-կանոնական սկզբունքներէ կը բխին», Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմն ալ կը գտնուի Էջմիածնի կաթողիկոսին հեղինակութեան տակ,— հեղինակութիւն՝ որմէ ներկայիս կախում ունի բովանդակ աշխարհի Հայ-Լուսաւորչական եկեղեցին,— միմիայն դաւանական և հրաւա-կանոնական հարցերու մէջ։

Այս թեմը պիտի գործէ ուրեմն ինքնավար կերպով ռումէն պետութեան սահմաններուն մէջ, տրամադրութեանց համաձայն դաւանութեանց օրէնքի և Ռումանիոյ Հայ եկեղեցւոյ պատմական և վարչական կանոնադրութեան՝ ի մասին իր կրօնական, մշակութային, հրիտակային և հոգաբարձական խնդիրները կանոնագրելու, վարելու և մատակարարելու։

Ահա այս է պատճառաբանութիւնը այն օրինագծին որով կը հաստատուի Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմը։

ՕՐԻՆԱԳԻԾ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՀԱՅ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԱԿԱՆ ԹԵՄԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՅՕԴ. 1.— Հիմնուած կը յայտարարուի Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմը՝ կեդրոն ունենալով Պուքրէշը, բովանդակելով ռումէն պետութեան Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքին բոլոր հաւատացեալները։

ՅՕԴ. 2.— Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին պետը պիտի կրէ «Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական առաջնորդ» տիտղոսը։

ՅՕԴ. 3.— Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմը կը գտնուի Էջմիածնի դաւանական եւ կանոնական իրաւասութեան տակ, եւ ինք պիտի կանոնադրէ, ինքնավար կերպով, իր բոլոր կրօնական, մշակութային, հրիտակային եւ հոգաբարձական հարցերը, համաձայն 1928 ապրիլ 22ի դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքին, և պատկանեալ իշխանութեան կողմէ վաւերացուած իր հիմնական և վարչական կանոնադրութեան։

ՅՕԴ. 4.— Զանց առնելով 1928 ապրիլ 28ին հրատարակուած և 1929 յուլիս 21ին բարեփոխուած Դաւանութեանց ընդհ. ռէժիմի օրէնքին 31րդ և 32րդ յօդուածներուն տրամադրութիւնը, պետութիւնը պարտաւոր չէ որեւէ նպաստ տալ Հայ-Լուսաւորչական թեմին։

Հանրային կրթութեան եւ Դաւանանքի նախարար
Ն. ԵՕՌԿԱ

ՊԱՏՃԱՌԱԲԱՆԵԱԼ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՎԱՐՉԱՊԵՏ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ ՊՐ. Ն. ԵՕՌԿԱՅԻ

Հայերը Մոլտաւ հողամասին ամէնէն հին բնակիչներէն են, եկած հոն Խրիմի Կաֆային թաթարական շրջաններէն և հաստատուած ռումէն պետութեան հիմնարկութենէն իսկ առաջ, Սիրէթ և Սուչովա, անկէ տարածուելով մէկ կողմէ դէպի Պոթօշան եւ Եաշ, և միւս կողմէ Ռոման, իսկ Ֆօքշան աւելի յետոյ, ԺԷ. դարուն՝ երբ հիմնուեցաւ նոյն քաղաքը։

Ամենուրեք անոնք շինեցին մեծ եկեղեցիներ՝ ռումանականներուն ոճով, այսպէս այն որ կայ Սուչովա (Զամքա, Հաճկատար), Եաշինը, Պոթօշանի երկու եկեղեցիները, Ռոմանինը ուր ԺԴ. դարէն աւետարան մը կայ պահուած։

Իրենց կրօնական կազմակերպութիւնը, իրաւասութեանը տակ հոգեւոր պետերու՝ որոնց անունները մասամբ ծանօթ են 1500էն ասդին, առանց պաշտօնական հանգամանք կրելու, կը գտնուէր հեղինակութեանը ներքեւ վարդապետներու, Սուչովայի մէջ, ուր քաղաքը ունէր նաեւ իր հայ քաղաքապետը, եւ նոյնիսկ եպիսկոպոսներու։

Հայերը, Պասարապիա անցած, կրցան ձեռք ձգել 1836ին իրենց եկեղեցիին ճանաչումը՝ եպիսկոպոսի մը կամ արքեպիսկոպոսի մը իրաւասութեան տակ։ Քիշնէվի հայկական կայուածամասը (Օկրասա Արմէնէասքա) ապացոյց է այդ գաղութի կարեւորութեան։

Ռումանիոյ Հայերուն կարեւոր թիւը, մանաւանդ այն գաղթականութենէն յետոյ զորս դրդեցին առանց անունի եւ աշխարհի քաղաքակրթութեան համար արատ մը կազմող տառապանքները, անհրաժեշտ դարձուցին ճանչնալ միակ արքեպիսկոպոսութիւն մը 35 եկեղեցիներուն վրայ, որոնք 1921էն ի վեր ենթակայ են Պուքրէշ հաստատուած եւ ազգին կրօնական պետէն օծուած հոգեւոր պետի մը։

Դաւանութեանց օրէնքին համապատասխան պայմաններու մէջ (յօդուած 28) պատրաստուեցաւ ուրեմն ներկայ օրինագիծը Հայ-Լուսաւորչական արքեպիսկոպոսական եկեղեցիի մը համար, որ առայժմ պետութենէն նիւթական աջակցութիւն չի պահանջեր։

Վարչապետ եւ կրթութեան ու դաւանութեանց նախարար
Ն. ԵՈՌԿԱ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՕՐԷՆՍԴՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ

Նիստ 2 Յունիս 1931. նախագահութեամբ պ. Ի. Իօնէսքու Տօլժի եւ ներկայութեամբ մնայուն խորհրդականներ պ. պ. Ժօրժ Նէտէլքուի, Բ. Տ. Անկէլի եւ Ի. Բ. Ֆիլիթիի, տեղեկաբեր ունենալով նախագահ պ. Ի. Իօնէսքու Տօլժը եւ զեկուցանող պր. Ժօրժ Վըրըպէսքուն։

Օրակարգի խնդիրն էր Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին նախաօրինագիծը, յղուած խորհուրդիս՝ հանրային կրթութեան եւ դաւանութեանց նախարարութեան կողմէ 1931 մայիս 28 թուակիր եւ 62178 համար պաշտօնագրով, արձանագրուած խորհուրդիս մօտ 1931 մայիս 29 թուականով եւ 570 թուահամարով։

Խորհուրդս,

Քննելով Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին հաստատման մասին հանրային կրթութեան և դաւանութեանց նախարարութեան կողմէ պատրաստուած օրինագիծը,

Տեսնելով օրինագծին բնագիրն ու անոր կցուած պատճառաբանեալ տեղեկագիրը,

Տեսնելով նաև սահմանադրութեան 22րդ յօդուածին տրամադրութիւնները, ինչպէս նաև տրամադրութիւնները 1928 ապրիլ 22ի դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքին, և ի մասնաւորի նոյն օրէնքին 7րդ, 21րդ և 28րդ յօդուածներուն,

Տեսնելով որ Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքը որուն համար օրինագիծը կ'առաջարկէ թեմ մը հաստատել, Ռումանիոյ պատմական և ի գոյ դաւանանքներէն մէկն է, ճանչցուած դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքով, դաւանանք՝ փաստապէս կազմակերպուած իբր թեմ, զոր օրինագիծը ուրիշ բան չ'ըներ բայց եթէ ճանչնալ օրինական գոյութեամբ ևս,

Տեսնելով որ օրինագծին տրամադրութիւնները, այնպէս ինչ ձեւով որ պատրաստուած են, ամբողջապէս համապատասխան են ըլլայ դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքին, ըլլայ սահմանադրութեան տրամադրութիւններուն,

Տեսնելով սակայն որ դաւանութեանց ընդհանուր ռէժիմի օրէնքին 31րդ և 32րդ յօդուածներուն համաձայն դրամական աջակցութիւն պէտք է ընծայուի զանազան դաւանանքներուն իրենց կարիքները հոգալու համար, եթէ իրենց սեփական եկամուտները չբաւեն,

Որ, այս տեսակէտով, հետաքրքրական է գիտնալ թէ Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքը կազմող եկեղեցիները բաւարար եկամուտները ունի՞ն հոգալու համար ստեղծուող նոր հիմնարկութիւնը, թէ կառավարութիւնը պէ՞տք է աջակցի և ո՛րքանով։

Ամէն պարագայի մէջ պէտք է նախատեսուի օրէնքին մէջ որ թեմը պիտի սկսի գործել 1932 յունվար 1էն սկսեալ, երբ կարելի պիտի ըլլայ պիւտճէին մէջ անցընել այն գումարները զոր հաւանաբար պէտք պիտի ըլլայ իբր նպաստ տալ անոր։

Այս դիտողութիւններով և առաջարկներով, խորհուրդս կը վերադարձնէ օրինագիծը։

Նախագահ՝ Ի. ԻՕՆԷՍՔՈՒ-ՏՕԼԺ

Մնայուն խորհրդականներ՝ ԺՕՐԺ ՆԷՏԵԼՔՈՒ, Բ. Տ. ԱՆԿԵԼ,
Զեկուցանող՝ Կ. ՎՐԸՊԻԷՍՔՈՒ Ի. Բ. ՖԻԼԻԹԹԻ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԵՐԵՍՓ. ԺՈՂՈՎԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԴԱՒԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ

Պ. Երեսփոխաններ,

Հանրային Կրթութեան, Դաւանութեանց և Արուեստից Միայուն Յանձնաժողովս իր 1931 յուլիս 10ի նիստին մէջ, գումարուած պ. Իօն Փէթրովիչի նախագահութեան տակ, քննութեան առաւ՝ տեղեկագիր պատրաստելու համար՝ Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական Թեմին հաստատութեան մասին օրինագիծը, որ ներկայացուած էր վարչապետ և Կրթութեան ու Դաւանութեանց նախարար պ. Ն. Եօրկայի կողմէ, և որուն մասին Օրէնսդրական Խորհուրդի Ա. ճիւղը, իր կարծիքը տուած էր 1931ի 87 թիւ տեղեկագրով։

Սոյն օրինագիծով—որուն պայմանները ամբողջովին կը համապատասխանեն ըլլայ Դաւանութեանց օրէնքին, ըլլայ Սահմանադրութեան տրամադրութեանց—կը հաստատուի Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական Թեմը, որ պիտի բովանդակէ ռումէն պետութեան մէջ ապրող Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքի բոլոր հաւատացեալները։

Յանձնաժողովը, այն շարժառիթներով զորս այնքան գեղեցիկ կերպով կը լուսաբանէ պ. վարչապետը օրէնքին կցած իր պատճառաբանեալ տեղեկագրին մէջ և զորս կ'իւրացնէ ամբողջութեամբ, օրինագիծը ընդունեց առանց որևէ փոփոխութեան։

Պէտք է նաև մատնանշենք սոյն տեղեկագրով, որ զանազանելով միւս դաւանանքներէն, և դաւանութեանց օրէնքին 31 և 32րդ յօդուածներու բացառումով,— որևէ օժանդակութիւն խնդրուած չէ և պետութիւնը ստիպուած չէ որևէ օժանդակութիւն Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքին։

Նկատի ունենալով ինչ որ պատիւ ունեցանք յայտնելու վերև, ստորագրեալս, տեղեկաբեր ընտրուած, կը խնդրէ, պ. երեսփոխաններ, որպէսզի բարեհաճիք քուէարկել ներկայ օրինագիծը։

Ըստ երեսփոխանական ժողովի կանոնադրութեան 93րդ յօդուածին պատուիրակ նշանակուած են պ. պ. Կ. Մօրոեանու, Կ. Մուրնու, Օքթավ Օնիչէսքու։

Տեղեկաբեր
Ռ. ԳԱՐԱԳԱՇ

ՔՈՒԷԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՕՐԷՆՔԻՆ

«Այս օրէնքը քուէարկուեցաւ Երեսփոխանական ժողովի 13 յուլիս 1931ի նիստին և ընդունուեցաւ միաձայնութեամբ 146 քուէով։»

Փոխ Նախագահ՝ — Քարտուղար՝

ՏՕՔԹ. ՓԷԹՐԷ ԹՈՓԱ — ՄԻՀԱՅ ՁԱՀԱՐԻԱ

«Սոյն օրէնքը քուէարկուեցաւ Ծերակոյտէն 14 յուլիս 1931ի նիստին և ընդունուեցաւ քուէներու մեծամասնութեամբ, 82 քուէ թեր և 2 քուէ դէմ։

Նախագահ՝ — Քարտուղար

ՄԻՀԱՅԻԼ ՍԱՏՈՎԵԱՆՈՒ — Տ. Ի. ԲՐՕՏԱՆ

«Կը վաւերացնենք այս օրէնքը և կը հրամայենք որ ան կնքուի պետութեան կնիքով և հրատարակուի պաշտօնաթերթին մէջ։

Տրուած Սինայա, 31 յուլիս 1931

ՔԱՐՈԼ

Վարչապետ եւ Կրթական ու Դաւանութեանց Նախարար — Դատական Նախարար

Ն. ԵՕՐԿԱ — Ք. ՀԱՄԱՆՃԻՈՒ

Թիւ հրովարտակի 2814

(Սոյն օրէնքը տպուած է Պաշտօնաթերթի 1931 օգոստ. 3ի 177րդ թիւով)։

ԹԵՄԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Թեմական անդրանիկ պատգ. ժողովը, իր 15 սեպտ. 1922ի նիստին մէջ, կազմած էր ուրուագիծը թեմական կանոնադրութեան մը, պաշտօն տալով Թեմ. Գործ. Մարմնոյն բարեփոխել զայն կամ ի նորոյ խմբագրել Թեմին կազմական օրէնքը և թեմական կանոնադրութիւնը, պատշաճեցնել զանոնք պետական պահանջներուն և հայ եկեղեցւոյ ոգիին, ջանալ օրէնքը անցընել խորհրդարանէն և կառավարութեան վաւերացման ենթարկել կանոնադրութիւնը։

Թէև Թեմ. Գործ. Մարմինը յաջողեցաւ դաւանութեանց նախարարութեան վաւերացման ենթարկելու պատգ. ժողովին մշակած հիմնական տրամադրութիւնները, բայց ի վիճակի չէր զանոնք գործադրութեան դնելու, քանի որ չէր քուէարկուած դաւանութեանց օրէնքը՝ որուն ստիպուած էր պատշաճիլ և ինքը։

Գործ. Մարմինը, սակայն, ջանադիր եղաւ մշակելու թեմական կանոնադրութիւն մը՝ հիմ ունենալով երկրին սահմանադրութիւնը և հայ եկեղեցւոյ աւանդութիւնները, և ուղեցոյց առնելով օրթոտոքս եկեղեցւոյ կանոնադրութիւնը, Ռուսահայ Պոլոժէնիան և ծխական կանոնադրութիւնը, Թրքահայոց Ազգային Սահմանադրութիւնը, և Ռումանահայ զանազան համայնքներու տեղական կանոնադրութիւնները, ի վերջոյ պատշաճելով նաև դաւանութեանց օրէնքին։

Սակայն Գործ. Մարմինը ստիպուեցաւ երկար սպասել որպէսզի կառավարութիւնը մշակէ դաւանութեանց օրէնքին նախատեսած տիպար կանոնադրութիւնը՝ որուն պիտի պատշաճէին երկրին բոլոր դաւանանքները իրենց կանոնադրութիւնները պատրաստած ատեն։

Բայց նկատի ունենալով որ դաւանութեանց կանոնադրութիւնը կրնայ դեռ յապաղիլ՝ մինչ հայ եկեղեցին ուրիշ որևէ դաւանանքէ աւելի ստիպողական հարկին տակ էր իբր թեմ կազմակերպուելու, Թեմ. Գործ. Մարմինը իր մշակած Թեմական կանոնադրութիւնը 1930 ապրիլ 2ին ներկայացուց դաւանութեանց նախարարութեան յանձն առնելով դաւանանքներու կանոնադրութեան տրամադրութիւններուն ենթարկուելու՝ եթէ յառաջիկային պատրաստուելիք այդ կանոնադրութեան մէջ գտնուէին տրամադրութիւններ որոնք նախատեսուած չըլլային մեր թեմական կանոնադրութեան մէջ։

Դաւանութեանց նախարարութիւնը 24 յունիս 1930 և 63760-7349 թուակիր պաշտօնագրով մը վաւերացուց Ռումանահայ Թեմական Կանոնադրութիւնը. որ, սակայն, կիրարկելի ըլլալու համար, անհրաժեշտ է որ հայ դաւանանքը՝ իբր պատմական դաւանանք արդէն ճանչցուած՝ մասնաւոր օրէնքով մը թոյլատրուէր նաև իբր թեմ կազմակերպուելու։

Երբ 1931 յուլիսին շնորհիւ ուսուցչապետ Եօրկայի բացառիկ բարեացակամութեանը թեմը ճանչցուեցաւ օրէնքով՝ Թեմ. Գործ. Մարմինը փութաց թեմական կանոնադրութիւնը ի նորոյ ներկայացնել վաւերացման։ Կանոնադրութիւնը անցնելէ յետոյ դաւանութեանց նախարարութեան ընդհ. քննիչներու ժողովին մանրակրկիտ բովէն, և կրելէ յետոյ օրէնքին հարկադրած բարեփոխութիւնները, յղուեցաւ օրէնսդրական խորհուրդ, որ 10 հոկտեմբերի իր նիստին մէջ իր կարգին մանրակրկիտ կերպով քննելէ յետոյ կանոնադրութիւնը, վաւերացուց զայն։

Նախարարական խորհուրդը իր 1931 նոյեմբեր 19ի նիստին մէջ քննութեան առնելով դաւանութեանց նախարարին զեկուցումը այդ առթիւ և օրէնսդրական խորհուրդի նպաստաւոր տեղեկագիրը, վաւերացուց մեր թեմական կանոնադրութիւնը՝ արտօնելով դաւանութեանց նախարարը զայն ենթարկելու արքայական վաւերացման։

Արքայական հրովարտակ մը՝ դաւանութեանց նախարարին 172104 համար և 20 նոյեմբեր 1931 թուակիր տեղեկագրին վրայ, 1931 նոյեմ. 25ին վերջնապէս վաւերացուց և նուիրագործեց կանոնադրութիւնը, որ լոյս տեսաւ պաշտօնաթերթի 7 դեկտեմբերի 286րդ թիւին մէջ։

ՎԱՒԵՐԱՑՈՒՄ ՕՐԷՆՍԴՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ

Օրէնսդրական խորհուրդը իր 10 հոկտ.ի նիստին մէջ մանրակրկիտ կերպով քննեց և վաւերացուց Թեմական կանոնադրութիւնը՝ ինչ ինչ սրբագրութիւններ առաջարկելէ յետոյ։

Ահաւասիկ Օրէնսդրական Խորհուրդի տեղեկագիրը.—

Օրէնսդրական խորհուրդը քննութեան առնելով Ռումանիոյ հայ լուսաւորչական թեմին կազմական կանոնադրութեան նախագիծը ներկայացուած կրթական նախարարութեան կողմէ։

Տեսնելով Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին հաստատութեան մասին 3 օգոստոս 1931 թուակիր օրէնքը,

Տեսնելով նաև 1928 ապրիլ 22ի դաւանութեանց ընդհ. օրէ-

ժիմի օրէնքը որով Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքը ճանչցուած է ռումէն պետութենէն,

Քննելով տրամադրութիւնները վերոյիշեալ նախագիծին եւ զանոնք բաղդատութեան դնելով յիշեալ երկու օրէնքներուն հետ՝ որոնց վրայ կը յենու,

Օրէնսդրական խորհուրդը կը հաստատէ որ ընդհանրապէս կանոնադրութեան տրամադրութիւնները, իր վարչական կազմակերպութեան մասին մէջ ներշնչուած է ռումէն օրթօտօքս եկեղեցւոյ կանոնադրութենէն,— համապատասխան են դաւանութեանց ընդհ. ռէժիմի օրէնքին և հայ թեմի ճանաչման օրէնքին տրամադրութեանց:

Այսուհանդերձ օրէնսդրական խորհուրդը կը ներկայացնէ հետեւեալ դիտողութիւնները յարգելու համար դաւանութեանց ընդհ. ռէժիմի օրէնքին ինչ ինչ սկզբունքները:

(Օրէնսդրական խորհուրդը հոս կը դնէ իր առաջարկները վեց յօդուածներու բարեփոխութեան մասին):

Այս դիտողութիւններով և առաջարկներով օրէնսդրական խորհուրդը կը վաւերացնէ կանոնադրութեան նախագիծը:

ԻՕՆԷՍՔՈՒ ՏՕԼԺ
Ի. Ք. ՑԻԼԻԹԹԻ
Տ. ԻՍՓԱՍԻՈՒ
Է. Ա. ՓՈՒԼՕՓՕԼ

ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՎԱՒԵՐԱՑՈՒՄԸ

Ահաւասիկ նախարարական խորհուրդի 19 նոյեմբեր 1931ի 1723 թիւ արձանագրութիւնը, որով կը վաւերացուի թեմական կանոնադրութիւնը.—

«Նախարարական խորհուրդը, իր 1931 նոյեմբեր 19ի նիստին մէջ, քննութեան առնելով հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու պ. նախարարին 172104-931 թիւ զեկուցումը՝ որուն կցուած մեզ կը ներկայացնէ Ռումանիոյ Հայ Լուսաւորչական թեմին կազմական և վարչական կանոնադրութիւնը, պատրաստուած նոյն թեմին կողմէ՝ ըստ 1928 ապրիլ 22ի թիւ 89 պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակուած դաւանութեանց ընդհ. ռէժիմի օրէնքին 51րդ յօդուածին, և նկատի առնելով օրէնսդրական խորհուրդի իր 10 հոկտ. 1931ի նիստին մէջ տուած 133 թիւ նպաստաւոր տեղեկագիրը, կը վաւերացնէ և կ'արտօնէ հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու

պր. նախարարը Ն. Վ. Թագաւորին ստորագրութեան ներկայացնել անոր հաստատման և հրատարակման հրովարտակը:

Վարչապետ եւ հանրային կրթութեան, դաւանանքներու
եւ արուեստներու նախարար՝
Ն. ԵՕՌԿԱ
Դատական նախարար
Ք. ՀԱՄԱՆՃԻՈՒ
Արտաքին նախարար
Վ. ՓՕՓ
Աշխատանքի և առողջապահութեան նախարար
Տօքթ. ԻՕՆ ՔԱՆԹԱՔՈՒԶԻՆՕ
Պատերազմական նախարար
Զօր. ԱՄԶԱ
Հաղորդակցութեանց նախարար
Վ. ՎԸԼՔՕՎԻՉ
Երկրագործական նախարար
Կ. ԻՕՆԷՍՔՈՒ-ՍԻՍԷՇԹ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՎԵՀԱՊԵՏԻՆ

Հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու նախարար փրոֆ. Ն. Եօռկա՝ վեհապետին ներկայացուց 174104 թիւ և 20 նոյ. 1931 թուակիր հետեւեալ տեղեկագիրը.—

Վեհափառ Տէր,

Արտօնուած նախարարական խորհուրդի 1931 նոյ. 19ի նիստին մէջ տրուած 1723 թիւ արձանագրութեամբ, պատիւ ունիմ Ձերդ Վեհափառութեան ստորագրութեան ներկայացնելու յարակից հրովարտակը՝ ի հաստատութիւն Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին կազմական և վարչական կանոնադրութեան:

Ամենախոնարհ յարգանքով, Վեհափառ Տէր,

Ձերդ վեհափառութեան ամենախոնարհ ծառայ, հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու նախարար
Ն. ԵՕՌԿԱ
Դաւանութեանց խորհրդական
ՍԹ. ՊԸՐՏԻՇԹԻԱՆՈՒ

ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԸ

Եւ ահաւասիկ թեմական կանոնագրութեան արքայական հրովարտակը.—

ՔԱՐՈԼ Բ.

Շնորհիւն Աստուծոյ և կամօքն ազգին Արքայ Ռումանիոյ
ողջոյն ներկայից և ոյց գալոց են

Հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու մեր նախարարին 172104/931 թիւ տեղեկագրին վրայ,

Տեսնելով նախարարական խորհրդի 19 նոյ. 1931 նիստին մէջ տրուած 1723 թիւ արձանագրութիւնը,

Համաձայն 1928 ապրիլ 12ին 1093 թիւ հրովարտակով հրատարակուած և պաշտօնաթերթին (Monitorul Oficial) 1928 ապրիլ 22ի 89 թիւով հրատարակուած օրէնքին 5րդ յօդուածին,

Կը հրովարտակենք

Յօդ 1.— Կը վաւերացուի և կը հրապարակուի Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին կազմական և վարչական յարակից կանոնագրութիւնը,

Յօդ 2.— Հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու մեր նախարարը պաշտօն ունի կիրարկելու ներկայ հրովարտակին տրամադրութիւնները:

Տրուած Պուքրէշ, 1931 նոյ. 25ին

ՔԱՐՈԼ

Հանրային կրթութեան, դաւանանքներու և արուեստներու
նախարար Ն. ԵՕՐԿԱ

ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ՃԱՆԱՉՈՒՄԸ

Առաջնորդ Յուսիկ Արք. Զօհրապեան (այն ատեն ծայրագոյն վարդապետ) Ռումանիա եկաւ 1920ի վերջերը, Պեսարապիա-Ռումանիա միացեալ նոր թեմին կառավարիչ նշանակուած ըլլալով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի 29 սեպտ. 1920ի 542 համար կոնդակով:

Ռումէն կառավարութիւնը, յանձին դաւանութեանց նախարարութեան, 1921 յուլիս 28ին, 40723 թիւ պաշտօնագրով մը ճանչցաւ Յուսիկ Ծ. Վ.ը «իբրեւ հոգեւոր պետ Ռումանիոյ թեմին՝ վարելու համար Ռումանիոյ հայ եկեղեցւոյ բոլոր գործերը մինչեւ թեմին կացութեան վերջնական ճշդումը»:

Յաջորդ 1922 տարուան փետր. 8ին 102 համար կոնդակով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Յուսիկ Ծ. Վ.ը անուանեց լիազօր առաջնորդ՝ այս պարագան հաղորդելով Ռումանիոյ վեհապետին իր 104 համար կոնդակով:

Իսկ Թեմ. անդրանիկ պատգ. ժողովը 1922 սեպտ. 15ի իր նիստին մէջ առանց անդրադառնալու Յուսիկ Ծ. Վ.ի առաջնորդ անուանման կաթողիկոսին կողմէ՝ որոշեց անոր եպիսկոպոսացումը:

Թեմին ըստ օրինի ճանաչումէն յետոյ՝ որ տեղի ունեցաւ 1931 տարուան յուլիսին՝ թեմական առաջնորդը դիմեց դաւանութեանց նախարարութեան, խնդրելով իր վաւերացումը արքայական հրովարտակով: Դաւանութեանց նախարարութեան տեղեկագրին վրայ, նախարարական խորհուրդը իր 10 սեպտ.ի նիստին մէջ 1197 թուակիր որոշմնագրով հաստատեց Յուսիկ. Արք. Զօհրապեանի անուանումը իբրեւ առաջնորդ Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական թեմին, այս պարագան ենթարկելով արքայական վաւերացման, ինչ որ տեղի ունեցաւ 1931 հոկտ. 27 թուակիր և 3504 համար հրովարտակով, հրատարակուած պաշտօնաթերթի 5 նոյեմբերի 259րդ թիւին մէջ:

Այս պարագան դաւանութեանց նախարարութեան կողմէ հաղորդուած ըլլալով թեմական առաջնորդին 31 հոկտ. 1931 եւ 175789 համար պաշտօնագրով մը, Յուսիկ Արք., նոյեմբեր 25ին իր հաւատարմութեան երդումը ըրաւ վեհապետին առջեւ դահաժառանգ իշխանին և վարչապետին ներկայութեան:

ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՃԱՆԱՉՄԱՆ

ՔԱՐՈԼ Բ.

Շնորհիւն Աստուծոյ և կամօքն ազգին Արքայ Ռումանիոյ
ողջոյն ներկայից և ոյց գալոց են

Մեր նախարարապետ և հանրային կրթութեան ու դաւանութեանց նախարարին 115227/1931 թիւ տեղեկագրին վրայ,

Նկատի ունենալով 27րդ յօդուածին տրամադրութիւնները դաւանութեանց ընդհ. ռէժիմի օրէնքին, վաւերացուած 1923 ապրիլ 12ի 1093 թիւ հրովարտակով և հրատարակուած 1928 ապրիլ 22ի 89 թիւ պաշտօնաթերթին մէջ:

Կը հրովարտակենք

ՅՕԴ. 1.— Կը վաւերացուի Ն. Ս. Յուսիկ Արք. Զօհրապեանի անուանումը Հայ-Լուսաւորչական թեմի առաջնորդի պաշ-

տօնին մէջ, պետ Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական Թեմին, հաստատուած 1931 յուլիս 31ի 2812 թիւ արքայական հրովարտակով հրատարակուած և պաշտօնաթերթի 1931 օգոստ. 3ի 177րդ թիւին մէջ լոյս տեսած օրէնքով:

Կը յիշատակուի որ առ ի բացասում դաւանութեանց օրէնքին 31րդ և 32րդ յօդուածներուն, պետութիւնը ստիպուած չէ որևէ օժանդակութիւն Հայ-Լուսաւորչական դաւանանքին:

ՅՕԴ. 2.— Վարչապետ և հանրային կրթութեան և դաւանութեանց նախարարը պաշտօն ունի ի կատար ածելու ներկայ հրովարտակի տրամադրութիւնները:

Տրուած Սինայա, 27 հոկտ. 1931ին

ՔԱՐՕԼ

Վարչապետ, հանրային կրթութեան
և դաւանութեանց նախարար
Ն. ԵՕՌԿԱ

Դաւանութեանց նախարարութիւնը 21 հոկտ. Թուակիր եւ 175,789 համար հետեւեալ պաշտօնագիրը ուղղեց Թեմիս առաջնորդ Յուսիկ Արք. Զօհրապեանի.—

Ձերդ Սրբազնութիւն,

Պատիւ ունինք տեղեկացնելու թէ իբրև հետեւանք ներկայ տարուոյ յուլիս 31 Թուակիր և 2812 համար արքայական հրովարտակով հրատարակուած օրէնքին, Ն. Վեհափառութիւնը բարեհաճած է Ձեզ անուանել Հայ-Լուսաւորչական առաջնորդի պաշտօնին մէջ, իբրև պետ Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական Թեմին:

վ. Նախարարի՝ Ս. ՔՐԸՁՈՒՆԷՍՔՈՒ
Խորհրդական՝ ՍԹ. ՊՐԸՏՐԸՇԹԻԱՆՈՒ

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԸ ԻՐ ՏՕՆԵՐՈՒՆ ԸՆԴՄԷՋԷՆ

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՏՕՆԸ

Յետ պատերազմեան շրջանի նորոյթներէն է՝ Օրեր նուիրել մարդկային մեծարժէք գաղափարներու։ Շատերու համար աղօտ ու մթին, բայց յինքեան լուսատեսիլ այդ գաղափարները՝ Օրերու շնորհիւ կը պայծառանան մարմին կ'առնուն, այնու որ ամէն մարդու ըմբռնումին և միանգամայն շահագրգռութեան կը մերձեցուին անոնք։ Լաւագոյն ու դիւրին միջոցն էր դա, հասարակութիւնը ցնցելու և զայն բաղձացուած տեսակէտին վերացնելու։ Կան օրեր մայրերու, տղոց, որբերու։ Պատճա՞ռը։ Որովհետեւ դէպքերու դժնեայ ու դժխեմ շղթայումով՝ մարդիկ կը մոռնան արժէքը մօր, տղուն, որբին, ու նաև մշակութային բարձր արժէքները։ Ու Օրերուն ռմբիւնը, մրճանման հարուածները պէտք են որպէսզի հասարակութիւնը թօթուէ իր թմբիրը, բանայ աչքերն ա՛յն լոյսին, որ կ'արտազեղու տօնախմբուած գաղափարներէն։

* * *

Հարցուցէք այժմ Հայ Մշակոյթի բախտը, որուն դատապարտուեցաւ նա յետպատերազմեան առաջին շրջանին, և հարցուցէք դարձեալ թէ այդ դատակնիքը չի՞ ներգործեր տակաւին լայն զանգուածներու վրայ։ Տարագիր ու վայրավատին ցրիւ եկած հայութեան կեանքի անմիջական կարիքներուն ի խնդիր՝ ստիպուած էր անտեսել արժէքներ, որոնք չէին տար յագուրդ՝ սովալլուկ մարդկան։ Մինչ մէկ կողմէն թուխպ ամպերով կը մթագնէր արեւելք ամրաթաքուր ծածկելով հայրենական արժէքները, մինչ միւս կողմէն օտարութիւնը, օտար հողն ու ջուրը, օտար երկինքն ու օդը, օտար իմացական ու բարոյական արժէքները կ'առինքնէին զմեզ—թանձր պատնէշներ կը կանգնուէին Հայու և Հայութեան միջեւ, Հայուն և Հայ կրօնին, բարոյականին, Հայ լեզուին ու պատմութեան, Հայ գրականութեան ու գեղարուեստին, մէկ խօսքով՝ պատնէշներ, բարձրաթանձր պատնէշներ կը կանգնուէին Հայուն և Մշակոյթի մը միջև, զոր դա-

բերը իբր հայ ճանչցած ու պանծացուցեր էին։ Կը կրկնեմ՝ դէպքերու դժնեայ ու դժխեմ շղթայումով Հայը կը մոռնար իր մշակոյթը. Թունաւոր ու մահաբեր մթնոլորտէ մը ազդուած՝ նա կը կորսնցնէր իւր տեսողութեան գծէն լուսափիւռ ջահերը, կ'ուրանար իւր մշակոյթէն, կը մոռնար, կը թաղէր ինքզինքը մոռնալով Հայ մշակոյթը։ Այդ մահանման քնէն արթնցնելու համար հարկ էին ահագնագոռ ռմբիւններ. Թմբիրը փարատելու համար անհրաժեշտ էին կաշնրուան հարուածներ։

ԻՆՉՈ՞Ւ ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՕՐԸ

Ու ծնաւ այդպէս Հայ Մշակոյթի Օրը, իբր ռմբիւն որոտասաստ, իբր մրճանման հարուած Հայ սրտին, Հայ ըղեղին, Հայ հոգւոյն։ Այդ օրը յոյսի և լոյսի, սրտապնդումի և խանդավառութեան օր է, վասնզի ան կը ձգտի ի լուր աշխարհի սա աներեր անսասան իրողութիւնը ի հեճուկս թերահաւատներու, յաշաղկոտներու, և զաչացուներու, հռչակել, թէ կայ Հայ Մշակոյթ մը, հնութեամբ՝ պատկառազդու, բովանդակութեամբ՝ ամենաճոխ, նկարագրով՝ ինքնատիպ։

Ազգը սոսկ արիւնէ, ոսկրէ, գանկէ ու ճակատէ չի կազմուիր։ Նա կ'ենթադրէ ազգային գիտակցութիւն, իսկ դա բնակա՛ն պտուղն է Մշակոյթի։ Մշակոյթը ազգի մը համար աւելորդ պերճանք մը չէ, այլ հոգի և սիրտ. առանց անոր կարող էք ունենալ ցեղեր, ամբոխներ, խմբակցութիւններ, բայց ոչ ազգ։ Ունեցած ենք մենք ալ մեր ամբոխային շրջանը—բայց արդէն իսպառ միգամած մշուշապատ։ Երբ Հայը երեւան կու գայ պատմութեան թատերաբեմին վրայ, նա արդէն ազգ մըն է իւր գիտակցութեամբ և իւր ինքնուրոյն մշակոյթով։ Նա ունի իւր սեպհական անունը, իւր լեզուն ու երգը, կրօնն ու բարոյքը, իւր սեպհական ճարտարարուեստն և գիտակից, նպատակակէտ ճիգը՝ միասնական ուժով իւր բախտը տնօրինելու, ապագան կերտելու։ Թէև ոչ անկախ միշտ, թէեւ պետականօրէն հպատակ, բայց ինքնակաց իր մշակոյթով։

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱՏԿԱՌԵԼԻ ՀՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պատկառելի կոչեցի զայն իւր հնութեամբ, ո՛չ առաջինը, ամենահինը, ակնաղբիւրը ուրիշ մշակոյթներու։ Պարծանքով կը շեշտեմ այս պարագան, վասնզի մեզ համար աւելի պատուաբեր է մեր իրական դիրքը քան առասպելային առաջնութիւն մը։ Ամէն ազգ կ'ունենայ իր մանկութեան շրջանը, երազային ու

մառախլապատ, և ամէն ազգ իր մանկութեան շրջանին՝ իր մշակոյթը առաջին և ամենահին կը համարի։ Այսպէս Յոյնը, այսպէս Լատինը, այսպէս նաև մենք, մեր անչափահաս դարուն։ Սակայն մանկութեան հետ թօթափած երազները՝ չափահասի վայել զգօնութեամբ կը խոնարհինք պատմութեան պատգամներուն առջև, ու թող կու տանք, որ ուրիշներ, որոնք տակաւին նոր կը թևակոխեն մանկութեան հասակը, թող կու տանք որ նման երազներով օրօրուին, խլելով մեզմէ արգահատանքի ժպիտ։

Երեք հազար տարուան հնութիւն ունի մեր անգիր, և առնուազն 1600 տարուան հնութիւն մեր գրաւոր մշակոյթը։ Դա պատկառանք կ'ազդէ։ Թող գան հրապարակ արդի ամէնէն քաղաքակիրթ ազգերը։ Ոչ մին կարող է ուրանալ ալեզարդ փառքը Հայ Մշակոյթին։ Եղած են, այո, հնագոյն մշակոյթով ազգեր ու կան տակաւին. բայց քանիներ ալ այսօր չունին գոյութիւննին այլևս։ Իսկ ինչ որ այսօր գոյութիւն ունի Եւրոպայի կամ Ամերիկայի մէջ՝ պարտական է գլուխ ծռել Հայ Մշակոյթի առջև։ Չեմ խօսիր երեկածին ծծկերներու մասին, քանի որ Գերմանն ու Ֆրանսացին, Ռուսն ու Անգլիացին անգամ պարտական են յարգանքի տուրքը տալ Հայ ալեւոր մշակոյթին։ Չեմ ուզեր վիրաւորել, բայց ինչո՞ւ լռել, որ Հայ Մշակոյթը ծնողքի, մօր ու դայեկի դեր կատարած է ազգերու հանդէպ որոնք այսօր իրեն կ'անկուչեն։ Չէ՞ որ ծնողամարդու, հայրուրաց որդիներ ևս կրնան աշխարհ գալ։ Եթէ թոյլ տաք, որ Քրիստոնէութիւնն ալ էական տարր համարիմ մարդկային և հայ մշակոյթի ազնուացումին ու պայծառակերպումին, հպարտօրէն պէտք ենք ի վեր հանել, որ Հայն առաջինն եղաւ բոլոր ազգերու մէջ, որ ճանչցաւ քրիստոնէութեան մշակութային ույժը և խաչն ընդունեց պաշտօնապէս՝ խորհրդանշան իր յառաջդիմութեան ու վերելքին։ Մեր տէրերն անգամ մեզմէ յետոյ պիտի փարէին խաչին՝ Նոր դարու եւ Նոր Մարդկութեան նշանին։ Այսպէս ուրեմն պատկառելի հնութեան մը լուսապսակը կը կրէ իր ճակտին՝ Հայ Մշակոյթը, թէ՛ հեթանոսական և թէ քրիստոնէական։

Սակայն հնութիւնը արտաքին, ժամանակագրական հանգամանք մըն է, որ, այո՛, մեզի համար նշանակալից է ու պատուաբեր, բայց մշակոյթի մը ներքին արժէքը չի կացուցաներ։ Անցնինք ուրեմն պարծանքի վայել բուն առարկան,—մեր մշակոյթի ամենաճոխ բովանդակութիւնը և ինքնատիպ նկարագիրը։ Դա է, որ ամէն Հայու սիրտ պէտք է ուռեցնէ սուրբ հպարտութեամբ մը։ Հայ Մշակոյթը կը բովանդակէ պատուական քարեր ամէն մեծութեամբ, ամէն գոյնով և հիանալի յղկուածքով։

Ի՞ՆՉ Է ՄՇԱԿՈՅԹԸ

Բայց ըսենք նախ թէ ի՛նչ է Մշակոյթը, զոր անչափ անգամ հոլովեցինք, առանց մեկին ու վճիտ սահմանով մը գաղափարը պայծառացնելու։ Մշակոյթը համագումարն է այն բոլոր արժէքներուն, որոնցմով հոգի ու մարմին կը զարգանան կ'ազնուանան, կեանքը կը բարելաւուի ու դիւրատար կը դառնայ, մարդ կը յարի բարւոյն, ճշմարտին ու գեղեցկին և հաղորդակից կ'ըլլայ անոնց բնութեան։ Մշակոյթով մարդ կը տիրապետէ բնութեան, անոր ույժերը կը դարձնէ իրեն հարկատու, ծառայ։ Դա մշակոյթի կեղևն է, պատեանը որ կը կոչուի քաղաքակրթութիւն և որ առանձինն չի բաւեր, զմարդ երջանկացնելու և պայծառակերպելու համար։ Մշակոյթի հոգւոյն կը հարին բարոյք, գեղարուեստ, գրականութիւն։ Մշակոյթի հոգին, հիմը, խարիսխը, հոգւո՛յ մշակոյթն է։

Ու ահա Հայուն փառքը։ Եթէ նոյնիսկ չունենայինք ճարտարարուեստ ու գրականութիւն, երգ ու ճարտարապետութիւն, եթէ նոյնիսկ չպարծէինք թատերագիր, իմաստասէր, պատմագիր թագաւորներով, սակայն և այնպէս պիտի կարենայինք տօնել Հայ Մշակոյթը, որ հեթանոսական դարերէն ի վեր տնկած ու մշակած է հայ սրտին ու հոգւոյն մէջ չքնաղ առաքինութիւններ՝ հաւատարմութիւն, պարկեշտութիւն, սէր ընտանիքի, հողի, հայրենիքի, հիւրասիրութեան, մեծանձնութեան, մեծագործութեան։ Հայ հոգւոյն այս մշակոյթը չեմ փոխեր ոևէ մեծաշուինդ քաղաքակրթութեան հետ որ արտաքին փայլի շպարի ներքև կը ծածկէ փտախտի մանրէներ։ Մեր դիւցազներգութիւնն է հաւատարիմ հայելին ու ցոլումը այս հոգեկան մշակոյթին։ Անոր լուսահեղց ներկայացուցիչներն են Զարուհի մը, որ Կիւրոսի համար կոյր՝ Տիգրանով կը հիանայ, Արայ մը՝ որ կ'արհամարհէ զՇամիրամ՝ Նուարդով երջանիկ, Աստղիկ մը՝ որ մշուշներով կը ծածկէ իր գգաստութիւնը հայ կորիճներու աչքերէն, Դրաստամատ մը, որ մինչև Անյուշ կը հետևի իր տիրոջ։ Արագածի ծաղիկները չեն այնպէս երփներանգ ու քաղցրաբոյր ինչպէս հայ ընտանեկան եւ ընկերական առաքինութիւնները։ Հին դիւցազներգութիւնը ար-

տացոյցն էր հայ իրական բարքերու: Իսկ եթէ այժմեան բարքերը ինչպիսի՞ դիւցազներգութիւն պիտի ծնէին — կը թողում ձեր խորհրդածութեան: Հարկ համարեցայ շեշտել հայ Մշակոյթի այս փառաշուք կողմը, որ յաճախ կը մոռցուի ի սէր գրականութեան և ուրիշ ճիւղերու:

Հոգիէն անցնինք արտաքին մշակոյթին հիման՝ հողին: Հողագործութիւնը ամենահին և ամենամաքուր թանձրացումն է արտաքին մշակոյթի: Եւ հայ մշակոյթի շէնքն այդ անսասան հիման վրայ կառուցուած է: Դժուարաւ կարող էք գտնել երկրորդ ազգ մը, որ այնպէս յարած ըլլայ իր հողին, ինչպէս Հայը: Ու այդ յարումը զգացումի, վայելքի, հանգստի սէրէ չէր բղխեր: Դա գաղափարական պաշտամունք էր, նուիրագործուած Հայուն քրտինքովն ու արիւնովը: Բերրի, պտղաբեր, արգաւանդ այդ արտերն ու մարգերը հայ հողագործին դուրգուրանքին առարկայ են: Նա կ'ոռոգէ, կը հերկէ, կը վարէ, կը ցանէ այն եռանդով ու տեսլապաշտ արիւնով, որով նկարիչը իր վրձինը, բանաստեղծը իր գրիչը կը շարժէ: Միթէ ամէն Հայու մէջ բանաստեղծ մը չ'ա՞պրիր ու Հայուն լաւագոյն ներկայացուցիչը հողագործը չէ՞ր: Մի՛տ դրէք անոր երգերուն: Պէտք չէ տալ մոռացութեան, որ հայ լեզուի և գրականութեան ոսկեդարէն շա՛տ յառաջ հայ աւանդութիւնը կը սիրէ յիշատակել ոսկեդարը հայ հողագործութեան, երբ արտավար մը խոպան հող չէր գտնուեր Հայ աշխարհի մէջ:

Հողի բերքերուն հետ միասին կը ծլի ու կը զարգանայ հայ վաճառականութիւնը, որուն կ'իյնայ ռահվիրայ դերը՝ կամուրջներ ձգել ազգէ ազգ, մշակոյթէ մշակոյթ: Հա՞րկ է ապացուցանել, որ հայ ծաղկեալ հողագործութեան թեւ թիկունք եղած է ծաղկեալ վաճառականութիւն մը: Հայ վաճառականներն իրենց կարաւաններով ամենաճարպիկ զօդը եղած են հին աշխարհամասերու: Հնդկաստանէ մինչև Ափրիկէ կը հասնէին հայ վաճառականին կապերը, այնպէս որ յոյն և ուրիշ աշխարհակալներ Հայոց մէջ կը փնտռէին աշխարհագէտ առաջնորդներ: Ինչ որ Եփրատի վրայ ծփացող նաւերն եղած էին, նոյնը եղան դարեր վերջ բեռնաբարձ հսկայ նաւեր Միջերկրականի վրայ—կոթող ու յուշարձան հայ մեծատարած վաճառականութեան: Ի՞նչ էր հայ վաճառականին տուրեւառութեան, արտածութեան առարկան: Լոկ հողի՞ բերքեր: Հոս է որ պիտի յիշատակեմ հայ մշակոյթի մի նոր, ոչ նուազ պանծալի ճիւղը՝ Հայ ճարտարարուեստը, Հայ արհեստը:

ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԸ

Հայուն արհեստագիտական բացառիկ կարողութիւնները, մտքի սրութեան և մատներու ճարպիկութեան փառաւոր վկաները կարծես վաճառականութեան դանդաղ ընթացքէն դժգոհ, հալածանքներու, տեղահանութիւններու փոթորիկին հետ սփռուեցան տարածուեցան: Եթէ 1000 տարիէ ի վեր օտար այնքա՛ն երկիրներ իրենց՝ դռները կը բանան Հայուն առջև, դա հայ ճարտարարուեստին շնորհն է: Դրացի և հեռաւոր, բարեկամ ու թշնամի—մանաւա՛նդ թշնամի—լիուլի նպաստաւորուած են Հայուն ճարտարարուեստով: Եթէ ազգի մը համար անհրաժեշտ է, որ համամարդկային արժէք և օգուտ ներկայացնէ, մենք այդ պայմանը լրացուցած ենք մշակոյթի այս մասով արդէն: Ճարտարարուեստով Հայը ամէն տեղ յառաջադէմ ազդակ եղած է—Լեհաստան ու Հունգարիա, Պարսկաստան ու Ռուսաստան, Ֆրանսա և Եգիպտոս: Հայ մշակոյթի այս աղաղակող կոթողներուն ի տես՝ ծայրայեղ կուրութիւն կը պահանջուի մեր ճակտին մուրացկանի պիտակը փակցնելու համար: Կրկնենք ու երեքնենք միշտ որ եթէ մենք օտարին շատ բան կը պարտինք, այդ պարտքը տոկոսներով վճարած ենք ու կը վճարենք մշակութային այս արժէքներով: Տեղւոյս անձկութիւնը կը ստիպէ զիս ակամայ հրաժարիլ հայ հոյակապ ճարտարապետութիւնը, զունագեղ մանրանկարչութիւնն ու քնքուշ երգը խօսքի նիւթ ընելէ: Երկու խօսք միայն Հայ գրականութեան բովանդակութեան մասին: Դա է մեր իսկական փառքը անեղծ, յաւերժական:

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿԱՆԻՇԵՐԸ

Վերլուծեցէք, եթէ կարող էք, հայ հին, միջին ու նոր գրականութեան կազմիչ տարրերը: Մարդկային միտքը, սիրտն ու երեւակայութիւնը ինչ որ կարող էր հնարել, կը գտնէք հայ գրով: Օտար հարստութիւնները, գոհարներ կը շահագրգռեն զձեզ: Ընտրեցէք ձեզի առաջնորդ հայ գիրը, ու ապահով պիտի նաւարկէք տիեզերական ծովանման մատենագրութեան մէջէն: Թարգմանութիւն է, կ'առարկէք, օտա՛ր մշակոյթ: Չեմ պատասխաներ, որ սկզբնագրի համարժէք ու աւելի մեծարժէք թարգմանութիւններ կան, այլ թարգմանութեանց կողքին մատնանիշ կ'ընեմ տոհմիկ գրականութիւն մը, որ համայնապարփակ է: Պատմութիւն, փիլիսոփայութիւն, բնական գիտութիւններ, աստղաբաշխութիւն,

բժշկութիւն, բանաստեղծութիւն, իր բոլոր սեռերով—մարդկային հասողութեան բոլոր այս նիւթերը մշակուած են հայ մտքով, լեզուով ու գրով, և մշակուած են այնպէս, որ ստուգութեան կը ծառայենք, եթէ ըսենք «օտար», այլ ստիպուած ենք ողջունել հոն հայ գրական մշակոյթի ամենաճոխ բովանդակութիւնը: Ու այդ մշակոյթը սոսկ սեղմ ազգային օգուտէ զատ՝ ունեցած է և ունի նաև համազգային նշանակութիւն: Պատմութիւններ կան, որոնք առանց հայ պատմագիրներու աջակցութեան, չեն կրնար գրուիլ: Լեզուաբանական՝ հարցեր կան, որոնք առանց հայ լեզուի տարրերուն և յուշարձաններուն անլոյծ առեղծուած կը մնան: Արմատներ կան, որոնք ամբողջ արիական աշխարհը կը հետաքրքրեն, ու անոնց մեկնութեան բանալին հայ գրականութեան մէջ է: Քանի՛ ազգերու պատմութիւնը, անունն իսկ անհետ կորսուած կ'ըլլար եթէ չունենայինք հայ գրականութիւն: Օտար հեղինակներ կան, որոնց մեծարժէք գրութիւնները միայն շնորհիւ հայ գրին հասած են քաղաքակիրթ աշխարհին: Իսկ ի՞նչ ըսենք հայ բանաստեղծութեան, մանաւանդ հայ քնարերգութեան մասին, որ գեղեցիկ գրականութեան հոգին է: Գողթան երգիչներէն սկսած մինչև մեր Երզնկացիները, Թլկուրանցիները, Քուչակներն ու Սայաթ Նովաները՝ գրականութեան մէջ սեռ մը մշակեցին և այնպէս մշակեցին, որ կրնանք ամենայն վստահութեամբ անոնց անունները հակադրել ԺԹ. դարու Եւրոպական բանաստեղծներու: Հայ մշակոյթը փշեպատ փոթորկալից դարերու ծնունդ է: Ուրիշ ամէն տեղ զէնքի շառաչով մշակոյթներ ուծացած են—Հայո՛ւն մշակոյթը զէնքով ծնած ու սնած է: Մուսաները բարեկամ չեն զէնքերու. միայն Հայուն նկատմամբ բացառութիւն ըրած են:

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Հայը միշտ ենթակայ եղած է օտար մշակոյթներու ազդեցութեան, և այդ օտարները եղած են միշտ իրարու անհաշտ հակառակորդ, անհամբոյր մրցակիցներ ու մահացու թշնամիներ: Հայը ընդոտնել, նուաճել, բռնի ներարկել անոր իրենց մշակոյթը, խզդել ոչնչացնել հայկականը—ահա անոնց նպատակը, որուն ջանադիր եղած են: Հայուն վրայ գրոհ տուող թշնամի այն մշակոյթները կը կոչուին դարէ դար՝ Արիական ու Սեմական, Արևելք ու Արևմուտք, Ասիա ու Եւրոպա: Իսկ Հայը կանգնած իր բարձաշխարհին վրայ, կ'ընդունի, կը մարսէ, կը նմանափոխէ այդ

թշնամի տարրերը և կ'երկնէ Հայ Մշակոյթը ինքնուրոյն, ինքնատիպ: Ինչո՞վ ինքնատիպ: Անով որ Հայ Մշակոյթը գաղափարական ներդաշնակումն է երկու իրարամերժ տարրերու, համերաշխ զուգաւորումը Արևելականութեան և Արևմտականութեան, գունագեղութեան ու զարգացածութեան: Ահա նորութիւնը, հայաստեղծ նորութիւնը—որ Հայ Մշակոյթ անունը կը կրէ: Տարօրինակ է: Անմիաբանութեան համբաւ վայելող Հայը՝ մշակոյթի մէջ խաղաղութեան, հաշտութեան, համերաշխութեան գլուխ գործոցներ կ'արտադրէ: Այդպէս եղած է, ու ցորչափ Հայ Մշակոյթը գիտակից մնայ իր այս դերին, ցորչափ Հայ Մշակոյթը՝ Հայրենիքէն ներս ու դուրս, ըլլայ այն վայրը, ուր հանդիպին ու համբուրուին Արևելք և Արևմուտք, Հայ Մշակոյթը կ'ապրի ինքնուրոյն ու ինքնատիպ:

Դժուար է առաջին ակնարկով հաշտուիլ սա գաղափարին հետ, թէ հայ մշակոյթը ազդեցութեանց խառնուրդ է և սակայն ինքնատիպ: Բայց այդ չէ՞ պատմութիւնը բոլոր մշակոյթներու: Ամէն ազգ արտաքին ազդեցութիւններ նմանափոխելով, օտար տարրերու վրայ իրը աւելցնելով ստեղծած է ազգային մշակոյթը: Յոյն մշակոյթը Փիւնիկեան և Եգիպտական մշակոյթներու ազդեցութեան ենթակայ եղած է: Եւ սակայն ո՞վ կարող է ուրանալ ինքնուրոյնութիւնը յոյն մշակոյթի: Լատին մշակոյթը սնած է յունականով, բայց լատին բնորոշ գծերով կերպարանափոխուած: Մեծ է այն ազգը, մեծ են այն ուահլիրայ մարդիկ, որոնք իրենց վրայ խուժող օտար տարրերէն առանց հեղձամղձուկ ըլլալու, անոնց կը տիրանան ու նոր մշակոյթ մը կը ծնանին: Վերածնունդը ազդեցութիւններու արդիւնք է: Կէօթէ իր միտքն ու սիրտը կը բանայ միջնադարեան (Ֆաուստ), յունական (Իփիգինիա), իտալական (Տասսոյ), նոյնիսկ պարսկական ազդեցութեանց (Diwan), բայց իր յղացումները գերման մշակոյթին կը պատկանին, վասնզի օտար ազդեցութեանց տիրելով ստեղծագործած է նա: Միքել Անջելոյ ինքզինքը յունական արձաններով կը բեղմնաւորէր արտադրելու համար նոր դասականութիւն մը: Միայն անձկամիտ թուլահանճար անհատներ ու ազգեր ազդեցութեանց առջև պատնէշ կը քաշեն, որովհետև գերի ըլլալ չեն ուզեր, եւ ոյժը չունին իրենց ինքնութիւնը արժեցնելու: Որքան բազմապիսի ու բազմակողմանի են ազդեցութիւնները, այնքան աւելի հիացումի արժանի է մշակոյթը, որ կրցած է զանոնք օգտագործել և ինքնատիպ մնալ:

ԴՈԿՏ. ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ ԿՈԳԵԱՆ

ՏԱՐԵԴԱՐՁՆԵՐ ՈՐ ԶՈՒԳԱԴԻՊԵՑԱՆ ԱՆՑՆՈՂ ՏԱՐԻՆԵՐՈՒՆ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

(1821-1907)

Քառորդ դար Հայոց հայրիկին մահուընէն ի վեր։

Քիչերը հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ կրցած են իրեն պէս համեստ ծագումէ մը բարձունքը ելլել, նոյնանալ հայ ժողովուրդի տառապանքին ու ճիգերուն հետ, փոխարկել զանգուածները իրենց խօսքին ու գրչին յուռութքովը, ու երկար տարիներ դառնալ բովանդակ ժողովուրդի մը յոյսն ու ապաւէնը, սէրն ու պաշտամունքը։

Ծնած Վան 1821 ապրիլ 4ին, կը պանդխտէ Պոլիս, և հոն ուսուցիչ կը գտնենք զինքը 1847ին։ Գաւառի ճիչն էր որ բերած է մայրաքաղաք, ու տակաւ գաւառ կը դարձնէ մարդոց ակնարկն ու հոգին, պատմելով հայ հողին փառքը ու արցունքը որով կը թրջուի այդ հողը։ Հոն է որ լոյս կ'ընծայէ իր անդրանիկ գրական երկերը, «Հրաւիրակ Արարատեան» (1850) և «Հրաւիրակ Երկրին Աւետեաց» (1851), գրուած դասական հայերէնով և հայ հին տաղաչութեամբ։

1854ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Աղթամարի մէջ՝ հայ կրօնին ու ժողովուրդին կապելով սիրտը։ 1855ին դարձեալ Պոլիս է, ուր լոյս կ'ընծայէ «Արծիւ Վասպուրականի» հանդէսը՝ գաւառին ճիչը պատմելու համար մայրաքաղաքին, հանդէս զոր 1858ին Վան կը փոխադրէ, լոյսի առաջին ցանքը ընելով գաւառի հողին մէջ։

1862ին Տարօնի առաջնորդ, 1868ին եպիսկոպոս, 1869ին Պոլսոյ պատրիարք է արդէն։ Գաւառն է որ յանձին Խրիմեանի իր տառապանքովն ու երկունքով բազմած է պատրիարքական գահուն վրայ ամբողջ չորս տարի։

Պոլիս գտնուած շրջանին է որ հետզհետէ լոյս կ'ընծայէ «Մարգարիտ Արքայութեան Երկնից» (1867), «Խաչի Ճառ» (1876),

«Ժամանակ և Խորհուրդ իւր» (1876), «Վանգոյժ»(1877), «Հայգոյժ» (1877), «Դրախտի Ընտանիք» (1978), «Սիրաք Սամուէլ» (1879), որոնց բոլորին մէջ ալ գաւառն է որ կը բաբախէ իր ճիչերովն ու ճիգերովը։

Խրիմեան, 1878ին, յանուն հայ ժողովուրդին բախել կ'երթայ քաղաքակիրթ արքունիքներուն խղճմտանքը, և Պերլինի վեհաժողովին մէջ կը ներկայացնէ իր ժողովուրդին ցաւերը։ Ձեռնունայն դարձած՝ ան կը սկսի քարոզել թէ քաղաքակիրթ աշխարհը պիտի չբանայ իր խղճմտանքը՝ եթէ զէնքով չբախենք անոր դռները։

1890ին Համիտ Երուսաղէմ կ'աքսորէ զինքը, բայց չանցած երկու տարի հայ ժողովուրդին միահամուռ կամքը զայն կը խլէ աքսորէն ու կը տանի բազմեցնել Էջմիածնի գահուն վրայ։

Իր կաթողիկոսութեան օրերուն (1893-1907) կը զուգադիպին հայ ժողովուրդի կեանքը ալեկոծող պոռթկումները։ Խրիմեան կ'ապրի բոլոր այդ յուզումներուն հետ։

Իր կաթողիկոսութեան շրջանին է որ լոյս ընծայած է իր գրական գլուխ-գործոցը՝ «Պապիկ և Թոռնիկ» (1894), ինչպէս նաև «Թագաւորաց ժողով»ը (1900) եւ «Վերջալոյսի Ձայներ»ը (1901)։

Վախճանեցաւ 1907 նոյեմբեր 11ին։

Խրիմեան հայ ժողովուրդին մէջ նոր ակօս մը բացաւ, գաւառը տարածեց հոգիներու խորը, ու քարոզեց նոր օրերու պատգամը,— մարտնչիլ ազատութեան համար։

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ

(1840-1892)

Քառասնամեակն է այս տարի Գարեգին Սրուանձտեանցի մահուան։ Ծնած Վան և հասունցած Խրիմեանի շունչին տակ՝ Սրուանձտեանց դարձաւ հայ հոգեւորականութեան ամէնէն բեղմնաւոր դէմքերէն մէկը։ Ան շրջեցաւ բովանդակ Հայաստանը. պրպտեց հայ հողն ու ջուրը, քարերն ու աւերակները, հէքեաթներն ու երգերը, ու փնտռեց հայ հոգին անոնց մէջ՝ երեւան հանելով անծանօթ աշխարհ մը ու անոր անծանօթ գեղեցկութիւնները։

Ինք եղաւ որ գաւառը ճանչցուց իր հոգիին ու իր բաբախումներուն մէջ, ճամբան հարթելով հայ ազգագրութեան։

Սրուանձտեանցի երկերն են «Գրոց ու Բրոց», «Հնոց ու Նո-

րոց», «Համով Հոտով», «Շուշանիկ», «Մանանայ», «Թորոս Աղբար» և «Սասունցի Դաւիթ»:

Սրուանձտեանց ռահվիրան եղաւ գաւառի գրականութեան, ու իրմով է որ գաւառը իր շունչը կը սկսի պատուաստել հայ մտքին:

ԽՈՐԷՆ ՆԱՐՊԷՅ

(1831-1892)

Քառասնամեակն է մահուան և Խորէն Նարպէյին, մէկը հայ եկեղեցականութեան ամէնէն կարկառուն դէմքերէն: Մխիթարեանց աշակերտ և ապա անդամ Մխիթարեանց՝ ի վերջոյ դարձաւ հայ եկեղեցւոյ գիրկը, եռանդուն մասնակցութիւն ունենալով հայ ազգային և գրական շարժման մէջ:

Նարպէյ մէկն էր Պերլինի վեհաժողովին գացող հայ պատուիրակութեան անդամներէն, Խրիմեան հայրիկի, Մինաս Չերազի և Ստեփան Փափազեանի հետ:

Տաղանդաւոր հռետոր, լեզուագէտ և հայրենասէր՝ Նարպէյ բանաստեղծ ալ էր: Իր քերթուածները ամփոփուած են «Ստուերք Հայկականք» և «Վարդենիք» հատորներուն մէջ: Գրած է նաև «Ալաֆրանկա» թատերախաղը, և թարգմանած «Դաշնակք», Լամարթինի՝ որուն բարեկամն էր:

Ան այցելած է նաև Ռումանիա՝ փորձելով հայ թեմ մը հիմնել: Պատուով ընդունուած ռումէն արքունիքէն և մեծ ազդեցութիւն թողած հոն, Պուքրէշի հայ եկեղեցւոյ մէջ իր մատուցած պատարագին ներկայ եղած է նաև Քարոլ Ա. թագաւորը:

ԳԱՄԱՌ ՔԱԹԻՊԱ

(1830-1892)

Քառասնամեակը լրացաւ Գամառ Քաթիպայի ալ մահուան:

Չկայ հայ բանաստեղծ մը որ հայ հոգիներուն թափանցած ըլլայ այնքան խորունկ՝ որքան Ռափայէլ Պատկանեան (Գամառ Քաթիպա): Ծնած Նոր Նախիջևան, ուսած Դորբատ և Փեթրօկրատ, ան ինքզինք նուիրեց իր ժողովուրդին, իբրև ուսուցիչ և բանաստեղծ:

Իր գրական գործունէութեան առաջին շրջանին (1850-1864), աւելի շատ յօրինած է ան մանկական երգեր սիրոյ, ուրախութեան և տխրութեան քերթուածներ:

Երկրորդ շրջանին է որ ան կը դառնայ «ազգին երգիչը», ոգեկոչելով հայ ժողովուրդին անցեալը ու հայութեան ներսը բռնկցնելով Հայաստանը, զգայուն երգերու մէջ որոնք շրթունքէ շրթունք անցան եւ դեռ կ՚ապրին:

Ի վերջոյ ան արտադրեց երգիծական քերթուածներ, ու արձակ էջեր՝ միշտ երգիծական՝ Նոր Նախիջևանի բարբառով:

Գամառ Քաթիպայի քերթուածներէն շատերը ապրեցան ու կ՚ապրին հայ ժողովուրդի շրթներուն վրայ, ինչպէս «Մայր Արաքսի»ն, «Հիմի էլ լռենք»ը, եւայլն:

ՍՄԲԱՏ ՇԱՀԱԶԻԶ

(1841-1907)

Քսանըհինգամեակն էր այս տարի Սմբատ Շահազիզի մահուան:

Շահազիզ մէկն է Ռուսահայ գրականութեան վերածնունդի դէմքերէն, և թողած է սիրոյ, բնութեան և հայրենիքի նուիրուած քերթուածներ:

Ան կը պատկանի սերունդի մը որ գրականութեան ճամբով փորձեց հայ ժողովուրդը հայրենասիրութեան տանիլ, և զայն դաստիարակել քերթուածներու միջոցաւ: Իր գլխաւոր երկն է «Լեւոնի Վիշտը» փօէմը, ուր ազդեցութիւնը կրած կ՚երևայ Պայրընի և ուր հայրենասիրական թափն է իշխողը գրական մտահոգութեանց վրայ: Բանաստեղծը կրցած է սակայն հոն շատ մը գեղեցիկ հատուածներ տալ՝ մանաւանդ երբ կը նկարագրէ Հայաստանի բնութիւնը և Կովկասեան լեռները:

Շահազիզ գործածած է ընտիր, մաքուր լեզու մը բաղդատմամբ իր ժամանակին:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

(1852-1908)

Ութսունամեակը Արփիար Արփիարեանի ծննդեան:

Մխիթարեան նախկին աշակերտ՝ Պոլիս դարձին ան նետուեցաւ հանրային կեանքի ասպարէզը, և ամբողջ քառորդ դար մնաց պատնէշին վրայ:

Նախ կրթական ընկերութեանց նուիրեց իր երիտասարդի խանդավառութիւնը՝ մեծ դեր խաղալով Միացեալ Ընկերութեան կազմութեան և բարգաւաճման մէջ:

Բայց հրապարակագրութիւնը եղաւ իր սիրած ասպարէզը։ Ան հայ մամուլին բերաւ նոր շունչ մը, նոր թափ, և ըլլայ «Արեւելք»ի, ըլլայ յետոյ «Հայրենիք»ին շուրջ ստեղծեց, մարդոց խանդավառ սերունդ մը որ հայ գրականութեան ընտրանին պիտի կազմէր յետոյ, ինչպէս Զօհրապն ու Բաշալեանը, Կիւրճեանն ու Օտեանը, և այնքան ուրիշներ։

Ան յեղափոխական յորձանքին ալ խառնեց իր խանդավառութիւնը, ղեկավար դեր խաղալով Հնչակեան կուսակցութեան մէջ, ուր պառակտում պիտի ստեղծէր և անցնէր Վերակազմեալներուն, զանոնք ալ լքելու համար յետոյ. մինչև որ վերակազմեալ գնդակ մը Գահիրէի մէջ գետին տապալեց զինք։

Արփիարեան պիտի ապրի սակայն իր գրականութեամբը։ Արտադրեց զմայլելի էջեր, վիպակ ու պատմուածք, ինչպէս «Ոսկէ Ապրջան», «Կեանքի պատկերներ», բայց մանաւանդ «Կարմիր ժամուց»ը, որ իր գլուխ գործոցն է։

Հ. ԱՐՍԷՆ ԱՅՏԸՆԵԱՆ

(1824-1902)

Մահուան երեսնամեակ՝ հայ նոր աշխարհաբարի մեծ ախոյեանին, Հ. Արսէն Այտընեանի։

Ծնած Պոլիս, փոքր տարիքէն մտաւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան մէջ, որուն աբբահայրութիւնը պիտի վարէր յետոյ, 1886էն մինչև իր մահը։

Իր աբբահայրութեան օրով է որ հիմնուեցաւ «Հանդէս Ամսօրեայ»ն, զարկ առացան Կ. Պոլսոյ և Իզմիրի Մխիթարեան վարժարանները, Վիեննայի տպարանը բարգաւաճեցաւ, և բացառիկ շուք առացաւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութիւնը։

Բայց անգին է իր մատուցած ծառայութիւնը հայ լեզուին, և անով հայ գրականութեան։

Ինքն էր որ հիմերը դրաւ մեր նոր աշխարհաբարին, 1866ին լոյս ընծայելով իր գլուխ գործոցը, «Քննական քերականութիւն արդի աշխարհաբար լեզուի», երկ՝ որ վճռեց աշխարհաբարին բախտն ու յաղթանակը։ Ընդարձակ յառաջաբանէ մը յետոյ ուր աշխարհաբարի ծագման և զարգացման պատմութիւնը կու տայ աննախընթաց ուսումնասիրութեան մը մէջ, կը ճշդէ մեր նոր լեզուին կանոնները՝ հիմ առնելով հայ լեզուին ամէնէն մեծ քերականը, ժողովուրդը, և այսպէսով կը հարթէ ճամբան հայ լեզուաբաններուն և քերականներուն, բայց մանաւանդ հայ գրականութեան։ Չափազանցութիւն չէ ըսելը թէ իրե՛ն կը պարտինք մեր նոր աշխարհաբարը։

Այտընեան երաժշտագէտ ալ էր։ Ձայնագրած է հայկական պատարագ մը՝ երգչախումբի և նուագախումբի համար, վիթխարի երկ՝ ուր թէև պահպանուած չեն հայ պատարագի երգեցողութեան ինքնատիպ դրոշմը, բայց որ սակայն կը պարզէ իր երաժշտական մեծ հմտութիւնը։

Այտընեան և գծագրիչ էր։ Ան գծագրած է Երկրագունդ մը, և մանաւանդ յօրինած հայերէն զարդագիր տառեր՝ որոնք մինչև այսօր կը զարդարեն Վիեննական Մխիթարեանց հրատարակութիւնները։

Հայ Մշակոյթի այս մեծ տիտանին մահուան առթիւ էր որ Վիեննայի քաղաքապետութիւնը կ՚ըսէր իր ցաւակցական գրին մէջ. «Այտընեանի մահով այնպիսի մարդ մը կը պակսի՝ որուն զուգակշիռ երկրորդ մը դարեր չեն կրնար յառաջ բերել»։

Ծ Ե Ր Ե Ն Ց

(1822-1888)

Հարիւրտասներորդ տարելիցն էր այս տարի Ծերենցի ծննդեան։

Ծնած Պոլիս, Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), աշակերտեցաւ Մխիթարեաններուն, բժշկութիւնը աւարտեց Փարիզ, և Պոլիս դարձին դեր կատարեց հայ-կաթոլիկ համայնքին ներքին շարժումներուն մէջ, ի վերջոյ դառնալով մայրենի եկեղեցւոյ գիրկը եւ հուսկ ուրեմն անցնելով Կովկաս, ուր և գործեց։

Հրապարակագրութեամբ սկսաւ իր գրական ասպարէզը՝ յետոյ նուիրուելու համար վիպագրութեան։ Իր վէպերուն նիւթը հայ պատմութեան զանազան շրջաններէն է քաղուած ու անոնց մէջ կը բաբախէ Հայու տաք սիրտ մը։ Երեք են իր այդ վէպերը, «Երկունք Թ. դարու», «Թորոս Լեւոնի» և «Թէոդորոս Ռշտունի», որոնցմէ երեքն ալ Հայոց Պատմութեան երեք շրջանները կը բանան ընթերցողին։

ՍՐԱՊԻՈՆ ՀԷՔԻՄԵԱՆ

(1832-1892)

Ծննդեան հարիւրամեակը և մահուան քառասնամեակն էր այս տարի Սրապիոն Հէքիմեանին, մէկը հայ վերածնունդի ախոյեաններէն, դժբախտաբար հիմա գրեթէ մոռցուած։

Մխիթարեանց աշակերտ, Հեքիմեան Պոլիս դարձին ինքզինք նուիրած է գրականութեան, յօրինելով քերթուածներ և թատերգութիւններ, բայց մանաւանդ մեծ դեր կատարած հայ բեմի ստեղծման մէջ՝ կազմակերպելով թատերախումբեր և անոնց հայթայթելով առաջին թատերախաղերը։

Իր երկերը ամփոփուած են «Տաղք և Թատերգութիւնք» հատորին մէջ (1867)։

ՊԵՐՃ ՊՌՈՇԵԱՆՑ

(1837-1907)

Պերճ Պռոշեանց, որուն մահուան քսանըհինգամեակը կը լրանար այս տարի, մէկն է ութսունական թուականներու արևելահայ գրական մեծագոյն դէմքերէն։

Վիպասան էր, ու առաւելապէս վարքագիր իր վէպերուն մէջ։ Արևելահայ գրականութեան մէջ առաջին անգամ ինքն է որ բացառապէս կը նուիրուի արևելահայ գիւղական կենցաղին, վարք ու բարքին, հաւատալիքներուն և սովորոյթներուն մանրազնին վերարտադրման։

Ան իր վէպերը գրեց իր հայրենի Աշտարակ գիւղին բարբառով ու անոնց մէջ պահեց տեղական գոյնը, մանաւորաբար ապրեցնելով հոն ժողովրդական խոնարհ զաւակները, և այսպէսով հոգիներն ու մտքերը հրապուրելով դէպի նահապետական հայ գիւղը, ու ճամբան բանալով յետագայ գրողներուն, ինչպէս Ղազարոս Աղայեանին և Յովհ. Թումանեանին, որոնք իրենց ներշնչումը պիտի ծծէին բացառապէս հայ գիւղէն։

Պռոշեանցի գլխաւոր երկերն են «Կռուածաղիկ», «Հացի խնդիր», «Յունոն»,» «Սօս և Վարդիթեր», «Ցեցեր», «Բղդէ» վէպերը։

ԳԱԲՐԻԷԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՑ

(1825-1912)

Քսան տարի է նաև Գաբրիէլ Սունդուկեանցի մահէն ի վեր.

Ծնած Թիֆլիս, աւարտած Փեթրոկրատի համալսարանը, հասած ի վերջոյ ընկերային նախանձելի դիրքի, Սունդուկեանց իր սիրտը և գրիչը նուիրեց հայ գրականութեան, ու անոր կապուած մնաց մինչև իր մահը։

Կարելի չէ քանի մը գիծով նկարել դէմքը մարդու մը, որուն հետ կը սկսի ու կը զարգանայ հայ թատերական գրականութիւնը, գոնէ արևելահայութեան մէջ։

Արդարև, Գաբրիէլ Սունդուկեանց եղաւ գրեթէ հիմնադիրը հայ բեմական գրականութեան։

Իր երկերը գրեթէ բոլորն ալ թատերախաղեր են՝ տռամ, կատակերգութիւն, և զաւեշտ, թիւով տասնեակ մը.— «Գիշերուան Սաբրը Խէր է» (տպուած 1901ին), «Էլի մէկ զոհ» (1902), «Խաթաբալա» (1902), «Պէպօ» (1904), «Ամուսիններ» (1905), «Բաղնըսի Բօղչա» (1906), «Քանդած Օճախ» (1906), «Եւայն կամ Նոր Դիոգինէս» (1907), «Օսկան Պետրովիչը էն կէնքումը» (1906), «Սէր և Ազատութիւն»։ Ունի նաև «Համալի Մասլահաթներ» եւ թարգմանութիւն մը՝ Մոլիէրի «Ժօրժ Դանդէնը»։

Միմիայն «Պէպօ»ն բաւական է զինքը անմահացնելու համար։

ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

(1842-1891)

Անմահ հայ երգիծաբանին ծննդեան 90րդ տարելիցն էր այս տարի։

Բովանդակ հայ գրականութեան մէջ չկայ իրմէ աւելի ժողովրդական դէմք մը, ու չկան աւելի ժողովրդական տիպարներ քան իր ստեղծած հերոսները։

Ծնած Էտիրնէ, ստացած համեստ կրթութիւն մը, բայց ան կրցաւ հանդիսանալ երգիծանքի մեծագոյն հայ վարպետը, շնորհիւ իր բնածին տաղանդին։

Պարոնեանի գործերն են՝

«Մեծապատիւ մուրացկաններ», «Ազգային ջոջեր», «Քաղաքավարութեան վնասներ», «Պտոյտ մը Պոլսոյ թաղերուն մէջ», «Հոսհոսի ձեռատետր», «Պաղտասար աղբար» և «Արևելեան ատամնաբոյժ»։

Այս գործերէն շատերը դասական դարձած են հայ գրականութեան մէջ, ինչպէս անոնց ստեղծած հերոսները։

Պարոնեան խմբագրած է նաև զանազան երգիծական հանդէսներ, ինչպէս «Թատրոն», «Խիկար» և «Ծիծաղ»։

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

(1851-1872)

Սկիւտարի սոխակին մահուան 60րդ տարին լրացաւ։

Պետրոս Դուրեան, որ հողը մտաւ հազիւ 21 տարու, կ'ապ-

րի հայ ժողովուրդի սրտին մէջ և պիտի ապրի միշտ իբրև առաջերէն մէկը հայ գրականութեան՝ շնորհիւ անկորնչելի երգերուն, զորս պոռթկաց իր հիւանդ հոգին զմայլելի թափով մը։

Հազիւ քանի մը տարի տրուեցաւ իրեն ստեղծագործելու։ Բայց ինչ որ ստեղծեց՝ բաւական է իր անունը անմահ ընելու։

Իր քերթուածներէն շատերը բերնէ բերան և սիրտէ սիրտ պտտած են ամբողջ 60 տարի, ինչպէս «Տրտունջքը», «Իմ մահը», «Լճակը», «Թրքուհին» եւայլն։

Պետրոս Դուրեան գրած է նաև թատերախաղեր, ինչպէս «Թշուառներ», «Վարդ և Շուշան», որոնք զուրկ են սակայն բեմական արժէքէ։

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ

(1852-1929)

Լրացաւ այս տարի Մինաս Չերազի ծննդեան 80 ամեակը։

Ծնած 1852ին Կ. Պոլիս, աւարտելէ յետոյ Նուպար Շահնազարեանը՝ նուիրուեցաւ ուսուցչութեան, ասպարէզ՝ ուր ունեցաւ բեղմնաւոր գործունէութիւն, մանաւանդ Կեդր. վարժարանի իր տեսչութեան տարիներուն (1886-1889)։

Չերազ բեղմնաւոր եղաւ նաև իր ազգային գործունէութեանը մէջ, իբրև ազգային երեսփոխան, իբրև Միացեալի հիմնադիր եւ իբրև գործակից Ներսէս Վարժապետեանի։ Ինք մաս կազմեց այն պատուիրակութեան՝ որ 1878ին ներկայացաւ Պերլինի վեհաժողովին և այդ առթիւ դիմեց մեծ պետութեանց մայրաքաղաքները հայկական դատը պարզելու։

Չերազ 1889ին հաստատուեցաւ Եւրոպա, և մեծ ծառայութիւն մատոյց հայկ. դատի փրօփականտին, թէ ճառերով եւ թէ գրչով։ Հայկ. դատի փրօփականտին նուիրուած էին իր l'Arménie ֆրանսերէն եւ Armenia անգլիերէն հանդէսները զորս լոյս ընծայեց երկար տարիներ։

Յօրինեց նաև հայ կեանքէ քաղուած զողտրիկ պատմուածքներ, նախ ֆրանսերէն և յետոյ հայ լեզուով։

Իր միւս երկերն են՝ «Գրական փորձեր», «Ազգային դաստիարակութիւն», «Ինչ շահեցանք Պերլինի վեհաժողովէն», «Հայաստան և Իտալիա», «Գրիչ և Սուր», «Նոր ճառեր», և «Իմ առաջին ճամբորդութիւնս Եւրոպա»։

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿԱՐԱ ՄՈՒՐԶԱ

(1854-1902)

Այս տարի լրացաւ նաև անուանի երաժշտագէտ Քրիստափոր Կարա՝ Մուրզայի մահուան երեսնամեակը։

Ծնած 1854ին Խրիմի Գարասու-փազար աւանը՝ պզտիկ տարիքէն սէր կու տայ երաժշտութեան, որուն կը նուիրուի ի վերջոյ։ Նախ Խրիմը կ'ըլլայ իր գործունէութեան դաշտը՝ ուր մէկ կողմէ կ'ուսումնասիրէ հայ ազգ. երգերը և կը դաշնաւորէ զանոնք, և միւս կողմէ կը կազմէ երաժշտական և թատերական խումբեր։ 1882ին կ'անցնի Կովկաս՝ Թիֆլիսի և Պաքուի մէջ խումբեր և համերգներ կազմակերպելով։ 1887ին կ'այցելէ Պոլիս։ Կովկաս դառնալուն՝ աւելի մեծ թափով կը շարունակէ իր գործունէութիւնը, գործելով ամբողջ 15 տարի Կովկասի բոլոր կարեւոր քաղաքներուն մէջ, մասնաւորաբար Պաքու և առեն մըն ալ պաշտօնավարելով Էջմիածնի ճեմարանին մէջ՝ ուր կ'աշակերտի իրեն Կոմիտաս։

Կարա Մուրզա առաջին տարածիչն է հայ ազգային և ժողովրդական երգերու, ու բազմաձայն երգեցողութեան։ Ան է որ պատրաստած է ճամբան Կոմիտասին։

Իր գործունէութեան ընթացքին՝ 47 քաղաքներու մէջ տուած է 248 համերգներ, մարզելով այդ առթիւ մօտ 6000 հոգի։ Գրի առած և մշակած է 320 երգեր, և յօրինած 67 ինքնուրոյն հեղինակութիւններ։

Մեռած է հազիւ 48 տարու։

ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹԵԱՆՑ

(1858-1912)

Քսաներորդ տարեդարձն էր այս տարի նաև փրոֆ. Գրիգոր Խալաթեանցի մահուան։ Ծնած Ալեքսանդրապոլ, Խալաթեանց Մոսկուայի մէջ է որ աւարտած է համալսարանը՝ նուիրուելով պատմալեզուաբանութեան։

1883ին կը կարգուի պատմութեան ուսուցչապետ Լազարեան ճեմարանին, աշխատակցելով գիտական պարբերականներու և լոյս ընծայելով ուսումնասիրութիւններ հայ հին մատենագիրներու մասին, որոնցմէ յիշենք Ղազար Փարպեցի (1883), Եղիշէ (1892), Զենոբ Գլակ (1893), Մովսէս Խորենացի (1896), եւայլն։ Խալաթեանց իբրև գիտնական յարգուած էր նաև օտար շրջանակներու մէջ։

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՇԱՔԼԵԱՆ

(1875-1912)

Քսան տարի առաջ էր որ անշշուկ հողը մտաւ հայ գրականութեան համեստ բայց տաղանդաւոր մէկ զաւակը, Աղեքսանդր Շաքլեան։

Ծնած 1875ին Իզմիր, աւարտած 1893ին Պէրպէրեանը, պահ մը կը մտնէ Հայրենիքի խմբագրութեան մէջ, յետոյ Մանչէսթըր կ'անցնի՝ նուիրուելու առեւտրական ասպարէզին, շարունակելով սակայն գրելը։

Իր գեղեցկագոյն էջերն են «Բարիները», «Նոր հոգիներ», «Պատգարակին աղջիկը», «Հոգեկան վիճակներ», «Մեծ Ազա», «Երջանկութեան վախը», որոնց մէջ ի յայտ կուգայ վարպետ հումորիսթը։

Աշխատակցած է նաեւ անգլիերէն թերթերու։

Ծածկանունն էր Զարեհ Վարսամեան։

ՌԷԹԷՈՍ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

(1852-1907)

Այս տարի լրացաւ Ռէթէոս Պէրպէրեանի եւ մահուան 25 ամեակը։

Ծնած 1852ին՝ Պոլսոյ Խասգիւղ թաղը, ուսուցչական ասպարէզը կը մտնէ հազիւ 15 տարու։ 9 տարի ուսուցչական պաշտօններ վարելէ յետոյ զանազան դպրոցներու մէջ՝ 1876ին կը հիմնէ իր սեփական վարժարանը, վարելով զայն մինչեւ իր մահը, 31 տարի անընդհատ, հայ ժողովուրդին ընծայելով ընտիր հոյլ մը ականաւոր դէմքերու։

Պէրպէրեան զբաղած է նաեւ գրականութեամբ։ Թարգմանած է Լամընէի «Բանք հաւատացելոյ ուրուք» (1871), Կէօթէի «Հերման եւ Տորոթէան» (1883)։ Իսկ իր ինքնագիր երկերն են «Առաջին տերեւք» (1877), «Մարդիկ և Իրք» (1885), «Դաստիարակի մը խօսքեր»ը (1901), «Խոհք և Ցուցք» (1903), և «Դպրոց և Դպրութիւն» (1907)։

Ռէթէոս Պէրպէրեան եռանդուն մասնակցութիւն բերած է նաեւ Պոլսոյ ազգ. կեանքին, իբրեւ անդամ Ազգ. Երեսփ. ժողովի, բայց մանաւանդ իբր ատենապետ Ուսումնական Խորհուրդին, երբ յօրինած է Թրքահայ վարժարաններու «Կազմական Կանոնագիրը»։

ՏԻԿ. ՍՐԲՈՒՀԻ ՏԻՒՍԱԲ

(1842-1901)

Այս տարի իննըսունամեակն էր Սրբուհի Տիւսաբի ծննդեան։

Ծնած Պոլիս, ազնուական ընտանիքի մը ծոցէն, և դարձած կողակիցը Տիւսաբ փաշային, Տիկ. Սրբուհի Տիւսաբ խառնուեցաւ հայ հանրային շարժման, հայեցի դաստիարակութեանը շնորհիւ՝ զոր ստացած էր Մկրտիչ Պէշիքթաշլեանի շունչին տակ։

Ան իր ճիգերը նուիրեց նախ կրթական գործին, իբրեւ հիմնադիրներէն և սիւներէն մէկը Դպրոցասէր Տիկնանց Ընկերութեան, որ նախախնամական դեր պիտի կատարէր հայ կեանքի մէջ, վարժուհի հասցնելով հայ դպրոցներուն։

Ան զբաղեցաւ նաեւ գրականութեամբ, վէպեր գրելով։

Երեք են իր վէպերը, — «Սիրանուշ», «Մայտա», «Արաքսիա», որոնց մէջ ան կը պաշտպանէ հայ կնոջ դատը։

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

(1830-1892)

Մշակի խմբագիրը եւ մեռաւ ճիշդ քառասուն տարի առաջ։

Քիչեր հայ լրագրութեան մէջ կրցած են այնպիսի ակօս մը բանալ ինչ որ բացաւ Գրիգոր Արծրունին իր Մշակով, ոչ միայն հասցնելով իր շուրջը մտաւորական սերունդ մը՝ որ յետոյ դեր պիտի խաղար Կովկասահայ կեանքի մէջ, այլ նաեւ դառնալով ռահվիրան ռուսահայութեան մտաւոր և հանրային վերածնունդին։ Գրիգոր Արծրունին էր որ ջանաց հայութեան զոյգ հատուածներուն միջեւ հոգեկան շաղախը թրծել, հայ զանգուածները մարզել յառաջադէմ հորիզոններու տեսիլքով, և ճամբան հարթել սերունդի մը՝ որ պիտի գար ոգևիլ ու զոհուիլ հայ ժողովուրդի ազատագրութեանը համար։

ՄԻՔԱՅԷԼ ՋԱՓՐԱՍՏ

(1848-1907)

Համբաւաւոր կատակերգակը, որուն մահուան քսանըհինգամեակը եւս լրացաւ, ծնած էր Պուքրէշ, և զաւակն էր Գէորգ պատուելիին։

Նախ պարի ուսուցիչ Պոլսոյ ազգային վարժարաններու եւ դերասանական խումբերու մէջ, 1877ին է որ կը նուիրուի բեմին՝ ամբողջ քառասուն տարի ծիծաղ սրսկելով զանգուածներու մէջ։

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

Հ. ԱՐՍԷՆ ՂԱԶԻԿԵԱՆ

Իր մտքին ու իր կորովին լրութեանը մէջ, այս տարի հողը մտաւ հայ գրականութեան ամէնէն բեղմնաւոր վաստակաւորներէն մէկը, որուն դիզած երկերուն վրայ բաւական է աչք մը նետել պատկառանքով ու սոսկումով համակուելու համար: Պատկառանքով՝ որովհետեւ անոր կը պարտի մեր գրականութիւնը հսկայ դէզ մը չհինցող, տեւող երկերու, և սարսափով՝ անոր համար որ կարելի չէ ըմբռնել համբերութեան և կամքի հսկայ ուժը որ բնակած է Հայր Ղազիկեանի մէջ:

Ծնած 1870ին Պարտիզակ, նախնական կրթութիւնը կը ստանայ գիւղը: Ատեն մը գրաշարութեամբ պարապած Պոլիս՝ չուէնչը Վենետիկ կ'առնէ լեցուած ուսման ծարաւով: Ու տքնաջան աշխատութեանց տարիներ կ'ըլլան եօթը տարիները զորս հոն կ'անցընէ 1888-1895, ամբարելով շատ մը լեզուներ՝ ինչպէս հին ու նոր հայերէնը, իտալերէնը, ֆրանսերէնը, անգլիերէնը, և հմտանալով նաև լատիներէնի ու յունարէնի:

Ու 1895էն մինչև իր մահը ան կ'ուսուցանէ ու կը թարգմանէ անդադար: Նախ գրաբարն է որ կը յանկուցանէ զինքը, ու գրաբարով են իր առաջին թարգմանութիւնները, «Հատընտիր քերթուածք» Լէօփարտիի, «Լռութիւն» Վիքթօրիա Ագանուրի, «Մահ Արթուրայ» Թէննիսոնի: 1900էն ետքն է որ աշխարհաբարը կը գործածէ իր թարգմանութեանց մէջ: Ու իրմով մեր գրականութիւնը կ'ունենայ թարգմանութիւնը օտար անթիւ գլուխ-գործոցներու, ինչպէս են Տանթէի «Աստուածային կատակերգութեան» երեք մասերը՝ «Դժոխք», «Քաւարան» և «Արքայութիւն», Հոմերոսի «Իլիականը» և «Ոդիսական»ը, Վերգիլիոսի «Մշակականք»ը և «Ենէականը», Որատիոսի «Արուեստ Քերթողական»ը, Միլտոնի «Դրախտ Կորուսեալ»ը, Թասսոյի «Երուսաղէմ Ազատեալ»ը, Օսեանի «Քերթուածներ»ը, Լէօփարտիի «Երգեր»ը, Ատա Նեկրիի երեք գործերը՝ «Ճակատագիր», «Մրրիկներ» և «Մայրութիւն»,

Վիքթօրիա Ագանուրի «Երգեր»ն ու «Յաւիտենական դրոյցը», Ռօլանի «Երգը», Սպանիական «Սիտ»ը, Պօյթօի «Ներոն»ը, Ուկոյ և Ֆոսկոլոյի «Տաղք Գերեզմանաց»ը, յիշելու համար գլխաւորները միայն:

Իր ամէնէն հոյակապ և աննախընթաց գլուխ-գործոցը պիտի ըլլար սակայն «Հայկական Մատենագիտութիւնը», վիթխարի աշխատանք, որ կ'երեւան բոլոր հայ երկերը սկիզբէն մինչև մեր օրերը, իրենց բովանդակութեամբ, հեղինակներու կենսագրութեամբ և մատենախօսութեամբ:

ԼԷՕ

1932 Նոյ. 14ին Երեւանի մէջ իր աչքերը փակեց Լէօն:

Ծնած էր Շուշիի մէջ 1860ին: Համեստ կրթութենէ մը վերջ, գրական կարեւոր դիրքի մը հասաւ շնորհիւ իր եռանդուն ու յամառ ինքնաշխատութեան: Եղած է ուսուցիչ, պետական պաշտօնեայ և խմբագիր: Այս վերջին պաշտօնը վարած է գլխաւորաբար «Մշակ»ի մէջ որուն ազդեցութեան տակ կազմաւորուած և թափ առած է իր գրական ուղղութիւնն ու ոգին:

Լէօ հայ գրականութեան մէջ իր մուտքը ըրած է 1883ին: Նախ գրական գործեր արտադրեց: Այս մարզին մէջ յայտնի են իր գործերէն «Ծայրեր», «Կորածներ», «Վերջին Վէրքեր», «Թախման Գիշեր», «Պանդուխտ», «Այծարած», «Մելիքի Աղջիկը» և այլն: Յետոյ նուիրուեցաւ բանասիրութեան: Իր բանասիրական-պատմական գլխաւոր գործերն են «Հայկական Տպագրութիւն» (2 հատոր), «Գ. Արծրունի» (3 հատոր), «Յովսէփ Կաթ. Արղութեան», «Ս. Մեսրոպ», «Պատմութիւն Ռուսահայ գրականութեան» և երեք հատորնոց ընդարձակ Հայոց Պատմութիւն մը, սկսեալ Ուրարտական շրջանէն, որուն մէկ մասը միայն հրատարակուեցաւ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ

Բայց բեմը իր փառքերէն մէկը կորսնցուց այս տարի:

Ծնած 1862ին Բերայի մէջ, Սիրանոյշ, բուն անունով Մերոպէ Գանթարճեան, տասը տարու հազիւ կայ երբ բեմ կ'ելլէ առաջին անգամ Մաղաքեանի խումբին մէջ: 1875ին արդէն մաս կը կազմէ Վարդովեանի խումբին և անոր հետ թուրնէի մը կը մասնակցի դէպի գաւառները. 1880ին Թիֆլիս կը հրաւիրուի

ուր երկու տարի կը մնայ։ 1883-1891 կը գործէ Պոլիս, Աթէնք, Գահիրէ, եւայլն, 1891ին երթալ վերջնականապէս հաստատուելու համար Կովկաս, ուր կը սկսի իր բեմական վերելքը։

Սիրանոյշ այլեւս փառքը կը դառնայ հայ բեմին, իր տաղանդը պտտցնելով քաղաքէ քաղաք, Թիֆլիս, Պաքու, Պաթում եւ Ալեքսանդրապոլ, Կարս եւ Երեւան, Գանձակ եւ Շուշի, Նոր Նախիջեւան եւ Աստրախան, մինչեւ իսկ Մոսկուա, ուր կը խլէ օտարներուն ծափերը։

Իր գլխաւոր դերերն էին „Համլէթը“, „Արծուիկը“, „Թօսքան“, „Սաֆօն“, „Մէտէան“, „Զէյնաբը„, „Մատամ-Սան-Ժէն“ը, “Ֆրու-Ֆրուն“, „Մակտան„, “Մարի-Սթուարթը“, „Ժաննա՛Արքը“, „Բամելլազարդ Տիկին“ը, եւայլն, որոնցմէ շատերուն մէջ անմրցելի մնաց։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ

Այս տարի հողը դրինք նաեւ Յովհաննէս Ասպետը (Օննիկ Ջիֆթէ Սարաֆ)։

Ծնած Պոլիս եւ աշակերտած Կեդրոնականի, Ջիֆթէ Սարաֆ աղմկալից մուտք մը բրաւ հայ գրականութեան սեմէն, իր “Մխամիտի մը Արկածներ“ով, ուր նիւթին յանդգնութիւնը եւ արտայայտութեան անկեղծութիւնը շուտ մը ժողովրդականացուցին իր անունը, որ իր վրայ պիտի խօսեցնէր նաեւ թարգմանութեամբը Փոլ Պուրժէի „Փիլիսոփայի Աշակերտին“, ուր զգալի էր լեզուական սանձարձակութիւնը։

Ի վերջոյ նուիրուեցաւ հրապարակագրութեան, հաղուադէպօրէն տալով միայն գրական էջեր։

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

Այս տարի մեռաւ նաեւ հայ հանրային գործիչ մը՝ Լեւոն Մկրտիչեան, ծնած Պոլիս եւ աւարտած Ռոպէրթ Գոլէճը եւ նուիրուած հրապարակագրութեան, աշխատակցելով բազմաթիւ օրաթերթերու եւ պարբերականներու։

ԹԵՄՆ ԵՒ ԻՐ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ

ԽՄԲԱՆԿԱՐ ԹԵՄԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ

ԹԵՄԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐ

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ԴԱՍԷՆ.— Գնէլ քահ. Մանտալեան, Երեմիա Ա. քահ. Ապրիլեան, Ներսէս քահ. Քէրոբէեան։

ՊՈՒՔՐԷՇԷՆ.— Պ. պ. Արամ Աքթէրեան, Արտ. Գասպարեան, Դերենիկ Դանիէլեան, Յար. Տօքուզեան. փոխանորդ՝ Արամ Փափազեան։

ՔՕՆՍԹԱՆՑԱՅԷՆ.— Պ. պ. Արմենակ Յակոբեան, Արտաշէս Թ. Թովմասեան. փոխանորդ՝ Յաբէթ Գասպարեան։

ՊԱԶԱՐՃԸՔԷՆ.— Պ. պ. Տօքթ. Ա. Սալբի, Գարեգին Աւագեան. փոխանորդ՝ Գառնիկ Ղուկասեան։

ՍԻԼԻՍԹՐԷՆ.— Պ. պ. Արտ. Արապաճեան, Օննիկ Ադամեան. փոխանորդ՝ Սարգիս Պօյաճեան։

ԿԱԼԱՑԷՆ.— Պ. պ. Գր. Թրանքու-Կալաց. փոխանորդ՝ Սարգիս Արդար։

ՊԱՔԸՈՒԷՆ.— Պ. պ. Անթօն Շթէֆանէսքու. փոխանորդ՝ Արտաշէս Պօյաճեան։

ՊՐԱՅԼԱՅԷՆ.— Պ. պ. Գէորգ Հաճի Արթինեան. փոխանորդ՝ Գ. Յովհաննէսեան։

ԹՈՒԼՉԱՅԷՆ.—Պ. պ. Լ. Ջօհրապ. փոխանորդ՝ Մ. Բարսեղեան։

ՍՈՒԼԻՆԱՅԷՆ.— Պ. պ. Վ. Մէշտուտճեան. փոխանորդ՝ Յակոբ Քիւչիւքեան։

ՊԱՊԱՏԱՂԷՆ.— Պ. պ. Կարապետ Պաղտասարեան. փոխանորդ՝ Յովհ. Թովմասեան։

ՀԸՆՉԷՇԹԷՆ.— Ս. Իանովիչ. փոխանորդ՝ Տօքթ. Թոսունեան։

ՊԸԼՑԷՆ.— Պ. պ. Յակոբ Մարգարեան. փոխանորդ՝ Օննիկ Նալպանտեան։

ՉԷԹԱԹԷ-ԱԼՊԱՅԷՆ.— Պ. Գալուստ Աւատուրով։

ՊՕԹՕՇԱՆԷՆ.— Պ. պ. Փրօֆ. Ա. Եաքօպեանու. փոխանորդ՝ Տիօնիսի Զօմաք։

ՍՈՒՉՈՎԱՅԷՆ.— Պ. պ. Փրօֆ. Քրիսթէա Արաչ. փոխանորդ՝ Եփրեմ Քօժօքար։

ԹԸՐԿՈՒ-ՕՔՆԱՅԷՆ.— Պ. պ. Տօքթ. Իօն Պէրարու. փոխանորդ՝ Լուքա Եօրտաքէ։

ԵԱՇԷՆ.— Պ. պ. Մ. Մանիա. փոխանորդ՝ Գ. Մորթազեան։

ՌՕՄԱՆԷՆ.— Պ. պ. Ինճ. Ք. Սօլօմօն. փոխանորդ՝ Ինճ. Արրիհանեանու։

ՖՕՔՇԱՆԷՆ.— Պ. պ. Տօքթ. Իպրայիլեանու. փոխանորդ՝ Թօնի Ֆէրհատ։

ԻՍՄԱՅԻԼԷՆ.— Պ. Գաբրիէլ Խաչիկով։

ԹԵՄԱԿԱՆ ԿԵԴՐ. ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ.— Յուսիկ Արք. Զօհրապեան։

ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ.— Յուսիկ Արք. Զօհրապեան (նախագահ), պ. պ. Ինճ. Քօնսթանթին Սօլօմօն (փոխ-նախագահ), Լեւոն Զօհրապ (փոխ-նախագահ), Արմենակ Մանիսալեան, Գէորգ Հաճի Արթինեան, Արտաշէս Թ. Թովմասեան. փոխանորդներ՝ Արամ Ճապուրով, Եաքօպ Պըյըգլու, Յակոբ Քիւչիւքեան։

ԸՆԴՀ. ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ.— Պ. Յ. Ճ. Սիրունի։

ԹԵՄԱԿԱՆ ՀԱՇՈՒԵՔՆՆԻՉՆԵՐ.— Պ. պ. Գաբրիէլ Խաչիկով, Արտաշէս Մելիտոն, Վահէ Զուլճեան. փոխանորդներ՝ Նիքու Ալաչ, Յակոբ Տավիտէսքու։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ.— Պ. պ. Ս. Քէհեաեան (ատենապետ), Յար. Գազազեան (ատենադպիր), Միր. Իփլիքճեան (գանձապետ), Գրիգոր Գարագաշեան և Արտ. Պօյաճեան։

ԿՐԹԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ.— Պ. պ. Ս. Սրենց (ատենապետ), Արտ. Կիւրճեան (ատենադպիր), Տօքթ. Մ. Պէկեան, Յովհ. Աւետիքեան, Վարդան Առաքելեան։

ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ

1. ՊՈՒՔՐԷՇ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Հրեշտակապետ, փայտէ կառուցուած 1638ին, իսկ 1685ին՝ քարաշէն, 1781ին վերաշինուած, 1913ին հիմէն կառուցուած ի նորոյ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 10,000։ Կիսկատար մարդահամար տեղի ունեցած չէ ցարդ։

ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ԵՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Ճուրճու և Փլոեշթ։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— (Թաղականութեան սոյն կազմը՝ ընտրուած Մայիս 29ին՝ բեկանուած է Թեմ. Խորհուրդին կողմէ).— պ. պ. Դ. Դանիէլեան (ատենապետ), Վ. Մէշտուճեան (ատենադպիր), Ա. Գասպարճեան (գանձապետ), Ա. Աքթէրեան, Խ. Անդրէասեան, Ն. Իվանովիչ, Յ. Տօքուզեան։

ՎԱՐԺԱՐԱՆ.— Միսաքեան-Բեսիմեան, հիմնուած 1810ին։

ԹԻՒ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԵԱՆ.— 393, բաժնուած մանկապարտէզէ զատ 7 դասարաններու, հետեւեալ կերպով.—

Մանկապարտէզ	29
Մանկապարտէզ (Օպօռ)	20
Ա. դասարան	44
Ա. դասարան (Օպօռ)	34
Բ. հիմնական դասարան	37
Բ. զուգընթաց „	39
Գ. հիմնական „	36
Գ. զուգընթաց „	37
Դ. դասարան	53
Ե. դասարան	31
Զ. դասարան	15
Է. դասարան	18

ՏՆՕՐԷՆ.— Պ. Գէորգ Ղազարեան։

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.— Պ. պ. Մ. Թամրազեան, Յ. Պապիկեան, Յ. Գարիպեան, Ա. Տիրացեան, Տօքթ. Ծ. Ֆուրունճեան, Ղ. Կանիկեան, Յար. Սիրունեան, Գ. Սարգիսեան, Զունթու, Արթինի, Իօնէսքու, օր. Պօկտան, օր. Սաթենիկ Գանթարճեան, Տիկ. Մ. Շահնազարեան։

ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Պօղոս Տէյիրմէնճեան (ատենապետ), Հրանտ Վարդանեան (ատենադպիր) Լեւոն Եղիազարեան (գանձապետ), Բենիամին Շիշմանեան, Օննիկ Գանթէրեան, Կարպիս Կարապետեան, Թովմաս Շիշմանեան, Մելիք Սուքիասեան, Մանուկ Դանիէլեան, Գարեգին Բարսեղեան (այս վերջինը նշանակուած՝ բեկանուած թաղականութեան կողմէ)։

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ԱՂՔԱՏԱԽՆԱՄԻ.— պ. պ. Տրդատ Զ. Մուրատեան (ատենապետ), Սեդրակ Բէլէնկեան (փոխ-ատենապետ), Շահէն Կիւրճեան (ատենադպիր), Յովհ. Գրիգորեան (գանձապահ), Սեդրակ Գաբրիէլեան, Միսաք Սինանեան, Սեդրակ Կանիկեան։

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Դ. Դանիէլեան (ատենապետ), Գ. Հաճի Արթինեան (գանձապետ), Մ. Արարատեան (ատենադպիր), Կ. Միհայիլէսքու, Ա. Մելիտոն, Ա. Ֆէսճեան, Մ. Մուրատով, փոխանդամներ՝ Յ. Քիւչիւքեան, Գ. Քեսթանեան, Հ. Պարտիզպանեան։ (Սոյն կազմէն շատերը հրաժարած են ներկայիս կամ ձեռնթափ եղած)։

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Միհրան Մեսրոպեան (ատենապետ), Արամ Փափազեան (ատենադպիր), Յովհ. Պակլաճեան (գանձապետ), Յովհ. Աւետիքեան, Յար. Գազազեան, Գաբրիէլ Մանուկեան։

«ՐԱՖՖԻ» ՄՇԱԿՈՒԹ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՏՆՕՐԷՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ— Պ. պ. Յակոբ Քիւչիւքեան (ատենապետ), Վահէ Զուլճեան (փոխ ատենապետ), Վահան Կէմիճեան (ատենադպիր), Մանուկ Մանուկեան (փոխ-ատենադպիր), Կարապետ Պոտիկեան (տնօրէն), Գէորգ Քեսթանեան (գանձապետ), Կարապետ Դուլիթեան։ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԴԻՒԱՆ.— Պ.պ.Յ. Ճ. Սիրունի, Գ. Քեսթանեան և Կ. Պոտիկեան։

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԽԱՉԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.— Տիկիններ՝ Մ. Գարագաշեան, Ն. Րէյիզեան, Մ. Արէլեան, Ա. Կիւրճեան, Մ. Տէր Գրիգորեան և օր. Ս. Սվաճեան։

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԽԱՉԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.- Տիկիններ՝ Վ. Եազըճեան, Արսլանեան, Առաքելեան, Մ. Պօյաճեան և օրիորդներ՝ Է. Գարագաշեան, Թադէոսեան, Ս. Վափուեան։

Հ. Մ. Ը. Մ.Ի ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋ. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Յ. Ճ. Սիրունի (ատենապետ), Հ. Բանիկեան (փոխ-ատենապետ), Կ. Պալճեան (ատենադպիր), Արտ. Թ. Թովմասեան (գանձապետ), Գ. Հաճի Արթինեան (խորհրդական), Գեղամ Խաչխաչեան (սկաուտ պետ), Յար. Ապազեան (մարզիկ պետ)։

ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԽԱՉԻ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԽԱՉԻ ՊՈՒԲՐԷՇԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Հ.Մ.Ը.Մ.Ի ՏԵՂԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Ս. Շիշմանեան (ատենապետ), Ժ. Գարագաշեան (ատենադպիր), Հրանդ Ապաճեան (գանձապետ), Յովհ. Փիրանեան (մարզիկ պետ), Վ. Սվաճեան։

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԽՈՐՀՈՒՐԴ.— Յուսիկ Արք. Զոհրապեան, Տիկ. Մ. Մելիք. եւ պ. պ. Գ. Հաճի Արթինեան, Ա. Կիւրճեան, Յ. Ճ. Սիրունի, Գ. Զամպաքճեան, Պ. Լեոնեան։

„ԱՐԱՋ«Ի ՀԱՄԱԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Յովհ. Աւետիքեան (ատենապետ), Գ. Քեսթանեան (ատենադպիր), Արամ Փափազեան, Հ. Բանիկեան, Վ. Առաքելեան, Յ. Ճ. Սիրունի, Ս. Սարունի։

ԿՈՄԻՏԱՍ ԵՐԱԺՇՏ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐ ՉՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Յ. Ճ. Սիրունի (հրաժարած), Օր. Արմինէ Կիւլեան, Հ. Թումաճանեան, Յովհ. Փիրանեան, Կ. Յարութիւնեան։

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒ ԹԻՒՆ.— պ. պ. Եր. Արապինեան (ատենապետ), Օր. Ֆ. Կիւմիւշեան (փոխ-ատենապետուհի), Օր. Ե. Թովմասեան (գանձապետուհի), Յ. Չիվիլեան (ատենադպիր), Ե. Սարաֆեան (մատենադարանապետ)։

ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՍԱՆՈՒՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.— պ.պ. Մ. Մանուկեան (ատենապետ), Ազատ Շիշմանեան (գանձապետ), Արամ Սիւրմէնեան։

„ՄԱՍԻՍ« ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Ս. Արարատեան (ատենապետ), Յ. Աւետիքեան (գանձապետ), Ս. Մատէնճեան (ատենադպիր), Վ. Առաքելեան, Ա. Թուլումպաճեան, Յ. Ղազարեան, Վահէ Զուլճեան, Հ. Բանիկեան, Յարէթ Գասպարեան։

ՀԱՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Գ. Զամպաքճեան (ատենապետ), Կ. Պօղաճեան (փոխ-ատենապետ), Գ. Գարագաշեան (գանձապետ), Հ. Վարդանեան (ատենադպիր), Դ. Դանիէլեան, Ժ. Իփլիքճեան, Պ. Իբրանոսեան, Տօքթ. Պէկեան, Ա. Թուլումպաճեան, Հ. Բանիկեան, Ա. Ճապուրով։

ՔԵՄԱԽՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Կար. Գարապետեան (ատենապետ), Սեդրակ Գաբրիէլեան (ատենադպիր), Յովհ. Ղազարեան (գանձապետ), Գրիգոր Խաչատուրեան (փոխ-ատենապետ), Յար. Աճէմեան (քարտուղար), Սեդրակ Կանիկեան, Սեդրակ Փէլէնկեան, Եփրեմ Տօքուզեան։

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս Ե Ր Գ Չ Ա Խ Ո Ւ Մ Բ Ի Ա Ն Դ Ա Մ Ն Ե Ր Ը

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

ՌՕՏՈՍԹՕՅԻՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Գարր. Մանուկեան (ատենապետ), Պօղոս Վափորեան (ատենադպիր), Ա. Մաղաքեան (փոխ-ատենապետ), Յ. Դանիէլեան (գանձապետ)՝ Նիկ. Աւագեան, Գէորգ Նուհուպեան, Օննիկ Արփաճեան։

ՇԱՊԻՆ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Տրդատ Զ. Մուրատեան, Միսաք Սինանեան, Վահրամ Պըլըգեան, Գառնիկ Գրիգորեան և Արտաշ Ղազարեան։

ԵՐԵՒԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ։— պ. պ. Նիկողոս Աւագեան (ատենապետ), Ղուկաս Պետրոսեան (ատենադպիր), Թովմաս Շիշմանեան (գանձապահ), Վահրամ Յակոբեան (կնքապահ), և Վահրամ Գէորգեան։

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳ. ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ.— պ. պ. Վ. Մէշտուտճեան, Գ. Ղազարեան, Ա. Տիրացեան, Տ. Շալճեան, Խ. Անդրէասեան (սոյն կազմը նշանակուած է բեկանուած Թաղականութեան կողմէ)։

ՑՐՈՒԱԾ ՈՐԲԵՐՈՒ ԽՆԱՄԱՏԱՐ ՄԱՐՄԻՆ.— պ. Յովհ. Պակլաճեան (ատենապետ), Տիկ. Նուարդ Սիրունի (ատենադպիր), պ. Երուանդ Յովնանեան (գանձապետ), պ. Յակոբ Պզտիկեան։

ՏՆՕՐԷՆ ԱՆՆԱ-ՄԵԼԻՔ ԾԵՐԱՆՈՑԻ.— պ. Վ. Մէշտուտճեան։

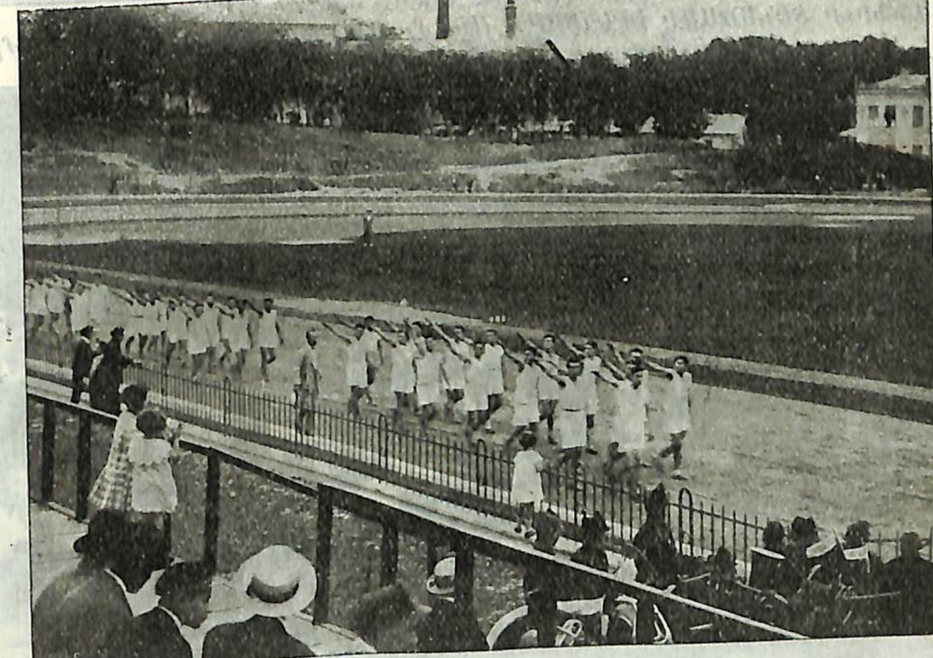

Հ. Մ. Ը. Մ.ի ՄԱՐԶԻԿՆԵՐԸ ՈՂԻՄՊԻԱԿԱՆԻ ՄԸ ՊԱՀՈՒՆ

«ՐԱՖՖԻ»Ի ՏՕՆԱԾԱՌԻ ԵՐԵԿՈՅԹԸ (Խումբ մը ներկաներ նկարուած բեմին քով)

«ՐԱՖՖԻ»Ի ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ ԴԱՇՏԱՀԱՆԴԷՍԻ ՄԸ ՊԱՀՈՒՆ

2. ՔՕՆՍԹԱՆՑԱ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած 1880ին։

ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ԵՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Մէճիտիյէ, Չէրնա-Վօտա, Քարա Օմէր, Մուրֆաթլար, Թէքիրկէօլ։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Պ. պ. Տիգրան Յակոբչա, Կոկօ Թադէոսեան, Յարութիւն Մարգարեան, Թադէոս Գույումճեան, Գառնիկ Տէյիրմէնճեան, փոխանդամներ՝ պ. պ. Սուրէն Զթիկեան, Գ. Կարապետեան, Ստ. Շամամեան, հաշուեքննիչներ՝ պ. պ. Երուանդ Պէյազճեան, Մաթոս Րէիզօղլու։

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Քօսթանցայի նահանգին մէջ այս պահուս կ՚ապրին և տեղւոյն ծխական համայնքին կը պատկանին 3202 Հայեր, որոնցմէ 2778ը Քօսթանցա քաղաքին մէջ և 424 հոգի շրջականները։

Ասոնք կը կազմեն 718 ընտանիք քաղաքին մէջ եւ 112 ընտանիք քաղաքէն դուրս։ Այս ընտանիքներէն զատ կան նաեւ 121 անհատներ։

Այս 3202 հոգիէն 1650ը այր են, 1552ը կին։

Կան 532 երեխաներ տասը տարեկանէն վար։

Քուէարկութեան իրաւունք ունին 907 ծխականներ քաղաքին մէջ, եւ 141 հոգի շրջականները։

Քօնսթանցայի հայութիւնը հետեւեալ կերպով ցրուած է նահանգին զանազան քաղաքներուն մէջ.—

Քօնսթանցա	718	ընտանիք	2778	անձ
Մէճիտիյէ	42	„	140	„
Չէրնա-Վօտա	20	„	82	„
Քարա Օմէր	17	„	59	„
Մուրֆաթլար	7	„	27	„
Թէքիրկէօլ	4	„	15	„
Քաչամաք	3	„	8	„
Քուզկուն	3	„	8	„
Կիւլէնիկա	3	„	6	„
Թարիվէրտի	2	„	8	„
Քօչալաք	2	„	6	„
Օլթինա	2	„	7	„
Թուտոր Վլատիմիրէսքու	2	ընտ.	7	„
16 զանազան գիւղեր	1-ական	ընտ.	54	„

Քօնսթանցայի նահանգին Հայերը հետեւեալ զբաղումները ունին.—

Առեւտրականներ	310
Պաշտօնեաներ	179
Ազատ արուեստներ	33
Արհեստաւորներ	281
Բանուորներ	202
Հասատուններ	7
Ջինուորականներ	20
Առանց զբաղումի	101

Քօնսթանցայի Հայերը հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնեն ըստ հպատակութեան.—

Ռումէն հպատակ	925
Նանսէնեան անձագիր	1978
Պարսկահպատակ	89
Թրքահպատակ	212
Հելլէնահպատակ	20
Ֆրանսահպատակ	18
Պուլկարահպատակ	4
Եգիպտական հպատակ	3
Ամերիկեան հպատակ	2

Քօնսթանցայի և նահանգին հայ ընտանիքներէն և ամուրիներէն 225ը բնակարանի տէր են և 703ը վարձակալ։

3202 հոգիէն 2700ը գրել կարդալ գիտեն, մնացեալը ոչ։

2852 հոգի իրենց տան մէջ հայերէն կը խօսին, 207ը ռումաներէն, 102ը թուրքերէն։

Քօնսթանցայի հայութիւնը կը սերի հետեւեալ երկիրներէն.—

Թուրքիա	1737	Սուրիա	14
Ռումանիա	1235	Պարսկաստան	5
Ռուսիա	83	Եգիպտոս	4
Պուլկարիա	62		

Քօնսթանցայի հայութիւնը ծնած է հետեւեալ քաղաքներուն մէջ.—

Քօնսթանցա	794	Էրզրում	68
Պոլիս	283	Դերջան	65
Կեսարիա	197	Պրուսա	58
Երզնկա	87	Կէյվէ	56
Պապատաղ	54	Վառնա	32
Ակն	52	Գոնիա	31
Թուլչա	45	Էվէրէկ	31
Ատափազար	42	Բաբերդ	30
Շապին Գարահիսար	40	Պազարճըք	26
Ատանա	38	Սամսոն	26
Պիթլիս	38	Սիլիսթրա	26
Ռոտոսթօ	36	Վան	25
Օտեսա	35	Քղի	24
Սեբաստիա	33	Էնկիւրի	23

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Համազասպ քահ. Պետիկեան։

ՀԱՅ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Արաքս Կրթական Միութիւն, Հ. Մ. Ը. Մ.ի մասնաճիւղ, Հայ Աշակերտական Միութիւն, Կոմիտաս երգչախումբ, Երեւան Գեղ. Միութիւն, Հ. Բ. Ը. Միութեան մասնաճիւղ։

ԴՊՐՈՑ.— Հայկազեան, հիմնուած 1878ին։

ԹԻՒ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԵԱՆ— 186, բաժնուած 4 կարգերու։

Ա.	Դասարան	35	մանչ	25	աղջիկ
Բ.	„	29	„	29	„
Գ.	„	20	„	25	„
Դ.	„	14	„	9	„

Մանկապարտէզ չունի։

ՏՆՕՐԷՆ.— Թադէոս Պետրոսեան։

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.— Տէկ. Արուսեակ Պետրոսեան, պ.պ. Ներսէս Պալեան, Սեդրակ Մանուէլեան, Կէօրկէ Էնաքէսքու, Տիմիթրի Փաունէսքու։

ՊԻՒՏՃԷ.— Դպրոցին պիւտճէն 280.000 լէյ։ Համայնքին ընդհ. պիւտճէն 400.000 լէյ։

3. ՊԱԶԱՐՃԸՔ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Յովհ. Աւետարանիչ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 1000 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Ս. Նէվշէհիրլեան (ատենապետ), Յար. Խաչատուրեան (փոխ-ատենապետ), Հայկ Ադամեան (ատենադպիր), Ս. Ճինիվիզեան (խորհրդական), Կ. Թիմուրճեան (գանձապետ), Ա. Լալէեան (եկեղեցպան), Փոխանորդներ՝ Գալուստ Մարտիրոսեան, Ս. Գարաօղլանեան, Պ. Գարագաշեան։ Հաշուեքննիչներ՝ Լ. Պօղօֆ, Հ. Փէշտիմալճեան։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Ներսէս Ա. Քհն. Ղօնչէկիւլեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Պալչըք։

ՀԱՅ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Հ. Մ. Ը. Մ., Հայ աշակերտական Միութիւն։

ԴՊՐՈՑ.— Մամիկոնեան։

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆ.— 88, բաժնուած 4 կարգերու և 1 մանկապարտէզի։

Ա. դասարան	6	մանչ	7	աղջիկ
Բ. »	8	»	10	»
Գ. »	12	»	13	»
Դ. »	3	»	3	»
Մանկապարտէզ	12	»	14	»
Գումար	41		47	

ՏՆՕՐԷՆ.— Պ. Կ. Պաղտասարեան-Լալէեան։

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.— Տէր և Տիկին Արտաշէս Պարոնեան։

ՊԻՒՏՃԷ.— Վարժարանի պիւտճէն 119,000, համայնքի ընդհանուր պիւտճէն 160,000։

4. ՍԻԼԻՍԹՐԷ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած ԺԹ. դարու սկիզբը։ Հայ եկեղեցի կը յիշուի ԺԸ. դարուն ալ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 1000 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Արտաւազդ Արապաճեան, Մարտիրոս Կարապետեան, Յովսէփ Համբարձումեան, Սարգիս Գալուստեան, Վռամշապուհ Յակոբեան, Արամ Պէքմէզեան, Դր. Ղազարոսեան։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Սահակ Քհն. Վարպետեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Բալարաշ, Թուրթուքայա։

ՀԱՅ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Հ. Մ. Ը. Մ.ի Մասնաճիւղ, Աշակերտական Միութիւն, Օրիորդաց Աղքատախնամ Ընկերութիւն, Հայ Բարեգործ. Ընդհ. Միութեան մասնաճիւղ, Ռաֆֆի Միութիւն։

ԴՊՐՈՑ.— Հիմնուած ԺԹ. դարու կէսերուն։

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆ.— 58, բաժնուած 4 կարգերու և մէկ մանկապարտէզի։

Մանկապարտէզ			15	աշակերտ
Ա. կարգ	3	մանչ	11	աղջիկ
Բ. »	2	»	11	»
Գ. »	ոչ մէկ	»	8	»
Դ. »	2	»	6	»

ՏՆՕՐԷՆ.— Գրիգոր Սարայտարեան։

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.— Մանուկ Աճէքեան և Օր. Անիկ Մէլճեան։

5. ԿԱԼԱՑ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, շինուած ԺԵ. դարուն, 1669ին աւերակ, բազմիցս նորոգուած մինչև 1821 երբ շինուեցաւ ի հիմոյ. 1858ին կառուցուած քարաշէն։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 1000 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Ժան Գորվիզեանց, Արիթօն Պօկտան, Գրիգոր Սաւուլեան, Սարգիս Արզար, Իօան Զէրքէզ, Երանոս Երանոսեան, Աւետիս Պօհճալեան։ Փոխանորդներ՝ Արշակ Թոմասեան, Ժան Ականճան, Տօքթ. Աքսէնթօվից, Ստեփան Պալատուրեան, Մինաս Յովհաննէս, Խրիսթափոր Թորոսեան։ Հաշուեքննիչներ՝ Գրիգոր Ունճեան, Աւետիս Միսաքեան, Թադէոս Յակոբեան։ Փոխ-հաշուեքննիչներ՝ Տօքթ. Արր. Մնտիկեան, Արտաշէս Աւագեան, Արզար Փոփօվից։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Յար. Քհն. Յովսէփեան։

ՀԱՅ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Հայ Տիկնանց Միութիւն, Հ. Մ. Ը. Մ. Կոմիտաս Երգչախումբ, Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութիւն։

ԴՊՐՈՑ.— Սահակ Մեսրոպ։

ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ.— Պ. Պ. Գէորգ Ալեքսանեան (ատենապետ), Կ. Արապեան (ատենադպիր), Պետրոս Ճիւմպիւշեան (գանձապետ), Ներսէս Թօփալեան (փոխ-ատենապետ), Ռուբէն Խարաջէլեան (խորհրդական)։

ԹԻՒ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԵԱՆ.— 55 բաժնուած 4 կարգերու։

ՏՆՕՐԷՆ.— Պ. Սարգիս Արենց։

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.— Օր. Օր. Մեսրինեան, Գէորգիու։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Բրէիլ, Բահուլ, Իվէշթ։

6. ԽԱՇ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին։ Կառուցուած 1395ին և վերաշինուած 1803ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 500։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Պ. Պ. Միհայիլ Մանիս (ատենապետ), Ժ. Սավա, Տիգրան Մանուկեան, Զաքար Ասատուրեան, Յովհ.

Էմիրզէեան։ Փոխանորդներ՝ Յակոբ Արթինեան, Տօքթ. Գրիգոր Լուքա։ Հաշուեքննիչներ՝ պ. պ. Գրիգոր Մորթազեան, Արշակ Մկրտիչեան։

ՔԱՀԱՆԱՆԵՐ.— Եղիշէ քահ. Ներսէսեան, Իգնատիոս քահ. Քիլիմլեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Հուշ, Վասլիու։

7. ՔԻՇՆԵՒ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած 1804ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 1000։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Բժ. Յ. Գիւլխանդանեան, Նիկողոս Մուրատչեան, Թադէոս Թուրիէլ, Ստեփան Շահգեալդի, Յարութիւն Խաչիկով, Թևանով։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Յարութիւն քահ. Արարատեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Թիկինա, Լէօվա։

8. ՍՈՒՉՈՎԱ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.— Ս. Խաչ՝ կառուցուած 1521ին, Ս. Սիմէոն՝ կառուցուած 1600ին, Ս. Աքսէնդ՝ կամ Զամքա կառուցուած 1555ին, Ս. Հաճկատար՝ շինուած 1512ին, Ս. Յարութիւն՝ մատուռ՝ 1776ին կառուցուած Ս. Երրորդութիւն հին եկեղեցւոյն փլատակներուն վրայ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 300։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Քրիսթէա Ալաչ (ատենապետ), Եփրեմ Քոժօքար, Կարապետ Կէօրկիու, Գաբրիէլ Փրունգուլ, Վարդերես Թապաքար։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Ջէրնըուց, Ռատըուց, Կուրահումոր, Սոլքա, Ֆըլթիչէն։

9. ՊՐԱՅԼԱ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կար ԺԸ. դարուն, 1868ին կառուցուեցաւ ի նորոյ և օծուեցաւ 1871ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 300։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Յակոբ Ալեքսանեան (ատենապետ), Ժան Կարճիվան (փոխ-ատենապետ), Նիքոլայէ Ալաչ (ատենադպիր), Տօնէ Անտրէէսքու, Լազար Անթօնի։ Հաշուեքննիչներ՝ Արտ. Կարապետեան, Գր. Մաթէէսքու։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Կարապետ քահ. Թիւլպէնտճեան։

10. ՊՈԹՕՇԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.— Ս. Աստուածածին, շինուած 1350ին, Ս. Երրորդութիւն՝ կառուցուած ԺԸ. դարուն, Ս. Աւետում՝ շինուած 1890ին իբր գերեզմանատան մատուռ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 300։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Վասիլէ Զոմաք, փրօֆ. Արիթօն Եաքօպլիանու, Շթէֆան Քոժաքարու, Քրիսթէա Զօմաք, Քրիսթէա Կօյլավ, Ժան Միսիր, Վասիլէ Հուրիկ։ Փոխանորդներ՝ Տօքթ. Քրիսթէա Մանէա, Անթօն Թրանքու։ Հաշուեքննիչներ՝ Քրիսթիան Լուքա, Նիքու Փօփօվիչ։ Փոխ-հաշուեքննիչներ՝ Վալէրիան Արիթօնօվիչ, Պօկտան Զէրքէզ։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Ներսէս քահ. Առաքելեան (այժմ հեռացած)։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆ.— Տօրօհօյ։

11. ՖՕՔՇԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած 1770ին, Ս. Գէորգ՝ շինուած 1600ին, Ս. Յարութիւն՝ կառուցուած 1891ին իբր գերեզմանատան մատուռ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 300։

ՔԱՀԱՆԱՆԵՐ.— Յարութիւն քահ. Սարգիսեան եւ Տաճատ քահ. Սալբնեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Օտօպէշթ, Թէքուչ, Պըրլաթ, Րըմնիքու Սարաթ, Պուզըու, Փանչու։

12. ՌՈՄԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կար 1551էն առաջ. 1609ին ի նորոյ կառուցուած է քարաշէն և 1868ին արմատապէս նորոգուած։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 200։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Գրիգոր Պըլըգիու, Կար. Սիմէոնովիչ, Միլուքը Կօլլա։

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Խաչատուր քահ. Քէօսէեան։

13. ՊԱՔԸՈՒ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Հրեշտակապետ, կառուցուած 1849-1858։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 200 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Անթօն Շթէֆանէսքու (ատենապետ), Փէթրաքէ Կրիկորիու, Խաչիկ Ազամեան, Անտրէ Վրաչթի, Միհայ Չէրքէզ։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Տաճատ քհն. Մելքոնեան։

ԵՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Փիաթրա-Նէամց։

14. ՉԷԹԱԹԷ-ԱԼՊԸ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կար 1389էն առաջ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 100 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Աւետուրով, Ա. Չէմպէրճի։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Երեմիա Ա. քհն. Ապրիլեան։

15. ԹՐԿՕ-ՕՔՆԱ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած 1867ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 100 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Բրեաթէա Պօկտան, Միհայ Մարութեանու, Միհայ Լազարովիչ։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Արտաւազդ քհն. Տէր Սահակեան։

16. ՍՈՒԼԻՆԱ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած ԺԹ. դարու կէսերուն։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 100 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Կ. Խնդիրեան (ատենապետ), Խորէն Նազարեան (փոխ-ատենապետ), Յովհ. Զաքարեան (ատենադպիր), Արմենակ Էքմէքճեան, Խաչիկ Բարսեղեան։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Չունի։

17. ՊԱՊԱՏԱՂ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, շինուած 1899ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 50 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Թադէոս Մարտիրոսեան, Արթին Երանոս, Ռուբէն Թոմասեան, Թադէոս Գալուստ, Գ. Մարտիրոսեան։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Վահրամ քհն. Մելքոնեան։

18. ՓԻԹԷՇԹ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Յովհաննէս, կառուցուած ԺԹ. դարու կէսերուն։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 200 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Թէոտոր Չէրքէզ, Ա. Սալան, Տելեանով։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Կարապետ քհն. Խալէեան։

ԵՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Քրայովա, Թուրն-Սէվէրին, Թրկովիշթէ։

19. ԹՈՒԼՉԱ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, կառուցուած 1885ին, գետնին վրայ մատուռի մը որ շինուած էր 1830ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 100 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Գէորգ Գասպարեան, Ժան Լազարովիչ, Տիգրան Էսաեան, Ալիքսան Տէմիրճեան, Աբրահամ Միսաքեան։ Փոխանորդներ՝ Մարտիկ Մաթոս, Արմենակ Շահինեան, Գէորգ Սամթճեան։ Հաշուեքննիչներ՝ Թադէոս Խաչեան, Արթաքի Թադոսեան, Սարգիս Աւետիսեան։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Մանուկ քհն. Եաղճեան (այժմ Պուքրէշ)։

20. ՊԸԼՑ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, կառուցուած 1913ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 100 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Յակոբ Մարգարով (ատենապետ), Կարապետ Զէրնիթով, Բժ. Նիկողոս Խաչիկեանց, Գրիգոր Սատովիչ, Քրիստափոր Ալլաչ։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Մարտիրոս Ա. քհն. Զատիկեանց։

ԵՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Օրհէյ և Հօթին։

21 ՀԸՆՉԷՇԹ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած 1871ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Մօտ 50 հոգի։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— պ. պ. Սիմոն Եանովիչ, Տօքթ. Եօսիֆ Թօսունեանց, Գրիգոր Եանովիչ, Իօն Հ. Յովհաննէսով, Խրիսթօփոր Մարտիրոսովիչ։ Հաշուեքննիչներ՝ Իօն Շ. Օհանիսով, Գրիգոր Մանուչով, Իսակ Վամիչեանց։ Փոխանորդներ՝ Վարդան Եանովիչ, Մանուկ Մարտիրոսովիչ։

ԲԱՀԱՆԱՅ.— Յովհ. քհն. Աբրահամեան։

22. ԻՍՄԱՅԻԼ

ԵԿԵՂԵՑԻ. — Ս. Աստուածածին (փակ)։

23. ԿՈՒՐՍ-ՀՈՒՄՕՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ. — Ս. Աստուածածին, շինուած 1849ին (փակ)։

24. ՕՐՀԷՅ

ԵԿԵՂԵՑԻ. — Ս. Աստուածածին (փակ)։

ՔԱՂԱՔՆԵՐ ՈՒՐ ԵՐԲԵՄՆ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ԿԱՐ

Սիրէթ	Վասլուի	Պըռլատ
Քիլի	Հուշ	Թէքուչ
Հոթին	Տօրօհօյ	Հէրցա

ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ ՈՒՐ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ՉԿԱՅ

Մէճիտիյէ	Փլօէշթ	Քրայօվա	Թուրն Սէվէրին
Ջէրնավօտա	Ճուրճովա	Ջէրնըուց	

ՎԱՅՐԵՐ ՈՒՐ ԵՒՍ ԱՏԵՆՕՔ ՀԱՅ ԴՊՐՈՑ ԵՂԱԾ Է

Եաշ	Քիշնեւ
Ֆօքշան	Սուչավա
Պօթօշան	Չէթաթէ-Ալպա
Ռոման	

ՎԱՅՐԵՐ ՈՒՐ ԿՐՆԱՅ ՀԱՅ ԴՊՐՈՑ ԲԱՑՈՒԻԼ

Պրայլա	Ճուրճովա	Եաշ

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԹԵՄ

ԹԵՄԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Թրանսիլվանիոյ Հայ Կաթողիկէ թեմը՝ աւելի քան 200 տարի անկազմակերպ վիճակ մնալէ յետոյ, վերջապէս մարմին առաւ Ռումէն պետութեան և Վատիկանի միջև 1930 յունիս 5-ին կնքուած կոնկորդատով, որուն մէջ կը նախատեսուէր թէ հայ ծէսի կաթոլիկները պիտի ունենան «հոգևոր պետ մը պետութեան բոլոր հայ կաթոլիկներուն համար՝ աթոռ ունենալով Կեռլան», ինչպէս որ 1928 ապրիլ 22ի դաւանութեանց օրէնքի 21րդ յօդուածով յիշատակուած պատմական եկեղեցիներու կարգին՝ յիշուած էր նաև հայ կաթոլիկ ծէսը։

«Արևելեան Միաբանութեանց» տնօրէնութեան կողմէ 1932ին Վատիկանի մէջ լոյս ընծայուած «Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fideli di Ritto Orientale» վիճակագրական հատորին մէջ (էջ 86-87), հետևեալ ծանօթութիւնները տրուած են Ռումանիոյ հայ կաթողիկէ թեմին մասին.—

Առաքելական Առաջնորդութիւն Ռումանիոյ հայ կաթողիկէից, հիմնուած 1930 յունիս 5ին, անմիջականօրէն Ս. աթոռին ենթակայ։

Առաքելական Առաջնորդ՝ Հ. Սահակ Կոգեան, Վիեննայի Մխիթարեան ուխտէն, ծնած Ախլցխա (Վրաստան) 1895 փետր. 26ին, պաշտօնի կոչուած 1930 նոյմ. 17ին։

Աթոռանիստ քաղաք՝ Կեռլա, թիւ հաւատացեալներու 36000, Մայր եկեղեցի՝ Կեռլա Ս. Երրորդութիւն, 3 քահանաներով։

Թիւ ժողովրդապետութեանց՝ 5
Թիւ եկեղեցիներու՝ 6
Մատուռներ՝ 8
Կղերականներ՝ 3
Դպրոց՝ մէկ, 3 ուսուցիչով և 54 աշակերտով
Որբանոց՝ 2
Ծերանոց՝ 2
Եղբայրութիւններ՝ Ս. Հաղորդութեան, Ս. Աննայի, Ս. Վարդարանի, Ս. Սրտի։

* * *

Իբր լրացում այս ծանօթութեանց,— ուր մեր կարծիքով չափազանցուած է կաթողիկէ Հայերու թիւը Ռումանիոյ մէջ,— աւելցնենք որ Հ. Սահակ Կոգեան Պուքրէշ ժամանեց 1931 յունվ. 8ին և նոյն ամսուան 14ին իր հաւատարմութեան երդումը բրաւ։ Նոյն տարուան ապրիլ 11ին խոկ երկրին 5 լատին և 5 ռումէն կաթոլիկ եպիսկոպոսութեանց ուղղած շրջաբերականով մը հաղորդեց թէ Ռումանիոյ հայկաթողիկէ թեմը բաժնուած է հինգ մնայուն և մէկ շրջուն ժողովրդապետութեանց, և թէ այդ ժողովրդապետութեանց պէտք է ենթարկուին յետ այսու Ռումանիոյ հողին վրայ ապրող հայ կաթոլիկները՝ որոնք ցարդ ենթակայ էին օտար կաթոլիկ եպիսկոպոսութեանց։

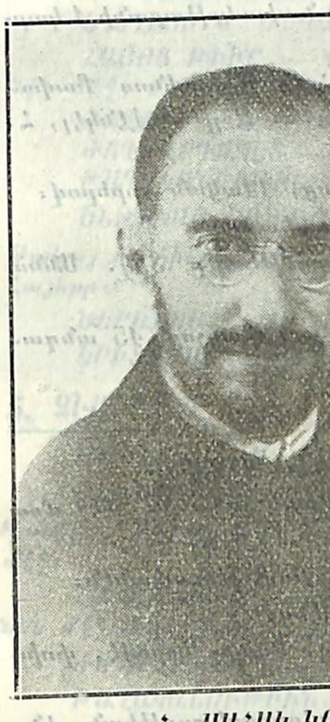

Հ. ՍԱՀԱԿ ԿՈԳԵԱՆ
Առաջնորդ Հայ Կաթողիկէ Թեմին

Սոյն վեց ժողովրդապետութիւններն են.— Կեռլա, Եղիսաբեթուպոլիս, Ֆրումօսա, Կէօրկէն, Ջէրնըուց և Պուքրէշ։

1. ԿԵՌԼԱ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.— Ս. Երրորդութիւն, կառուցուած 1748-1759, գետնին վրայ փայտաշէն եկեղեցիի մը՝ զոր Հայերը շինած էին 1675ին երբ եկան Կեռլա հաստատուելու։ Ս. Սողոմոն՝ շինուած 1724ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— ժողովրդապետութեան շրջանին մէջ մօտ 6000 հոգի։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏ.— Տօքթ. Մարտինոս Բախօթան։

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐ.— Հայր Արսէն Ճնտոյեան, Հայր Բարթող Շահինեան և Հայր Լէնկէլ Զօլթան։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Նախագահ՝ պ. Լուքաչ Թուտորֆի, փոխ-նախագահ՝ Եոաքիմ Զապուլիք։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Կեռլայի ժողովրդապետութեան ենթակայ են Սօմէշ, Նասըուտ, Թուրտա, Մարամուրէշ և այդ գիծէն անդին արեւմուտք գտնուող նահանգներուն հայ կաթոլիկները։

ԴՊՐՈՑ.— 54 աշակերտ՝ բաժնուած նախակրթարանի 4 կարգերու։

ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ.— Տնօրէն՝ Հայր Մարտինոս Բախոթեան, ուսուցիչներ՝ Հ. Սրաէն Ծնտոյեան, Հ. Զօլթան Լէնկէլ, Հ. Բարթողիմէոս Շահինեան։

ՈՐԲԱՆՈՑՆԵՐ.— Աղջկանց և մանչոց, 14ական որբերով։

ԾԵՐԱՆՈՑ.— Տասնեակ մը պատսպարեալներ։

ԵՐԳՉԱԽՈՒՄԲ.— Երկսեռ, ղեկավարութեամբ Տիկ. Աննա Փոնկրացի։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Մանչոց՝ 45 անդամով, և աղջկանց՝ 80 անդամով։

2. ԵՂԻՍԱԲԷԹՈՒՊՈԼԻՍ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Եղիսաբէթ, կանգնուած 1723ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Ժողովրդապետութեան շրջանին մէջ մօտ 1500 հոգի։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.— Սկսեալ 1658 թուականէն։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏ.— Հայր Ալեքս Ֆէրէնց։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Նախագահ՝ պ. Եանօշ Գօրօվէ, փոխ-նախագահ՝ պ. Էմանուէլ Զիքի։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Սոյն ժողովրդապետութեան ենթակայ են Թրնավա Մարէ, Թրնավա Միքը, Սիպիու, Ֆըկըրաշ, և Հունէտօարա նահանգներու կաթոլիկ Հայերը։

3. ՖՐՈՒՄՈԱՍԱ (Ջիք Սեփվիզ)

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Երրորդութիւն, կառուցուած 1700ին։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.— Հիմնուած 1675ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Ժողովրդապետութեան շրջանին մէջ մօտ 2500 հոգի։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏ.— Հ. Մկրտիչ Պոտուրեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Սոյն ժողովրդապետութեան ենթակայ են հարաւային Ջուք, Պրաշով, Թրէյ Սքաունէ և Օտօրհէյ նահանգներու կաթոլիկ Հայերը։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Նախագահ պ. Եանօշ Ֆէյէր։

ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԻՒՆ.— Ցանուն ամենասուրբ Երրորդութեան, հիմնուած 1730ին, նախագահ Զաքարիաս Իշթվան։

4. ԿԷՕՐԿԷՆ (Սէնթ Միքլօշ)

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Աստուածածին, կառուցուած 1733ին։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Քաղաքին և ժողովրդապետութեան շրջանին մէջ, մօտ 2500 հոգի։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.— Հաստատուած 1672ին։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏ.— Հ. Ժօզէֆ Վաքար։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՆ.— Նախագահ՝ պ. Եանոշ Լազար։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Սոյն ժողովրդապետութեան ենթակայ են հիւսիսային Ջուք և Մուրէշ նահանգներու կաթոլիկ Հայերը։

ԾԵՐԱՆՈՑ.— 18 պատսպարեալներով։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ.— Մանչոց և աղջիկներու։

5. ՋԷՐՆԸՈՒՑ

ԵԿԵՂԵՑԻ.— Ս. Լուսաւորիչ, կառուցուած 1870ին։

ՄԱՏՈՒՌՆԵՐ.— Մատուռներ կան Ջէրնըուց քաղաքին և Գանիլա, Քարափէճին, Տուպընց, Կօնթրի, Վիթիլէնքա գիւղերուն մէջ։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Քաղաքին և ժողովրդապետութեան շրջանին մէջ մօտ 2000 հոգի։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏ.— Հ. Անդրէաս Լուքասիէվիչ։

ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Նախագահ՝ պ. Ս. Օքսէնթովիչ։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Սոյն ժողովրդապետութեան ենթակայ են Ջէրնըուց, Սթօրօժէնէթ, Պըտըուց, Քըմփըլունկ և Սուչովա նահանգներուն մէջ բնակող կաթոլիկ Հայերը։

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՏՈՒՆ.— Հոս կը պատսպարուին տասնեակ մը հայ մանուկներ որոնք կը յաճախեն պետական վարժարանները։

6. ՊՈՒՔՐԷՇ

ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏ.— Հ. Խորէն Կզեմէսեան։

ԸՆԹԱԿԱՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐ.— Հին Ռումանիոյ և Պեսարապիոյ նահանգները։

ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԱՅԱՆ.— Փիթար Մօշ, 13։

ՀԱՅՈՑ ԹԻՒԸ.— Ժողովրդապետական ենթակայ շրջանին մէջ կան մօտ 1500 հոգի։

ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ ԿՈՊԵԱՆԻ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵՌԼԱՅԻ ՄԷՋ

ԿԷՕՐԿԷՆԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՈՒԱԾ ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ ԿՈՊԵԱՆԻ ՀԵՏ

ԱՆՑՔԵՐԸ ՄԵՐ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ՄԷՋ ԱՆՑՆՈՂ ՏԱՐՈՒԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

ԹԵՄԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Անցնող տարուան յունուար ամսուն էր որ տեղի ունեցաւ թեմական պատգամաւորներու ընտրութիւնը Ռումանիոյ 22 հայ համայնքներուն մէջ, տեղ տեղ առիթ տալով ընտրական բուռն պայքարներու։ Ընտրութիւնները խաղաղ և առանց բողոքի անցան Ջէթաթէ-Ալպայի, Պըլցի, Հընչէշթի, Պապատաղի, Սուլինայի, Թուլչայի, Սիլիսթրէի, Ֆօքշանի, Պօթօշանի, Ռոմանի, Եաշի, Թրկօ-Օքնայի, Պաքըուի, Իսմայիլի մէջ, իսկ թէև բողոքներ տեղի ունեցան Պրայլայի, Քօնսթանցայի, Պազարճըքի, Սուչավայի եւ Կալացի ընտրութիւններուն դէմ՝ սակայն թեմ. պատգ. ժողովը յետոյ անհիմն գտաւ զանոնք։ Քիշնեւի և Պուքրէշի մէջ էր որ ընտրութիւնները տեղի ունեցած էին աչքառու օրինազանցութիւններով, ինչ որ թեմ. պատգ. ժողովը մղեց բեկանել Քիշնեւի ընտրութիւնները, և չհաստատել Պուքրէշի 5րդ պատգամաւորը։

ԹԵՄ. ՊԱՏԳ. ԺՈՂՈՎԻ ԳՈՒՄԱՐՈՒՄԸ

Թեմ. Պատգ. Ժողովի առաջին նստաշրջանը տեղի ունեցաւ 1932 փետր. 8-ին և 9-ին Պուքրէշ, Ազգ. Մատենադարանի մէջ, և նախագահութեամբ Թեմական Առաջնորդ Յուսիկ Արք.ի գումարեց 4 յաջորդական նիստեր։

Բացման ճառէն յետոյ՝ զոր կարդաց ատենապետ պ. Ինճ. Ք. Սօլօմօն, յանուն պատգամաւորական ժողովին յարգանքի և երախտագիտութեան հեռագիրներ ուղղուեցան վեհափառին և վարչապետ պ. Նիքօլա Եօրկայի, պ. Գ. Հաճի Արթինեան կարդաց յայտարարագիր մը յանուն տասնեակ մը պատգամաւորներու, վաւերացուեցան պատգամաւորներու ընտրութիւնները՝ բեկանուելով Քիշնեւի երկու և Պուքրէշի հինգերորդ պատգամաւորները, կարդացուեցաւ Թեմ. Գործ. Մարմնի 10 ամեայ գործունէութեան տեղեկագիրը և այդ առթիւ գնահատանքի բանաձեւեր քուէարկուեցան ի մասին Թեմ. Առաջնորդին, Թեմ. Գործ Մարմնին, պ. Ս. Մանիսալեանի և Թեմին ընդհ. քարտուղար պ. Յ. Ճ. Սիրունիի։

Ժողովը ի վերջոյ առաւ հետեւեալ որոշումները.—

Կ'արտօնէ Թեմ. Խորհուրդը պատրաստել Թեմական անդրանիկ պիւտճէն և կիրարկութեան դնել զայն՝ առաջին պատգ. ժողովին վաւերացման ենթարկելու պայմանով։

Կ'արտօնէ Թեմական Խորհուրդը միջոցներ ձեռք առնել այն սպառադային ու ծխականներէն որոնք մերժեն վճարել ծխական տուրքը՝ որոշուած ծխական ժողովին կողմէ, թեմական կանոնադրութեան տրամադրութեան համաձայն։

Կ'արտօնէ Թեմ. Խորհուրդը ճշդել, թաղականութեանց պիւտճէին ծանօթանալէ յետոյ, իւրաքանչիւր թաղականութեան մասնակցութեան բաժինը թեմական ծախքերուն մէջ, և գանձել յաջորդող պատգ. ժողովին վաւերացման ենթարկելու պայմանաւ։

Կ'արտօնէ դարձեալ Թեմ. Խորհուրդը որպէսզի թեմական հասոյթներէն օգնութեան հասնի չքաւոր համայնքներուն։

Կը վաւերացնէ թեմական կանոնադրութիւնը, և կ'որոշէ յանձնարարել Թեմական Խորհուրդին որպէսզի կանոնադրութիւնը յղէ բոլոր թաղականութեանց, ստանայ անոնց թելադրութիւնները բարեփոխելի կէտերու մասին, և կազմէ յանձնախումբ մը որուն պաշտօնը ըլլայ դասաւորել ստացուած թելադրութիւնները և ամփոփելով զանոնք ներկայացնել յառաջիկայ պատգ. ժողովի գնահատութեան։

Կ'որոշէ որ ներկայ թաղականութիւնները, իրենց պաշտօնավարութեան շրջանը աւարտած ըլլան կամ ոչ, ընտրուած ըլլան թէ նշանակուած Թեմ. Նախկին Գործ. Մարմնին կողմէ, շարունակեն իրենց պաշտօնը առաւելն չորս ամիս ևս, և այդ շրջանին համայնքները կազմակերպեն ծխականներու տոմարները եւ ծխական տուրքը՝ թեմական կանոնադրութեան 89-94 յօդուածներուն համաձայն, և ապա միայն ձեռնարկեն նոր թաղականութեանց ընտրութեան՝ համաձայն կանոնադրութեան տրամադրութիւններուն։

Կ'որոշէ յանձնարարել Թեմական Խորհուրդին որպէսզի ճշտուին ծխական համայնքներու շրջանակները, և մօտակայ ծխական համայնքներու կապուին այն վայրերը ուր հայ եկեղեցի եւ հետեւաբար համայնք չկայ և ուր սակայն հայ հաւատացեալներ կ'ապրին։

Թեմ. պատգ. ժողովը ի վերջոյ կատարեց Թեմ. Խորհուրդի և հաշուեքննիչ յանձնախումբի անդամներուն և անոնց փոխանորդներուն ընտրութիւնը։

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՐԵԿՈՅ

Տարուան ամէնէն ուշագրաւ դէպքերէն մէկը եղաւ Հայ Արուեստի Երեկոն, զոր Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը սարքեց փետր. 29ին Աթէնէի հոյակապ սրահին մէջ, նախագահութեան տակ վարչապետ փրոֆ. Ն. Եօրկայի, որ այս առթիւ անգամ մը եւս համակրանքի ջերմ խօսքեր ըրաւ հայ ժողովուրդին եւ իր մշակոյթին հասցէին: Այս երեկոյթին հայ մշակոյթի զանազան փուլերուն շուրջ բանախօսեց պ. Արշակ Չօպանեան, որ յատկապէս հրաւիրուած էր Փարիզէն: Մասնակցեցան նաեւ Կոմիտաս երգչախումբը՝ երգելով հայ ժողովրդական երգեր եւ Օր. Արաքսի Սվաճեան մեներգով: Տիկ. Մարիէթա Սատօվեանու, ռումէն պետական թատրոնէն, արտասանեց հատուածներ հայ բանաստեղծներէ, ռումաներէն, եւ պ. Լեւոն Պալճեան՝ ռումէն բանաստեղծ Միհ. Էմինէսքուէ, հայերէն:

Այս երեկոյթին առթիւ ռումէն մամուլը ջերմ տողեր նուիրեց հայ ժողովուրդին եւ իր մշակոյթին:

Պ. Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆԻ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու Ընկերակցութեան հրաւէրով Պուքրէշ եկած՝ պ. Արշակ Չօպանեան երեք ֆրանսերէն դասախօսութիւններ ըրաւ Ֆունտացիա Քարոլի մէջ, մարտ 4ին, 7ին եւ 9ին, նիւթ ունենալով հայ արուեստը, Միջնադարեան հայ բանաստեղծութիւնը, եւ հայ նոր բանաստեղծութիւնը, առաջին դասախօսութիւնը վարչապետ փրոֆ. Եօրկայի նախագահութեամբ:

Այս երեք բանախօսութիւնները արձագանգ գտան ռումէն մամուլին մէջ:

Պ. Չօպանեան հայերէն լեզուով ալ կարգ մը բանախօսութիւններ ըրաւ Պուքրէշի եւ Քօնսթանցայի մէջ:

ՎԱՐԺԱՊԵՏԻՆ ՄՕՏ

Մարտ 10-ին Թեմական Խորհուրդը իր ամբողջ կազմով կը ներկայանայ վարչապետ Նիքօլա Եօրկայի, հայ ժողովուրդին յարգանքը յայտնելու, եւ այս առթիւ խնդրելու Բիշնեւի յարքունիս գրաւուած թեմապատկան կալուածներուն վերադարձումը: Վարչապետը կը խոստանայ իր բարեացակամութիւնը:

ԳԱՐՆԱՆ ՍԱԼՕՆԸ

Ռումանական պաշտօնական գարնան սալօնին մասնակցեցան 4 հայ նկարիչներ՝ օր. օր. Նուցի Ագոպ, Քօռնէլիա Պապիկ Տանիէլ, Լուլու Թիմուրեան, եւ պ. Հրանդ Աւագեան:

ՄԱՅԻՍ ՏԱՍՆԻ ՏՈՂԱՆՑՔԸ

Մայիս 10-ի ռումէն Ազգ. տօնին առթիւ տեղի ունեցած տողանցքին մասնակցեցան նաեւ Պուքրէշի Հ. Մ. Ը. Մ.-ի սկաուտական խումբերը:

Ռումէն սկաուտներու շարքերուն մէջէն մեր սկաուտները մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ դարձան, խլելով ծափեր եւ գովասանքի խօսքեր ռումանական սկաուտներու ընդհանուր անօրէն գնդապետ Սըմպօթիանուէ:

Հ. Մ. Ը. Մ.-ի ՊՈՒՔՐԷՇԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԻ ՍԿԱՈՒՏՆԵՐՈՒ ՏՈՂԱՆՑՔԸ ՄԱՅԻՍ 10Ի

«ԱՐԱԶ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Վաղուց զգացուած պահանջի մը գոհացում տալու համար էր որ խումբ մը հայ մտաւորականներ հիմը դրին Արազին, նպա-տակ ունենալով «հայ ժողովուրդին մէջ վառ պահել ցեղին կրակը, հայրենի աւանդութիւնները, սէրը հայ գրին ու մշակոյթին, Հայը հայ պահել»:

Արազի առաջին թիւը լոյս տեսաւ 1932 Մայիս 15ին:

«ԿՈՄԻՏԱՍ»Ի ՀԱՄԵՐԳԸ

Տարուան ամէնէն սփոփիչ երեւոյթներէն մէկն ալ եղաւ հայ համերգը, զոր Պուքրէշի «Կոմիտաս» Երաժշտական Միութիւնը սարքեց 18 մայիս, չորեքշաբթի գիշեր, Աթէնէի սրահին մէջ, ղեկավարութեամբ ռումէն յայտնի երաժշտագէտ պ. Մարչէլ Պօթէզի:

Յայտագրին մէջ կային «Սարերի վրով գնաց», «Երի երի երի ջան», «Իմ չինարի եարը», «Շարորա», «Լուսնակն անուշ», «Շողեր ջան», «Ծիրանի ծառ», «Հով լինի», «Անձրեւ եկաւ», «Սիփանայ քաջեր», եւայլն: Մեներգեց Օր. Արաքսի Սվաճեան:

Պ. ՄԱՐՉԷԼ ՊՕԹԷԶ
(Կոմիտաս երգչախումբի ղեկավարը)

Սոյն համերգը եւս ռումէն մամուլին մէջ գրուատանքի արժանացաւ: Մասնաւորապէս համակրական յօդուածներ նուիրեցին անոր՝ արուեստի երկու յայտնի քննադատներ, պ. Սիմ «Ատէվէրուլ»ի եւ պ. Քօնսթանթին Նօթարա «Տիմինիացա»ի մէջ: «Ունիվէրսուլ» եւս համակրական տողերով արձանագրեց համերգը:

ՊՈՒՔՐԷՇԻ ԹՆՃՈՒԿԸ

Համաձայն Թեմ. պատգ. ժողովի որոշման եւ Թեմ. Խորհուրդի շրջաբերականին՝ մայիս ամսուան ընթացքին տեղի ունեցան թաղականական ընտրութիւններ Ռումանիոյ գրեթէ բոլոր համայնքներուն մէջ: Ընտրութիւնները առհասարակ խաղաղ անցան ամէն տեղ բացի Պուքրէշէն, ուր իբր բողոք ընտրական գործողութեանց ընթացքին տեղի ունեցած օրինազանցութեանց դէմ՝ քուէարկելու համար արձանագրուած 1300 ծխականներէն 700ը ձեռնպահ մնաց մայիս 29ի ընտրութեանց մէջ, իր բողոքը ներկայացնելով Թեմ. Խորհուրդին: Թեմական Խորհուրդը, հիմնաւոր գտնելով բողոքը, բեկանեց ընտրութիւնները եւ որոշեց պաշտօնի կոչել առժամեայ թաղականութիւն մը, կարգադրութիւն որուն դէմ ըմբոստացաւ մայիս 29ի ընտրութեանց մէջ յաջողած ցանկը, ձեռք անցընելով համայնքին ղեկը եւ չհպատակելով Թեմ. Խորհուրդի տնօրինութիւններուն: Այս ըմբոստութիւնն էր որ պատճառ դարձաւ Պուքրէշի համայնքին մէջ խոր պառակտումի մը՝ որ կը շարունակուի ութը ամիսէ ի վեր:

ԿՐԹԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Թեմ. Խորհուրդը մայիս ամսուան ընթացքին վաւերացուց կրթական խորհուրդի պատրաստած ռումանահայ դպրոցներու կազմական կանոնադրութիւնը եւ յղեց համապատասխան թաղականութեանց առ ի գործադրութիւն

ԲԵՄԱՎԱՐ ԻՕՆ ՇԱՀԻԿԵԱՆ

Ազգ. Թատրոնի հայ բեմավար պ. Իօն Շահիկեանի բեմադրած նոր մէկ թատերգութեան առթիւ «Նէամուլ Ռոմընէսք» հետեւեալը գրեց.

«Ազգային Թատրոնի երիտասարդ ու տաղանդաւոր բեմադրիչը, որ եղանակի վերջին ներկայացումին առթիւ,— „Տիրոջ Զրհորը"՝ գործ պ. Տրակոշ Փրօթօփէսքուի,— բեմական իրագործումներու մէջ բերաւ այն կորովը ու թարմութիւնը որ խորունկ եւ առողջ ըմբռնումի մը հետեւանքն է, կը ներկայանայ իբրեւ մեր առաջին բեմին ամէնէն յուսալից տարրերէն մին»:

ԶՕՐ. ՍԱՄՍՈՆՈՎԻՉ՝ Պ.ՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

Ուսուցչապետ Նիքոլա Եօրկայի դահլիճին հրաժարմամբ իշխանութեան գլուխ եկաւ, անցեալ տարուոյ յունիս 2ին Ալեքսանտրու Վայտա Վօյվօտի կառավարութիւնը, որուն մէջ պատերազմական նախարարութիւնը ստանձնած էր հայազգի Զօր. Սամսոնովիչ, ռումէն Մեծ Սպայակոյտի նախկին պետը:

Զօր. Սամսոնօվիչ միևնոյն նախարարութիւնը ստանձնած էր նաև Եուլիուս Մանիուի դահլիճին մէջ՝ որ հոկտ. 20ին կազմուեցաւ Վայտա Վօյվօտի հրաժարումէն յետոյ, և այժմ ալ Վայտա Վօյվօտի նոր դահլիճին մէջ:

„ՄԱՍԻՍ" ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆԸ

Պաշտօնաթերթի յունիս 5ի 129րդ թիւին մէջ լոյս տեսաւ «Մասիս» Հրատարակչական Անանուն Ընկերութեան հիմնադրութեան ակտն ու կանոնագրութիւնը՝ զոր Իլֆօվի դատարանը իր 1932 մարտ 23ի նիստին մէջ քննած և համապատասխան գտած էր ի զօրու եղող օրէնքներուն, արտօնելով նաև ընկերութեան գործունէութիւնը իբր անանուն ընկերութիւն:

«Մասիս»ը՝ համաձայն իր կանոնագրին՝ նպատակ ունի տալ, հայ լեզուով, դպրոցական ու գրական գրքեր և հանդէսներ հայ մանուկներու համար. ռումէն և օտար լեզուներով լոյս ընծայել հայ ժողովուրդին համար, գրքեր և պարբերականներ՝ արևմտեան մշակոյթն ու գաղափարները տարածելու նպատակով, տարածել հայ մշակոյթը ռումէն և օտար հասարակութեան մէջ՝ տալով հայ երկեր ռումէն և օտար լեզուներով: Նպատակ ունի, ասկէ զատ, ընել տպագրական, հրատարակչական, ռէքլամի և աֆիշի ամէն տեսակ գործեր, գործակցիլ նոյնանպատակ հիմնարկութեանց հետ, մրցանակներ հաստատել, ևայլն:

ՔԵՄԱԽԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆԸ

Քեմախի հայրենակցականը իր յունիս 5ի նիստին մէջ, ուր ներկայ էին 37 անդամներ, քննելէ և վաւերացնելէ յետոյ նախորդ վարչութեան հաշիւները, վերընտրեց նախկին վարչութիւնը: Այս նիստին մէջ էր որ պ. Վարդան Կապուտիկեան առաջարկեց ձեռնարկել ապաստարանի մը հիմնարկութեան՝ կարօտ Քեմախցիներու պատսպարան յատկացուելու համար, և անմիջապէս սկսիլ հիմնադրամի մը հայթայթման, իր կողմէ արձանագրուելով 8000 լէյ:

Մեծ եղաւ ժողովին խանդավառութիւնը պ. Կապուտիկեանի այս ինքնաբեր ժէսթին առթիւ: Պ. ատենապետը հազիւ յանուն ժողովին շնորհակալութիւն յայտնած էր, ահա բոլոր ժողովականները, վարակիչ ոգևորութեան մը մէջ իւրացուցին պ. Կապուտիկեանի առաջարկն ու ժէսթը, հոն իսկ արձանագրուելով իրենց նուէրը: Արձանագրուած գումարը հասաւ 120,000 լէյի:

ՀԱՅ ԴԱՏԱՒՈՐ

Պուքրէշի վերաքննիչ ատեանի առաջին ճիւղի նախագահ պ. Եաքօպ Կ. Սօլօմօն անուանուեցաւ ընդհ. դատախազ վճռաբեկ ատեանի:

ԿՐԹԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ ՄՕՏ

Թեմական Առաջնորդը Թեմական Խորհուրդէն պատուիրակութեան մը հետ յունիս 15ին ներկայացաւ Հանրային Կրթութեան և Դաւանութեանց նոր նախարար փրօֆ. Տումիթրու Կուսթիի, որ ըրաւ շատ սիրալիր ընդունելութիւն մը և ի պատասխան պատուիրակութեան ուղերձին՝ ըսաւ.

«Շատ զգածուած եմ Ձեր խօսքերէն: Ռումէն պետութիւնը, արդարև, համակրանքով մը նայած է միշտ և կը նայի դէպի Հայերը: Առժամեայ կառավարութիւն մըն է մերը որ միայն ընտրութիւններ պիտի կատարէ, բայց որքան ալ ըլլայ մեր պաշտօնավարութեան տևողութիւնը՝ կրնաք վստահ ըլլալ թէ իմ մէջս պիտի գտնէք Հայերուն ջերմ բարեկամ մը և բարեացակամութիւն դէպի ձեր կարիքները: Կրնաք ապահով ըլլալ իմ զգացումներուս անկեղծութեանը՝ որովհետև իմ մանկութենէս ճանչցած եմ ու կը սիրեմ Հայերը: Պէտք է գիտնաք թէ իմ նախնական կրթութիւնս առած եմ Եաշի մէջ, Հայ դպրոց մը, Խաչիկ Գարագաշի կրթարանը՝ որ այն ատեն լաւագոյն դպրոցն էր Եաշի: Յաճախ և այցելած եմ Եաշի հայ եկեղեցին: Ու գիտէք որ զօրաւոր կ'ըլլան մանկութեան տպաւորութիւնները»:

ԿՏԱԿ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆԻՆ

Յուլիսի սկիզբը Պուքրէշի մէջ մեռաւ պ. Յովհ. Ներկարարեան, որ Պուլկարիոյ մէջ իր ունեցած կալուածները և դրամատուներու մէջ ունեցած գումարները կը կտակէր Հայկ. Բարեգործական Ընդհ. Միութեան, որպէսզի անոնց հաշուեյարդարը և ինչ ինչ յատկացումներ ընելէ յետոյ՝

Հրիտակին հասոյթներէն աւելցած գումարը, եթէ ըլլայ, գործածուի Պընիէնի պր. Անթօնի Կրաֆթ Պօնարի վարած հայկական որբանոցին հայ տղոց կրթութեան: Տղաքը գաւառին ամէնէն չքաւորներէն և եթէ կարելի է Նիկոմիդիոյ շրջանէն եկածներէն: Իսկ եթէ որևէ պատճառով վերայիշեալ որբանոցը վերջնականապէս գոցուի, Հ. Բ. Ը. Մ-եան Փարիզի վարչական

խորհուրդը իրաւասու ըլլայ որոշել լաւագոյն գործածութիւնը հրիտակի հասոյթներուն։

Գումար պետութեան ինկած բոլոր տուրքերը այս կտակին, պիտի վճարէ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը։ Միեւնոյն կտակով հանգուցեալը կը յանձնարարէ որ 25,000 լէյ վճարուի Ռումէն Կարմիր Խաչին եւ 10,000 լէյ աղքատներուն այն եկեղեցիին ուր պիտի թաղուի, նոյնպէս Բուարնայի արմտիքի մթերանոցը յանձնուի Պազարճըքի Հայ համայնքին։

ՕՐ. ԻՏԱ ԱՏԱՄՈՎ

Պուքրէշի մէջ կազմակերպուած թէնիսի ախոյեանութեան մրցումներուն՝ որոնք տեղի ունեցան յունիս 9էն մինչեւ 15՝ մասնակցեցաւ նաեւ Հայուհի մը, Օր. Իտա Ատամով, եւ յաղթելով Ռումանիոյ ախոյեան Օր. Նինի Կօլէսքուի՝ ախոյեան հռչակուեցաւ Ռումանիոյ։ Բոլոր թերթերը գովեստով արտայայտուեցան Օր. Ատամովի խաղին եւ ճապուկութեանը մասին։ Իսկ «Տիմինէացա»ի մարզական աշխատակիցը գրեց թէ Օր. Ատամով ամէնէն ընտիր խաղացողն է որ երբեւցէ Ռումանիա այցելած ըլլայ։

Օր. Իտա Ատամով թէնիսի ախոյեանութիւններ շահած է նաեւ Ֆրանսայի մէջ։

Օր. ԻՏԱ ԱՏԱՄՈՎ

Պ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՍԱԼԵԱՆ ԹԱՂԱՊԵՏ

Պուքրէշի Ս. քաղաքամասի քաղաքապետական ժողովի յուլիս 7ի նիստին, նախկին ծերակուտական պ. Կարապետ Սալեան, անդամ Ազգ. Գիւղացիական կուսակցութեան, միաձայնութեամբ քաղաքապետ ընտրուեցաւ Պուքրէշի Ս. քաղաքամասին (Կալպէն), Ջօր. Լուբէսքուի տեղ։

ՊԱՏՈՒՈՅ ԵՐԻԶ ՀԱՅ ԶՕՐԱԿԱՆԻ ՄԸ

Արքայական հրովարտակ մը «Պատուոյ երիզ» կրելու իրաւունք կու տայ խումբ մը բարձրաստիճան զինուորականներու՝ որոնք 40 տարիէ ի վեր կը պաշտօնավարեն բանակին մէջ։ Վարձատրուած այն զինուորականներու կարգին կայ նաեւ գնդապետ Յակոբ Ալթընօվիչ, որ նախագահն է Իլֆօվ նահանգին Զօրահաւաք Շրջանակին։

ՍԻՊԻՈՒԻ ՃԵՄՊՕՐԻՆ

Յուլիս 10էն մինչեւ օգոստ. 5 Սիպիուի մէջ տեղի ունեցաւ ռումէն սկաուտական ճեմպօրին՝ որուն մասնակցեցան Հ. Մ. Ը. Մ.ի Պուքրէշի մասնաճիւղէն 17, Քօնսթանցայէն 12, եւ Սիլիստրէէն 4 սկաուտներ։ Մեր սկաուտները այն ճեմպօրիի ընթացքին ունեցան տիպար եւ աչքառու ընթացք մը՝ արժանանալով ընդհ. համակրութեան։

Արդարեւ Ռումէն Սկաուտական Մեծ Լէգէոնի օրկանին՝ «Ջէրչէթաշուլ» հանդէսին օգոստոս-սեպ-հոկտեմբեր թիւերուն մէջ գնահատական տողեր կան նուիրուած հայ սկաուտներու տիպար ընթացքին եւ գործունէութեան Սիպիուի սկաուտական ճեմպօրիին մէջ։

Այսպէս, սկաուտ հրամանատարներու համագումարի Բ. նիստին տեղեկատուութեան մէջ կը կարդանք որ Քօնսթանցայի ներկասկաուտական խումբին հրամանատար տեղակալ Կեցցօ «ներկայացուցած է հայ սկաուտները իբրեւ կարգապահ եւ ռումէն հոգիի կից երիտասարդներ»։

Հարիւրապետ Մարին Ծօրճէսքու՝ նոյն հանդէսին մէջ կը հրատարակէ իր տպաւորութիւնները Սիպիուի ճեմպօրիէն։ Քօնսթանցայի բանակավայրը նկարագրած ատեն յիշատակելի կը գտնէ հայ սկաուտներու մասնակցութիւնը հոն խմբապետ պ. Յակոբեանի հրամանատարութեան տակ, եւ գովեստով կը խօսի նոյն բանակավայրին մէջ կառուցուած աշտարակին եւ նաւակին, եւ հոն ցուցադրուած ձեռական աշխատանքներուն մասին, «աշխատուած հայ խմբակի միեւնոյն եռանդուն սկաուտներուն ձեռքով»։

Նոյն թերթը ուրիշ թիւի մը մէջ կը խօսի Պուքրէշի հայ սկաուտներուն բարեմասնութեանց վրայ։

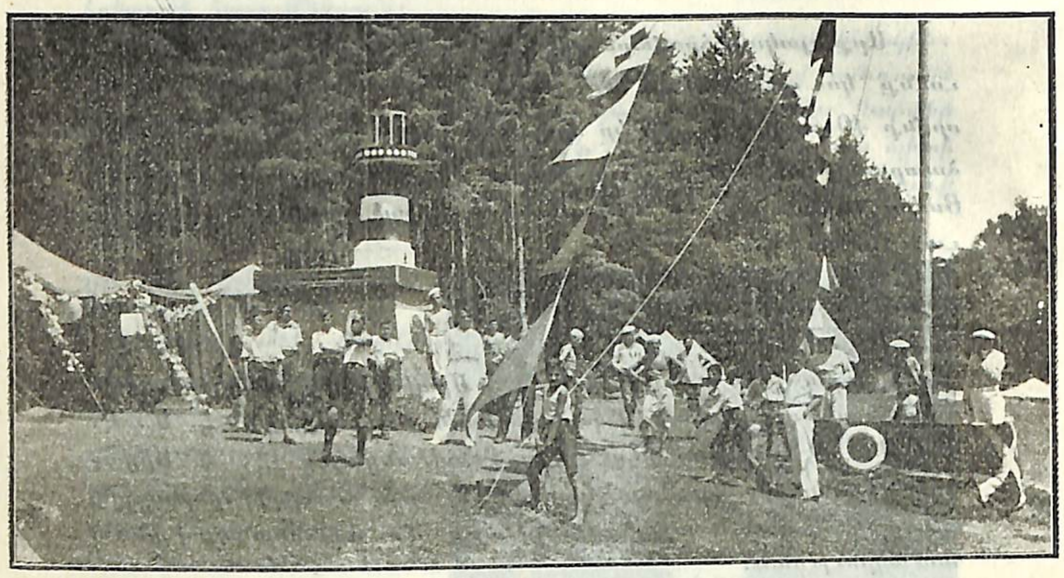

Հ. Մ. Ը. Մ.Ի ՔՕՆՍԹԱՆՑԱՅԻ ՍԿԱՈՒՏՆԵՐԸ
ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԿԱՆԳՆԱԾ ՓԱՐՈՍԸ ՃԷՄՊՕՐԻԻՆ ՄԷՋ

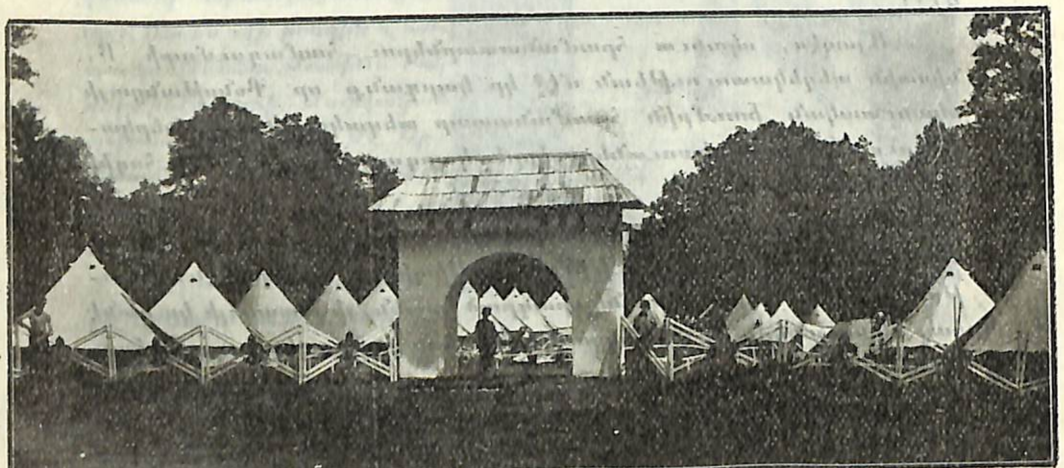

Հ. Մ. Ը. Մ.Ի ՊՈՒՔՐԷՇԻ ՍԿԱՈՒՏՆԵՐՈՒՆ ԲԱՆԱԿԱՎԱՅՐԸ ՃԷՄՊՕՐԻԻՆ ՄԷՋ
(Ձախէն առաջին վրանը հայ սկաուտներունն է)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՕԿՐԱՏԱՆ

Պուքրէշի Վերաքննիչ Ատեանը, իր 14 յուլիսի նիստին մէջ, ի վնաս հայ թեմին վճռեց Բիչնեի Հայկական Օկրատայի խնդրին առթիւ բացուած դատ մը՝ զոր անգամ մը դատարանին առջեւ կորսնցուցած էինք 1927 դեկտ. 22ին եւ որուն դէմ մեր պահանջած վերաքննութիւնը կը շարունակուէր հինգ տարիէ ի վեր, անդադար յետաձգուելով:

Կորսուած այս դատը միջանկեալ դատ մըն էր, զոր Բիչնեի Նաքօպան եւ Թեմական Առաջնորդը բացած էին կապալառու Կրօմանի դէմ՝ Հայկական Օկրատայի բուն դատը առկախ ձգելով Վճռաբեկ Ատեանի առջեւ, եւ որ նպատակ ունէր պարզապէս ջուրը ձգել կապալառու Կրօմանի իրաւախոհութիւնը կառավարութեան հետ՝ Հայկական Օկրատայի մասին, այն առարկութեամբ թէ Կրօման իրաւունք չունի իրաւախոհութեան գալու պետութեան հետ, որովհետեւ Օկրատայի հարցին մէջ վարձակալ մըն է լոկ եւ ոչ թէ կառուցանող:

Եթէ վերաքննիչ Ատեանը յուլիս 14ին ի վնաս մեզ չվճռէր իսկ այս միջանկեալ դատը, ան արդէն չքայ պիտի ըլլար, որովհետեւ յուլիս 1ին կ'աւարտէր արդէն Կրօմանի վարձակալութեան 30 ամեայ պայմանաժամը:

«Ն Ա Ք Օ Պ Ա Ն»

Պեսարապիոյ Հայոց Ազգ. Խորհուրդը, կամ կարճ տիտղոսով «Նաքօպա»ն, միակ պատասխանատուն Բիչնեի Հայկական Օկրատայի գրաւման, կը յաւակնէր պահել իր իրաւասութիւնը կալուածներու վարչութեան վրայ, կրթնած արքայական հրովարտակի մը որ Նաքօպային պաշտօն կու տար Բիչնեի թեմապատկան կալուածները վարելու, առժամեայ կերպով, այսինքն մինչեւ առաջնորդի մը գալը:

1930ին, նախարարական որոշմամբ, Նաքօպայի ձեռքէն առնուեցաւ վերջնապէս այդ իրաւասութիւնը: Չնայելով ատոր ալ՝ ան միշտ վարիչ կը փորձէր մնալ այդ կալուածներուն:

Փրոֆ. Եօրկայի կառավարութեան օրով՝ թեմը օրէնքով ճանչցուեցաւ, առաջնորդը հաստատուեցաւ արքայական հրովարտակով, եւ թեմին կանոնադրութիւնը վաւերացուեցաւ դարձեալ արքայական հրովարտակով մը:

Բիչնեի խառնակիչները իրենց պատեանը քաշուեցան պահ մը:

Բայց երբ ներկայ կառավարութեան օրով՝ Թեմին վարչութիւն պիտի անցնէր Հայկական Օկրատայի յարքունիս չգրաւուած մասը, Բրինեցիները դարձեալ իջան ասպարէզ, կալուածներուն եկամուտը ձեռքէ չհանելու միակ մտահոգութեամբ։

Թեմական Խորհուրդին ուրիշ բան չէր մնար ընել՝ բայց եթէ պետութենէն պահանջել կիրարկելի ընել օրէնքով և արքայական հրովարտակներով իրեն տրուած իրաւասութիւնները։

Կառավարութիւնը ընդ առաջ գնաց իր մօտ եղած դիմումներուն, և վերջնականապէս փակեց խառնակիչներուն առջեւ՝ մեքենայութեանց ամէն ասպարէզ։ Արդարև, Դաւանութեանց Նախարարութեան կողմէ իրեն ներկայացուած տեղեկագրի մը հիման վրայ՝ վեհապետը ստորագրեց հետեւեալ հրովարտակը.—

ՔԱՐՈԼ Բ.

Շնորհիւ Աստուծոյ և կամօքն ազգին Արքայ Ռումանիոյ,
ողջոյն ներկայից և ոյց գալոց են

Հանրային Կրթութեան, Դաւանութեան և Արուեստից մեր նախարարին 73877/8735/932 թիւ տեղեկագրին վրայ՝
Կը հրովարտակենք

ՅՕԴ. 1.— 1920 տարուայ 4139 թիւ արքայական հրովարտակով Բրինեի հայկական «Նաքօպա» քոմիթէին տրուած իրաւասութիւնը՝ Պեսարապիոյ Հայ-Լուսաւորչական կալուածները առժամեայ կերպով վարելու, կը դադրի։

ՅՕԴ. 2.— Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական Թեմին կազմական վարչական կանոնադրութեան 70րդ յօդուածին համաձայն, Պեսարապիոյ Թեմապատկան կալուածները կ'անցնին նոյն Թեմին Թեմական խորհուրդին վարչութեան։

Հանրային կրթութեան, Դաւանութեանց և Արուեստից նախարարը պաշտօն ունի կիրարկելու ներկայ հրովարտակը։

Տրուած Պուքրէշ, 1931 յուլիս 18ին ՔԱՐՈԼ

Հանրային կրթութեան, Դաւանութեանց և Արուեստից նախարար
Տ. ԿՈՒՍԹԻ

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ՄԸ ՈՐ ՉԻ ԿԱՅԱՆԱՐ

Թեմ. Խորհուրդը վերջ մը տալու համար այն ցաւալի կացութեան՝ որ ստեղծուած էր Պուքրէշի բեկանուած Թաղականութեան ըմբոստութեան հետեւանքով, հրաւիրած էր Թեմական պատգ. ժողովը արտակարգ նիստի մը, որ պիտի գումարուէր օգոստ. 18ին։ Պուքրէշի բեկանուած Թաղականները, սակայն, փորձեցին վիժեցնել պատգ. ժողովի գումարումը, չնայելով որ իրենք էին պատգ. ժողով պահանջող։ Անոնք կրցան Յուսիկ Եպ.ն ալ իրենց կողմը շահիլ պատգ. ժողովը յետաձգել տալու համար։ Թեմ. Խորհուրդը ստիպուեցաւ արդարև յետաձգել պատգ. ժողովը, Պուքրէշի դայթակղութիւնը քննել չտալու համար պատասխանատուներու բացակայութեան։

ՅՈՒՍԻԿ ԵՊ.Ի ԵԼՈՅԹԸ

Անսպասելի էր ելոյթը զոր յանկարծ ունեցաւ Թեմական Առաջնորդ Յուսիկ Եպ. անցնող տարուան ընթացքին։ Ամբողջ վեց ամիս մասնակցելէ յետոյ Թեմ. Խորհուրդի նիստերուն և որոշումներուն, մէկէն դիրք բռնեց Թեմական Խորհուրդին դէմ, ենթարկուելով այն պառակտիչ քլիքին, որ «Ազգ. Պլօք» մակդիրը կը կրէ և որուն կորիզը «Հօկ»ն է։ Յուսիկ Եպ., նշաւակ դարձաւ գաղութի ողջամիտ դասին վրդովման, մանաւանդ երբ կազմալուծեց Թեմական կեանքը, Թեմական Խորհուրդը զրկելով աշխատելու հնարաւորութենէն և ինքնագլուխ կարգադրութիւններ ընելով։

ՊՈՒՔՐԷՇԻ ՀԱՅ ԹԱՏԵՐԱՍԷՐՆԵՐ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿ ՄԸ ԱՌԱՋ

Պ. ՊԱՇՊԷՅԻՒՔ ՄԵԼԻՔՈՎ՝ ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ ՕՐՀԷՅԻ

Պեսարապիոյ Օրհէյ քաղաքի քաղաքապետութեան կոչուեցաւ պ. Պաշպէյիւք Մելիքով։ Յիշեալը միակ հայ անդամն էր 1918ի Քիշնեւի Ազգային Խորհուրդին՝ որ հռչակեց Պեսարապիոյ կցումը մայր հայրենիքին։

ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍ ԲԱՐԹՈՂ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

Սեպտ.ի սկիզբը Փարքուլ Քարոլի Հնարիչներու Տաղաւարին մէջ իր նկարները ցուցադրեց պ. Բարթող Վարդանեան։

ՆՇԱՆԵԱՆ ԱՄՈԼԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Սեպտ.ի սկիզբը Պուքրէշ հասաւ Տրդատ և Սիրուհի Նշանեան դերասան ամոլը և տեղական արուեստասէրներու մասնակցութեամբ զանազան ներկայացումներ տուաւ Պուքրէշի, Քոնսթանցայի, Կալացի և Պազարճըգի մէջ։ Ցարդ ներկայացուց «Սըրտերու Պայքար»՝ Ռոմէն Քոլիւսի, «Գլխու Պտոյտ»՝ Շաւլ Մէռէի, «Օթէլլօ»՝ Շէյքսփիրի, «Պատուի համար»՝ Շիրվանզադէի։

ԲԺԻՇԿ. Վ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ ԵՒ ՊՈՒՔՐԷՇԻ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

Սեպտ. 10էն մինչև 18 Պուքրէշի մէջ գումարուեցաւ բժշկական պատմութեան միջազգային ընկերակցութեան 9րդ համաժողովը, Ռումանիոյ վեհապետին նախագահութեան տակ եւ մասնակցութեամբ բոլոր երկիրներու ներկայացուցիչներուն։

Սոյն համաժողովին մասնակցելու հրաւիրուած էր նաև հանրածանօթ բանասէր և հայ բժշկական պատմութեան անխոնջ պրպտող Տօքթ. Վահրամ Թորգոմեան որ չկարենալով անձամբ մասնակցիլ իր կամքէն անկախ պատճառներով, համաժողովի դիւանին ղրկած էր զեկուցում մը՝ որուն նիւթն է „Les anciens professeurs arméniens de la Faculté de Médecine de Constantinople„ (Պոլսոյ Բժշկական Համալսարանին հայ դասախօսները) և որ կարդացուեցաւ համաժողովին մէջ։

ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Պուքրէշի մէջ ընտրական բուռն պայքարի միջոցին, ծնունդ առաւ Ռումանահայ Ժողովրդական Միութիւնը, նպատակ ունենալով իր մէջ համախմբելու գաղութին բոլոր սրտցաւ տարրերը և հաւաքական ուժերով մէկ կողմէ թումբ մը կանգնելու գաղութը պառակտող փորձերուն դէմ, և միւս կողմէ վարել տալու հանրային աշխատանքներուն, և բնական էր որ ան առարկայ պիտի դառնար համակիր ընդունելութեան մը գաղութիս չէզոք բայց ազգային շահերու նախանձախնդիր բոլոր տարրերուն կողմէ։

ՍԱՆՈՒՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Պուքրէշի Ազգ. վարժարանի խումբ մը նախկին սաներու նախաձեռնութեամբ, կիրակի, 25 սեպտ.ին, վերակազմուեցաւ միութիւնը, Ազգ. վարժարանի նախկին սաներուն որոնք թիւով 18, մշակեցին կանոնագիր մը, ըստ որուն միութեան նպատակն է՝ օգնել նիւթապէս և բարոյապէս Ազգ. վարժարանը աւարտող եւ համալսարան յաճախող նախկին սաներուն։

ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԽԱՉԸ

Ռումանահայ Գթութեան Խաչի Պուքրէշի վարչութիւնը հոկտեմբերին մամուլին յանձնեց տեղեկագիր մը՝ ուր կը պարզէր իր միամեայ գործունէութիւնը, և հանրութեան կը տեղեկացնէր 1931-1932 տարեշրջանի հետեւեալ հաշուեկշիռը.—

ՄՈՒՏՔ		ԵԼՔ	
Պատրաստ	1,749	Դեղօրայք և դեղագիրներ	14,889
Անդամավճարներէ	19,315	Սնունդ հիւանդներու	8,270
Շրջ. վարչութիւնէն	3,000	Ուսանողներու	16,807
Երեկոյթ, պարահանդէս	54,515	Շրջ. վարչութեան	17,213
Նուէրներէ	15,900	Վճարուած փոխառութիւն	3,000
Փոխառութիւն	3,000	Երեկոյթներու և պազարի	22,036
		Գանձումի ծախք	2,723
		Պատրաստ	12,541
Գումար	97,479	Գումար	97,479

ՑԻՍՈՒՆԵՐՈՐԴԸ

Հոկտ. 9-ին «Րաֆֆի» Մշակութային Միութիւնը սարքեց տարուան իր 50րդ դասախօսութիւնը։

Տարուան գլխաւոր դասախօսները եղան Ս. Արարատեան, Յ. Ճ. Սիրունի, Ս. Արենց, Մ. Թամրազեան, Ս. Սարունի, Գ. Քեսթանեան, Հ. Բանիկեան, Յ. Պալիկեան, Խ. Եդանեան, Թ. Պետրոսեան եւայլն։

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՕՐԸ

Կիրակի, 9 հոկտ. կէսօրէ վերջ ժամը 4-ին «Կնոջ Տան» սրահին մէջ, խուռն բազմութեան մը ներկայութեան տեղի ունեցաւ «Հայ Մշակոյթի Օր»ուան տօնակատարութիւնը, նախաձեռնութեամբ Ռումանահայ Ուսանողական Միութեան և մասնակցութեամբ Հ. Մ. Ը. Մ.ի, «Կոմիտաս», «Րաֆֆի» և «Երևան» միութիւններուն։

Օրուան գլխաւոր բանախօսն էր կաթոլիկ Հայերու Առաջնորդ Հ. Սահակ Կոգեան՝ որ գեղեցիկ ճառ մը խօսեցաւ ի պատիւ հայ մշակոյթին։ Գեղարուեստական բաժինին մասնակցեցան պ. պ. Տրդատ Նշանեան, Լեոն Պալճեան, Վիրժիլ Կէօրկիւ. Օր. Օր. Թէա Ցինցու, Արաքսի Սվաճեան, Զեփիւռ Գարիպեան։

ՌՕՏՈՍԹՕՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Միութիւնը հիմնուած 1928ին, և վերակազմուած 1931ին, իր տարեկան ընդհանուր ժողովը ունեցաւ հոկտ. 16ին, ուր ներկայացուց իր տարեկան հաշուեկշիռը (1931 մարտ 1932 յունիս)։

ՄՈՒՏՔ		ԵԼՔ	
Վերակազմութեան առեն պատրաստ	12,700	Աղքատախնամին	3,000
Ամսավճարներէ	14,160	Կարօտեալներու	19,426
Հարսնիքներու առթիւ	2,073	Աղքատ աշակերտներու	2,300
Նուիրատոմսերէ	3,070	Դրամատուն ձգուած	2,000
Հանդէսէ	2,726	Անձեռնմխելի	8,000
Դրամատունէ	2,000	Սնտուկին մէջ	1,800
Գումար	36,728	Գումար	36,728

Հ. Մ. Ը. Մ.Ի ՆՈՐ ԱԿՈՒՄԲԻՆ ԲԱՑՈՒՄԸ

Հոկտ. 18ին բացումը տեղի ունեցաւ Հ. Մ. Ը. Մ.ի Պուքրէշի մասնաճիւղի նոր ակումբին, որ կը գտնուի Str. Episcopul Radu, թիւ 9։

ՀԱՅ ՊԱՀԵՍՏԻ ՍՊԱՆԵՐ

Քարոլ Բ. Թագաւորին գահ բարձրանալէն ետք ռումէն ամբողջ բանակը երդում կատարեց նոր վեհապետին անունով։ Հոկտ.

20ին իրենց երդումը կատարելու հրաւիրուեցան պահեստի սպաները ալ։

Հրաւիրուածներուն մէջ կային բազմաթիւ հայ սպաներ որոնց կարգին հարիւրապետ Գրիգոր Ջամպաքճեան և տեղակալներ՝ Գէորգ Հաճի Արթինեան, Արտ. Թ. Թովմասեան, փրօֆ. Ստեփան Թագւորեան և Տէօտաթ Թէօտօրու, որոնք իրենց երդումը կատարեցին «Միհայ Վիթէազու» զօրանոցի դաշտին վրայ։

Արարողութեան նախագահեց Պուքրէշի զինուորագրութեան շրջանի հայազգի հրամանատար Զօր. Ցակոբ Ալթընովիչ, շրջապատուած ուրիշ բարձրաստիճան սպաներով։

«ՐԱՖՖԻ» ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՆՁ

Հոկտեմբեր 29-ին քսան անդամներ ներկայացան դատարան «Րաֆֆի» Մշակութային Միութիւնը վաւերացնել տալու համար իբր բարոյական անձ։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԻՆ ՀԱՄԱՐ

Պուքրէշի Թեմական 5-րդ պատգամաւորի ընտրութիւնը անգամ մը ևս վրդովեց համայնքը։ Ծխական ժողովը որ հոկտ. 30ին գումարուեցաւ ընտրական ձևակերպութեանց համար՝ առիթ դարձաւ բուռն միջադէպերու, երբ «Ազգ. Պլօք»ի մարդիկը փորձեցին դանակ իսկ շողացնել՝ ներկաներէն առնելով սակայն իրենց դասը։ Պուքրէշի ընկալուած թաղականութիւնը՝ որ դժգոհ մնացած էր «Ազգ. Պլօք»ի ձախողանքը տեսնելով ծխական ժողովին մէջ, ոստիկանական ուժով արգելք հանդիսացաւ ընտրութեանց որոնք տեղի պիտի ունենային նոյ. 20ին, հաւանելով թեմ. պատգ. ժողովին ենթարկել պարագան։

ԱԼԵՔՍ. ՋԷԼ-ՊՈՒՆԻ ԴԱՐԱԴԱՐՁԸ

Մոլտովայի իշխաններէն Ալեքսանդրու Ջէլ-Պունի մահուան հինգհարիւր ամեակին առթիւ՝ հոկտ. 30ին մեծ հանդէսներ տեղի ունեցան Պիսթրիցա վանքին մէջ, ուր թաղուած է իշխանը։ Ներկայ եղան վեհապետը, ինչպէս նաև շատերը դահլիճին անդամներէն։

Ալեքսանդրու Ջէլ-Պուն իշխանը առաջինը եղած է Մոլտովայի վեհապետներէն՝ որոնք սիրալիր ասպնջականութիւն ցոյց տուած են Լեհաստանէն ռումէն երկիրները գաղթող Հայերուն։ Ջէլ-Պուն զանազան հրովարտակներով առանձնաշնորհումներ տուած է հայ առևտրականներուն՝ որպէսզի խայծ մը ըլլայ անոնց գալ Մոլտովա և շէնցնել երկրին վաճառականութիւնը։

ՅԱՆԴԻՄԱՆԱԳԻՐ ՅՈՒՍԻԿ ԵՊԻՍԿ.ԻՆ

Յուսիկ Եպ., դիրք բռնելէ յետոյ Թեմական Խորհուրդին դէմ, սկսաւ մէկ կողմէ ինքնագլուխ կարգադրութիւններ ընել համայնքին մէջ, և միւս կողմէ անպատասխանատու քայլեր առնել պետական շրջանակներու մօտ: Թեմական Խորհուրդը ստիպուեցաւ կառավարութենէն քննութիւն պահանջել Յուսիկ Եպ.ի օրինազանցութեանց մասին՝ Թեմը աւելի եւս անիշխանութեան չմատնուած:

Դաւանութեանց Նախարարութիւնը 1 Նոյ. 1932 թուակիր 161940/14276 համար հետեւեալ պատասխանը ուղղեց Թեմական Խորհուրդին.—

«Իբրև պատասխան 139261/932 թիւով արձանագրուած Ձեր խնդրագրին և իբրև հետեւանք Նախարարութեանս կողմէ կատարուած քննութեան, պատիւ ունինք Ձեզ իմացնելու թէ հաստատուած է հիմնաւոր ըլլալը Ձեր վերոյիշեալ գրութեամբ յայտնուածներուն այն իմաստով որ Ն. Ս. Յուսիկ Եպ. Զօհրապեան Թեմական առաջնորդի վերապահուած իրաւունքներու սահմանէն անցած է՝ Ռումանիոյ Հայ-Լուսաւորչական Թեմի կողմական եւ վարչական կանոնադրութեան 32րդ յօդուածի j, k, e և f կէտերու տրամադրութիւններէն, որովհետեւ Պուքրէշի ծխական համայնքի ղեկավարման և Թեմին քարտուղարին հեռացման մասին իր ձեռք առած միջոցները Թեմական Խորհուրդի իրաւասութեան կը պատկանին:

«Հետեւաբար յանձնարարեցինք Ն. Ս. Յուսիկ Եպ. Զօհրապեանի խստօրէն յարգել Թեմին կանոնադրութիւնը՝ կիրարկելով Թեմական Խորհուրդի որոշումները:

Վ. Նախարարի	Խորհրդական
ԷՄԱՆՕԻԼ ՊՈՒՔՈՒՑԸ	ՍԹ. ՊՐԸՏԻՇԹԷԱՆՈՒ»

ԱՇՆԱՆ ՍԱԼՕՆԸ

Օր. Ագնես և Հրանդ Աւագեան իրենց երկերը ցուցադրեցին աշնան պաշտօնական Սալօնին մէջ ալ: Փրոֆ. Օփրէսքու, ռումէն համալսարանի գեղարուեստներու պատմութեան ուսուցիչը, «Ունիվէրսուլ» թերթին մէջ ի միջի այլոց կը գրէր.—

«Օր. Ագնեսի միօրինակ բնանկարներուն կից, որոնց մէջ կը զգաս ֆորմիւլը, կը ցուցադրէ գծագրութիւն մը՝ վայելչութեամբ գունաւորուած, թեքնիք տեսակէտէն լաւ աշխատուած, երկ մը,

որուն մէջ պարզութիւնը բնական հետեւանքն է ուսումնասիրութեան:

«Պ. Աւագեան ակնյայտ յառաջդիմութեան մէջ է: Ձերբազատուած է ցարդ զինքը կաշկանդող ազդեցութիւններէն: Օժտուած է կանացի զգայնութիւնով մը, որ չ'անտեսեր ճշտութիւնը: Իր կառուցումները պարզ են, իսկ ապրումի ոճը իրեն համար ձեռնտու է»:

ԼԻԿԱ ՔՈՒԼԹՈՒՐԱԼԱՅԻ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԸ

Նոյ. 6ին Աթէնէի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ Լիկա Քուլթուրալայի տարեկան ընդհ. ժողովը, նախագահութեամբ ուսուցչապետ Նիքոլա Եօրկայի, որ իբրև նախագահ կեդր. վարչութեան կարդաց տարեկան տեղեկագիրը: Ողջոյնի ճառեր արտասանուեցան յանուն զանազան հիմնարկութեանց, և քուէարկուեցան բաղձանքներ՝ յառաջիկայ շրջանի գործունէութեան համար:

Ժողովին մասնաւոր հրաւէրով ներկայ էին պ. պ. Գէորգ Հաճի Արթինեան, Արտ. Թ. Թովմասեան և Յ. Ճ. Սիրունի:

ԳՐ. ՄԱՆԷԱՅԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍԸ

Նոյեմբերի սկիզբը հայազգի նկարիչ Գր. Մանէա Աթէնէի սրահներուն մէջ բացած էր իր նկարներուն ցուցահանդէսը՝ որուն մասին գովեստով խօսեցան ռումէն գեղարուեստական քննադատները: Ինչպէս կը յիշուի՝ անցեալ տարի Մօցարթի սրահներուն մէջ պ. Մանէայի ցուցադրած նկարները զոհ գացին հրդեհի մը:

ԿԱԼԱՑԻ ՏԻԿՆԱՆՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ Տիկնանց Միութիւնը՝ որ հիմնուած 1921ին, ցարդ ունեցած է օգտաշատ գործունէութիւն, մասնաւորապէս Ազգ. վարժարանի շինութեան և մատենադարանի հիմնարկութեան համար, անցեալ տարուան Նոյեմբերին վերակազմուեցաւ:

Վերակազմութեան համար գումարուած ընդհ. ժողովը նոր վարչութիւն մը ընտրեց հետեւեալ կազմով.— Տիկիններ Ք. Արենց՝ ատենապետ, Ա. Միսաքեան՝ ատենադպիր, Ա. Լերթողեան՝ գանձապահ, անդամներ՝ Տիկ. Խ. Պալատաւրեան, Օրիորդներ՝ Ա. Սաւուլեան, Լ. Մուրատեան, Ա. Գրիգորեան:

ՆՈՐ ԻՐԱՒԱԲԱՆՆԵՐ

Պուքրէշի համալսարանի իրաւաբանական փաքիւլթէի այս տարուան շրջանաւարտներուն մէջ կան երկու հայ շրջանաւարտներ, պ. պ. Արշաւիր Աքտէրեան և Ծերոն Պաղալեան:

ՔՈՆՍԹԱՆՑԱՅԻ «ԱՐԱՔՍ»Ը

Քոնսթանցայի «Արաքս» Կրթական Միութիւնը, որ մէկն է գաղութիս կենսունակ կազմակերպութիւններէն, նոյեմբերի մէջ ընտրեց նոր վարչութիւն մը հետեւեալ կազմով.— պ. պ. Մանուք Փափազեան, Ներսէս Պալեան, Տրդատ Թէրզեան, Տիգրան Պօղոսեան և Հ. Մալխասեան:

ԻՕՆ ՓԷԹՐԷՍՔՈՒԻ ՄԱՀԸ

Նոյեմբեր 6ին խոր ծերութեան մէջ մեռաւ Ռումէն Ազգ. Թատրոնի փառքերէն մէկը, հայազգի Իօն Փէթրէսքու, որ քանի մը տարիէ ի վեր քաշուած էր բեմէն: Փէթրէսքու աւելի քան յիսուն տարի ծառայած էր ռումէն բեմին, մանաւորապէս Թիֆիս ստեղծելով ռումէն ինքնուրոյն թատերախաղերու մէջ: Ռումէն մամուլը գրուատական յօդուածներ նուիրեց անհետացող արուեստագէտին:

ՇԱՔԱՐԻ ՆՈՐ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

Ֆրայ-Տօրֆի (Արտէալ) բարձունքը նորաշէն շաքարի գործարանը անցեալ տարուան վերջերը սկսաւ գործել, իբրև արդիւնք հայկական նախաձեռնութեան՝ ինչպէս Արատինը: Առ այժմ 10-12 Հայեր կ՚աշխատին հոն հայրենիքի զանազան կողմերէն, մեծամասնութիւնը ընտանիքի և զաւակներու տէր:

Ինչպէս Արատի գործարանին, նոյնպէս հոստեղինին ընդհանուր տնօրէնն է պ. Ցարութիւն Ֆրէնկեան, որուն նախաձեռնութեամբն են հիմնուած երկու գործարաններն ալ:

Գործարանին վերին հսկողութիւնը յանձնուած է պ. Պետրոս Փափազեանի:

ԴԻՄՈՒՄ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ՝ ՊԻՒՏՃԷԻ ՀԱՄԱՐ

Թեմական Խորհուրդը դիմած էր Դաւանութեանց նախարարութեան, խնդրելով որ, ինչպէս ուրիշ դաւանանքներու համար՝ նոյնպէս ալ ի նպաստ հայ եկեղեցիին գումար մը նախատեսուի պետութեան յառաջիկայ տարուան պիւտճէին մէջ: Թեմական Խորհուրդը իր դիմումին մէջ կը յիշէր որ թէև Հայ-Լուսաւորչական Թեմին ճանաչման օրէնքին մէջ կ՚ակնարկուի թէ պետութիւնը պարտաւոր չէ որևէ նպաստ տալու նորակազմ Թեմին, բայց հայ Թեմական իշխանութիւնը պայմանական կերպով հրաժարած էր այդ նպաստէն, այսինքն Բիշնեւի յարքունիս գրաւուած Թեմական կալուածներուն յետս-վերադարձումը տեսակ մը պայման նկատուած էր պետութեան վրայ ուրիշ կերպով բեռ չըլլալու համար:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՏԱՆ ԲԱՑՈՒՄԸ

Նոյեմբեր 10-ին Ռումանահայ Գթութեան Խաչի Շրջանային վարչութիւնն ու Պուքրէշի մասնաճիւղը բացին Աշխատանքի Տուն մը, կարուձև սորվեցնելու համար հայ աղջիկներուն, և միւս կողմէ գործածուիլ տալու համար ապրանքներուն: Գթութեան Խաչի ձեռնարկը արժանացաւ սիրալիր ընդունելութեան մը:

ՖՈՒԹՊՕԼԻ ՄՐՑՈՒՄ

Կիրակի, 20 նոյեմբ. «Ունիրէա-Թրիքօլօր» մարզադաշտին վրայ տեղի ունեցաւ աշնան եղանակի վերջին մրցումը Հ. Մ. Ը. Մ.ի և «Սօլիտարիթաթէա» խումբերուն միջև: Խաղը վերջացաւ 0-11 ի նպաստ Հ. Մ. Ը. Մ.ին: Այս ջախջախիչ յաղթանակով Հ. Մ. Մ. Ը.ի ֆութպօլի խումբը կը շահի արդէն եղանակի կէտերու առաւելութիւնը և հաւանաբար մօտերս կը հաչակուի, Ռումէն Ֆէտէրասիօնին կողմէ, ախոյեան խումբ Գ. դասակարգին մէջ:

Պ. ԳՐԻԳՈՐ ՋԱՄՊԱՔՃԵԱՆԻ ՆԿԱՐՆԵՐՈՒ ՀԱՒԱՔԱԾՈՆ

Մարիա Թագուհին նոյ. 25ին, ընկերակցութեամբ պատուոյ տիկիններ Լահօվարիի և Փրօքօփիուի, այցելեց պ. Գրիգոր Ջամփքճեանի բնակարանը: Ինչպէս յայտնի է հայ ծանօթ առևտրականը, միենոյն ատեն արուեստի սիրող և հմուտ, նկարներու ճոխ հաւաքածոյ մը ունի՝ որ իր մէջ կը համախմբէ ռումէն լաւագոյն նկարիչներուն ընտրելագոյն արտադրութիւնները:

Մարիա Թագուհին ջերմապէս շնորհաւորեց մեր հայրենակիցը անոր բծախնդիր ճաշակին և կազմած այս բացառիկ հաւաքածոյին համար:

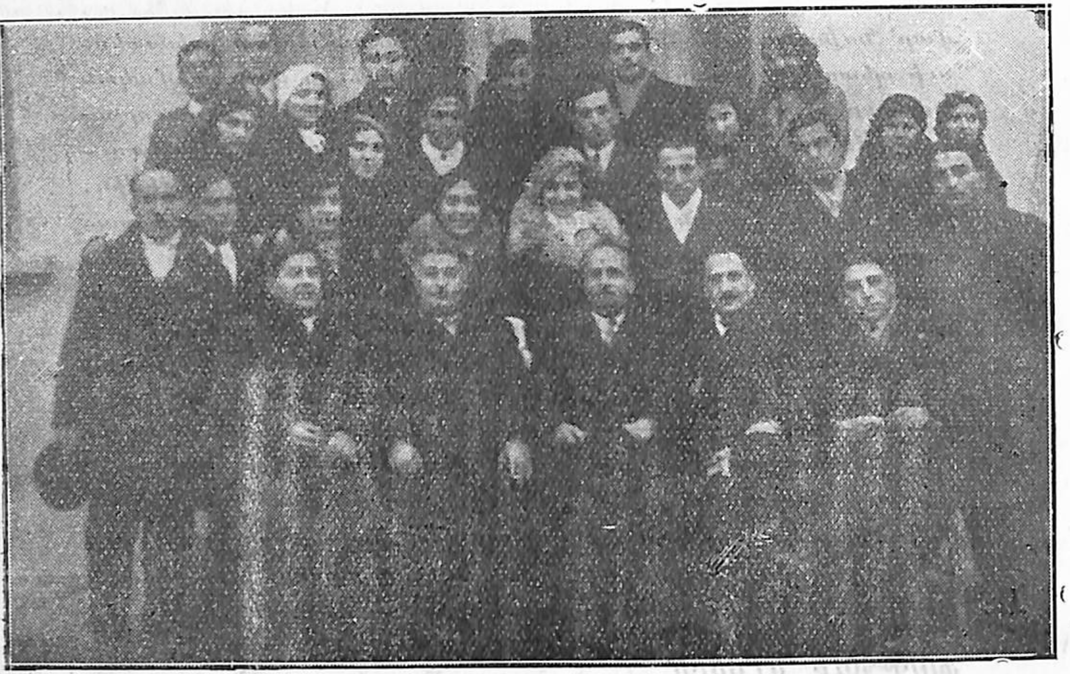

Հ. Մ. Ը. Մ.ի ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԸ ՍԻԼԻՍԹՐԷԻ ՄԷՋ

Հ. Մ. Ը. Մ. ՕՐՆ ՈՒ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԸ

Կիրակի, 27 Նոյեմբեր, տօնուեցաւ Կիւտէրթաֆէյ սրահին մէջ, Հ. Մ. Ը. Մ.ի Օրը և Տասնամեակը մասնաճիւղի հիմնադրութեան: Ներկայ էր խուռն բազմութիւն մը՝ որ եկած էր անգամ մը ևս համակրանքի իր տուրքը տալու Հ. Մ. Ը. Մ.ին: Կը նախագահէր նախկին նախարար և Հ. Մ. Ը. Մ.ի պատուոյ նախագահ պ. Թրանքու Եաշ: Ներկայ էր կաթոլիկ Հայոց Առաջնորդ Տօքթ. Հ. Ս. Կոզեան՝ Հ. Խորէն Կըլմէսեանի հետ: Կային նաև ներկայացուցիչներ ազգային զանազան մարմիններէ և միութիւններէ: Հանդէսին ընթացքին խօսք առաւ պր. Թրանքու Եաշ իր ջերմ խնդակցութիւնը յայտնելով հայ երիտասարդութեան՝ այս տօնին համար, որ կու գայ պսակելու տասնամեակի մը աշխատանքները, և վերհանելով դերը որ դեռ վիճակուած է Հ.Մ.Ը.Մ.ին:

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

Դեկտ. 1ին տեղի ունեցաւ Պուքրէշի ճարտարապետական Ակադեմիի սրահին մէջ Ռումանիոյ ճարտարապետներու առաջին համաժողովը նախագահութեամբ կրթական նախարար փրոֆ. Կուսթիի եւ մասնակցութեամբ նոր օրէնքին պայմանները լրացնող բոլոր ճարտարապետներուն:

Համաժողովին ներկայ եղան հետեւեալ ճարտարապետները.- պ. պ. Յ. Կոմիկեան, Սարխընեանու, եւ Գր. Նաւասարդեան, որոնք միակ Հայերն են որ արձանագրուած են Ռումանիոյ մէջ ճարտարապետութիւնը ի գործ դնելու իրաւունք ունեցողներու ցանկին մէջ:

Պ. ՀԱՅԿ ԱՔԹԷՐԵԱՆԻ ՆՈՐ ԲԵՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

«Մարիա Վէնթուրա» թատրոնին մէջ բեմադրուեցաւ «Հապաքուք եւ ընկ.» թատերախաղը՝ երիտասարդ տաղանդաւոր բեմադրիչ պ. Հայկ Աքթէրեանի բեմադրութեամբ:

Ռումէն բոլոր թերթերը գովեստով արտայայտուեցան այն բեմադրութեան մասին:

Պ. Աքթէրեան անցնող տարուան ընթացքին բեմադրեց՝ նաեւ «Կրակէ Թռչուն»ը:

ՓՐՈՖ. ՎԱՀԱՆ ՏՈՏՈՄԵԱՆՑ ՁԻ ԿՐՆԱՐ ԲԱՆԱԽՕՍԵԼ

Պուլկարիայէն վերադարձին՝ օգտուելով իր Պուքրէշէ անցքէն, փրոֆ. Վահան Տոտոմեանց փափաքած էր հայերէն դասախօսութիւն մը ընել դեկտ. 4ին Հայ Ուսանողական Միութեան սրահին մէջ: Պուքրէշի թաղականները, որոնք եկեղեցւոյ շրջափակէն ներս արգիլած են ամէն ժողով, հանդէս կամ հաւաքոյթ, թոյլ չտուին որ բանախօսէ գործակցական շարժման աշխարհահռչակ տեսաբանը, որուն առջև պետութիւնները իրենց սահմանը, և գիտական ընկերութիւնները իրենց դուռը սիրով կը բանան:

ՕՐ. ՍՕՆԱ ՋԷՐՋԵԱՆ ՄԵՐ ՄԷՋ

Պուքրէշի հայութիւնը հաճոյքը ունեցաւ տարուան վերջերը իր մէջ ողջունելու Պուլկարահայ Օր. Սօնա Ջէրչեանը՝ որ մասնակցեցաւ շատ մը հանդէսներու, հայ բանաստեղծներէ քերթուածներ արտասանելով շնորհով ու յուզումով:

Պ. ԴԱՆՈՒՇ ՇԱՀՎԵՐՏԵԱՆԻ ՌՈՒՄԱՆԻԱ ԱՅՑԸ

Դեկտ. 8ին Պուքրէշ ժամանեց Խորհրդային Հայաստանի ներգաղթի լիազօր պ. Դանուշ Շահվերտեան՝ հրաւիրուած ըլլալով Ռումանիոյ «Հօկ»էն: Պ. Շահվերտեան բանախօսութիւններ ըրաւ Պուքրէշի և Քօնսթանցայի մէջ՝ Խ. Հայաստանի գովքը ընելով:

ՀԱՄԵՍՏ ԲԱՐԵՐԱՐԸ

Դեկտեմբերի սկիզբը Քօնսթանցայի մէջ մեռաւ Դերջանցի համեստ հայրենակից մը, Համբարձում Թէրզեան, որ Քօնսթանցայի եկեղեցիին ու դպրոցին կտակեց իր շէնքը, մօտ 250,000 լէյ արժէքով։

ՍՓԻՐՈՒ ՀԱՐԷԹԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿԸ

Դեկտ. 12ին տօնուեցաւ հայազգի կրթական նախկին նախարար Սփիրու Հարէթի մահուան քսանամեակը, և այս առթիւ մամուլը ի վեր հանեց այն մեծ դերը զոր Հարէթ ունեցած էր հանրային կրթութեան ծաւալման մէջ, մանաւանդ իր բացառիկ ճիգը կրթութիւնը տարածելու համար դէպի գիւղերը։

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Կիրակի, 18 դեկտ., Ուսանողական Միութիւնը գումարեց իր տարեկան ընդհ. ժողովը։ Վարչութեան միամեայ գործունէութեան զեկուցումէն կը պարզուէր որ վարչութիւնը մէկ տարուան ընթացքին կազմակերպած է բազմաթիւ հրապարակային դասախօսութիւններ, գրական զատեր, ընկերական թէյասեղաններ, ու նախաձեռնութիւնը առած է «Հայ Մշակոյթի Օր»ուան տօնակատարութեանը։

Վարչութիւնը փորձած է յարաբերութեան մէջ մտնել արտասահմանի ուսանողական կազմակերպութիւններու հետ և այս նպատակով նամակներ գրած է Փարիզի, Միլանի, Նանսիի, Պերլինի, Վիեննայի ուսանողական միութիւններուն, առաջարկելով անոնց Եւրոպայի հայ ուսանողական կեդրոնական մարմինի մը ստեղծումը։ Դժբախտաբար վարչութեան այս ձեռնարկը արձագանգ չէ գտած ու ձախողած է։

Միութեան գործօն անդամներու թիւը բարձրացած է 46ի։

1931-32 տարեշրջանի ընթացքին միութիւնը ունեցած է շուրջ 10,000 լէյ մուտք և 6000 լէյ ելք։

«ՐԱՖՖԻ»Ի ՍԵՓԱԿԱՆ ԱԿՈՒՄԲԻՆ ԲԱՑՈՒՄԸ

Դեկտ. 18ին մեծ շուքով տեղի ունեցաւ «Րաֆֆի» Մշակութային Միութեան սեփական ակումբին բացման հանդէսը։ Հիմնուած հազիւ մէկուկէս տարի առաջ քանի մը պատանիներու

նախաձեռնութեամբ՝ «Րաֆֆի»ն շուտով իր շուրջը համախմբեց հարիւրէ աւելի երիտասարդներ, դառնալով հետզհետէ հանրային հետաքրքրութեան առարկայ։ Մտաւորականութիւնը՝ որ իր հագածութեան տակ առաւ այս շարժումը, ի վերջոյ հիմը դրաւ սեփական ակումբի մը, ծախսելով 140,000 լէյի մօտ գումար մը։ Բացման հանդէսը ստեղծեց այնպիսի խանդավառութիւն մը՝ որ ներկաները, ինքնաբուխ ոգեւորութեան մը մէջ, 50,000 լէյի չափ գումար մը նուիրեցին՝ իբր մասնակցութիւն շինութեան ծախքերուն։

«ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՕՐ»Ը

Քօնսթանցայէն, Պազարճըգէն և Սիլիսթրէէն յետոյ ուր Դեկտեմբերի մէջ տօնուեր էր «Դաշնակցութեան Օր»ը՝ դեկտ. 26ին տօնուեցաւ նա՛և Պուքրէշ, «Րաֆֆի» ակումբին մէջ, հոծ բազմութեան մը ներկայութեան։ Օրուան բանախօսն էր պ. Ս. Արաբատեան՝ որ այս առթիւ պարզեց Դաշնակցութեան տեսակէտը օրուան հարցերու մասին։

ՄԱՀ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՀԱՃԻ ԱՐԹԻՆԻ

Յունվար 9ին Սիլիսթրէի մէջ մեռաւ մեր գաղութին ամէնէն պատկառելի նահապետներէն մէկը, Համբարձում Հաճի Արթին, բնիկ Սիլիսթրէցի, հայր Թեմական խորհուրդի անդամ պ. Գէորգ Հաճի Արթինեանի։

Համբարձում Հաճի Արթինի մահով կ'անհետանայ կենդանի պատմութիւն մը։ Հանգուցեալը ծնած 1860ին, ամբողջ կէս դարու հանրային կեանք մը ապրած է, ոչ միայն մասնակցելով իր համայնքին ազգային գործունէութեան, այլ դեր խաղալով նաև հայրենասիրական աշխատանքներու մէջ՝ հայ յեղափոխական կուսակցութեանց կազմութենէն իսկ առաջ։ Իր յուշերը՝ զոր «Հայրենիք» ամսագրի համար գրի առած է մեր աշխատակիցներէն մէկը՝ կը պարունակեն շահեկան յայտնութիւններ հայկական դատի պատմութեան անծանօթ մնացած ինչ ինչ փուլերուն վրայ, մանաւանդ այն շրջանին մասին՝ որ նախորդած է հայ յեղափոխական շարժման։

ՊԱՏԳ. ԺՈՂՈՎ

Թեմին մէջ տիրող անկչխանութեան վերջ մը տալու համար՝ Թեմ. Խորհուրդը երկրորդ անգամ ըլլալով արտակարգ նիստի հրաւիրեց Թեմ. պատգ. ժողովը յունվար 20ին։

Арм.ССР

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

Ա. ԳՐՈՒԱԾՔՆԵՐ

		էջ
ՏԱՐԻՆ ԵՒ ԻՐ ՏՕՆԵՐԸ		3
ՍԵՐՄԵՐ ՕՏԱՐ ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ		
Սերմեր օտար հողի վրայ	ՍԻՐ.	20
Գրիգոր Պըյըգլիու	Ս.	23
Մինաս Թոխաթեցի և իր Ողբը	ԳՐԻԳՈՐ ՊԸՅԸԳԼԻՈՒ	27
Կարապետ Իպրայիլեանու	ԱՐԱՄԱԶԴ	49
Կեանքը գիտելէն	ԿԱՐ. ԻՊՐԱՅԻԼԵԱՆՈՒ	51
Վասիլէ Քօնթա	ՇՐՋԻԿ	58
Մտածումներ	ՎԱՍԻԼԷ ՔՕՆԹԱ	60
Միհայիլ Էմինէսքու	ՍԻՐ.	61
Քերթուածներ	ՄԻՀ. ԷՄԻՆԷՍՔՈՒ	65
Արեան ձայնը	ԱՐՏ. Թ. Թ.	81
Գրիգոր Թրանքու Եաշ	Ս.	83
Հատուածներ	ԳՐ. ԹՐԱՆՔՈՒ ԵԱՇ	92
Իօն Փէթրէսքու	Վ. Կ.	97
ՀԱՅ ՀԵՏՔԵՐ ՌՈՒՄԷՆ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ		
Հայ մտքին և արուեստին հետքերը	Ս.	104
Նիքօլա Եօրկա	Ս.	106
Հայ ֆօլքլօրը	ՆԻՔՈԼԱ ԵՕՐԿԱ	113
Քանի մը ասած	Հ. Գ. Գ.	114
Պօկտան Հաժտէու	Ս.	115
Արճէշի վանքը	ՊՕԿՏԱՆ ՀԱԺՏԷՈՒ	122
Կէօրկէ Պալշ	Ս.	126
Հայեւրաց. ազդեցութիւնը ռումէն ճարտարապետութեան վրայ	ԿՕԷՐԿԷ ՊԱԼՇ	130
ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ՔՐՈՆԻԿՈՆ		161

		էջ
ԻՆՉՊԷՍ ՀԻՄՆՈՒԵՑԱՒ ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԹԵՄԸ		
Ճանաչում հայ դաւանանքի		174
Ռումանահայ թեմին ճանաչումը		174
Առաջնորդին ճանաչումը		188
ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԸ ԻՐ ՏՕՆԵՐՈՒՆ ԸՆԴՄԷՋԷՆ		
Հայ Մշակոյթի տօնը	Հ. Ս. ԿՈԳԵԱՆ	192
Տարեդարձներ	Ս.	200
Տարուան մահերը	Ս.	212
ԹԵՄՆ ՈՒ ԻՐ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ		
Թեմական պատգամաւորներ		218
Թեմական կեդր. իշխանութիւն		219
Ռումանիոյ հայ համայնքները		220
ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԹԵՄ		237
ԱՆՑՔԵՐԸ ՄԵՐ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ՄԷՋ		243
ՀԱՍՑԷՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆԵՐ		273

Բ. ՆԿԱՐՆԵՐ

Արարատ	Ս. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆԻ	2
Հայուհին իր օճախին մէջ	Ս. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆԻ	16
Կոմիտաս վարդապետ	Փ. ԹԷՐԼԷՄԷԶԵԱՆԻ	17
Երեկոյ Արդուինի մէջ	Մ. ՍԱՐԵԱՆԻ	18
Վիշտը	ԱՐԱ ՍԱՐԳՍԵԱՆԻ	48
Երկու գծանկարներ	ՀՐԱՆԴ ԱԻՍԱԳԵԱՆԻ	80
Թուրք արձէփ	Բ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ	96
Փիեթա	ՅԱԿՈԲ ԳԻՒՐՋԵԱՆԻ	102
Մանրանկար	Բ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ	113

Գ. ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

Հայ գրական դէմքեր	4—15
Արտ. Յարութիւնեան	15
Գրիգոր Պըյըգլիու	22
Կարապետ Իպրայիլեանու	49
Վասիլէ Քօնթա	58
Միհայիլ Էմինէսքու	61
Գրիգոր Թրանքու Եաշ	95
Իօն Փէթրէսքու	97

	էջ
Իոն Փէթրէսքու՝ կամ Քենթի դերին մէջ	100
„ „ Մօշ Վէնթուրը-Ցարայի դերին մէջ	101
Նիքոլա Եօրկա	105
Պօկտան Հաժտէու	115
Արճէշի վանքը	121
Գայեանէ եւ Հռնենց	131
Հուսմոս եւ Գեղարդ	133
Պուքրէշի Մայր եկեղեցին	135
Տէյալի Մայր եկեղեցին	137
Անիի Ս. Փրկիչ եւ Ս. Գրիգոր	139
Վաքարէշթի եկեղեցին	144
Թրկօվիշթէի և Մօկօշայայի եկեղեցիները	145
Փափուշայի եկեղեցին	149
Էրզրումի թիւրպէն	151
Իցքանի եկեղեցին	153
Տրակոմիրնայի եկեղեցին	155
Եաշի Թրէյ Իէրարհ եկեղեցին	157
Տօլհէշթի „	159
Պրանքովէնի եկեղեցին	160
Ալեքսանտրու չէլ-պուն	172
Խմբանկար Թեմական պատգամաւորներու	215
Խմբանկար Գթութ. Խաչի Կեդր. վարչութեան	222
„ „ „ Պուքրէշի „	222
„ Կոմիտաս երգչախումբի	224
„ Ուսանողական Միութեան	224
Հ.Մ.Ը.Մ.ի մարզիկները ոլիմպիականի մը պահուն	225
Խմբանկար «Րաֆֆի»ի տօնածառէն	226
«Րաֆֆի»ի անդամները դաշտահանդէսի պահուն	226
Հ. Սահակ Կոդեան	239
Հ. Կոդեանի ընդունելութիւնը Կեռլայի մէջ	242
Հ. Կոդեան Կէօրկէնի երիտ. միութեան մէջ	242
Հ.Մ.Ը.Մ.ի սկաուտները մայիս 10-ի տողանցքին	247
Մարչէլ Պօթէզ	248
Օր. Իտա Ատամով	252
Հ.Մ.Ը.Մ.ի կանգնած փարոսը ճէմպօրիին մէջ	254
Հ.Մ.Ը.Մ.ի բանակավայրը ճէմպօրիին մէջ	244
Պուքրէշի հայ թատերասէրները 20ամեակ մը առաջ	257
Հ. Մ. Ը. Մ.ի Շրջ. ժողովը Սիլիսթրէի մէջ	266

ՀԱՍՑԷՆԵՐ ՊՈՒՔՐԷՇԷՆ

ԲԺԻՇԿՆԵՐ

Մ. Պէկեան, str. Viitor, 82
Ծ. Ֆուրունճեան, Moşilor, 242
Ա. Լազարեան, str. Popa Petre, 8

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ

Գրիգոր Նաւասարդեան
str. Maica Domnului 51

ԻՐԱՒԱԲԱՆՆԵՐ

Հ. Ագնաւորեան
str. Luigi Cazavillan, 31
Տօքթ. Քօնսէլիու Կրիկօրեան
Calea Moşilor, 63
Պերճ Կարապետեան
str. Iancu Capitanu, 5
Ծերոն Պաղալեան, str. Iernei, 7

ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ

Տիկ. Քեսթանեան — Թաթարեան
str. Ion Maiorescu, 33

ԴԵՂԱԳՈՐԾ

Գրիգոր Պօյաճեան
B-dul Elizabeta, 84

ԱՐՏՕՆԵԱԼ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼ

Սմբատ Մատէնճեան
համարակալութեան գրասենեակ
Bul. Maria, 8, Tel 323/67

ՖԻԼՄԻ ՀԱՅ ԸՆԿ.

Մ. և Վ. Սուքիասեան եղբարք
Տէր և Տնօրէն Astoria Film-ի
Bul. Maria, 8, Tel. 323/67
Հեռագ. հասցէ՝ Astoria Film

ԴԵՐՁԱԿ

«ԱՐԱՔՍ», str. Viitor, 114

ՄԱՆԻՖԱՔԹՈՒՐԱ ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ

Խլեպնիկեան-Վարդպարոնեան
Gabroveni, 6
Գր. Գարագաշեան
Gabroveni, 57
Գ. և Օ. Ջամպազճեան
str. Şepcari, 9
Տիարպէքիրեան Եղբ. „Dămbovița"
str. Bărăţiei, 9
Գ. Թօփալեան եւ Ընկերութիւն
str. Bărăţiei, 6
Պերճ Իբրանոսեան
str. Oituz
Իփլիքճեան „Stephen"
Gabroveni, 47
Մ. և Ա. Մեսրոպեան եղբ.
str. Oituz, 19
Ա. Աշըքկէօզեան
str. Carol, 49
Գր. Նշանեան
str. Carol, 47

ՄԱՆԱԾ ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ

Գ. Հաճի Արթինեան
str. Carol, 84
Ե. Միսիրեան
str. Şepcari, 16
Յ. Աւետիքեան
sf. Ion Nou, 1
Ա. Փափազեան
str. Şepcari, 22
„ԱՐԱՐԱ"
sf. Ion Nou, 3
Մելիքեան
sf. Ion Nou

ՍՈՒՐՃ

Դ. Դանիէլեան „Ideal"
կեդրոնատեղի՝ str. Carol, 37
մասնաճիւղեր՝ Nic. Şelari, 7
Academiei, 1

Ս. Շիշմանեան „Paşa"
կեդրոնատեղի՝ Academiei, 3
մասնաճիւղ՝ Nic. Şelari, 4

Ս. Ադամեան „Sultan"
str Regala, 2

Գ. Յովնանեան „Otoman"
str. Carol, 41

Ս. Գաբրիէլեան „Hogea"
str. Lipscan, 90

Աւետիս Պարապելայեան
str. Banu Manta, 7

Հ. Քէլլէրեան „Mecca"
str. Colţei, 19

Ճիպրայիլ Սարգիս
Bul. Maria, 4

Սեդրակ Մորճիկեան „Stambul„
str. Regală, 4

Իլիա Մարին
Hala Ghica, 21

Յարութիւն Աճէմեան
Bul. Elizabeta, 20

Ոսկեան Զաքարեան
Bul- Elizabeta, 20

Շահէն Տօքուզեան
str. Colţei, 21

Սերոբ Սուրեան
str. Carol, 19

Բենիամին Շիշմանեան
Cal. Victoriei 79

Ղազար Մջիկեան
str. Brezoianu, 115

Միհրան Օհանեան
str. Caldărar, 2

ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ ՆՊԱՐ ԵՒ ՍՈՒՐՃ

Ալթըօքայեան-Ազնաւուրեան
Halelor, 27

Ջգօն Ջալեան
Bacani, 5

Ա. Գասարճեան
Halelor, 33

Գուրգէն Յովակեան
sf. Ion Nou, 1

ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌ

Տ. Զ. Մուրատեան
Calea Moşilor, 211

Յովհաննէս Գրիգորեան
Calea Moşilor, 266

Արամ Կարկլեան
str. Precupeţii Vechi, 59

Գալուստ Կիւլէգեան
str. Lizeanu, 25

Արտաշէս Ղազարեան
Calea Rahovei, 30

Գրիգոր Սիմոնեան
str. Antim, 68

Յովհաննէս Մուսայեան
str Scarlat Vărnav, 42

Դաւիթ Գարիկեան
str. Placintei, 24

Եդուարդ Մորճիկեան
Caiea Dorobanţi, 90

Ստեփան Ղազարեան
Calea Moşilor 246

Յովհ. Խուպէսէրեան
Iliade în Vii, 42

Կարապետ Կոճիկեան
Mihai Bravul, 145

Միհրան Թաշճեան
Gura Obor, 1

Թովմաս Սարգիսեան
str. Cămpineanu, 15

Յակոբ Գրիգորեան
str. Cămpineanu, 15

Ադամ Ղժիրիկեան
Calea Griviţei, 96

Յովհ. Պապիկեան
Loc. Foişoreanu, 23

Եղբարք Պօյաճեան
. Filantropiei, 35

Արամ Պալթայեան
Calea Griviţei, 196

Եղբարք Առաքէլեան
Calea Griv ţei, 224-226

Երուանդ Անտոնեան
str. Nerva-Traian, 86

Սիմոնեան-Պըյըգեան
Calea Dudeşti, 25

Յակոբ Պըյըգեան
Calea Văcăreşti, 35

Տիգրան Խաչմանեան
str. Silvestru, 15

Գրիգոր Գուլեան
str. Cosminului, 12

Բարսեղ Կիւմիւշեան
Calea Călăraşi. 331

Թորոս Առաքէլեան
Calea Călăraşi, 329

Մանուկ Ալօղեան
Bul. Carol, 44

Քերոբէ Մչիկեան
Splaiul Independenţii, 269

Գէորգ Կոնիկեան
Schiţu Mugureanu, 1

Տրդատ Ճիկէրճեան
Şos. Giurgiului, 35

Յովհ. Ժամկոչեան
Şos. Olteniţa, 56

Յակոբ Գալիկեան
Şos. Viilor 76

Վարդան Ղժիրիկեան
Şos. Viilor, 49

Քերոբէ Շամիկեան
Şerban Voda, 147

Խաչատուր Մչիկեան
str Buzeşti, 82

Բենիամին Աճէմեան
str Mihai Vodă, 1

Հաճիպապ Աճէմեան
şos Peptinar, 21

Միհրդատ Այվազեան
Delea Vechi, 45

Արմենակ Սէլվեան
str. Fluerului, 3

Սեդրակ Կոնիկեան
calea Dudeşti, 88

Վարդան Կապուտիկեան
str. Belvedere, 7

Թորոս Ճենազեան
şos Giuleşti, 125

Գրիգոր Հալաճեան
str. Cuza Voda, 87

Յովհ. Ղազարեան
Peptinar, 43

Կարապետ Թուրշուճեան
şos. Pantelimon, 114

Սեպուհ Սիւրմէնեան
calea Griviţei, 244

Խաչիկ Բարսեղեան
Şerban Voda, 85

Կարապետ Շաքարճեան
calea Griviţei, 130

Արմենակ Օհանեան
Ştef. cel-Mare, 250

Յարութիւն Տօքուզեան
calea Moşilor, 411

Խորէն Սարաֆեան
Piaţa Amzei, 24
Ալեքսան Գապաստայեան
str. Matasari, 16
Արշակ Գրիգորեան
str. Traian, 106
Կարապետ Գարապետեան
Bul. Basarab, 135
Վարդան Գրիգորեան
şos. Colentina, 74
Գառնիկ Գրիգորեան
Nerva Traian, 52
Պարոյր Նալպանտեան
cal. Văcăreşti, 282
Միհրան Օհաննէսեան
Piaţa Dr. Botescu, 7
Գրիգոր Սէմիզեան
Filantropie, 91
Առաքէլ Գրիգորեան
str. Vaselor, 7

ՓՈՔՐԱՔԱՆԱԿ ՄԱՆԻՖԱՔԹՈՒՐԱ

Տիկ. Կարինէ Առաքէլեան
şos. Giurgiului, 33
Գէորգ Քեսթանեան
str. Pănzari, Piaţa cu Flori „Bursa“
str' Bărăţiei, 34
Ռուբէն Տիրատուրեան
şos. Crăngaşi, 66
Հրաչեայ Տէր Մեսրոպեան
şos. Crăngaşi, 16
Պաղտասար Էրզեան
calea Griviţei, 344
Նորայր Կեզիրճեան
şos Giurgului, 36
Շահնազար Մեսրոպեան
Piaţa Amzei 15
Պետրոս Գարակէօզեան
Gura Oborului, 1

ԿՕՇԿԱԿԱՐԻ ՊԻՏՈՅՔ

Յովհ. Յովհաննէսեան
str. Lizeanu, 6
Պետրոս Սուքիաս
Calea Moşilor, 201
Գէորգ Ֆէսճեան
Calea Moşilor, 284
Դաւիթ Պօղոսեան
sos. Pantelimon, 44
Հ. Քեսթանեան-Թ. Շիշմանեան
Calea Moşilor, 304
Յովհ. Մարտիկեան
Calea Moşilor, 213
Մաթէոս Ղարիպեան
Calea Meşilor, 262

Կ Օ Շ Ի Կ

Պ. Էլմասեան
str. Bucumului, 47
Երուանդ Մանուկեան
str. Aprodul Purice, 5
Գաբրիէլ Մանուկեան
str Vaselor, 25
Մխիթար Էլմասեան
str. Dragoş Voda, 7
Յովհ. Պալլաճեան
str. Iancu Căpitanu, 30
Եղբարք Նարկիզեան
str Făinari 48
Արտաշէս Ետիգարտաշեան
str. Ernei, 9
Յարութիւն Պալլաճեան
str. Stupinei 28
Հաճի Յովհ. Պապիկեան
Bis. Pantelimon, 2
Յարութիւն Զափարեան
str. Căluşei, 16

Միհրան Յովհաննէսեան
str. Ion Maiorescu, 38
Ստեփան Գէորգեան
str. Ion Maiorescu, 8
Իսրայէլ Գօչունեան
str. Popa Nicolae, 11

Գ Ո Ր Գ

Ճապուրով, calea Victoriei, 66
Ա. Նէվշէհիրլեան, Sfinţilor, 44
Կ. Նազարեան, Sfinţilor, 44
Մ. Ապրանքեան „Erevan“
Cal. Victoriei, 52
Վարդան Բարակեան
Pasagiul Magestic
Հ. Արքէլեան, Piaţa Rosseti, 8
Հ. Ապաճեան, Ion Ghica, 5
Վարդան Տէր Սարգիսեան
str. Franklin, 6

ՔԱՐԹՕՆԱԺ

Տիրան Գօչումեան,
str. Mecet, 33
Գափլանեան, str. Avrig, 11

ՇԻՆՈՒԱԾԱՆԻՒԹ

Պ. Տէյիրմէնճեան
Cal. Griviţei, 12-14
«Օ Տ Է» str. Inclinate 8 12

ՊՌՕՏԸ Ր Ի

Ե. Յովնանեան, str. Mămulari, 2

ԱՏԱՂՁԱԳՈՐԾ

Հեթում Սուքիասեան
Episcopul Radu, 45
Պետրոս Պարոնեան
str. Lizeanu, 35

ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆՑ ԸՆԿ.

Վահէ Զուլճեան, str. Patriei, 2

ՇԱՐԺԱՎԱՐ

Օննիկ Վարդապետեան
str. Aurel Vlaicu, 107

ՆԿԱՐԻՉ

Հրանդ Աւագեան
str. Renaşterei, 2
Բարթող Վարդանեան
Calea Moşilor, 298

ՇԱՔԱՐԵՂԷՆ

Ս. Պոյաճեան, „Cospol“
str. Şepcari 24

ՐԱՀԱԹԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

Յակոբ Քիւչիւքեան
Şoś. Colentina, 35
Լեոն Պարոնեան, Radu Voda, 27

ԽԱՂԱԽՈՐԴ

Երուանդ Կիւլպաստեան
str. avarna, 7

ՓՌԱՏԷՐ

Վահրամ Զրաճեան
str- Aurel Vlaicu, 72

ԺԱՄԱԳՈՐԾ ԵՒ ՈՍԿԵՐԻՉ

Ալեք. Ասլանեան, str. Lizeanu, 4
Վրթ. Փափազեան, Bis. Enei, 2
Կար. Փափազեան, str. Carol, 46
Կար. Շիրվանեան, Rahovei, 251
Յակոբ Պոյաճեան, Mihail Ghica, 5
Ս. Մարգարեան, Brezoianu, 11
Հրանդ Շէօհլէեան, Moşiior, 309

ԳՈՐԳ ՇԻՆՈՂ ԵՒ ՆՈՐՈԳՈՂ

Արշակ Դարբինեան, Feciorei, 14
Գուրգէն Արծրունի, Colentina, 78
Գալուստ Յակոբեան, Caragea, 5
Վարդ. Զուլճեան, Colentina, 76

ԹԻԹԵՂԱԳՈՐԾ

Կ. Պոտիկեան, C. Moşilor, 242
Գր. Տէր Գրիգորեան, Coşbuc, 7
Հրանդ Նէվրուզեան, Lirei, 16

ՃԱՇԱՐԱՆԱՊԵՏ

Պետիկ, Edgar Quinet, 9

ԳԱՒԱՌՆԵՐ

ՔՕՆՍԹԱՆՑԱ

Վաղարշ Սարայտարեան
առեւտրական, str. Tomis, 15
Միքայէլ Փափազեան
արճագործ, str. Mercur, 9
Յովհ. Սահակեան
str. Atelierilor, 29
Խորով Պետրոսեան
մասնաւոր պաշտօնեայ
str. Tache Ionescu, 19
Կարօ Զարդարեան,
Առեւտրական և փուռատէր
str. Griviței
Մկրտիչ Մեսրոպ Մուսայեան
առեւտրական
Piața Griviței
Մեսրոպ Մուսայեան որդի
առեւտրական
str. Scarlat Vărnav, 42
Տրդատ Թէրզեան,
Առեւտրական, Piața Griviței
Յ. Կոմիկեան, ճարտարապետ
stl. Ion Lahovari, 11
Մ. Տօպաճեան, մանիքաթուրա
str. Jupiter, 5
Ճիվան Ալթունեան
կօշկակարի պիտոյք
Ştefan cel-Mare, 50
Պետրոս Կոմինտարեան, կօշիկ
Ştefan cel-Mare, 48
Բիւզանդ Շահապեան
Կօշկակարի պիտոյք
Ştefan cel-Mare
Արմենակ Յակոբեան, արմտիք
str. Pescarilor
Վահրամ Երէցեան, նպարավաճառ
Piața Griviței, 28
Երուանդ Պէյազճեան, երկաթեղէն
Ştefan cel-Mare, 48
Եղբ. Տամատեան, արմտիք
str. Pescarilor
Լեւոն Պէնլեան, արմտիք
str. Rahovei, 33
Երէցեան-Աչճեան, մանիֆաքթուր
str. Ion Grădişteanu, 13
Եղբ. Գասպարեան, սուրճ
str. Carol

ՍԻԼԻՍԹՐԷ

Օննիկ Ադամեան, նպարեղէն
3, Str. Berlin
Տօքթ. Արսէն Տէմիրճեան
ատամնաբոյժ
Gen. Istrate, 10
Մարտիրոս Տէր Սահակեան
Technic dentar
str. Gen. Istrate, 10
Սահակ Շէյթանեան
str. Carol, 21
Ա. Թօփադալեան
մանիֆաքթուրա, Cerna Voda,2

ՕԼԹԻՆԱ

Կարապետ Ճըրճըրեան
Առեւտրական պաշտօնեայ
Սարգիս Ճըրճըրեան
Առեւտրական պաշտօնեայ

ՓԼՕԷՇԹ

Գէորգ Շահինեան „La Hogea"
str. Nucilor, 11
Խորէն Խանճեան, նպարավաճառ
calea Cămpina 91
Յ. Յարութիւնեան, նպարավաճառ
calea Cămpina, 172

ՊԱԼՉԻՔ

Եղբ. Արէյեան, գորգի գործարան
Գ. Լ. Աւագեան, մանիֆաքթուրա
Արմենակ Շահապեան, ոսկերիչ
Զարիկ Թէրզեան, հացագործ
Վ. Լ. Աւագեան, պէնզին-բէթրոլ

ՊԱԶԱՐՃԸՔ

Տօքթ. Սալրի, Matei Basarab, 18
Սահակ Գարաօղլանեան
նպարավաճառ, str. Rahovei, 9
Կ. Գունտաքճեան, նպարավաճառ
str. M. Aureliu, 4
Վ. Մարգարեան, մանիֆաքթուրա
str. Vasile Conta
Ստեփան Մուրատեան, արմտիք
Vasile Conta, 73
Նազարէթ Գազազեան
str. Alexandru Ion Cuza, 38

ԿԱԼԱՑ

Տրդատ Նշանեան, առեւտրական
str. Asache, 2
Բարթող Մեծատուրեան
առեւտրական պաշտօնեայ
str. Braşoveni, 65

ՊՐԱՒԻԼԱ

Գէորգ Յովհաննէսեան, սուրճ
str. Perlea, 17
Տօքթ. Օ. Սմոարեան
Վիրաբոյժ, կնախտաբոյժ
str. Perlea, 17,
Անդրանիկ Պաղտասարեան
Առեւտրական, Hebites, 17

ȚESATORIA MECANICA
„DÂMBOVIȚA"
ՀԻՒՍՈՒԱԾԵՂԷՆԻ ՄԻԱԿ ՀԱՅ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ
Մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ վաճառման կեդրոնատեղի՝
STR. BARAȚIEI No. 9 եւ STR. DECEBAL No. 10
Մեծաքանակի գներով փոքրաքանակ կը ծախուին, բացի սեփական գործարանի հիւսուածեղէններէն, արտասահմանի եւ Ռումանիոյ մեծ գործարաններու արտադրութիւնները։
Մասնաճիւղեր ունի Պուքրէշի հետեւեալ թաղամասերուն մէջ.

Calea Dudeşti	188	Cal. Şerban Vodă	244
Şos. Mihai Bravu (Obor)	25	Calea Rahovei	125
Calea Griviței (Hala)	370	Splaiul Unirei	39 c.

Գաւառներու մէջ մասնաճիւղեր ունի՝

CONSTANȚA	PLOEȘTI
Str. Ştefan-cel-Mare 55	Str. M. Cogălniceanu 25

GALAȚI, str. Artelor 12 IAȘI, str. Stefan cel-Mare, 56

K. H. Artin

Bumbac – import

ԲԱՄՊԱԿԻ ԵՒ ՄԱՆԻՖԱՔԹՈՒՐԱՅԻ

ՄԵԾԱՔԱՆԱԿ ՎԱՃԱՌՈՒՄ

Bucureşti Str. Carol, 84

Tel. 342/39

Kevork Fesgian

Calea Moşilor 284, Bucureşti, VI

Tel. 2/31/87

ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

Կօշկակարի վերաբերեալ ամէն տեսակ նիւթերու
Կօշիկի մեքենաներու փիէսներ
Նաև մեքենական աշխատութեան համար պէտք եղած նիւթեր (ասեղ, սուլա, կլասքաբիր թօլլէով. զանազան դերձաններ, վրձիններ եւայլն)

ՃՈԽ ՄԹԵՐԱՆՈՑ

Կաղապարներու եւ փայտէ կրունկներու

ԾԱՆՕԹ. — Ձրիօրէն կը տրուին կօշիկի պատրաստութեան վրայ եղած նորութիւններու մասին ամէն մանրամասնութիւն։

Ohanes Avedikian

DEPOZIT

De Bumbace şi Manifactură

Կեդրոնատեղի „Inger" մարգայով ներմակ եւ գունաւոր ամէն տեսակ մանածներու նաեւ անգլեական եւ իտալական էֆսթրաներու։

Bucureşti, Str. Sf. Ion Nou, 3

Telefon 368/78

Aram Papazian

Mare depozit de Bumbace şi Manifactură

Անգլիական եւ Իտալական մանածներու
մեծ մթերանոց

Bucureşti, Str. Şepcari, 22

Հեռագրական հասցէ
Papazian, Bucureşti

Telefon 306/11

Adresa Telegrafică:
Papazian, Bucureşti

FLANDRIA

Tissage Mécanique

ՀԻՒՍՈՒԱԾԵՂԷՆԻ ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

Արգարեան եղբայրներու վերոյիշեալ հիւսուածեղէնի գործարանը նշանաւոր է իր արտադրած գովըրգօթի, միւքօնէի, իւնիֆօրմայի եւ ֆլօրիտայի նուրբ տեսակներով

Galaţi, Str. Morilor 62

Telefon 227

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ

ՄԱՆԱԾԻ ԵՒ ՄԱՆՒՖԱՔԹՈՒՐԱՅԻ ԻՏԱԼԱԿԱՆ

Գ Ո Ր Ծ Ա Ր Ա Ն Ն Ե Ր Ո Ւ

Bucureşti, str. sf. Ion Nou, 3

Telefon 368/78

Tintoria Bustezi

Սեփականատէր Ա. ՓԷՆԻՐԵԱՆ

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն   Ա Ռ Ա Ջ Ն Ա Կ Ա Ր Գ   Ն Ե Ր Կ Ա Տ Ո Ւ Ն

Մ թ ե ր ա ն ո ց

„Trefoiu“ մարքայով ծանօթ **arnici**ներու

Կ ե դ ր ո ն ա տ ե ղ ի

Bucureşti, Str. Metropolitul Dosoftei, 65

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Գ Ի Ր

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՀԱՐՆԵՐՈՒ

32 էջ — Հրատ. *ԱՐԱՄ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻ*

Իւրաքանչիւր թիւ կը պարունակէ առնուազն մէկ ամբողջական վէպ

Մէկ թիւ կ'արժէ 7 լէյ

Բաժանորդագրութիւն.— Մէկ ամիս (4 թիւ) 25 Լէյ
Երկու » (8 թիւ) 45 »
Երեք » (12 թիւ) 65 »

Հասցէ.— **Bucureşti IV, str. Vaselor, 37**

Berdj Ipranossian

Manifactura en gros

Կեդրոնատեղի

București I, str. Oituz, 22

Telefon 3-56/79

Մասնաճիւղ

București, IV. Şos. Mihai Bravu, 34

ուր կը վաճառուի նաեւ փոքրաքանակ

ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌՆԵՐ

ՁԵՐ ՇԱՔԱՐԵՂԷՆՆԵՐԸ ՀԱՅԹԱՅԹԵՑԷՔ

„COSPOLI"

ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆԷՆ

(București, Str. Şepcari, 24)

Tesătoria „Dobrogeană"

S. GURDIKIAN

Քոնսթանցա՝ կեդրոնատեղի **Str. Grivitei, 17**

Գործարան **Şoseaua Oborului 37**

Մասնաճիւղ՝ Պուքրէշ **Str. Oituz (Pasagiul Francez)**

Գ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ.

Str. Bărăției No. 6

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ մանիֆաքթուրայի և բամպակեղէն զանազան տեսակ ապրանքներու ՄԵԾ ՄԹԵՐԱՆՈՑ։
Մեծաքանակի գնով կը ծախուի նաեւ փոքրաքանակ։
Կը գտնուի նաեւ մետաքսեղէններու ճոխ մթերք մը։
Որպէսզի մեր հայ ազնիւ տիկիններն ու օրիորդները օգտուին սոյն առիթէն, կը յանձնարարուի իրենց անգամ մը գոնէ այցելել մեր վաճառատունը։

Գնեցէք միայն մեր նոր վաճառատունէն

„BURSA"

BUCUREŞTI

Str. Bărăţiei No. 34

Լ. Վ. Ք Ե Ա Հ Ե Ա Ե Ա Ն

Ամէնէն աժան գներով և ճոխ տեսակներով մետաքսեղէն, կերպասեղէն, բրդեղէն, թաւշեայ և ճերմակեղէնի ապրանքներ, ճոխ տեսակներ թրիքօթաժի և գուլպաներու, ինչպէս նաեւ Ady և Adesgo հռչակաւոր գուլպաներու ամենէն աժան մթերոնոցը։

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE

„ASTORIA"

EXECUTĂ CU MULTĂ ACURATEŢĂ ŞI PROMPTITUDINE: ZIARE, REVISTE, BROŞURI, TEZE, ETC., ETC. LUCRĂRI DE BIROU CA: FACTURI, DEVIZE, HÂRTIE DE CORESPONDENŢĂ, AFIŞE, MARI ŞI MICI, REGISTRE, CARNETE, ETC. ETC.

BUCUREŞTI — STR. PICTOR LUCHIAN, 14
(Prin Calea Moşilor)

„ԱՐԱԶ" ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ ԵՒ „ԱՐԱԶ" ԼՐԱԹԵՐԹԻ

Պատասխանատու լուսանկարիչն է

ՏԻԳՐԱՆ ԳՈԻՆՏԱՔՃԵԱՆ

Bucuresti, Calea Moşilor, 350

ՍՔԱՆՉԵԼԻ ԾԽԱԽՈՏ
ՎԱՅԵԼՈՒՉ ՏՈՒՓ
ԵՒ ՇԱՏ ՀԱՄԵՍՏ ԳԻՆ ՈՒՆԻՆ

ՍՓՕՐԹ

Սիկարէթները զորս անպայման պէտք է փորձէք։
Երբ տուփը բանաք իսկոյն պիտի հասկնաք թէ ո՛րքան ընտիր ծխախոտ մըն է մէջինը, եւ երբ ծխէք առաջին գլանիկը՝ արդէն պիտի գրաւուիք։ Գործածեցէք ուրեմն

ՍՓՕՐԹԸ,

որուն 20 սիկարէթը կ'արժէ
24 ԼԷՅ ՄԻԱՅՆ

ԺՕՔԷՅ—ՔԼՈՒՊ
(JOCKEY - CLUB)
Օ-ՏԸ-ՔՕԼՕՆԸ

Գերազանց է բոլորէն։
Կը թարմացնէ ան ձեր մարմինը,
Հաճելի բուրում կու տայ,
Ու կ'աւելցնէ կանանց հմայքը
Զայն կը պատրաստէ համբաւաւոր տունը

LADY

ՎԻՐԱԲՈՅԺ—ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ
ՏԻԿ. ՔԷՍԹԱՆԵԱՆ-ԹԱԹԱՐԵԱՆ
Փարիզէն վկայեալ մեթոտով
Հասցէն՝ Str. Ion Maiorescu Nö. 33
Ընդունելութեան ժամեր 10—1 եւ 3—6
Տագնապին պատճառով
գիներու վրայ զգալի զեղչ։

ԼԱ ՓԱՇԱ
(ՍԻՄՈՆ Մ. ՇԻՇՄԱՆԵԱՆ)

Ձեզ կը հայթայթէ ամէնէն ընտիր սուրճը, քաքաօն, թէյը, շաքարը, ճիքօրէն, պօնպօնը, հէլվան

Կեդրոնատեղի՝
4 Str. Nicolae Şelari
(Հեռաձայն 371/93)

Մասնաճիւղ
3 Str. Academiei
(Հեռաձայն 72/68)

ՉԷՄԷՆ
Ապուխտի սիրահարներուն համար
Մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ
գնելու համար դիմել՝
Ս. ՍՈԽՐԵԱՆ-Ի
Սուճուխի վաճառատունը
Tel. 351/82 **STR. CAROL, 19** Tel. 351 82
Գաւառի դիմումներուն ալ գոհացում
կը տրուի արագ եւ բարեխղճօրէն

„ԱՐԱՔՍ"
Բերայի Նախկին «Արարատ» դերձա-
կատան տէր եւ տնօրէն Անդրանիկ Թա-
չատուրեան, իր գործատեղին փոխա-
դրած է Սթր. ՎԻԿԹՕՐ 114 ուր պատ-
րաստ է զեղչուած գիներով իր ամե-
նանուրբ ճաշակի տէր յաճախորդնե-
րուն գոհացում տալ։
Փորձեցէք, համոզուեցէք։
Telf. 233/4

ՀԵՌԱՁԱՅՆԻ
ՌՈՒՄ. ԱՆԱՆՈՒՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԱԿԱԳԻՆ

3 վայրկեան տեւող խօսակցութիւն մը առաւօտեան ժամը 8-էն մինչեւ իրկուան ժամը 9-ը հետեւեալ քաղաքներուն հետ Ձեզ պիտի արժէ

Փլօէշթ	Լէյ	40
Պրաշօվ		60
Սիպիու		60
Քրայօվա		60
Ճիւրճիւ		40
Քօնսթանցա		60
Կալաց		60
Պրայլա		60
Պուզօ		60
Չէրնաուց		100
Եաշ		80
Քլուժ		80
Թիմիշուարա		100
Քիշնէվ		80
Քարաքալ		60
Փարիզ		600
Լոնտոն		825
Վիեննա		330
Միլան		465

Եթէ խօսակցութիւնը ընէք իրկուան ժամը 9էն մինչեւ առտուան ժամը 8, զեղչ սոյն սակերուն վրայ 40 %։ Ստիպողական խօսակցութիւնները կ'արժեն սակին երեք անգամը։

Փաստ. Գ. Կրիկորեան և Վ. Կէմիճեան

ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ և ԴԱՏԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹԵԱՆՑ

63, Calea Moşilor, 63 — Bucureşti 1

ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԵՐ 6—8 Կ. Վ.

Կը ստանձնէ դատեր, հպատակութեան եւ անձագրային խնդիրներ շատ համեստ պայմաններով։

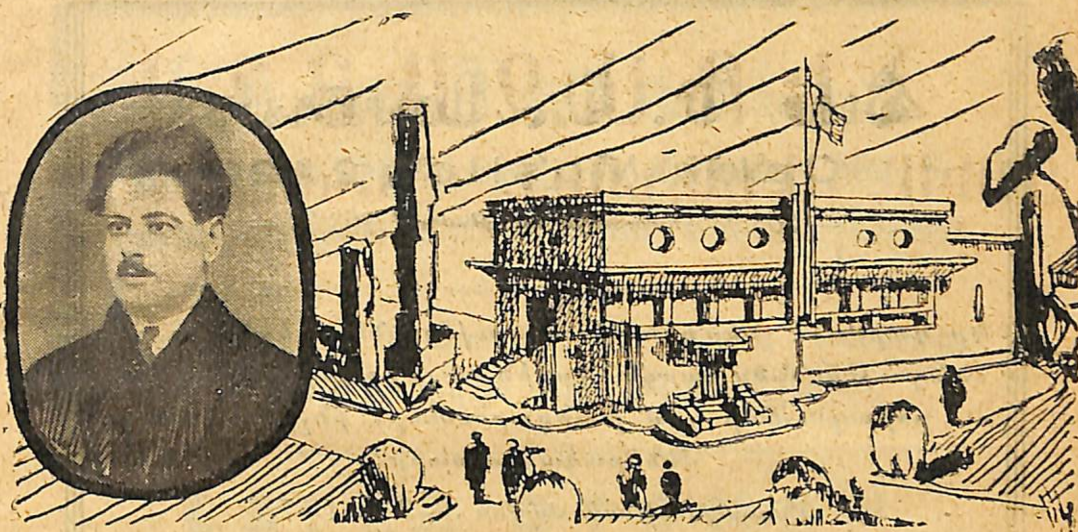

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱԽԱՍԱՐԴԵԱՆ

Շրջանաւարտ Ռումէն Համալսարանէն

Կը ստանձնէ տան յատակագիծերու գծագրութիւնը, կը հետապնդէ կառավարական արտօնութիւնը, կը ստանձնէ ամէն տեսակ շինութիւններ, կը զբաղի շարժուն եւ անշարժ կալուածներու առուծախով։

Ընդունելութեան ժամերը՝ 8—11 եւ 4 6։

Bucureşti — 51, Str. Maica Domnului, 51 — Bucureşti

Conserve „Speranţa“

ԳՈՐԾԱԾԵՑԷՔ ՄԻՄԻԱՅՆ

„ՍՓԵՐԱՆՑԱ“

ՊԱՀԱԾՈՆԵՐԸ .

ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ԱՆՈՆՔ ԱՄԵՆԷՆ ՀԱՄԵՂՆԵՐՆ ԵՆ ԵՒ ԱՄԵՆԷՆ ԸՆՏԻՐՆԵՐԸ.

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ

H. König & C. Scovici

BUCUREŞTI, STR. ALEX. VLAHUŢA 38

Տօքթ. Ն. Ա. Ցուրունճեան

Calea Moşilor, 242

— 203/93 հեռաձայն աւթոմաթ 203/93 —

Կը դարմանէ ներքին հիւանդութիւններ, կանանց հիւանդութիւններ (արգանդային եւ յարակից օրկաններու բորբոքումներ կամ խանգարումներ), ինչպէս նաև վեներական ախտեր

Ընդունելութեան ժամեր 8—9 եւ 4—7

S. NEVŞEHIRLIAN & G. NAZARIAN

ՄԵԾ ԳՈՐԾԱՐԱՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԳՈՐԳԵՐՈՒ

Մեծաքանակ և փոքրաքանակ

Կ'ընդունուի ամէն ապսպրանք համաձայն մօտէլի և չափի

Կը նորոգուին ամէն տեսակ գորգեր՝
դիւրամատչելի գիներով

Կեդրոնատեղի՝ Bazargic, Str. Alex. Ion Cuza, 38

Մասնաճիւղ՝ Balcic, Մշտական մթերանոց՝

București, Str. Sfinților, 44, Telef. 337/68

Մասնաճիւղ՝ „FERAHAN" Calea Victorie,57

Telefon 365/30

Leon Tatarian

București, Piața cu flori, interior No. 4

Ռումէն ազգային քանուածքներու մեծ կեդրոնատեղի ուր կը գտնուին ամենանպաստաւոր գիներով պլուզ, ճապիկ, հագուստ, սեղանի սփռոց, անձեռոց, եւ ռումանական ազգային տարազներ

CAFEA OTOMAN

ԳՐԻԳՈՐ ՅՈՎՆԱՆԵԱՆ

Մեծ վաճառատուն Սուրճի, Քաքաօի, Թէյի

Str. Carol, 41

B. Deirmendjian

Fabrica de produse de ciment

ՄՕԶԱՅԻՔ ՓԼԱՔՆԵՐ

սալայատակի փլաքներ եւ պօռտիւրներ, խողովակներ

Մեծ մթերանոց

յախճապակիէ փլաքներու ճերմակ եւ գունաւոր

ՑՈՒՑԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

București, Calea Griviței, 14

Tel. 370/74

ԳՈՐԾԱՐԱՆ

București, şos. Chitila, 15

Tel. 373/63

KUBA

Fabrica de Covoare Persane

București, Str. Ioan Ghica, 5. Tel. 370/98

Կ'ընդունուին ամէն տեսակ ապսպրանքներ

Մշտական ցուցահանդէս

"COSPOLI„

ARDACHES BOYADJIAN

Str. Șepcari, 24 **București, Tel 3/56/76**

Վաճառատուն ամէն տեսակ

ՇԱՔԱՐԵՂԷՆԻ, ՇՕՔՕԼԱՅԻ ԵՒ ՍՈՒՐՃԻ

Մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ

Հաստատուած 1927ին

K. Karakașian

Մանիֆաքթուրա, կերպասեղէն եւ օտար արտադրութիւններ

մ ե ծ ա ք ա ն ա կ

București, str. Gabroveni, 57

Tel. 366/35

Անթերի սպասարկութիւն եւ մատչելի գիներ

EREVAN

Գ ո ր ծ ա ր ա ն ա ր ե ւ ե լ ե ա ն գ ո ր գ ե ր ո ւ

Brăila, Str. Griviței, No. 233-235

Ընդհ. մթերանոց

București, Calea Victoriei, 52 (Pasagiul English).
Tel. 349/89

Մ ա ս ն ա ճ ի ւ ղ

Bueurești, Str. Sfinților, 42
Tel. 358/29

Պարսկական, թրքական, չինական, եւ մօտեռն գորգեր
պատրաստ եւ ապսպրանքով
Մեծ մթերանոց պարսկական գորգերու
դիւրամատչելի գիներով
Ամէն տեսակ նորոգութիւն եւ մաքրութիւն

„REZISTENȚA“

ՊԵՏՐՈՍ ԷԼՄԱՍԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

Ֆապրիքա ամէն տեսակ կօշիկի՝ հիմնուած 1912-ին
ուր կը պատրաստուին օրական 800—1000 զոյգ կօշիկ
Իր վստահութեամբը եւ ապրանքի մաքրութեամբը հրապարակի
բոլոր վաճառականութեան կողմէ ճանչցուած

Նշանաբաննիս է՝
*Անպայման կանխիկ գնել եւ բացարձակապէս կանխիկ ծախել։
Առաջնորդուած այս սկզբունքէն կը յայտարարենք որ ոչ մէկ
ֆաբրիքա եւ ոչ ոք չի կրնար մրցիլ մեր թէ գիներու եւ թէ
ապրանքի տոկունութեան ու մաքրութեան հետ*

Հասցէ՝ Str. Buciumului 47, casa proprie, București IV

„ODE“

Fabrica de articole din ciment

București, Str. Inclinate 8-12, fost 4 (Filaret)
Telefon 375/53

DALLE din mozaic colorate pentru interior
TUBURI din ciment pentru canalizări
DALLE și BORDURI de trotuare.
PARDOSELI din XYLOLITH
MATERIALE de construcție En-gros
Linie de garaj

— Tarif special de stațiune —

Levon Baronian

București, Str. Radu Voda, 28

ՖԱՊՐԻՔԱ

*Րահաթի, հէլվայի, արեւելեան անուշեղէններու եւ
զանազան շաքարեղէններու*

Հաստատուած 1920ին

ԱՆՄՐՑԵԼԻ

Իր արտադրած ապրանքներուն որակովը ու գինովը

*Ապսպրանք կ՚ընդունի րահաթի եւ հէլվայի
Օրական մինչեւ 500-750 քիլօ*

LA HOGEA

ՍԵԴՐԱԿ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

Կը պատկանիմ Բանիկեան գերդաստանին՝ Քեմախի Ուռի գիւղէն։ 18 տարեկանիս պանդխտած եմ արտասահման։ 1897ին եկած եմ Պազարճըք, հօրս մօտ, որ 1868էն ի վեր սուրճի եւ ծխախոտի գործով կը զբաղէր հոն։ Պազարճըք մնացած եմ մինչեւ 1915։ Պատերազմի միջոցին անցած եմ Ռուսաստան, և Ռոստով։ 1919ին գացի Հայաստան, ուրկէ Պոլիս վերադարձայ 1920ին։ 1921ին անցայ Ռումանիա, եւ ամբողջ եօթը տարի սուրճի գործով զբաղեցայ Փլօեշթի մէջ։ 1928ին է որ Պուքրէշ փոխադրուած եմ, ուր սթր. Լիփսքան, թիւ 96, ունիմ ՍՈՒՐՃԻ խանութ մը „ՀՕՃԱ“ ֆիրմայով։

A. Abalian & A. Minasian

FABRIGA MECANICA

DE

Pasmanterii, Ceaprăzărie

Bucureşti, Calea Şerban Voda, 48

Telefen 318/87

Հայթայթիչ Պատերազմական Նախարարութեան,
Ժանտարմէրիի Հրամանատարութեան,
Ռումէն երկաթուղիներու ընդհ. տնօրէնութեան

D. Stephen

MANIFACTURE EN GROS

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ

Bucureşti, Str. Gabroveni, 47

Telefon 354/95

Մասնաճիւղեր՝

Galaţi, Str. Mare 44 | Cluj, Palatul Urania

A. Ilie Marin

Piaţa Hala Ghica, No. 21

Հաստատուած 1904 ին

ՍՈՒՐՃԻ ՄԵԾ ՄԹԵՐԱՆՈՑ

Մեծաքանակ և փոքրաքանակ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0140862

13362